

WYDAWCA:

WYŻSZA SZKOŁA MENEDŻERSKA W WARSZAWIE

WARSAW MANAGEMENT UNIVERSITY

INDEKSOWANE NA LIŚCIE CZASOPISM PUNKTOWANYCH MNiSW (5 PKT.)

INDEXED IN MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION INDEX (5 PTS.)

interdyscyplinarne pismo z zakresu nauk społecznych, zawierające artykuły odzwierciedlające procesy społeczne, gospodarcze i polityczne, zachodzące w Polsce, w Europie i na świecie

STUDIA Społeczne

SOCIAL Studies

W NUMERZE
MIĘDZY INNYMI:

V. Gulay: *Manipulacyjno-propagandowe aspekty wojny hybrydowej Federacji Rosyjskiej przeciw Ukrainie: mity przeszłości i nowe koncepcje imperialne*

N. Kusa: *„O tej dekadzie lepiej zapomnieć”. Prezydentura Borysa Jelcyna – polityczne uwarunkowania i społeczny odbiór*

M. Micińska-Bojarek: *Przemiany prawnoustrojowe samorządności lokalnej w Rosji – historia i współczesność*

IN THIS ISSUE:

V. Gulay: *Манипулятивно-пропагандистская составляющая «гибридной» войны Российской Федерации против Украины: мифологемы прошлого и новые имперские концепты*

N. Kusa: *„About this decade best forgotten”. Boris Yeltsin’s presidency – political conditions and public perception*

M. Micińska-Bojarek: *Transformation of legal and political system of local self-government in Russia – history and present day*

Wydawca: Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie
Adres Redakcji i Wydawcy: Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie
ul. Kawęczyńska 36, 03-772 Warszawa, wsm.warszawa.pl

Redaktor Naczelny / Editor-in-Chief:

doc. dr Kiejstut R. Szymański

Sekretarz Redakcji / Managing Editor:

dr Magdalena Łuzniak-Piecha

Redaktor numeru / Guest Editor:

dr Elżbieta Sawa-Czajka

Redaktorzy tematyczni / Section Editors:

dr Krystyna Teresa Panas

dr Mieczysław Dudek

dr hab. Aneta Majkowska, prof. WSM

dr Krzysztof Szlubowski

Redaktor statystyczny / Statistical Editor:

dr hab. Ewa Frątczak

Redaktorzy językowi / Language Editors:

język polski / Polish: Dorota Bruszevska, język angielski / English: Eric Banks (native speaker), Marta Dawidziuk, język rosyjski / Russian: Jadwiga Piłat, język słowacki / Slovak language: Andrea Gieciová-Ľusová (native speaker).

Redaktor techniczny / Technical editor: Wiesław Marszał

Opracowanie graficzne, skład i łamanie / DTP:

Wydawnictwo WSM, Fedir Nazarchuk, Elżbieta Kąkol,
Grafiki oraz zdjęcia zgodne z / All images in accordance with:

Wersja pierwotna (referencyjna) czasopisma to wersja drukowana. / The original (reference) version of the journal is printed.

„STUDIA SPOŁECZNE” – PÓŁROCZNIK Z ZAKRESU NAUK SPOŁECZNYCH, ZAWIERAJĄ ARTYKUŁY ODZWIERCIEDLAJĄCE PROCESY SPOŁECZNE, GOSPODARCZE I POLITYCZNE, ZACHODZĄCE W POLSCE, W EUROPIE I NA ŚWIECIE / “SOCIAL STUDIES” - HALF-YEARLY SCIENTIFIC MAGAZINE PUBLISHING ARTICLES ON SOCIAL, ECONOMIC, AND POLITICAL PROCESSES IN POLAND, EUROPE AND THE WHOLE WORLD

Wszystkie nadsyłane artykuły naukowe są recenzowane. Procedura recenzowania artykułów, zapora ghostwriting oraz zasady przygotowywania tekstów i instrukcje dla autorów znajdują się na stronie internetowej czasopisma www.wsm.warszawa.pl w zakładce Wydawnictwo / All articles are peer reviewed. The procedure for reviewing articles, and the Guide for Authors can be found on the website of the journal (www.kaweczynska.pl/wydawnictwo/czasopisma)

Korekta artykułów zamieszczanych w czasopiśmie wykonywana jest przez Autorów periodyku / Proofreading by authors.

Drukowane w Polsce / Printed in Poland — Nakład / Circulation: 500

Rada Naukowa / Editorial Board:

Przewodniczący / Chairman:

prof. zw. dr hab. Henryk Stańczyk (Polska / Poland)

Członkowie / Members:

prof. PhDr. Viera Bacova, PhD., DrSc. (Słowacja / Slovakia), prof. dr hab. inż. Ján Bajtoš (Słowacja / Slovakia), prof. dr hab. Alexander J. Belohlavek, dr h.c. (Czechy / Czech Republic), prof. dr hab. Ewgenii Bobosow (Białoruś / Belarus), prof. dr hab. Paweł Czarniecki (Polska / Poland), prof. dr Stanisław Dawidziuk (Polska / Poland), prof. ThDr. Josef Dolista, CSc. (Słowacja / Slovakia), prof. PhDr. Rudolf Dupkala, CSc. (Słowacja / Slovakia), prof. dr hab. Piotr Dutkiewicz (Kanada / Canada), prof. Devin Fore, PhD. (USA), prof. dr hab. Iurii Frytskyi (Ukraina / Ukraine), prof. dr Otari Gerzmava (Gruzja / Georgia), PhDr. Marta Gluchman, PhD. (Słowacja / Slovakia), prof. Wasilij Pietrowicz Griszczenko (Federacja Rosyjska / Russia), prof. Ing. dr Renáta Hórová (Czechy / Czech Republic), prof. dr hab. Lech Jaczynowski (Polska / Poland), prof. dr hab. Bohdan Jałowicki (Polska / Poland), prof. dr hab. Hassan Jamsheer (Irak /), doc. PhDr. Nadežda Krajčova PhD. (Słowacja / Slovakia), prof. MUDr. Vladimír Krčmery, PhD, DrSc., dr h.c. Mult. (Słowacja / Slovakia), dr Izabella Kust (Polska / Poland), prof. dr Botwin Marenin (USA), JUDr. Maria Marinicova, PhD. (Słowacja / Slovakia), prof. dr hab. John McGraw (Kanada / Canada), prof. dr hab. Nella Nyczkało (Ukraina / Ukraine), prof. dr hab. dr h.c. Hans Joachim Schneider (Niemcy / Germany), Bp prof. ThDr. PhDr. Stanislav Stolarik PhD. (Słowacja / Slovakia), prof. dr hab. Maria Szyszkowska (Polska / Poland), prof. dr hab. Peter Vojcik (Słowacja / Slovakia), prof. dr hab. Minoru Yokoyama (Japonia / Japan).

ZA PUBLIKACJĘ W „STUDIACH SPOŁECZNYCH” (ZGODNIE Z WYKAZEM CZASOPISM NAUKOWYCH MNiSW, CZĘŚĆ B, POZYCJA NR 2195), AUTORZY WPISUJĄ DO DOROBKU NAUKOWEGO 5 PKT. / AUTHORS OF “SOCIAL STUDIES” RECEIVE 5 POINTS (ACCORDING POLISH MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION)

© Copyright by Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie
(Warsaw Management University)

Żaden fragment tej publikacji nie może być reprodukowany, umieszczany w systemach przechowywania informacji lub przekazywany w jakiegokolwiek formie – elektronicznej, mechanicznej, fotokopii czy innych reprodukcji – bez zgody posiadacza praw autorskich. / All rights reserved by Warsaw Management University. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

SPIS TREŚCI / CONTENTS

	Od Redakcji / Editorial	3
BRUNO DRWĘSKI	Legitymacja Rosji na szczeblu międzynarodowym - Chrześcijaństwo – Internacjonalizm - Wielobiegunowość / Russia Legitimacy at International Level - Christianity - Internationalism - Multipolarity	5
SERGEI MATJUNIN	Bezkresne imperium u swojego kresu? (Rozwój przestrzeni postradzieckiej w XXI wieku) / The Endless Empire in Front of Its End? (Development of the Post-Soviet Space in the XXI Century)	15
JÓZEF M. FISZER	Cele i zadania polityki zagranicznej i militarnej Rosji pod rządami Władimira Putina / Foreign and military policy objectives in Russia under Vladimir Putin	23
HALINA RAROT	Rosyjska filozofia kultury wobec zmian w życiu społecznym współczesnej Rosji / The Russian philosophy of culture in the face of changes in the social life of modern Russia	39
CZESŁAW GALEK, MIECZYŚLAW DUDEK	Polityka oświatowa władz rosyjskich na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego przełomu XIX i XX wieku w świetle literatury memuarystycznej i beletrystycznej / Russian education policy conducted on the Polish territories under Russian rule at the turn of the nineteenth and the twentieth century in the light of literary memoirs and fiction	47
OLGA LALAK	Интернет-мемы «гибридной» войны Российской Федерации против Украины как фактор дестабилизации межкультурной коммуникации / Internet memes of "hybrid" war of Russian Federation against Ukraine as a factor of destabilization of intercultural communication	59
VASYL GULAY	Манипулятивно-пропагандистская составляющая «гибридной» войны Российской Федерации против Украины: мифологемы прошлого и новые имперские концепты / Manipulacyjno-propagandowe aspekty wojny hybrydowej Federacji Rosyjskiej przeciw Ukrainie: mity przeszłości i nowe koncepcje imperialne	69
NATALIA KUSA	„O tej dekadzie lepiej zapomnieć”. Prezydentura Borysa Jelcyna – polityczne uwarunkowania i społeczny odbiór / „About this decade best forgotten”. Boris Yeltsin’s presidency – political conditions and public perception	81
OLGA JASTRZĘBSKA	Powrót do terytorialności jako głównego komponentu strategii mocarstwowej Federacji Rosyjskiej / Return to the territorial expansion as the main component of Russian Federation power strategy	89

Spis treści (cd.) / Contents (cont.)

URSZULA BAJER	Procesy współpracy i konkurencji w warunkach kryzysu gospodarczego / The processes of cooperation and competition in economic crisis	95
MAGDALENA KAROLAK-MICHALSKA	Dylematy tożsamościowe mniejszości rosyjskiej na Ukrainie / The dilemmas of identity of the Russian minority in Ukraine	101
MAGDALENA MICIŃSKA-BOJAREK	Przemiany prawnoustrojowe samorządności lokalnej w Rosji – historia i współczesność / Transformation of legal and political system of local self-government in Russia – history and present day	107
ALINA YISLUU	Wpływ modelu sowieckiego na wizerunek fińskich komunistek w latach 20–tych XX wieku. Działalność Aleksandry Kołłontaj / The influence of the Soviet model on the image of Finnish communist women in the 20s of the XX century. The activity of Alexandra Kollontai	115
ELŻBIETA SAWA-CZAJKA	Organizacja Narodów i Ludów Niereprezentowanych (UNPO) / Unrepresented Nations and Peoples Organization (UNPO)	121
ROLAND ŁUKASIEWICZ	Dzieci polskich imigrantów w angielskim systemie edukacji - ekskluzja czy inkluzja? / Children of Polish immigrants in English System of Education- exclusion or inclusion?	131
DOROTA MIŁOSZEWSKA	Pomarańczowa Rewolucja w kontekście rosyjskim – studium przypadku / Orange Revolution in the Russian context – study of coincidence	139
GABRIELA JAKUBIAK	Dezintegracja rodziny a zaburzenia osobowości i poczucia własnej wartości wśród wychowanek Schroniska dla Nieletnich i Zakładu Poprawczego w Warszawie Falenicy / The disintegration of the family and personality disorders and self-esteem among pupil in Youth Detention Centre and the Young Offenders' Institution in in Warsaw Falenica	147
	Spis autorów / List of authors	153

OD REDAKCJI

Z satysfakcją zawiadamiamy, iż utrzymaliśmy uzyskane przed dwoma laty 5 punktów na liście rankingowej czasopism punktowanych. Teraz więc nadszedł czas aby przy kolejnej ocenie za dwa lata zwiększyć ich ilość. Uważamy, że **STUDIA SPOŁECZNE**, ich poziom, bogata i urozmaicona treść w pełni zasługuje na wyższą ocenę.

Zawiadamiamy, iż od przyszłego roku **STUDIA SPOŁECZNE** staną się kwartalnikiem, co oprócz częstszego kontaktu z naszymi Czytelnikami zwiększy szanse na punktowy awans.

Ten numer poświęcony jest, w zdecydowanej części problematyce rosyjskiej. Szereg artykułów ma unikalne treści, których próżno szukać na łamach innych uczelnianych czasopism naukowych.

Niezmiennie też zachęcamy do współpracy, do nadsyłania materiałów – artykułów, raportów z prowadzonych badań i ich wyników, recenzji ciekawych książek, prac naukowych, informacji o uczestnictwie w konferencjach i innych wydarzeniach naukowych.

Z zainteresowaniem oczekujemy (i liczymy na pozytywny odzew) na podzielenie się doświadczeniami z działalności dydaktycznej.

STUDIA SPOŁECZNE są więc otwarte na tematy i problemy warte zaprezentowania.

Redakcja

LEGITYMACJA ROSJI NA SZCZEBLU MIĘDZYNARODOWYM - CHRZEŚCJAŃSTWO – INTERNACJONALIZM - WIELOBIEGUNOWOŚĆ / *RUSSIA LEGITIMACY AT INTERNATIONAL LEVEL - CHRISTIANITY - INTERNATIONALISM - MULTIPOLARITY*

STRESZCZENIE

Państwo rosyjskie zawsze było państwem wielonarodowościowym, śródlądowym, bez granic naturalnych i usytuowanym na pograniczu wiele kręgów cywilizacyjnych i religijnych co skłoniło go do budowy swej tożsamości na podstawie poczucia peryferyjności jednocześnie z wiarą w swą « nie zwyczajną » misję dziejową. Po kolei, mit trzeciego Rzymu i obrońca „prawdziwego chrześcijaństwa”, ojczyzna proletariatu i obrońca narodów uciskanych, rzecznik wielobiegunowości i tradycyjnych wartości zagrożonych w globalnym neoliberalnym świecie.

Narody czujące się, z jednego czy innego powodu, zagrożone przez hegemonię mocarstw zachodnich z kolei mają skłonność patrzeć na dzisiejszą Rosję jako przeciwwagę hodojącą jednocześnie te trzy filary legitymacji w zależności od swych potrzeb, co tłumaczy dlaczego Moskwie względnie łatwo było odbudować po kataklizmie lat 90ych swoją pozycję międzynarodową wobec tak różnych ideologicznie państw jak Chiny, Iran, Indie, Kuba, oba państwa koreańskie, Wenezuela, Serbia, Argentyna, Grecja, itd.

SŁOWA KLUCZOWE: ROSJA, HEGEMONIA, IMPERIUM, CHRZEŚCJAŃSTWO, INTERNACJONALIZM, WIELOBIEGUNOWOŚĆ

Dzisiejsza Rosja jest *de facto* zarazem i Imperium w tym znaczeniu chociażby ze względu na swój obszar i swoją strukturę wielonarodowościową, i Związkiem podmiotów regionalnych oraz społecznych, które w miarę dobrowolnie uczestniczą w przebudowie Federacji która przejawia z kolei skłonności do odbudowy pewnych elementów silnego państwa. Rosja dzisiejsza stała się jednocześnie bowiem i silnym państwem, i państwem uznającym różnorodność swych komponentów. Po latach rozkładu przechodzi ona okres przebudowy i jej przywódcy stoją więc przed wyzwaniem opracowywania takiej wizji kolektywnej, która zagwarantowałaby jednocześnie i spójność po okresie « nowej smuty » i różnorodność po latach centralizmu nie zawsze demokratycznego.

Będziemy w tym referacie omawiać argumentację rozwiniętą w dzisiejszej Rosji, żeby władza mogła uwiarygodnić wobec własnych obywateli i wobec części przynajmniej opinii światowej swój powrót na scenę międzynarodową po rozwiązaniu ZSRR i nieomal zniknięciu tego kraju z pierwszoplanowych ról w polityce międzynarodowej. Wiadomo bowiem, że zarówno

dla obywateli byłego Związku Radzieckiego jak i dla bardzo wielu ludzi na świecie, to państwo wzbudziło bardzo silne uczucia, zarówno pozytywne jak i negatywne. Uczucia związane, dla własnych obywateli, ze świadomością przynależności do silnego mocarstwa ideologicznego pretendującego do specjalnej roli, nie tylko w imię interesów własnych obywateli, ale w imię interesów całej ludzkości. Na ruinach nie całkiem jednak zniszczonego w 1917 r., okazało się, mitu trzeciego Rzymu prawosławnego i uniwersalistycznego, Związek Radziecki zajął miejsce centrum międzynarodowego ruchu robotniczego oraz obrońcy pokoju przed imperializmem. Takie « imperium ideologiczne » nie mogło więc zniknąć z mapy świata nie pozostawiając po sobie nie tylko teskotny za utratą mocarstwowości, ale głównie teskotny za utraconą wiarą kolektywną, dla której warto było poświęcić wiele, wiarę, która dawała sensu życia dla setek milionów ludzi w ZSRR i na świecie. Do pewnego stopnia więc, możemy twierdzić, że Rosja była zawsze silnie związana z pewną formą wiary, czy była ona pochodzenia religijnego czy świeckiego. I dlatego, obecny powrót Rosji na scenę światową jako mocarstwo

nie może się dokonać bez silnego odwoływania się jego przywódców do historii, a także do potrzeby ponadindywidualnej, a może nawet i ponadludzkiej ideowości. Problem dla Rosji polega na tym, że jej przywódcy mają z jednej strony duży wybór składników historycznych, ale borykają się jednocześnie z trudnością odbudowania ze zniszczeń tych fragmentów tożsamości i ideologii które byłyby przydatne w ramach państwa, które stało się kapitalistycznym, czyli indywidualistycznym i, za Margaret Thatcher, społecznym, skoro « *who is society? There is no such thing! There are individual men and women* »¹. Państwo które jednocześnie zawsze było wielonarodowościowe i niejednolite religijnie czy ideologicznie. Stąd skłonności niektórych jego władców, w różnych momentach historii, do wymuszenia posłuszeństwa posługując się odgórnie zdecydowaną tzw. « jedyną słuszną racją ». Problem z którym i obecny lokator Kremla się zapewne boryka.

Zanim jednak omówimy kwestie poszczególnych źródeł legitymacji obecnej formacji państwowej rosyjskiej, musimy przypomnieć o kontekście międzynarodowym w którym odbywa się ten powrót, a szczególnie o konieczności uwzględnienia faktów które doprowadziły do ciągłego w ciągu XX wieku osłabienia międzynarodowej pozycji całej Europy, czyli kręgu kulturowego z którym Rosja była, jakby nie było, zawsze bardzo silnie związana, co ma także wpływ na obecne wybory dróg rozwoju « nowej Rosji ».

ROSJA A KRYZYS CYWILIZACJI EUROPEJSKIEJ

Europa i mocarstwa zachodnioeuropejskie bowiem przestały być nie kwestionowanym środkiem świata w toku procesu dziejowego, który się rozciągnął przez cały dwudziesty wiek. Ten proces zaczął być widoczny od czasu rozpoczęcia Pierwszej Wojny Światowej i się przeciągał aż do końca Drugiej Wojny Światowej, która pośrednio doprowadziła do rozkładu europejskich mocarstw kolonialnych, z czego skorzystał w pierwszej fazie tego procesu Związek Radziecki i co przyczyniło się do wzmocnienia jego roli na całym świecie, bowiem to państwo odgrywało zasadniczą rolę w rozgromieniu Niemiec hitlerowskich, a potem we wspieraniu ruchów narodowyzwoleńczych w krajach kolonialnych i pokolonialnych. Na tej fali urosła jednak, stopniowo i ze zdwojoną siłą w porównaniu do ZSRR przez cały XX wiek, pierwszoplanowa potęga Stanów Zjednoczonych Ameryki. Dziś, z perspektywy czasu, widać wyraźnie, że ZSRR stanowił raczej przeciwwagę międzynarodową wobec potęgi USA, bo jego późniejszy rozkład świadczy

o tym, że to państwo było jednak mniejszym supermocarstwem niż jego konkurent który się bogacił na każdej wojnie w Europie. Widać także przy tym, że państwowa ideologia Związku Radzieckiego, tzw. marksizm-leninizm, była silniej niż się wydawało związana z nowoczesnością oraz z ideologią i francuskiego Oświecenia i niemieckiego socjalizmu. Wraz z kryzysem ładu, póki co nie anglosaskiej, kultury europejskiej i europejskich mocarstw, musiało więc dojść i do kryzysu komunizującego modelu radzieckiego. Można więc stawiać hipotezę, że ZSRR ulegał z pewnym opóźnieniem, i silniej niż anglosaskie Stany Zjednoczone, procesowi osłabienia europejskości do której jednak i Rosja należy, chociażby częściowo. Dlatego odrodzenie się Rosji musi się odbywać przy uwzględnieniu tego faktu i bazować na doświadczeniu własnej historii, a także na wnikliwej analizie wiodących prądów teraźniejszości, do której się musi włączyć. Akurat w momencie kiedy i model anglosaski z kolei wchodzi także teraz w okresie kryzysowym.

ROSJA, DRUGORZĘDNYM MOCARSTWEM W RAMACH RYWALIZACJI STAREGO SUPERMOCARSTWA Z WSCHODZĄCYMI MOCARSTWAMI ?

Stany Zjednoczone stały się po 1991 r., chociażby z pozoru, przez jakiś czas niekwestionowanym i jedynym istniejącym na świecie supermocarstwem, co doprowadziło do definiowania tego okresu jako okres « jednobiegunowości ». Pewność siebie, a może nawet i arogancja, jakie wykazały USA w tym okresie, szybko jednak kolidowała z interesami, możliwościami i odczuciami wielu narodów i państw, szczególnie podczas wojny o Kosowo, a tym bardziej po nieszczęsnej wojnie i okupacji prowadzonej przez USA przeciwko Irakowi w 2003 r. Mimo to jednak, utrzymanie przy życiu NATO i innych struktur zimnowojennych po rozwiązaniu Układu Warszawskiego spowodowało, szczególnie w krajach członkowskich, a także w pewnych środowiskach Rosji, utrzymanie się na długo i po części do dziś nieco archaicznego poczucia, że szablony datujące się z czasów zimnej wojny i dwubiegunowości, funkcjonują nadal i, że « Cywilizacja zachodnia », « obóz Zachodni », « Ameryka » i « cywilizacja europejska » stanowią nadal jedyny zasadniczy punkt odniesienia w sprawach światowych. Ten eurocentryczny i zachodniocentryczny w sumie punkt widzenia można nadal zauważyć w wielu kręgach przywódczych, decydenckich i intelektualnych zarówno USA jak i Europy zachodniej oraz nawet w niektórych kręgach rosyjskich i wielu innych krajów². To powoduje m. in., że dzisiejsze napięcia na

1 <http://www.margaretthatcher.org/document/106689>, 5.06.2015.

2 [Zob.http://www.geneveactive.ch/article/andrei-konchalovskiconstate-lechec-du-concept-deurocentrisme](http://www.geneveactive.ch/article/andrei-konchalovskiconstate-lechec-du-concept-deurocentrisme), 5.06.2015..

linii Waszyngton-Moskwa są nadal często postrzegane w kategorii pewnej powtórki lub przedłużenia czasów zimnej wojny, i to nawet, jeśli wątek ideologiczny tych czasów niby odszedł, skoro głosi się nieomal jako pewnik, że komunizm umarł definitywnie³. Dla tego typu spojrzenia, Rosja stanowi jakby automatyczną powtórkę ZSRR i, co za tym idzie, główne wyzwanie dla Zachodnich struktur⁴. A tymczasem, analiza faktów zmusza nas do zaakceptowania faktu, że czas odejść, chociażby częściowo, od tego eurocentrycznego i zachodnio-centrycznego spojrzenia. Rosja stała się z powrotem od kilku lat ważnym ogniwem polityki światowej i doznała pewnego odrodzenia swej upadłej do niedawna mocarstwowości, ale główna oś sprzeczności na świecie dziś nie znajduje się już na linii USA-Zachód-Rosja, ale na linii USA-Chiny. Chiny bowiem stanowią, tak jak kiedyś ZSRR, główną dziś przeciwwagę wobec USA, przeciwwagę co prawda nadal słabszą, ale wzrastającą gospodarczo, finansowo, strategicznie, kulturowo, ideologicznie, technicznie i naukowo⁵. Jeśli porównujemy dzisiejszą siłę i potencjał Rosji i Chin, możemy stwier-

dzić, że ówczesny silny spór radziecko-chiński lat 60-tych i 70-tych się zdecydowanie zakończył na korzyść Chin. Chociażby z tego powodu, że ciągłość państwa w Chinach została utrzymana, podczas gdy w Moskwie dochodziło do zasadniczego zerwania ciągłości, w wyniku którego powstała nowa Rosja, dużo słabsza od ZSRR, pod kątem zarówno strategicznym, ekonomicznym, społecznym jak ideologicznym. Dlatego możemy uważać, że konsolidacja wzrastającej przeciwwagi wobec potęgi Stanów Zjednoczonych i ich sojuszników w ramach struktur BRICS, Organizacji Współpracy Szanghajskiej oraz ich potencjalnych sojuszników: Iranu, ASEAN, ALBA, UNASUR itp. dokonuje się w dużej mierze wokół i z kluczowym udziałem Chin. Rosja więc wraca do mocarstwowości, i naprawdę wraca do pozycji silnego czynnika polityki międzynarodowej, ale wraca na ten tor nie tylko w oparciu o własne siły, ale także dlatego, że znalazła czynne poparcie ze strony w sumie silniejszych i solidniejszych od niej Chin.

Czas więc patrzeć na świat szerokimi oczami i uwzględnić fakt, że ten nowy rodzący się świat, który się teraz rozwija, nie jest już zbudowany wokół Europy i wokół jego Zachodniego odgałęzienia jakim są Stany Zjednoczone stojące dziś na czele byłego kregu jednobiegunowego. Oś świata dryfuje dziś w kierunku Pacyfiku, co uwzględnia coraz bardziej wielu decydentów amerykańskich. Azjatyzcacja, ale także i latynizacja samego społeczeństwa USA tylko umacnia ten nieunikniony trend. USA stają się coraz bardziej « kalifornijskie », a coraz mniej « nowo-angielskie ». I trzeba pod tym kątem analizować rozwój sytuacji w Rosji i wysiłki jej przywódców, żeby umieścić nowo powstałe państwo po rozwiązaniu ZSRR, na mapie dzisiejszego świata.

Nasza teza jest taka, że Rosja zbliżyła się do Chin początkowo ponieważ nie miała wyjścia ze względu na niemożność elit zachodnich do wyjścia z mentalności odziedziczonej po zimnej wojnie i aroganckiego poczucia, że Zachód, jego ustrój, jego kultura, jego system społeczny, jego struktury z USA na czele, zwyciężył w czasie zimnej wojny w ramach rywalizacji ze Związkiem Radzieckim i jego systemem. Nie zauważając przy tym, że ustrój typu radzieckiego jednocześnie przyczynił się do tworzenia bazy obecnej dynamiki ekonomicznej, społecznej i politycznej Chińskiej Republiki Ludowej. Z czasem jednak, a obecny kryzys w stosunkach amerykańsko-rosyjskich który się rozpoczął na dobre wraz z wojną w Syrii i się przedłużył jak ten kryzys się rozszerzył na Ukrainę, doprowadził do zasadniczych zmian w postawach wielu rosyjskich decydentów, które teraz stoją z pewnym przekonaniem za koncepcjami

3 W swej książce Francis Fukuyama (1992). *The End of History and the Last Man*. Free Press, określił wówczas wizję w której wszystkie ideologie poczynając od marksizmu miały zejść ze świata co miało oznaczać totalne i definitywne zwycięstwo zasad liberalizmu zdefiniowanego wówczas jako « naturalny trend » przeciwstawnym ideologiom. Od tego czasu, nie zawsze pozytywne skutki prowadzenia w życiu dogmatów neoliberalnych doprowadziły do rozwoju trendów mniej czy bardziej alternatywnych jak « wartości azjatyckie », rozwój, m. in. i w Rosji, politycznych koncepcji mniej czy bardziej oparte o chrześcijaństwo, o islamie, o judaizmie, o hinduizmie jednocześnie z latynoskim « socjalizmem XX-lecia » który przejął wiele od wciąż istniejącej socjalistycznej Kuby i wznosząc do tego « modelu » nowe wątki. Powrót ideologii udowodnił więc, że prądy społeczne i polityczne oparte o dziedzictwo historyczne i z nimi związane ideologie polityczne odzwierciedlające sprzeczne interesy poszczególnych podmiotów społecznych są wciąż potrzebne w oczach obywateli.

4 Stąd potrzeba analizy na dwóch różnych poziomach częste porównanie rządów Putina do rządów Stalina a jeszcze częściej, co na pierwszy rzut oka może bardziej jeszcze dziwić, Hitlera. Nie ulega wątpliwości, że takie porównanie stanowi niewątpliwie dla każdego kulturalnego ładowego Europejczyka objaw prymitywnej propagandy które nie za bardzo odbiega od metod zbitek pojęciowych używanych przez propagandy najsłabszych dyktatur totalitarnych. Jeśli natomiast weźmiemy pod uwagę tradycje geopolityczną morskich mocarstw anglosaskich, Hitler, Stalin i Putin, niezależnie od ogromnych różnic ideologicznych, politycznych, ustrojowych państw kierowanych przez tych przywódców, mają jedną cechę wspólną z punktu widzenia anglosaskiego: stoją lub stali oni trzej na czele silnych państw lądowych tradycyjnie postrzeganych samo przez się jako konkurenci wobec hegemonii mocarstwa morskiego, wczoraj Wielka Brytania a dziś Stany Zjednoczone Ameryki.

5 <http://www.strategicinternational.com/f3chineausa.htm>, 5.06.2015. http://fr.sputniknews.com/french.ruvr.ru/2014_07_03/La-guerre-entre-la-Chine-et-les-Etats-Unis-est-elle-inevitable-8935/ ><<http://french.irib.ir/analyses/chroniques/item/327115-inspir%C3%A9-par-le-mod%C3%A8le-russe,-la-chine-engage-une-confrontation-avec-usa>, 5.06.2015.

które można streścić w paru formułach: eurazjatyzm, trzeci Rzym, wielobiegunowość, Karta Narodów Zjednoczonych, pokój, rozbrojenie i zbiorowe bezpieczeństwo. Pojęcia przeróżnej proveniencji, ale które wszystkie pochodzą z dziedzictwa historycznego Rosji, od czasów Rosji tatarskiej, carskiej i radzieckiej. Pojęcia które mogą być dość łatwo jednak dopasowane do obecnej gry ogólnoswiatowej, a nie tylko mieszczących się w kręgu Europy i Zachodu. Pojęcia uniwersalne a nie czysto europejskie⁶ które pozwalają jednak przyjąć fakt, że Moskwa traci dziś poczucie, że jest związana całym swoim dziedzictwem i przyszłością tylko z Zachodem. Tym bardziej, że Rosja jest dziś naprawdę federacją narodowości i regionów które po części są bardziej związane historycznie, geograficznie czy kulturowo z obszarami pozaeuropejskimi. Co widać szczególnie w przypadku dolnego Powołża, północnego Kaukazu i obwodów syberyjskich. Ale i najbardziej europejska część Rosji, nie mówiąc o tzw. « noworosyjskich » obwodach Ukrainskich, poczuła się dziś odrzucona przez Zachód. Nie tu miejsce żeby się zastanawiać kto odpowiada za ten stan rzeczy i czy odpowiada on obiektywnej prawdzie. W dziejach ludzkości i procesach rozwojowych liczą się fakty, a fakty, subiektywne czy obiektywne obojętnie, są takie⁷ jak je tu staramy się opisać. Rosja dryfuje dziś ku Azji wschodniej i południowej szybciej dziś niż są w stanie tego dokonać Stany Zjednoczone.

Nowa państwowa ideologia rodząca się w tej sytuacji w Rosji zaczyna więc uwzględniać ten fakt, nawet jeśli widać wyraźnie, że Rosja nie zrezygnowała jednocześnie z polityki odzyskania wpływów w społeczeństwach zachodnich. Ale i można przypuszczać, że ten trend i tak może jeszcze bardziej odpowiadać chińskim interesom, choć Rosjanie są w stanie łatwiej go przeforsować, co może się przydać i Chinczykom⁸.

Strategia bowiem wybrana przez Chiny ma wyraźnie za cel bardzo stopniowy, wyważony i ostrożny rozwój swej mocarstwowości wobec wciąż dominujących militarnie i finansowo USA. W odróżnieniu od przywódców ostatniego okresu istnienia ZSRR, przywódcy chińscy studiowali zdaje się bardzo wnikliwie źródła osłabienia

i potem upadku ZSRR i prowadzą dziś politykę przeciwną tej, jaką prowadzili ongiś przywódcy moskiewscy. Przekonali się zdaje się, że kontrproduktywna okazała się polityka ich ówczesnych towarzyszy i konkurentów komunistycznych która chciała pokazać *urbi et orbi siłę swego państwa*. *Chiny starają się raczej budować ostrożnie i stopniowo pajęczynę stosunków, w której oni odgrywać mogą dopiero z czasem zasadniczą, a może i jednocześnie skromną rolę*⁹. W tej strategii Rosja jest im do tego potrzebna jako mocarstwo upokorzone które może leczyć swoje rany odgrywając rolę pierwszych skrzybiec w orkiestrze wzrastających potęg konkurujących ze starymi potęgami Zachodu. Chiny, które wychodzą z jednej z najbardziej upokarzającej nocy kolonialnej, o czym nigdy nie należy zapominać, rozumieją zdaje się świetnie uczucie które odczuwali Rosjanie, kiedy nie zostali dopuszczeni do « salonów zachodnich » wtedy kiedy w latach 1990-ych zgodzili się na każde nieomal zadania « zachodniego partnera » i utworzyli na oścież całą swoją gospodarkę, która stała się ofiarą łupów i wyprowadzania kapitałów do rajów podatkowych, finansowych twierdz pod kontrolą mocarstw zachodnich. Upokorzeni poczuli się Rosjanie szczególnie tym, że USA nie potrafiły się zdobyć wtedy na podanie ręki schodzącemu mocarstwu radzieckiemu, które było gotowe stać się drugorzędym partnerem Zachodu od końca lat 80-tych aż do początku XXI wieku. Ani za czasów Gorbaczowa, ani za czasów Jelcyna, Waszyngton nie przejawiał zrozumienia interesów i uczuć Rosjan, nawet kół rosyjskich gotowych do partnerstwa z Zachodem za wszelką cenę¹⁰. Dla tego Rosjanie dziś, jako państwo i w dużej mierze jako naród, odczuwają silną niechęć wobec Zachodu jako tworu polityczno-wojskowego, ale także i wzrastająca niechęć wobec wzorów ustrojowych, moralnych i kulturowych pochodzących z Zachodu¹¹. Na tym bazują, na dłuższą metę Chiny, które nie dążą

6 Tym bardziej, że zasady Karty Narodów Zjednoczonych o nie ingerencji w sprawy wewnętrzne niezależnych państw zostały uściśnione na fali dekolonizacji i deklaracji konferencji w Bandung z 1955 r. na którą się powołują wszystkie 120 państwa należące do Ruchu Państw Niezaangażowanych, z którym Chiny i Rosja utrzymują jak najściślejsze stosunki.

7 O metodach jakie USA używają, żeby utrzymać swoją hegemonię, George Friedman ze « Stratfor »: <http://blogs.mediapart.fr/blog/jocegal/170515/g-friedman-c-est-cynique-amoral-mais-ca-marche>, 5.06.2015.

8 Zob. <<http://www.klubinteligencjipolskiej.pl/2015/05/eurazja/>>, 5.06.2015.

9 Metody budowy i rozwoju takich struktur jak BRICS, Organizacji współpracy Szanghajskiej lub ASEAN + 3 są bardzo luźne i stopniowo wprowadzone w życie. One odbiegają zasadniczo od metod jakie dawno używał ZSRR żeby budować Kominform, Układ Warszawski, RWPG ale są także wyraźnie dużo luźniejsze niż centralistyczne w sumie metody dążące do ujednoczenia NATO oraz UE. Właściwie proces zbliżenia krajów śródlądowych Eurazji oraz wzrastających mocarstw Południa dokonuje się głównie poprzez rozwój projektów współpracy w dziedzinie gospodarki i komunikacji, m. in. Chiński całościowy i strategiczny projekt « nowego szlaku jedwabnego ». zob. m. in. <<http://pl.sputniknews.com/swiat/20150325/163864.html>>, 5.06.2015.

10 Zob. m. in. analiza ery ministra spraw zagranicznych Rosji, Andrzeja Kozyriewa, pełna dobrych chęci wobec zachodnich mocarstw wówczas postrzeganych przez Kreml jako priorytetowych partnerów <<http://www.cairn.info/revue-critique-internationale-2001-3-p-175.htm>>, 5.06.2015.

11 O wizji Włodzimierza Putina na temat roli religii jako przeciwwagi wobec « dekadentkiego » Zachodu, zob. <<https://www.youtube.com/watch?v=LNIVt6kVEdQ>>, 5.06.2015.

poki co, do zajmowania pierwszego, widocznego miejsca w głównych sporach światowych.

Dla Chin, Rosja stanowi zarazem swoistą tarczę oraz miecz. Tarcza i miecz, które dają Rosjanom możliwości leczenia swych blizn, która dają Rosjanom możliwość podniesienia się pod kątem gospodarczym, która dają im możliwość odgrywania najbardziej widocznej roli w dysputach tak strategicznych jak i dyplomatycznych. I tu dochodzimy do naszego właściwego tematu. Rosja nie jest przyzwyczajona być drugorzędym mocarstwem choć zgodziła się, mimo to, za czasów Jelcyna, do stania na takiej pozycji u boku Stanów Zjednoczonych. O czym świadczą ówczesne chęci współpracy w zasadniczych kwestiach dla USA jak Niemcy, Europa Środkowa, Bałkany, Korea, Kuba, Irak, Afganistan, mimo niechęci, na przykład, dużej części opinii rosyjskiej, wobec polityki NATO w Jugosławii¹². Zawsze bowiem istniała w tradycji rosyjskiej tradycja « zapadników », co pozwala rozumieć ten trend, który się rozwijał przez jakiś czas na nowo na fali autodestrukcji ZSRR. Tyle, że dziś sytuacja się zmieniła diametralnie, nawet jeśli porównujemy do czasów radzieckich, które były czasami niby « antyzachodnimi ». Bo, o ile za czasów ZSRR, istniał trend internacjonalistyczny i anty-imperialistyczny, który doprowadził do poparcia przez Moskwę ruchów antykolonialnych i antyzachodnich, należy wspomnieć, że ten trend był głównie spowodowany koniecznością znalezienia sojuszników w sytuacji dominacji i blokady wymiany w ramach COCOM¹³ ze strony kapitalistycznego Zachodu, ale jednocześnie przez cały okres radziecki dominowała w tym państwie fascynacja wobec kultury, sztuki i wzorów intelektualnych i społecznych, a nawet ekonomicznych zachodnich, co widać w każdej dziedzinie, od architektury poczynając i sztuki, a kończąc nawet na ideologii¹⁴. Co zresztą tłumaczy dużo

12 Oto syntetyczny przykład wielobarwnych wątków rosyjskiej propagandy rozprawiane przez organizacje polskiej młodzieży komunistycznej KMP i w którym potępienie «moralnego zepsucia» Ameryki jest utożsamiane z euromajdanem, faszyzmem ukraińskim, pogromem Odeskim z 4/V/2014 r., sionizmem, wojen amerykańskich, ruchów *femen* i *pussy riots*, narkomania, więźniów CIA w Guantanamo jako przeciwstawne wobec Rosji która jest przedstawiana jednocześnie jako spadkobierczyni tradycji chrześcijańskiego « trzeciego Rzymu », komunistycznego Związku Radzieckiego oraz poplecniczki amerykańskich pacyfistów i tradycjonalistycznych antysionistycznych Żydów (zob. końcowa scena): <http://www.komsomol.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1952:ameryko-won&catid=89:muzykani-pokornej-ukrainy&Itemid=69, 5.06.2015.

13 Zob. <<http://www.americanforeignrelations.com/E-N/Embargoes-and-Sanctions-Cold-war-sanctions.html>, 5.06.2015.

14 Mało kto dziś wspomina o tym, że, na przykład, sztuka socrealistyczna adoptowana w ZSRR za czasów Stalina, była sprzeczna z całą tradycją rosyjską łącznie z tradycją awangard rosyjskich czasów rewolucji ale była stylem wymyślonym w Nowym Jorku i importowanym na brzeg Wołgi z Ameryki Północnej. Pierwowzór

ostrzejsze i bardziej bezwzględne argumenty kampanii antychińskiej mediów radzieckich lat 60-tych i 70-tych w porównaniu do antyzachodniej propagandy ówczesnych lat. Nigdy propaganda radziecka nie uciekła do wątków rasistowskich wobec narodów zachodnich, podczas gdy obecne były wątki rasistowskie w opisanium Chin maoistowskich. I właśnie na tym bazuje obecne zbliżenie rosyjsko-chińskie. Rosjanie czuli się, przez chrześcijaństwo, a szczególnie od czasów Piotra Wielkiego, w dużym stopniu Europejczykami i wielu z nich liczyło, że obalając u siebie komunizm, staną się automatycznie mile widzianym Europejskim partnerem Zachodu podczas gdy ten ostatni przejawiał, w oczach Rosjan przynajmniej, pogardę wobec nich po 1991 r. Nie spodziewano się wówczas niewiele szczególnego i niewiele dobrego, z kolei po Chinczykach, dlatego obecna zmiana nastroju, kiedy okazało się, że Chinczyki, zapominając o upokarzających dla nich akcentów wręcz rasistowskich propagandy radzieckiej lat 60-tych i 70-tych, jakby podali ręką ranionemu konkurentowi i byłemu towarzyszowi lat 1950-tych właśnie po rozwiązaniu ZSRR. Były konkurent który dla nich, obok innych mniejszych wzrastających mocarstw lub krajów Południa niezadowolonych z wszechogarniającej dominacji gospodarki, dolara i dyplomacji amerykańskiej, miał tę zaletę, że stanowił bliską bazę surowcową oraz posiadał nadal silną bazę naukową, techniczną i wojskową. Idealna sytuacja więc, żeby Rosja mogła przy pomocy Pekinu odzyskać i siłę, i renomę, stając się, i jego tarczą, i ewentualnie mieczem w rozgrywkach światowych na których Chiny nie miały, i nadal nie mają chęci wziąć bezpośredniego lub zbyt widocznego udziału. Idealna sytuacja, która daje osłabionym Rosjanom poczucie, że znowu stali się wiodącym mocarstwem dyplomatycznym i wojskowym, z perspektywami gospodarczymi na dodatek. Dla tego istnieje dziś zgodność interesów obu mocarstw. Chiny, mimo, że zachowały przyszłościową wizję ideologiczną komunistyczną, marksistowską, czego zachodni obserwatorzy nie chcą na ogół uwzględnić, potrzebują innego mocarstwa, które zaczęłoby budować wizję alternatywną wobec świata jednobiegunowego zbudowanego wokół ideologii neoliberalnej.

ROSJA JAKO POTRZEBNY SOJUSZNIK CHIN

Rozwój w Rosji, już w końcowym okresie radzieckim, ideologii eurazjatyizmu¹⁵ stanowić może jedną z baz

Warszawskiego Palacy Kultury i Nauki to nie Moskiewski hotel Ukraina lub Moskiewski Uniwersytet, to Nowojorski Woolworth Building.

15 Jeden z pierwszych rzeczników tradycjonalistycznego eurazjatyizmu już w latach 1980-ych w ZSRR był Aleksander Dugin który z jednej był zwalczany przez ówczesne władze, ale skorzystał tak

uzasadniających powrót odrębności rosyjskiej w polityce światowej. Jest to jednak ideologia zbudowana prawie wyłącznie na filarze geopolitycznym, co nie wystarczy żeby budować nową tożsamość odpowiadającą szczególnie tradycyjnej potrzebie w Rosji silnej duchowości bądź ideologii. Eurazjatyzm pozwala jednak uzasadnić woltę Rosji w kierunku Azji akurat w momencie kiedy Azja Wschodnia staje się niekwestionowanym ośrodkiem światowego dynamizmu gospodarczego.

Z tych ww. powodów możemy zauważyć, że w dzisiejszej Rosji mamy do czynienia z wieloma wątkami zarówno geopolitycznymi, geokulturalnymi, religijnymi i ideologicznymi które mogłyby jednocześnie uzasadnić i rolę Rosji na świecie jednocześnie z rolą Państwa Rosyjskiego wobec własnych obywateli przy uwzględnieniu legitymacji nowego ładu światowego, w którym Rosja zajmuje bardzo widoczne co prawda miejsce, ale w ramach nowej wspólnoty, w której nie zajmuje już pierwszego miejsca. Choć Chiny mają, póki co, interes żeby Rosja wyglądała na silniejszą niż naprawdę jest, podczas gdy oni wolą wyglądać na słabszych niż są, lub przynajmniej mniej widocznych.

Przyszłość pokaże czy ta strategia współpracy Rosji, Chin wraz z wszystkimi innymi wzrastającymi mocarstwami o bardzo różnorodnej ideologicznej bazie w obliczu konkurencji i rywalizacji ze « starymi mocarstwami » da się utrzymać na dłuższą metę i potrafi wypracować jako tako spójną tożsamość i wizję, gdzie wszystkie te społeczeństwa mogłyby się mieścić. Musimy jednak uwzględnić fakt, że na razie, mimo tarć, głównie rosyjsko-amerykańskich na Ukrainie, w Syrii, wokół Iranu, a nawet w Korei lub w Ameryce Łacińskiej, Rosja odgrywa rolę faktycznego drugorzędnego partnera w tych wszystkich sporach. Choć nie należy jednocześnie i bagatelizować wzrastającego dążenia Niemiec do odgrywania coraz bardziej samodzielnej roli, stąd starania o kompromis z Moskwą, które doprowadziły m. in. do układu Mińsk II. Ale bez ekonomicznego poparcia Chin syryjski sojusznik Kremla nie utrzymywałby się ekonomicznie w ciągu ostatnich czterech lat. Funt syryjski utrzymuje się z powodu wyraźnej pomocy Chin¹⁶. Bez poparcia Chin, cała gospodarka rosyjska, a nawet i krymska, nie utrzymałyby się w obliczu obecnego kryzysu ukraińskiego¹⁷. Ale bez ekonomicznego i poli-

tycznego poparcia Chin także, Białoruś dawno stałaby się rosyjskim pionkiem bez możliwości wypracowania własnej dyplomacji i strategii rozwoju ekonomicznego i społecznego¹⁸. Widac także, że obecność sił rosyjskich w Wietnamskim Cam Ranh, przy sporach wietnamsko-chińskich, utrudnia manewr USA zmierzających aby skłócić defitywnie Hanoi z Pekinem i jednocześnie wrocić do Cam Ranh z zadaniem aby Rosjanie zostali stamtąd wyrzuceni¹⁹. Możemy mnożyć te przykłady, które pokazują, że Kreml posuwa się do przodu tam, gdzie znajduje poparcie Pekinu lecz nie odważy się działać naprawdę samodzielnie tam, gdzie mogłyby powstać różnice zdań. Tarcia na Ukrainie musimy więc rozpatrzyć w kontekście światowym, uwzględniając interesy USA w ich rywalizacji głównie z Chinami podczas gdy Europejczycy i Rosjanie odgrywają w tym scenariuszu rolę raczej podrzędną choć czynną. Wiadomo bowiem, jeśli sięgamy po słowa George Friedmana, redaktora naczelnego *Stratfor*, *nieformalny organ CIA*, że *Stany Zjednoczone rzuciły całą swoją maszynię finansowo-pozarządową do prowokowania napięć na Ukrainie, które doprowadziły do tzw. Euromajdanu jako odpowiedź na niepowodzenie w Syrii w wyniku pomocy Rosji dla tego kraju*²⁰. Ale ten kraj broniony przez Rosję stanowi dziś m. in. kluczowy czynnik w geopolityce gazu, co dla USA jest ważne żeby kontrolować Bliski Wschód ze względu na potrzebę kontroli dostępu Chin (a także i Europy) do źródeł energii. A więc konflikt syryjski jest m.in. przede wszystkim związany z konfliktem USA z Iranem, Eurazją i Chinami. A więc, jak podkreśliśmy, konflikt ukraiński jest pochodną konfliktu syryjskiego.

NOWA IDEOLOGIA PAŃSTWOWA ROSYJSKA ZBIOREM RÓŻNORODNYCH TRENDÓW

Żeby jednak grać tę bardzo dynamiczną, jakby nie było rolę, Rosja musi wypracować swoistą ideologię, która może uzasadnić w oczach własnych obywateli i wobec świata dlaczego ona istnieje, odgrywa taką widoczną rolę i podważać może fundamenty świata jednobiegowego powstałego po jego niby « zwycięstwie nad ko-

że z poparcia niektórych kół w KPZR. Co zresztą potwierdza tezę o pluralizmie realnym istniejącym w tej niby monopartii.

16 Zob. m. in. <<http://french.riib.ir/info/moyen-orient/item/359479-tel-aviv-veut-perturber-le-march%C3%A9-des-%C3%A9changes-en-syrie>, 5.06.2015.

17 <<http://www.courrierinternational.com/article/2014/03/16/pourquoi-la-chine-a-son-mot-a-dire-sur-la-creee>, 5.06.2015 ; <http://fr.sputniknews.com/french.ruvr.ru/news/2014_03_03/

Ukraine-crise-la-Chine-soutient-la-position-russe-diplomat-4068, 5.06.2015.

18 <http://fr.rbth.com/international/2014/11/12/la_russie_soutient_la_vision_chinoise_de_lintegration_en_asie-p_31537.html , 5.06.2015.

19 <http://thediplomat.com/2015/03/vietnams-cam-ranh-bay-caught-in-us-russia-crossfire/> <http://fr.vietnamplus.vn/Home/VietnamChine--entretien-entre-les-deux-ministres-de-la-Defense/20155/52874.vnplus,5.06.2015>; <<http://reseauinternational.net/vietnam-retour-vers-la-russie/> <<http://fr.sputniknews.com/international/20150312/1015146127.html> , 5.06.2015

20 <<http://www.infowars.com/stratfor-ukraine-coup-plotted-by-us-over-russian-stance-on-syria/>, 5.06.2015.

munizmem». I tu mamy trudną sytuację, z której Kreml zdaje się wyjść używając po kolei różne argumentacje legitymujące i sięgające po części do wszystkich okresów jej przeszłości: a więc tradycja geopolityczna, która za czasów ZSRR szermowała hasłami walki o pokój, zbiorowym bezpieczeństwem i anty-imperializmem, a dziś jawi się pod hasłem bardziej dyskretnej wielobiegowości i ewentualnie eurazjatyizmu. A więc: hasła prawosławnego chrześcijaństwa rozszerzonego ewentualnie na hasła poparcia dla wszystkich tradycji i konserwatywizmów religijnych, moralnych i ideowych. Rosja jako obrończyni chrześcijan bliskowschodnich i tradycyjnych wartości chrześcijańskich zagrożonych zachodnim i kapitalistycznym konsumeryzmem, indywidualizmem i hedonizmem. Stąd umiłowanie w kierunku nie tylko prawosławnych ale także i tradycjonalistycznych katolików. A więc także hasło « prawdziwego islamu pokojowego », sufickiego, czeczeńskiego czy tatarskiego, zagrożone ekstremizmem pro-amerykańskich Saudyjczyków i innych odłamów wahabizmu.²¹ Nie zapominając także o potencjalnej roli diaspory rosyjsko-żydowskiej lub nawet dwóch « buddyjskich » republik autonomicznych Federacji rosyjskiej. Dzisiejszy Kreml uwzględnia także, można zauważyć, potencjalną rolę odrodzonej w Rosji partii komunistycznej, która odnawia kontakty z byłym międzynarodowym ruchem robotniczym. Co pozwala Kremlowi korzystać z pluralizmu charakteryzującego dziś społeczeństwo rosyjskie, żeby rozszerzyć za pośrednictwem tych trendów i organizmów swoje wpływy na świecie w oparciu o własne siły, tak konserwatywne, prawicowe, jak i postępowe, lewicujące. Rosja jest więc dużo słabsza aniżeli ZSRR, ale ma dużo więcej możliwości grać na różne ideologie aniżeli było komunistyczne mocarstwo. Na miejscu « jedynej słusznej ideologii » silnego Związku Radzieckiego mamy do czynienia dziś z wieloma możliwymi « pasami transmisyjnymi » nieco osłabionej Rosji na świecie. I to otwiera przed Chinczykami pośrednio dostęp do środowisk, na które sami nigdy nie byliby w stanie tak łatwo dotrzeć. Do tego dodać trzeba pamięć ofiar Armii Czerwonej w walce z faszyzmem jako kolejna forma legitymacji Rosji zarówno w oczach kombatantów Druhej Wojny Światowej z całego świata i ich rodzin oraz wielu środowisk antyrasistowskich. Co Kreml nagminnie używa dziś od czasu kryzysu ukraińskiego zyskując poparcie wielu środowisk tak lewicowych na Zachodzie jak i nacjonalistycznych. Rosja utraciła więc wraz z końcem kierowniczej roli partii siłę bardzo mocnego bębna,

którą się dało słyszeć na całym świecie, ale odzyskała za to możliwość grania symfonii przy użyciu różnorodnych instrumentów, które trafiają do gustów wielu różnych publiczności.

ŚWIAT NIEPRZYZWYCZAJONY DO ROSYJSKIEGO PLURALIZMU IDEOWEGO I JEGO INSTRUMENTALIZACJI

Wielu obserwatorów Rosji na Zachodzie, tak krytycznie nastawionych wobec niej jak i przychylnie, wyraża pewne zdziwienie, a czasem niechęć, kiedy spojrzy na różnorodność zachowań tak Kremła jak i innych czynników politycznych, ideologicznych lub religijnych rosyjskich mniej czy bardziej niezależnych od Kremła. Po pierwsze trzeba uwzględnić fakt, że wydaje się, iż Kreml zrozumiał, że metody pośredniego poparcia lub utorowania energii « społeczeństwa obywatelskiego » dotarły do niego po 1991 r. i dojściu Putina do władzy. Po drugie, wielu obserwatorów, polityków lub ideologów zachodnich, którzy przyjmują jako fakt normalny, że Stany Zjednoczone rozwijają swoje wpływy używając różnorodne tzw. « NGO », kanały NED, Freedom House, Open society i innych instytucji para-rządowych, związanych z państwem północnoamerykańskim, partie tak demokratyczna jak i republikańska, związki pracodawców jak i związki zawodowe, liberałowie świeccy, neokonserwatyści jak i teleewangeliści, muzułmanie « umiarkowani » bądź « ekstremistami » lecz prorynkowi jak i świeccy socjal-demokraci, itp. Wszystkie ww. instytucje amerykańskie stoją w sumie ponad drugorzędnymi i pozornymi różnicami religijnymi czy ideologicznymi, bo stoją wszystkie za ideologią « rynku » i wartościami ekonomicznymi neoliberalnymi. W przypadku Rosji trudno się więc dziwić, choć może nie jesteśmy przyzwyczajeni do tego, żeby to na nowo powstałe państwo które przestało uznawać zasadę « jedynej słusznej linii », zaczęło rozumieć, że w ramach tzw. kremlowskiej « demokracji suwerennej », nie muszą koniecznie istnieć nie do pokonania sprzeczności między tymi chrześcijanami, prawosławnymi lub katolickimi, muzułmanami, Żydami, buddystami, komunistami, uznającymi tradycyjne wartości moralne i rodzinne, pewną formę kontroli państwa nad gospodarką i polityką celną oraz propagujące pewne wartości kolektywne ograniczające wpływy ideologii indywidualizmu, konsumeryzmu i rynku, przy poparciu dla ruchów mniej czy bardziej nacjonalistycznych podważających chociaż częściowo zasady globalizacji. Z tego więc powodu nie musi dziwić fakt, że na świecie powstały całe szeregi instytucji kultury rosyjskiej, różnorodne mniej czy bardziej niezależne instytucje naukowe, organizacje pozarządowe, które korzystają z pośredniego poparcia czynników rzą-

21 <http://religion.info/french/articles/article_619.shtml#.VXlf66a-3zoA, 5.06.2015. <http://sayed7asan.blogspot.fr/2015/01/ramzan-kadyrov-et-10-000-soldats.html> , <http://fr.sputniknews.com/russie/20101227/188234488.html> , 5.06.2015.

dowych i par rządowych rosyjskich. Po prostu Rosjanie nauczyli się od Amerykanów stosować metody « soft power » i wpływu na « społeczeństwo obywatelskie »²². Choć mają dużo mniej środków finansowych do przeznaczenia na to, szczególnie skoro Amerykanie mogą drukować dolary bez końca w momencie kiedy rubel dopiero buduje swoją bazę. Dolar bazuje swój autorytet już nie na złocie lub mocach produkcyjnych Stanów Zjednoczonych, lecz na wierze, która kruszy się nieco ostatnio, podczas gdy Rosja, jak i Chiny odbudują swoje zasoby złota i opierają swoją siłę o politykę systematycznego poparcia dla rozwoju produkcji rolniczej i przemysłowej.

Rosjanie mogą jednocześnie się odwołać - u prawicowców do dziedzictwa chrześcijańskiej i konserwatywnej Rosji carskiej, a dla lewicowców do dziedzictwa Lenina, Zjazdu Narodów Wschodu w Baku i Kraju Rad. Możemy tu podać parę przykładów, które nie koniecznie oznaczają, że Kreml stoi za tymi wszystkimi poniższymi inicjatywami, ale pokazują co najmniej, że Kreml nie ma nic przeciwko temu, aby różne wpływy pochodzące z Rosji się rozwijały w różnych gremiach, które mają często sprzeczne ze sobą podstawy ideowe, ale które dążą wszystkie do pewnej « suwerennej demokracji » we własnym kraju i, które w oczach przeciętnych Rosjan z kolei tworzą obraz swego kraju jako wpływowego, różnorodnego ale jednak spójnego. A więc, biorąc za przykład Francję, w Paryżu mamy oficjalny Rosyjski Instytut Kultury ale obok niego istnieje również « pozarządowy » Instytut Demokracji i Współpracy pod kierownictwem Rosjanki, byłej działaczki « narodowo-postepowo-tradycjonalistycznej » opcji, i brytyjskiego eurokrytycznego działacza kiedyś partii konserwatywnej za czasów Magareth Thatcher²³. Instytut ten zaprasza często na konferencje przeciwników NATO lub UE o raczej prawicowym nastawieniu, choć nie zawsze. Działają w Paryżu też różne organizacje związane z emigracją rosyjską i słowiańską tak białą i prawosławną jak i bardziej czerwoną i hodującą tradycje radzieckie. Niedawno twierdzono też, że radykalno-prawicowy francuski Front Narodowy dostał pożyczkę od jakiegoś banku rosyjskiego²⁴. Jednocześnie, koła « ortodoksyjnych » komunistów są w kontakcie z ambasadą rosyjską w momencie przygotowań do obchodów i konferencji związanych z obchodami walk armii czerwonej, partyzantów

radzieckich na terenie Francji lub francuskiej lotniczej dywizji Normandia-Niemen walczących z najeźdźcami hitlerowskimi na terenie ZSRR, nie zapominając przy tym o udziale Rosjan w Pierwszej Wojnie Światowej, co stanowi kolejny moment zacieśnienia wpływów różnorodnej Rosji, w różnorodnych sferach francuskich, od radykalnej lewicy po radykalną prawicę. Rosja zwalcza w Syrii rebelię ekstremistów niby islamistycznych, w tym potępia i syryjski odłam Braci Muzułmańskich, ale w Rosji rozbudowano sieć meczetów, instytutów i szkół muźulmańskich. A wśród muźulmanów rosyjskich istnieje odłam związany z braćmi muźulmańskimi, który należy do Federacji Islamskich Organizacji Europy. Niedawno, na rocznym zjeździe muźulmanów francuskich, zorganizowanego w kwietniu 2015 r., właśnie przez ten kierunek, została zaproszona delegacja dziewięciu dostojników i dostojniczek islamu rosyjskiego z moskiewskim muftim na czele, który opisał przed publicznością francuskich muźulmanów rozwój islamu w Rosji i jego instytucji²⁵. A więc od przykremlowskiego islamu po braci muźulmańskich. Co nie szkodzi, aby Rosja organizowała także, za pośrednictwem rosyjskich organizacji pozarządowych, ale przy wyraźnym poparciu dyplomacji moskiewskiej, międzynarodowe zebrańie antyfaszystowskie w Strasburgu, na którym wiodącą rolę odgrywały środowiska rosyjsko-żydowskie z Rosji, USA, Kanady, Niemiec, Izraela, które potępiały wzrastające tendencje faszystowskie w krajach zachodnich, ale gdzie, po interwencji dyplomatów rosyjskich, zrezygnowano z umieszczenia w komunikacie końcowym, za namową części delegatów, krytyki pod adresem Iranu²⁶. Komunistyczna Partia Federacji Rosyjskiej (KPRF) z kolei utrzymuje bardzo bliskie stosunki z Komunistyczną Partią Chin, co nie przeszkadza tej ostatniej, aby utrzymywała jednocześnie stosunki międzypartyjne z partią Putina - Jedyna Rosja. Ale ta ostatnia nie może utrzymywać stosunków z innymi nierządowymi partiami komunistycznymi jak partie grecka, portugalska, indyjska i inne, a więc stosunki z Rosją utrzymują za pośrednictwem KPRF, co na pewno przyda się interesom polityki rosyjskiej. KPRF bowiem ostro piętnuje wewnątrz kraju politykę socjalną władz rosyjskich, która pozwala na bardzo silne nierówności społeczne, ale popiera z kolei jednocześnie ich politykę na szczeblu międzynarodowym. Rosyjskie społeczeństwo jest pluralistyczne, religijnie, narodowościowo, ideologicznie ale kremlowska « suwerenna demokracja » polega na tym, że są siły prorządowe i opozycyjne które się miesz-

22 O « zderzeniu cywilizacji » oraz związku « soft power » i « hard power » w ramach « smart power » według koncepcji Joseph Nye: <<http://www.slate.fr/story/88487/soft-power-hard-power-smart-power-pouvoir-joseph-nye>> skonsultowane, 5.06.2015.

23 <<http://www.idc-europe.org>> 5.06.2015.

24 <<http://www.capital.fr/a-la-une/actualites/prets-russes-au-fn-une-enquete-parlementaire-est-lancee-1039122>>, 5.06.2015.

25 <<https://www.ramf-uoif.fr/programme-2>>, 5.06.2015.

26 Première Assemblée générale du Mouvement International de Défense des Droits de l'homme: « Un monde sans nazisme », Strasbourg, 8/11 octobre 2012. stopnazism.net

czą się w roli w sumie podobnej do Brytyjskiej koncepcji « opozycji jej Królewskiej Mości ». A tak jak w Anglii są w Rosji i inne, mniejsze na ogół, siły opozycyjne, które są postrzegane w oczach różnorodnych Rosjan jako « obca agentura » i które są pod ścisłą obserwacją « siłowych » ministerstw.

Co by nie sądzić o obecnym ustroju Rosji, należy uwzględnić fakt, że istnieje dziś w tym państwie coś jak nie dopracowana do końca ideologia państwowa w rozbudowie, ale w odróżnieniu od czasów Rosji carskiej lub ZSRR, ta ideologia zawiera wiele składników ongiś zupełnie sprzecznych ze sobą, a dziś dążących do pewnej formy współpracy, mniej czy bardziej pod autorytetem władz państwowych. Nie stanowi to, wbrew często rozpowszechnianym na Zachodzie przesądom, całkowitą nowość w dziejach Rosji. Za czasów Tatarskich chanów, państwo uznawało różnorodność religijną swych poddanych, a Rosja carska także uznała prawo protestantów, muzułmanów i buddystów, a nawet katolików do swej wiary. Co trzeba podkreślić nie należało to do tradycji państw zachodnich aż do czasów nowoczesnych rewolucji które chociażby na pozór zakończyły okres wojen religijnych. W latach dwudziestych z kolei Lenin przeforsował, i to wbrew opinii licznych jego towarzyszy, wiele przywilejów prawnych, szkolnych, sądowych dla muzułmanów w imię solidarności z religią uciskaną za czasów carskich²⁷, a także rozważał taką

możliwość dla katolików póki rokowania z Watykanem nie zostały zerwane. Okres stalinowski zakończył co prawda w dużej mierze ten trend kompromisowy w kwestiach religijnych, choć przez cały okres radziecki różne były sytuacje w zależności od okresu i regionu. Istnieją w Rosji jednocześnie więc i tradycje silnego państwa, silnego władcy i monolityzmu władz, ale także tradycje rozbudowanego i pluralistycznego dworu, sporów frakcyjnych wewnątrz rządzącej monopartii oraz różnorodności religijnej i ideologicznej. Należy więc wziąć to pod uwagę. Dziś, między liberalizmem zachodnim, który pozwala na wszystko bez prawie żadnych wyjątków, ale tylko póki się nie podważa zasady nadrzędności praw rynkowych, a systemem jedynopartyjnym czasów ZSRR, zdaje się, że Rosja dzisiejsza buduje nową wizję swej państwowości, która bazuje na tym, co możnaby definiować w sposób poetycki jako « jedność w różnorodności ». Różnorodność w której toczą się, tak jak w Chinach zresztą, ostre spory między rzecznikami liberalizmu ekonomicznego, a rzecznikami gospodarki mniej lub bardziej pod kontrolą państwa narodowego. Ale czy pod kątem czysto politycznym ta różnorodność jest jednak zawsze autentyczna i czy ta jedność jest zawsze dobrowolna ? Oto pytania które należy na pewno stawiać, co zresztą robi wielu Rosjan i wiele mediów rosyjskich. Ale Rosja zdaje się odeszła definitywnie od afirmacji « jedynej słusznej racji » od góry do dołu. Pod tym kątem stała się dziś może bardziej pluralistyczna niż wiele społeczeństw zachodnich.

27 <http://www.lapenseelibre.org/article-marx-lenine-les-bolcheviks-et-l-islam-n-60-104736418.html>, 5.06.2015.

LITERATURA

- <http://www.margaretthatcher.org/document/106689>, 5.06.2015.
- <http://www.geneveactive.ch/article/andrei-konchalovski-constate-lechec-du-concept-deurocentrisme>, 5.06.2015.
- <http://www.strategicsinternational.com/f3chineusa.htm>, 5.06.2015.
- http://fr.sputniknews.com/french.ruvr.ru/2014_07_03/La-guerre-entre-la-Chine-et-les-Etats-Unis-est-elle-inevitable-8935/, 5.06.2015.
- <http://french.irib.ir/analyses/chroniques/item/327115-inspir%C3%A9-par-le-mod%C3%A8le-russe,-la-chine-engage-une-confrontation-avec-usa>, 5.06.2015.
- <http://blogs.mediapart.fr/blog/jocegaly/170515/g-friedman-c-est-cynique-amoral-mais-ca-marche>, 5.06.2015.
- <http://www.klubinteligencjipolskiej.pl/2015/05/eurazja/>, 5.06.2015.
- <http://pl.sputniknews.com/swiat/20150325/163864.html>, 5.06.2015.
- <http://www.cairn.info/revue-critique-internationale-2001-3-p-175.htm>, 5.06.2015.
- <https://www.youtube.com/watch?v=LNIVt6kVEdQ>, 5.06.2015.
- http://www.komsomol.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1952:ameryko-won&catid=89:muzykaniepokornej-ukrainy&Itemid=69, 5.06.2015.
- <http://www.americanforeignrelations.com/E-N/Embargoes-and-Sanctions-Cold-war-sanctions.html>, 5.06.2015.
- <http://french.irib.ir/info/moyen-orient/item/359479-tel-aviv-veut-perturber-le-march%C3%A9-des-%C3%A9changes-en-syrie>, 5.06.2015.
- <http://www.courrierinternational.com/article/2014/03/16/pourquoi-la-chine-a-son-mot-a-dire-sur-la-crimee>, 5.06.2015.
- http://fr.sputniknews.com/french.ruvr.ru/news/2014_03_03/Ukraine-crise-la-Chine-soutient-la-position-russe-diplomatie-4068, 5.06.2015.
- http://fr.rbth.com/international/2014/11/12/la_russie_soutient_la_vision_chinoise_de_lintegration_en_asie-p_31537.html, 5.06.2015.
- <http://thediplomat.com/2015/03/vietnams-cam-ranh-bay-caught-in-us-russia-crossfire/>

- <http://fr.vietnamplus.vn/Home/VietnamChine--entretien-entre-les-deux-ministres-de-la-Defense/20155/52874.vnplus>, 5.06.2015.
- <http://reseauinternational.net/vietnam-retour-vers-la-russie/>
- <http://fr.sputniknews.com/international/20150312/1015146127.htm>, 5.06.2015.
- <http://www.infowars.com/stratfor-ukraine-coup-plotted-by-us-over-russian-stance-on-syria/>, 5.06.2015.
- http://religion.info/french/articles/article_619.shtml#.VXlf66a3zoA, 5.06.2015.
- <http://sayed7asan.blogspot.fr/2015/01/ramzan-kadyrov-et-10-000-soldats.html>, 5.06.2015.,
- <http://fr.sputniknews.com/russie/20101227/188234488.html>, 5.06.2015.
- <http://www.slate.fr/story/88487/soft-power-hard-power-smart-power-pouvoir-joseph-nye>, 5.06.2015.
- <http://www.idc-europe.org>, 5.06.2015.
- <http://www.capital.fr/a-la-une/actualites/prets-russes-au-fn-une-enquete-parlementaire-est-lancee-1039122>, 5.06.2015.
- <https://www.ramf-uoif.fr/programme-2>, 5.06.2015.
- <http://www.lapenseelibre.org/article-marx-lenine-les-bolcheviks-et-l-islam-n-60-104736418.html>, 5.06.2015.

Sergei MatjuninTAMRES INTERNATIONAL consulting company (Bruksela)
E-mail: drweski.bruno@orange.fr

Studia Społeczne 13 (2) /2015

ISSN 2081-0008

e-ISSN: 2449-9714

str. 15-22

BEZKRESNE IMPERIUM U SWOJEGO KRESU? (ROZWÓJ PRZESTRZENI POSTRADZIECKIEJ W XXI WIEKU) / *THE ENDLESS EMPIRE IN FRONT OF ITS END? (DEVELOPMENT OF THE POST-SOVIET SPACE IN THE XXI CENTURY)*

STRESZCZENIE

The period of the separatism on the territory of the former USSR is almost finished. During of the 24 years after the collapse of the "Evil Empire" in Belowieza all the possible independence aspirations of the ethnic units (not only nations but the small groups as well) were declared. To stop this process definitely the Moscow administration had implemented at the end of 2014 a new Federal Law against the separatism declarations. At the same time centrifugal tendencies still exist basing on the different levels of the economic development of the regions. To stop this process Moscow had introduced the program of Territories of Priority Development (TOR). So, it is possible to say that separatism on the post-soviet space had been stopped. But this depends of the future leader of Russia.

SŁOWA KLUCZOWE: POST-SOVIET SPACE, SEPARATISM IN RUSSIA, SEPARATISM IN POST-SOVIET REPUBLICS, FUTURE SPACIAL DEVELOPMENT OF THE POST-SOVIET TERRITORY

WSTĘP

Tak się mówiło o Brytyjskim imperium - „*impe-rium, gdzie nigdy nie zachodzi słońce*”, ale Związek Radziecki był nie gorszy pod tym względem. Jeszcze w szkole podstawowej wkuwało się na pamięć dane: 10 000 kilometrów ze wschodu na zachód, 4500 kilometrów z północy na południe, 12 stref czasowych. Kuriozalnym do dziś faktem jest, na przykład, zabawa w obchody nadejścia Nowego Roku przez okrągłe 12 godzin – co godzina można wznosić toasty za nastąpienie nowego roku (według Kamczatki, według Chabarowska..... do według Sankt-Petersburga). Zabawa dla osób ze zdrową wątrobą. Bezkres szaleństwa i bezkres przestrzeni ..... Jeszcze na studiach geografii społeczno-ekonomicznej uczono mnie, że przestrzeń jest bardzo istotna dla społeczeństwa i dla jednostki, i że przestrzeń w pewnych momentach zaczyna żyć swoim własnym życiem. Przeciwstawia się regulacjom politycznym, administracyjnym, a nawet i przyrodniczym. Staje się samodzielnym czynnikiem decydującym o życiu zwykłych ludzi i całych narodów.

Podejście Imperium Rosyjskiego, a później Związku Radzieckiego do własnej przestrzeni (terytorium) można określić jako podejście homogeniczne, bowiem oba te

skrajnie różne w swojej istocie państwa dążyły do ujednolicenia struktury, języka, kultury etc. na całym obszarze. Natomiast samo terytorium wyraźnie zmierzało w kierunku struktury izomorficznej – czyli podobnej z wyglądu, lecz zupełnie różnej w swoim składzie i sposobie funkcjonowania. Pokazały to przede wszystkim konflikty etniczne, których, zajmując się tą tematyką przed rozpadem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR), naliczyłem 142 na całym obszarze ZSRR. Obecnie większość tych konfliktów stała się źródłem ruchów konfederalistycznych, federalistycznych lub wręcz niepodległościowych poszczególnych narodów i regionów na terenie dawnych republik radzieckich (d’Encausse 2014). Pokuszę się o pewną prognozę rozwoju przestrzennego „jednej szóstej części świata” czyli terytorium dawnego Związku Radzieckiego.

Pamiętam, jak w drugiej połowie lat 90-tych ubiegłego już wieku poproszono mnie o napisanie artykułu dla wydawnictwa Uniwersytetu Lwowskiego o istniejących ruchach separatystycznych na Ukrainie. Ponieważ zajmowałem się zawodowo konfliktami etnicznymi na obszarach ZSRR, to taki artykuł napisałem i ozdobiłem go mapą. Naliczyłem wówczas na Ukrainie 36 możliwych dążeń separatystycznych. Pewnie przeraziłem tym wydawców, bowiem podziękowali mi za artykuł i poinfor-

mowali, że nie będą w stanie go opublikować. Między innymi wymieniałem tam Republikę Doniecką etc... czyli te podmioty, które już ponad rok są uczestnikami krwawego konfliktu na wschodzie Ukrainy.

Pisać o tym, że Rosja lada moment rozpadnie się na poszczególne kawałki stało się już dziennikarską sztampą. Można śmiało otworzyć dowolną gazetę, gdzie na okładce zapowiadany jest artykuł o Rosji i z pewnością znajdzie się artykuł o ewentualnym rozpadzie kraju (często z mapą – z czego ja, jako geograf, bardzo się cieszę). Jednocześnie widzę w tych artykułach więcej poszukiwań taniej sensacji, niż poważnej analizy – analizy nawet nie politycznej lecz ekonomicznej. Bowiem, wydaje mi się, że w większości odśrodkowych trędów na ogromnych rosyjskich przestrzeniach najważniejszym czynnikiem jest czynnik ekonomiczny. Korzystnie czy niekorzystnie jest pozostawać pod władzą Kremla? Nie nazwałbym w większości tych ruchów „separatystycznymi” lecz raczej „odśrodkowymi”. Jest to próba znalezienia nowej formuły współistnienia, gdzie dałoby się zachować stabilne i przydatne elementy aktualnego systemu, lecz jednocześnie wynegocjować więcej ekonomicznej, a czasem i politycznej niepodległości (Smaga 2001).

WPROWADZENIE DO TEMATU

Przede wszystkim konieczne jest rozdzielenie zjawiska separatyzmu dawnego ZSRR i separatyzmu w niezależnych państwach, powstałych po jego rozpadzie. Rozpatrując problem separatyzmu na terenie dawnego ZSRR warto określić kilka poziomów tego separatyzmu.

Pierwszy poziom i ruchy separatystyczne z nim związane możemy już uznać za zrealizowany – to jest separatyzm na szczeblu całego ZSRR czyli 15 republik „związkowych”, które zyskały niepodległość w momencie rozpadu ZSRR (1991 rok).

Drugi poziom – to separatyzm w ramach każdego z tych 15 nowych niepodległych państw, które powstały na miejscu radzieckich republik związkowych dawnego ZSRR. I tu warto zrobić pewien przegląd poszczególnych krajów zaczynając od najbardziej znaczącej – Federacji Rosyjskiej. Wydaje się, że najbardziej logicznym będzie uszeregować te 15 niepodległych obecnie państw w zależności od ich wielkości terytorialnej (niekoniecznie sprawdza się teza, że czym większy jest teren państwa, tym bardziej jest ono narażone na ruchy separatystyczne, lecz przestrzeń ma swoje własne zasady funkcjonowania – i czym bardziej jest obszerny kraj, tym jest więcej szans, że jego oddalone od centrum regiony będą dążyć w innym kierunku).

Trzeci poziom – istniejące ruchy separatystyczne na terenie obszarów już dążących do oddzielenia od swoich obecnych państw. Kiedyś nawet pojawił się termin „matrioszka separatyzmów”, bowiem bardzo często było tak, że jak tylko jakiś obszar dążył do odłączenia od ZSRR, to natychmiast na jego terytorium pojawiały się mniejsze podmioty dążące do własnej niepodległości czy przynajmniej autonomii.

Pierwszy poziom dążeń separatystycznych można uznać za zrealizowany i zakończony. Można pokusić się o tezę, że **drugi poziom** już główne potencjalne zmiany ustroju państwowego czy nawet administracyjnego też ma już za sobą. Wynika to z następujących przesłanek: okres po rozpadzie Związku Radzieckiego trwa już prawie ćwierć wieku (1991 – 2016). Jest to wystarczająco długi czas, żeby w warunkach przemian demokratycznych (a za takie można z mniejszym lub większym marginesem uznać wydarzenia tego okresu) każda grupa etniczna wyartykułowała swoje dążenia do samodzielności (czy w formie państwowości czy autonomii różnego stopnia). I w większości wyartykułowane postulaty zostały zrealizowane. Wprawdzie nie do końca i najczęściej w formie autonomii kulturalnej, a zaledwie tylko częściowo ekonomicznej. Trudno bowiem sobie wyobrazić, że nowo powstałe państwo gruzińskie zgodzi się na całkowitą niezależność Republiki Abchazji czy Republiki Adżarii, które jeszcze w czasach komunistycznych funkcjonowały jako autonomiczne republiki na terenie związkowej republiki Gruzji. Jest to logiczne, gdyż nowo powstały kraj nie chce dopuścić do zmniejszenia swego potencjału przestrzennego, ekonomicznego, demograficznego etc. Stąd wojny – gruzińsko-abchaska i gruzińsko-adżarska, które w dużym stopniu zostały wszczęte przy aktywnym udziale Rosji.

Trzeci poziom może być przedstawiony na przykładzie konkretnej sytuacji: nie tak dawno anektowany przez Rosję Krym, ma na swoim terenie znaczne obszary zasiedlone przez Tatarów Krymskich, którzy dążą do uzyskania większej samodzielności. Rosja w tym przypadku zrobi wszystko, żeby tym dążeniom przeszkodzić. Natomiast, Turcja (i Turcy) z którymi Tatarzy Krymscy są blisko spokrewnieni mogłaby nadal – jak przez wiele lat – okazywać wszelkiego rodzaju wsparcie dla tego narodu w jego walce o powrót do dawnej świetności. Ostatnio, po obchodach 100-lecia ludobójstwa Ormian, stosunki Turcji i Rosji znacznie się ochłodziły, lecz nie pozwala to jeszcze przepuszczać, że Turcja zamierza w większym stopniu wspierać na Krymie „piątą kolumnę” w postaci Republiki Tatarów Krymskich (Wójcik 2015: 56).

Podobny scenariusz także został już napisany na terenie Republiki Mołdowy. W momencie oddzielania się od ZSRR przez Rosję została zorganizowana akcja oderwania od Mołdowy Republiki Naddniestrzańskiej (do dziś nie uznanego na arenie międzynarodowej tworu państwowego). Obecnie, kiedy Mołdowa wykazuje coraz większe zainteresowanie integracją z Unią Europejską na wzór Rumunii, powstaje problem Gagauzów i ich dążenia do niepodległości. I nie przypadkiem w każdym z tych separatystycznych ruchów Rosja ma bardzo dużo do powiedzenia. Nie jestem zwolennikiem „spiskowej teorii dziejów” – z punktu widzenia obowiązujących w Rosji koncepcji geopolitycznych, powinno się zrobić wszystko, żeby wzmocnić swoją obecność w tak zwanej „bliskiej zagranicy”¹

Początki separatyzmu we współczesnej Rosji można odnieść do roku 1992 kiedy po rozpadzie Związku Radzieckiego została podpisana umowa federacyjna. Podpisana przez wszystkie obwody i republiki nie została zaakceptowana przez Republikę Tatarstan i Czecheńską Republikę. Dopiero w roku 2002 Putinowi udało się stłumić tendencje separatystyczne Tatarstanu poprzez wprowadzenie nowej redakcji konstytucji tej nadwołżańskiej republiki. Na Zachodzie są bardzo popularne mapy podobnego typu, które przyrzekają rychły rozpad Rosji. Trudno to ocenić w tej chwili i zrobić trafną prognozę... Według opinii rosyjskich ekspertów do samodzielności dąży co najmniej 80% terenów współczesnej Rosji, co absolutnie nie oznacza, że wszystkie te dążenia zostaną spełnione. Odnoszę wrażenie, że części rosyjskich ekspertów też jest na rękę przypowiadać niedaleki rozpad Rosji. Każdy logicznie myślący polityk i na Zachodzie, i w samej Rosji zdaje sobie sprawę, że taki rozpad pociągnie za sobą pogorszenie się międzynarodowej i geopolitycznej sytuacji w Eurazji i na całym świecie.

Mapa z publikacji analitycznego ośrodka STRATFOR (USA)

Sami Rosjanie (a za nimi i eksperci polscy²) przedstawiają mapę separatyzmów znacznie skromniej. Lecz i po jednej i po drugiej stronie rosyjskiej granicy nie brakuje chętnych aby straszyć świat wizją chaosu po rozpadzie Rosji na walczące ze sobą kawałki.

Mapa rosyjskich separatyzmów

ANALIZA OBECNEJ SYTUACJI (2015 ROK).

Nie zgadzam się z tezami o tym, że nadal istnieją separatystyczne tendencje oparte na narodowościowych (etnicznych) aspiracjach pewnej części mieszkańców obszarów dawnego ZSRR. Jeżeli takie aspiracje są artykułowane w prasie, radio, czy najczęściej w internecie, to za nimi zazwyczaj stoją materialne interesy pewnych grup. Podobnie nie mogą zgodzić się, że istnieje separatyzm „religijny”. Owszem, religie – i tu chodzi przede wszystkim o islam – są dodatkowym czynnikiem w procesie „odśrodkowym” – ale nie grają wiodącej roli. Są tylko dodatkowym czynnikiem. Podobnie wydaje się mocno nacięganą teza o tym, że separatyzm może opierać się na czynnikach „zewnętrznych” szczególnie dla terenów Dalekiego Wschodu i Syberii, które coraz częściej spoglądają w kierunku Chin czy Japonii, a nie Moskwy. Ten „zewnętrzny” czynnik nie jest niczym innym, niż czynnikiem ekonomicznym.

Siłą obecnej władzy Moskwy jest potężny mechanizm propagandy, który poprzez wszelkie możliwe kanały utrzymuje większość mieszkańców Rosji w przekonaniu, że władza centralna i Prezydent Putin osobiście postępują słusznie w prowadzeniu polityki zarówno wewnętrznej jak i zagranicznej. W związku z tym

1 Termin „bliska zagranica” pojawił się po roku 1991 na określenie wszystkich obszarów, które uzyskały niepodległość na obrzeżach dawnego „imperium radzieckiego”.

2 <http://fakty.interia.pl/raporty/raport-polska-bedzie-mocarstwem/news-czy-rosja-rozpadnie-sie-jak-zsrr,nld,863548,13.02.2016>.

przez propagandę został wyciągnięty nieformalny tytuł „*собиратель земель русских*” czyli ten, kto jednoczy rosyjskie tereny. Jest to odwołanie do dwóch znanych postaci w historii państwa rosyjskiego – Księcia Moskiewskiego Ivana Kality (1283 – 1340) Ivana III syna Vasylija (Иван III Васильевич) 1440 – 1505. To za jego rządów zakończono zostało jarzmo tatarskie. Niewątpliwie taki przymiotnik dowartościowuje Prezydenta Rosji, a jednocześnie u przeciętnego rosyjskiego obywatela znajduje odzew w marzeniu o „wielkiej rosyjskiej potędze”. Tylko takie odwoływanie się do historycznych postaci, kreujących podwaliny przyszłego Imperium Rosyjskiego przyczyniło się do bardzo niebezpiecznych wypowiedzi prezydenta Putina.

W ostatnim czasie (2014-2015), być może w związku z pogarszającą się sytuacją Rosji (zarówno polityczną - na zewnątrz, jak i ekonomiczną – wewnątrz) hasło powrotu do dawnej potęgi Imperium Rosyjskiego lub ZSRR staje się coraz bardziej popularne i odwraca uwagę obywateli od codziennych problemów (Sawa-Czajka 2014: 87-96). Wypowiedź Prezydenta Putina podana w końcu kwietnia 2015 roku przez niektóre niezależne media zabrzmiała bardzo groźnie – cały obszar dawnego Związku Radzieckiego jest obszarem Rosji³.

SIŁA ODŚRODKOWA

Wymienione poniżej czynniki niekoniecznie w każdym przypadku doprowadzą terytorium do oddzielenia się od Federacji Rosyjskiej, lecz działające razem mogą przyczynić się do powstania ruchów separatystycznych (Kraj 2014).

Czynnik narodowościowy.

Istnieje kilka powodów ruchów odśrodkowych w Rosji. Dla niektórych terenów jest to czynnik narodowościowy. Przede wszystkim dotyczy to Czeczenii, Inguszetii, Tatarstanu, Baszkartostanu oraz Tuwy. Do tej grupy niektórzy analitycy zaliczają czasem także Dagestan, ale moim zdaniem jest to nie do końca uzasadnione. We wszystkich wymienionych republikach naród (czy etnos) „wiodący” ma bardzo silne aspiracje niepodległościowe, natomiast Dagestan ma na swoim terenie ponad 100 różnych grup etnicznych – dwie najbardziej liczne i wpływowe to Awarczycy i Dargińczycy, którzy są pomiędzy sobą zwaśnieni.

3 <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-03-27/doktryna-putina-tworzenie-konceptyjnych-podstaw-rosyjskiej>, 13.02.2016.

Czynnik regionalny.

Większość specjalistów wskazuje na regionalne ruchy w Syberii. W czerwcu 2007 roku lider „Obwodowej alternatywy Syberii” (Областнической Альтернативы Сибири) opublikował na jednej z moskiewskich stron internetowych wyniki badania socjologicznego pod charakterystyczną nazwą «Czy Federacja Rosyjska dotrwa do roku 2014?» Wówczas za autonomią Syberii wypowiadało się 60% respondentów, a za państwową niezależnością Syberii – 25%. Na pytanie: „kim Pan/Pani się czują – Rosjaninem/Rosjanką czy Sybirakiem/Sybiraczką?” 80% respondentów wybrało drugą opcję, a zaledwie 12% pierwszą. Kilka lat później - w roku 2011 - Dyrektor Federalnego Biura Statystycznego Rosji, prezentując wstępny wyniki spisu ludności Rosji, poinformował, że być może zostanie przedyskutowane wprowadzenie nowego określenia etnicznego – „sybiriak”. Jak widzimy przepowiadanie rychłego rozpadu Federacji Rosyjskiej w 2007 roku było przedwczesne.

Czynnik zasobów naturalnych czy inaczej „ekonomiczny”

Ogromne zasoby naturalne są czynnikiem odśrodkowym dla całego szeregu regionów Rosji – Komi, Sacha (Jakutia), Jamalo-Nenecki, Chanty-Mansyjski i Tajmyrski (Dolgano-Nieniecki) okręgów autonomicznych. Tyłko w tych przypadkach z pewnością można powiedzieć, że nie chodzi o separatyzm, czy nawet większą niepodległość ekonomiczną, lecz raczej o większy udział w zyskach, które płyną ze sprzedaży zasobów naturalnych.

Czynnik zewnętrzny.

Szereg regionów Federacji Rosyjskiej dąży do większej niepodległości na podstawie bliskości do innych ośrodków ekonomicznych kulturowych i politycznych na terytorium sąsiednich z Rosją państw. Nie oznacza to jednak, że te przygraniczne regiony chcą oddzielić się/odseparować się od Rosji. Jako przykład można rozpatrywać obwód Kaliningradzki (Królewiec), gdzie specyficzne położenie geograficzne wymaga pewnych modyfikacji umów federalnych. Na razie do tego jeszcze nie doszło, lecz sporo wpływowych osób to dobrze rozumie i stara się działać w ramach funkcjonującego pola prawnego, nie narażając się na gniew przywódców Rosji. Zbliżona jest sytuacja na obszarach Dalekiego Wschodu, Wschodniej Syberii i Wysp Kurylskich.

Czynnik wyznaniowy.

Nie można uznać tego czynnika za decydujący o powstaniu nowych ruchów separatystycznych lecz niewąt-

pliwie wpływa na całą sytuację jednolitości przestrzeni Państwa Rosyjskiego. Czynniki religijny szczególnie dużą rolę odgrywa na Kaukazie Północnym, gdzie dominującą religią jest islam (dla przykładu w prawosławnych regionach Rosji jedna cerkiew przypada na 10-15 tysięcy mieszkańców, a w Dagestanie jeden meczet – na 1000 mieszkańców). W środowisku młodzieżowym ma miejsce silna propaganda idei separatystycznych dokonywana przez emisariuszy islamskich⁴.

W istocie wszystkie czynniki „odśrodkowe” można byłoby pogrupować w dwie kategorie: **polityczne** (narodowościowe, niepodległościowe, językowe etc.) i **ekonomiczne** (regionalizm, samodzielność gospodarcza, większa niezależność finansowa od „centrum”... etc.). Uważam, że administracja Kremla wręcz genialnie poradziła sobie i z jedną, i z drugą grupą przyczyn separatyzmów.

Z „**politycznymi czynnikami**” udało się to poprzez działania legislacyjne. Przełomowym momentem dla „politycznych” dążeń odśrodkowych w Rosji stał się koniec roku 2013. Przed końcem roku 2013 przez Rosyjski Parlament została uchwalona Ustawa wprowadzająca do Kodeksu Karnego dodatkowy artykuł odpowiedzialności karnej za „publiczne nawoływanie do działań, skierowanych na złamanie terytorialnej jedności Federacji Rosyjskiej”. 20 grudnia 2013 roku prezydent Vladimir Putin podpisał tę Ustawę. Uchwalona kara obejmuje do 5 lat pozbawienia wolności, ale w projekcie Ustawy proponowano 20 lat. Ustawa uprawomocniła się 9 maja 2014 roku (Дорошенко 2014). Można z dużym prawdopodobieństwem powiedzieć, że wspomniana nowelizacja KK powstrzyma wielu młodych-gniewnych, którzy od lat nawoływali do oddzielenia się od „Moskwy”. Podobnie będzie i z działaniem grup dysydenckich, które koncentrowały się na krytyce istniejącego systemu państwowego (Sawa-Czajka 2015). Według wstępnych danych pod nowy artykuł Kodeksu Karnego będą podpadali wszyscy, którzy zdecydowali się o swoich separatystycznych nastrojach wypowiedzieć się w środkach masowego przekazu. Kary grożą a nawet za wyjście na ulicę z transparentem żądającym niepodległości dowolnego terytorium Rosji - nawet pojedynczej wioski.

Z „**czynnikami ekonomicznymi**” ekipa prezydenta Putina także sobie poradziła. W roku 2012 władze Rosji przystąpiły do tworzenia państwowego przedsięwzięcia, które miało zająć się rozwojem gospodarczym regionów oddalonych od centrum (Kremla) i znajdujących się pod

silnymi gospodarczymi wpływami sąsiednich państw – przede wszystkim Chin⁵.

Powyższa idea znalazła swoje odzwierciedlenie u Ustawie „O terenach wyprzedzającego społeczno-ekonomicznego rozwoju w Federacji Rosyjskiej” uchwalonej przez Dumę Państwową – Parlament Rosji 23 grudnia 2014 roku⁶. To przedsięwzięcie obejmie 16 podmiotów Federacji Rosyjskiej (60% obszarów kraju), na terenie których nie będą obowiązywały federalne ustawy o surowcach, lasach, ziemi, budownictwie, pracy i obywatelstwie. Na przykład, nowe przedsiębiorstwo państwowe może odebrać państwu licencję na wydobywanie surowców i rozdać takie licencje dowolnym podmiotom lub obywatelom. Przedsiębiorstwo jest podporządkowane bezpośrednio Prezydentowi Federacji Rosyjskiej. Główne zadanie tego przedsiębiorstwa to „przyciągnięcie inwestycji na terenie Syberii i Dalekiego Wschodu oraz efektywne wykorzystanie zasobów naturalnych”⁷. W przypadku tego nowego podmiotu nie obowiązują także zasady przetargów. Nowe przedsiębiorstwo ma dostać zerową stawkę podatku od zysków oraz ulgowe stawki na ubezpieczenie społeczne. Już obecnie mówi się o tworzeniu „państwa w państwie” lub „Republiką Dalekiego Wschodu”.

Mapa z artykułu: <http://maxpark.com/user/4294968565/content/1332651>, 14.02.2016.

5 <http://hvylya.net/analytics/geopolitics/vzglyad-v-budushheeraspada-rossii.html>, 14.02.2016.

6 <http://kremlin.ru/acts/news/47349>, 14.02.2016.

7 Ibidem.

4 <http://www.racionalista.pl/kk.php/s,7061>, 13.02.2016.

Jeszcze w roku 2009 ówczesny Prezydent Rosji Dymitry Mervedev oraz przewodniczący Partii Komunistycznej Chin Hu Jintao zaakceptowali nowy program współpracy, w ramach którego Rosja umożliwi Chinom dostęp do surowców Dalekiego Wschodu i Wschodniej Syberii w zamian za wprowadzenie nowoczesnych firm technologicznych produkcyjnych. Za podstawę takiego kroku podano drastyczny spadek gospodarki Rosji na tle gigantycznego wzrostu gospodarki chińskiej. Współpraca Rosja-Chiny na okres następnych 10 lat będzie bazowała na zasadzie: „nasze surowce – wasze technologie”. Za oficjalną przyczynę także podano niewielką eksploatację i małe zaludnienie wschodnich terenów Rosji, co czyni je mało przydatnymi dla organizacji nowoczesnych przedsiębiorstw. Za jednego z autorów projektu uważa się Sergieja Szojgu – obecnego ministra obrony (Winiński 2014), lecz wcześniej Ministra do spraw Sytuacji Kryzysowych [tzw. „latający minister” – będący w każdym punkcie kryzysowym na terenie Rosji – powodzie, trzęsienia ziemi, lokalne konflikty etniczne, etc., czym zyskał sobie niewątpliwie wielu sympatyków].

Ten projekt został po pewnych zmianach zrealizowany w innej formie – poprzez Ustawę Państwową o Terenach Wyprzedzającego Rozwoju [*территории опережающего развития – TOR*]. Odpowiednia ustawa na szczeblu Federacji została podpisana przez Prezydenta Putina 25 grudnia 2014 roku. Ustawa ta określiła zasady funkcjonowania znacznych obszarów Rosji przewidując na ich terenie specjalne ulgi dla prowadzenia działalności gospodarczej w „celu przyspieszonego rozwoju gospodarki i stworzenia komfortowych warunków dla zabezpieczenia życia i działalności mieszkańców”⁸. Brzmi to bardzo „cywilizowanie” ale pamiętajmy, że Konstytucja „Imperium Zła” (ZSRR) była – zdaniem jej twórców - najbardziej demokratyczną konstytucją na świecie. TOR, zgodnie z ustawą, jest tworzony na 70 lat, lecz okres ten może być przedłużony przez decyzję rządu Rosji⁹. Zgodnie ze wspomnianą Ustawą federalną, w ciągu 3 lat od uprawomocnienia się Ustawy, TOR mogą być tworzone tylko na terenie Okręgu Dalekiego Wschodu oraz poszczególnych miast ze szczególnie skomplikowaną sytuacją ekonomiczno-społeczną (lista tych miast została dołączona do ustawy). Po upływie trzech lat TOR mogą być tworzone na terenie innych obszarów Rosji.

PROGNOZA ROZWOJU TERYTORIALNEGO OBSZARÓW DAWNEGO ZWIĄZKU RADZIECKIEGO.

Mimo, że w polityce prognozowanie jest zajęciem najmniej wdzięcznym, to jednak można pokusić się na prognozę w trzech horyzontach czasowych (zgodnie z przyjętą sztuką prognozowania): prognoza krótkoterminowa (3-5 lat), prognoza średnioterminowa (5-15 lat) długoterminowa (w perspektywie dłuższej niż 15 lat). Podobnych prognoz jest bardzo dużo zarówno w prasie popularnej jak i w publikacjach naukowych (zarówno na terenie dawnego ZSRR jak i poza jego granicami).

W czym w takim razie jest przewaga proponowanej prognozy? Przewagą tej prognozy jest uwzględnienie ostatnich zmian prawnych na terenie Rosji oraz włączenie do podstaw analizy ostatnich wydarzeń politycznych na terenie dawnego ZSRR oraz uznanych i zaakceptowanych przez władze postradzieckich państw koncepcji geopolitycznych. Prognozowanie w warunkach obecnej rosyjskiej polityki wewnętrznej jak i zagranicznej jest rzeczą bardzo trudną. W dużym stopniu to zależy, czy na czele państwa rosyjskiego zostanie Władimir Putin. W warunkach pogłębiającego się kryzysu gospodarki Rosji, sankcji międzynarodowych coraz bardziej jest zauważalne niezadowolenie kręgów biznesowych z takiego obrotu spraw. Może to wywołać zmiany polityczne na szczytach władzy w Rosji¹⁰.

PROGNOZA KRÓTKOTERMINOWA: W PERSPEKTYWIE 3-5 LAT.

Prezydent Putin dotrwa do końca swojej obecnej kadencji (do maja 2018 roku). Można zatem przepuszczać, że będzie kontynuował dotychczasową politykę tłumienia wszelkich ruchów separatystycznych (czy poprzez zmiany obowiązującego prawa – zmiany Kodeksu Karnego, czy poprzez ustępstwa gospodarcze – TOR – tereny wyprzedzającego rozwoju). Jednocześnie można przepuszczać, że w ślad za Ukrainą czy Krymem Rosja będzie się starała przeprowadzić podobne scenariusze w innych dawnych republikach ZSRR. Przede wszystkim zagrożone są państwa, które nie są członkami ani UE ani NATO. Oraz państwa posiadające znaczną ludność rosyjskojęzyczną. Można przepuszczać, że Rosja, pod władzą Prezydenta Putina, nie odważy się na otwartą interwencję w krajach Bałtyckich (NATO). Podobnie można powiedzieć o Gruzji mocno wspieranej przez USA. Natomiast reszta dawnych republik postradzieckich ma podstawy do niepokoju. Przede wszyst-

8 <http://kremlin.ru/acts/news/47349>, 14.02.2016.

9 *Ibidem*.

10 Н. Митрохин, *На путях к февралю 17-го*, <http://grani.ru/opinion/mitrokhin/m.231891.html>, 10.08.2014.

kim warto wymienić Mołdowę, Azerbejdżan, Armenię. Kazachstan jest dawnym sojusznikiem Kremla, lecz w warunkach zmian politycznych, północ Kazachstanu zasiedlona głównie przez ludność rosyjskojęzyczną, może być powodem do pewnych roszczeń Rosji (roszczenia te mogą nie zostać wyartykułowane przez Kreml w związku z tym, że Kazachstan zaangażował się we współpracę z NATO. W prasie wielokrotnie pojawiały się wzmianki o chęci Rosji do przyłączenia do swojego terenu Białorusi. Taki wariant może być prawdopodobny w tym okresie, szczególnie gdyby Łukaszenko utracił władzę.

Prognoza średnioterminowa: W perspektywie 5-15 lat, można z wielkim prawdopodobieństwem przypuszczać, że na następną kadencję Putin raczej wybrany nie zostanie. Wśród prawdopodobnych następców prezydenta Putina wymienia się ministra obrony Sergieja Szojgu, brani są pod uwagę także inni przedstawiciele kompleksu militarnego Rosji¹¹. To mogłoby spowodować większe zamknięcie Rosji na świat zewnętrzny i skoncentrowanie się na rozwoju własnego potencjału gospodarczego i przede wszystkim militarnego. Z punktu widzenia separatyzmów na terenie Rosji, taki rozwój wydarzeń doprowadziłby do większego „usztynienia się” reżimu. Biorąc pod uwagę prawie ogólnonarodowe wsparcie idei Wielkiej Rosji wśród ludności tego kraju, nie można wykluczać dalszych działań na podporządkowanie sobie terenów zasiedlonych przez Rosjan (w już wymienianych terenach Białorusi, lub północnego Kazachstanu). Rządzenie Rosją „twardą ręką” wojskowych spowoduje stłumienie wszelkich ruchów odśrodkowych na obszarze całego kraju.

Jestem absolutnie pewien, że na przykład, republikom nadbałtyckim – Estonii, Łotwie i Litwie – żaden rozpad nie grozi. Mimo, iż możemy mówić o pewnych ruchach „odśrodkowych” w łotewskiej Łatgalii - nikt o zdrowych zmysłach nie będzie oddzielał się od kraju UE i przyłączał się albo do Białorusi, albo do Rosji. Jest to bardzo dobry przykład ruchów odśrodkowych w dawnych związkowych republikach ZSRR, które są niepodległe od roku 1991 (momentu rozpadu ZSRR). Gdyby nie poparcie tych ruchów przez Rosję - nigdy by nie nabrałyby siły. Republiki Zakaukazia – Armenia, Gruzja i Azerbejdżan mają okres separatyzmów już za sobą. I tu ponownie nie obeszło się bez odgrywania niechlubnej roli przez Rosję (mówiąc Rosja raczej mam na myśli w tym przypadku moskiewską administrację z prezydentem Putinem na czele). I w średnioterminowej

perspektywie można nie oczekiwać, że na tych obszarach pojawią się inne mocniejsze ruchy separatystyczne.

Prognoza długoterminowa: W perspektywie dłuższej niż 15 lat obszar dawnego Związku Radzieckiego powinien ustabilizować się, jeżeli chodzi o przemiany terytorialne. Jestem absolutnie przekonany, że w dłuższej perspektywie rozpad Rosji jest mało prawdopodobny. Przyczyna nie w tym, że regiony nie mają wystarczającej siły, żeby się oddzielić i usamodzielnic. Przyczyna jest w tym, że z gospodarczego punktu widzenia nie jest to korzystne dla regionów. Wygodniej jest pozostawać w jednej strukturze (gospodarczej, finansowej, transportowej, a nawet obronnej) niż tworzyć to wszystko samodzielnie od samego początku. Można także założyć, że w dłuższej perspektywie do władzy w Rosji dojdzie nowa młoda generacja, która już została wykształcona za granicą, na najlepszych europejskich i amerykańskich uniwersytetach, i która jest bardziej zainteresowana aby z Zachodem handlować i cieszyć się wszystkimi dobrodziejstwami zachodniej cywilizacji.

ZAKOŃCZENIE

Nie jestem zwolennikiem przepowiadania szybkiego rozpadu Rosji i przynajmniej części złożonej z dawnych republik radzieckich. Terytorialna przyszłość całego tego regionu obecnie zależy od tego jaka będzie przyszłość ekonomiczna i państwowa Rosji. Obecna polityka zagraniczna prowadzona przez Kreml doprowadziła już do międzynarodowej izolacji i ostrych sankcji ekonomicznych. Rosja na tym ogromnie traci (mimo zapewnień propagandy o tym, że wręcz na tym wygrywa). Zagraniczny kapitał i specjaliści już wycofują się z Rosji. Rosyjskich zapasów złota i waluty nie wystarczy na długo, jeżeli sytuacja będzie dalej szła w tym samym kierunku. Jeżeli prezydent USA ulegnie wpływom lobby producentów surowej ropy oraz gazu łupkowego, którzy dążą do zniesienia zakazu sprzedaży ich produkcji do Europy, to znaczna obniżka cen surowców energetycznych doprowadzi do tego, że rosyjska gospodarka pogrąży się w chaosie. Nie trzeba być jasnowidzem, żeby zrozumieć – Prezydent Putin nie jest charyzmatycznym silnym przywódcą, który sam decyduje o przyszłości największego kraju na kuli ziemskiej. Za nim stoją pewne grupy interesów (jak, zresztą jest w przypadku większości przywódców krajów na ziemi). Jeżeli Putin doprowadzi do takiego rozwoju wydarzeń, przy którym zacznie przeszkadzać w pomyślnym zarabianiu pieniędzy, to zostanie usunięty czy dobrowolnie i „prawie demokratycznie” w wyniku przedterminowych wyborów, czy siłą. I wówczas nastąpi okres, kiedy bezkresne

11 <http://searchnews.info/1241-kto-vozglavit-rossiyu-posle-putina.html>, 14.02.2016.

imperium będzie musiało przeksztalić swoją strukturę wewnętrzną, być może poluzować swoje więzi ze szczególnie oddalonymi regionami, lecz mapa jednej szóstej części ładu nie ulegnie kardynalnym zmianom – Rosja pozostanie Rosją, a nie będzie zbiorem „księstw” rosyjskich, rządzonych przez lokalnych władców.

LITERATURA

- d.Encausse, H. C., *Euroazjatyckie imperium. Historia Imperium Rosyjskiego od 1552 do dzisiaj*, Kęty 2014.
- Kraj K., *Operacja Krym Anno Domini 2014*, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka”, nr 3/2014.
- Sawa-Czajka E., *Bezpieczeństwo wschodniej granicy Unii Europejskiej (miałejewojna i wojna hybrydowa)*, „Studia Społeczne”, nr 11(2)/2014.
- Sawa-Czajka E., *Ruchy opozycyjne we współczesnej Rosji (zarys problemu)*, (W:) Paradygmaty badań nad bezpieczeństwem. Jednostki, grupy, społeczeństwa, red. A. Kopczewski, A. Kurkiewicz, S. Mikołajczak, WSB, Poznań 2015.
- Smaga J., *Rosja w 20. stuleciu*, Kraków 2001.
- Winiecki J., Ratownik, „Polityka”, nr 32/2014.
- Wójcik Ł., *Jak Car z Sultaniem*, „Polityka”, nr 49/2015.
- Дорошенко А., *Сепаратизм в России или берите независимости сколько хотите*, <http://www.krugozormagazine.com/show/Russia.2234.html>, 13.02.2016.
- <http://fakty.interia.pl/raporty/raport-polska-bedzie-mocarstwem/news-czy-rosja-rozpadnie-sie-jak-zsrr,nId,863548,13.02.2016>.
- <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-03-27/doktryna-putina-tworzenie-koncepcyjnych-podstaw-rosyjskiej>, 13.02.2016.
- <http://hvylya.net/analytics/geopolitics/vzglyad-v-budushhee-raspada-rossii.html>, 14.02.2016.
- <http://kremlin.ru/acts/news/47349>, 14.02.2016.
- <http://searchnews.info/1241-kto-vozglavit-rossiyu-posle-putina.html>, 14.02.2016.

CELE I ZADANIA POLITYKI ZAGRANICZNEJ I MILITARNEJ ROSJI POD RZĄDAMI WŁADIMIRA PUTINA / *FOREGIN AND MILITARY POLICY OBJECTIVES IN RUSSIA UNDER VLADIMIR PUTIN*

ABSTRACT

The purpose of this article is to analyse foreign and military policy of Russia under Vladimir Putin and an attempt to show its premises, objectives and goals. The author tries to answer many questions about contemporary Russia for example: if it seeks to regain the superpower status and whether its foreign policy threatens international security?

The main thesis of the article is the observation that the objectives and tasks that Vladimir Putin established among foreign and military policy of Russia pose a serious threat to peace in Europe and international security. The author shows here that Vladimir Putin is still firmly committed to the reconstruction of economic and military power of Russia, and its main aim is to strengthen Russia's position in the international arena.

KEY WORDS: FOREIGN POLICY; MILITARY POLICY; RUSSIA; VLADIMIR PUTIN; NEW GLOBAL GOVERNANCE; EUROPE; WORLD; UKRAINE; CRIMEAN PENINSULA

STRESZCZENIE

Celem niniejszego artykułu jest analiza polityki zagranicznej i militarnej Rosji pod rządami Władimira Putina oraz próba ukazania jej przesłanek, zadań i celów. Autor stara się odpowiedzieć na wiele pytań dotyczących współczesnej Rosji, m.in. czy dąży ona do odzyskania statusu supermocarstwa i czy jej polityka zagraniczna zagraża bezpieczeństwu międzynarodowemu?

Tezą główną artykułu jest konstatacja, że cele i zadania, jakie postawił Władimir Putin przed polityką zagraniczną i militarną Rosji, stanowią poważne zagrożenie dla pokoju w Europie i bezpieczeństwa międzynarodowego. Autor pokazuje tutaj, że Władimir Putin konsekwentnie dąży dziś do odbudowy potęgi gospodarczej i wojskowej Rosji, a jego zasadniczym celem jest umocnienie pozycji Rosji na arenie międzynarodowej.

SŁOWA KLUCZOWE: POLITYKA ZAGRANICZNA; POLITYKA MILITARNA; ROSJA; WŁADIMIR PUTIN; NOWY ŁAD GLOBALNY; EUROPA; ŚWIAT; UKRAINA; PÓŁWYSEP KRYMSKI

1. WSTĘP

Przedmiotem niniejszego opracowania jest analiza zadań i celów, jakie przed polityką zagraniczną i militarną Rosji postawił prezydent Władimir Putin, który sprawuje najwyższą władzę w tym państwie od 2000 roku, czyli już piętnaście lat. Każda polityka, aby była skuteczną, musi mieć starannie opracowaną strategię i taktykę oraz z góry określony cel. Spróbuję zatem odpowiedzieć na pytanie, kim jest Władimir Putin i czy dysponuje on takimi instrumentami działania i co stanowi ich istotę. Jestem przekonany, że Władimir Putin już dawno postawił sobie konkretne cele do zrealizowania na arenie międzynarodowej i sukcesywnie je realizuje, poczynając od roku 2000 do dnia dzisiejszego. Jego głównym celem było i jest odbudowanie silnej Rosji i jej mocnej pozycji na arenie międzynarodowej, jako

supermocarstwa dysponującego adekwatnymi do tego statusu potencjałami, zwłaszcza gospodarczym i militarnym. Jednocześnie dąży on do osłabienia pozycji i roli Stanów Zjednoczonych oraz Unii Europejskiej we współczesnym świecie (Żurawski vel Grajewski P., 2008 s. 329-383; Fiszer J.M., 2013 s. 64-75).

Zaś tezą główną niniejszego artykułu jest stwierdzenie, że cele i zadania, jakie postawił przed polityką zagraniczną i militarną Rosji Władimir Putin, są niebezpieczne dla Europy i świata, gdyż stanowią zagrożenie dla obecnego ładu i bezpieczeństwa międzynarodowego. Dążąc bowiem do odbudowy imperialnej Rosji, Władimir Putin najpierw chce odbudować jej potęgę wojskową i gospodarczą, a następnie będzie dążył do rekonstrukcji układu sił w Europie i na świecie, także przy pomocy rosyjskiej armii, której zdolność do działań

wojennych testuje dziś na Ukrainie, wyciągając stosowne wnioski z wojny z Gruzją w 2008 roku. Jednocześnie dąży on do rozbicia solidarności oraz zmiany stanowiska państw należących do sojuszu euroatlantyckiego wobec Ukrainy i aneksji Krymu przez Rosję.

2. WŁADIMIR PUTIN ORAZ JEGO POLITYKA WEWNĘTRZNA I ZAGRANICZNA

Dojście Władimira Putina do władzy potwierdziło podstawowe prawo, którym kierują się politycy i zgodnie z którym wyłanianiem są przywódcy, a mianowicie, najpierw pojawia się zapotrzebowanie na męża stanu o określonych predyspozycjach, a dopiero potem szuka się adekwatnej osoby. Borys Jelcyn w grudniu 2000 roku oddał władzę Władimirowi Putinowi, bo ten pozytywnie przeszedł test: pokazał, że jest całkowicie lojalny i oddany państwu. Okazał się urzędnikiem zdolnym do działania, a takiego potrzebowała wówczas Rosja. Być może nauczył się tego w swojej szkole życia, czyli KGB. Władimira Putina poparł nie tylko Borys Jelcyn i jego „rodzina”, ale był on przede wszystkim przedstawicielem struktur siłowych. Znał język ludzi służb i potrafił z nimi rozmawiać, rozumiał ich interesy, ale także widział zagrożone interesy państwa i narodu. Jak piszą Stanisław Bieliń i Maciej Raś: (...) zażegnano (w ten sposób – J.M.F.) kolejną w dziejach Rosji „smutę”. Obraz Jelcyna zastąpiony został wizerunkiem nowego lidera – Władimira Putina prężnego, zdecydowanego, wyrachowanego (co w polityce nie jest niczym negatywnym), otwartego na świat, pozbawionego kompleksów wobec Zachodu, a jednocześnie szanującego tradycję, nawet tę radziecką, potrafiącego przywrócić Rosjanom poczucie godności i dumy narodowej” (Bieliń St., 2008 s. 10).

Rzecz charakterystyczna, ale wielu badaczy i analityków rosyjskiej sceny politycznej zwraca uwagę właśnie na to, że pod władzą Putina Rosjanie „odzyskali poczucie dumy narodowej”, a Rosja odbudowała swój autorytet na arenie międzynarodowej (Ananicz A., 2009 s. 15-16; Afanasjew J., 2004 s. 13-26). Nasuwa się tutaj pytanie, jak udało się to Władimirowi Putinowi osiągnąć i dzięki jakim cechom przywódczym zaskarbić sobie zaufanie i zasłużyć na wdzięczność Rosjan? Otóż Putin okazał się pragmatykiem. Od samego początku kierował się wizją przywrócenia Rosji dawnej, imperialnej świetności. Był świadom, że może to osiągnąć tylko w warunkach ustabilizowanego wewnątrznie państwa. Dlatego też podjął zdecydowane wysiłki, które miały powstrzymać dalszą anarchizację państwa i odbudować jego autorytet. Musiał w tym celu nie tylko stworzyć sieć lojalnych mu wysokich urzędników

w Moskwie i w całej Rosji, lecz także odzyskać własność państwową, zwłaszcza w sektorze surowcowo-energetycznym, która została rozkradziona w czasach rządów prezydenta Borysa Jelcyna. Jednocześnie przystąpił do odbudowy gospodarczej Rosji, zdając sobie sprawę, że bez tego potencjału, nie uda się jej przywrócić pozycji supermocarstwa na arenie międzynarodowej. Niestety, politolodzy i psycholodzy zajmujący się osobowością i przywództwem Władimira Putina oraz jego sukcesami – moim zdaniem – niedostatecznie uwzględniają ów aspekt ekonomiczny i rolę gospodarki, jako ważnej przesłanki tychże sukcesów. Dlatego też poświęcę im tutaj nieco więcej miejsca. Sukcesy te bowiem pozwoliły Władimirowi Putinowi na równoległe prowadzenie ofensywy politycznej i międzynarodowej, a tym samym na sprawowanie władzy w sposób coraz bardziej autorytarny, a zarazem społecznie legitymizowany. Nie były to zadania łatwe, zwłaszcza jeśli idzie o przyspieszenie rozwoju gospodarczego Rosji i poprawę nastrojów społecznych. Władimir Putin nie znając się na gospodarce i jej mechanizmach, musiał bowiem pozostać pod wpływem różnych grup nacisku. Z jednej strony byli to zwolennicy interwencjonizmu państwowego, powołujący się na zasady *keynesizmu*, z drugiej zwolennicy liberalizmu, którzy mieli wiele do powiedzenia w czasie prezydentury Jelcyna. W rezultacie tego, politykę ekonomiczną W. Putina cechowała niekonsekwencja; elementy liberalnego monetaryzmu (np. podatek liniowy) przeplatały się z autorytarnymi decyzjami urzędników państwowych. Władimir Putin dążył jednak do uruchomienia w Rosji mechanizmów efektywnościowych, i chciał ograniczyć bądź wręcz wyeliminować zjawiska patologiczne. Jednym z takich zjawisk była „dzika” prywatyzacja państwowych firm i wpływ kapitału rosyjskiego za granicę. W okresie prezydentury B. Jelcyna oceniano go na około 10 mld dolarów rocznie. Część tego kapitału powracała następnie do Rosji pod szyldem spółek międzynarodowych, ale większość pozostała na stałe poza Rosją. W nielegalnym wywozie kapitału za granicę przodowali tzw. oligarchowie, czyli nowobogacka elita, znienawidzona przez rosyjskie społeczeństwo. Była to jedna z przyczyn rozpoczęcia przez Władimira Putina zdecydowanej wojny przeciwko oligarchom, czego najbardziej spektakularnym wyrazem było uwięzienie Michaiła Chodorkowskiego i nacjonalizacja jego kapitału. Część oligarchów uciekła wówczas za granicę, pozostali zniknęli z życia publicznego (Bożyk P., 2009 s. 12). Ułatwiło to Putinowi budowę kapitalizmu państwowego w Rosji, w wersji dziewiętnastowiecznej, czyli opartego na średnich i drobnych właścicielach kapitału – z jednej strony i pracowników najemnych – z drugiej. Ci pierwsi okazali się dla autorytarnej władzy wygodniejsi niż

oligarchowie, a przede wszystkim bardziej posłuszni. Rzadko emigrują z Rosji na stałe, rzadko też transferują kapitał za granicę. Zgromadzony kapitał w części konsumują, w części zaś inwestują w Rosji. Dla W. Putina stali się przyszłością Rosji, decydując o kierunkach rozwoju przemysłu, rolnictwa, usług i innych sektorów gospodarki. Ale prezydent W. Putin nie zapomniał też o tych, którzy wierzyli w niego najmocniej i z nim też wiązali nadzieje na lepszą przyszłość, czyli o pracobiorcach. Występując jednak częściej w roli dobrego wujka zwiększającego płacę minimalną, bądź świadczenia socjalne, niż jako propagator sprawiedliwszego od liberalizmu mechanizmu ekonomicznego, właściwie dzieląc zysk na płace i dochody z kapitału. Dzięki temu rosło społeczne poparcie dla jego polityki wewnętrznej i zagranicznej. Tak rodził się też „kult Putina”, który utrzymuje się do dnia dzisiejszego w Rosji, a świadczą o tym różne sondaże (Jack A., 2004 s. 47-58; Kuczyński G., 2008 s. 82-96).

W latach 2000-2008, a więc w czasie pierwszej prezydentury Władimira Putina, Rosja notowała wysokie tempo wzrostu gospodarczego, a szczególnie zaś podczas pierwszej kadencji, przypadającej na lata 2000-2004. O ile jednak w okresie 2000-2004 podstawowy wpływ na ten proces wywierał „efekt odtworzeniowy”, związany z głęboką zapaścią gospodarki rosyjskiej w efekcie kryzysu 1998 r., to w następnych latach głównym czynnikiem napędowym rozwoju gospodarczego stały się sprzyjające uwarunkowania zewnętrzne, związane z szybkim wzrostem cen paliw i surowców eksportowanych przez Rosję, w tym przede wszystkim ropy naftowej, gazu ziemnego i metali kolorowych (Lucas E., 2008 s. 57; Rutkowski J., 2009 s. 23). Już w maju 2003 roku prezydent W. Putin ogłosił plan podwojenia produktu krajowego brutto Rosji w ciągu dziesięciu lat, tj. do 2012 roku. Dla osiągnięcia tego celu niezbędne było utrzymanie średniorocznego tempa wzrostu PKB w tym okresie na poziomie 7,2%. Znakomicie sprzyjające warunki zewnętrzne, w tym przede wszystkim ciągle rosnące ceny ropy naftowej i innych paliw i surowców eksportowanych przez Rosję, a także wyniki w 2003 roku, kiedy to wzrost PKB osiągnął 7,3% oraz w 2004 roku ze wzrostem 7,2%, wskazywały, że tak postawione zadanie jest możliwe do wykonania (Bożyk P., 2009 s. 12-17; Rutkowski J., 2009 s. 23-25).

W latach 2003-2007 wyraźnie wzrosła dynamika rozwoju gospodarczego Rosji, osiągając tempo znacznie wyższe w porównaniu z Europą Zachodnią i Stanami Zjednoczonymi, co pobudziło zainteresowanie koncernów zachodnich inwestycjami w Rosji. W sumie napływ

bezpośrednich inwestycji kapitałowych do Rosji jest wciąż niewielki, a w porównaniu z Chinami całkiem marginalny. O ile jednak w latach dziewięćdziesiątych poprzedniego stulecia brak inwestycji zagranicznych zdecydowanie hamował rozwój gospodarczy Rosji, o tyle zwiększające się po 2000 roku zasoby kapitałowe Rosji z tytułu dodatniego bilansu handlowego, umożliwiły jej rozwój w warunkach ograniczonego napływu zagranicznych bezpośrednich inwestycji kapitałowych.

W ciągu trzech lat 2003-2005 PKB w nominalnym wyrażeniu rublowym wzrósł o 100% - z 10831 mld RUB w 2002 r. do 21625 mld RUB w 2005 r. Jeszcze szybszy wzrost PKB wystąpił w nominalnym ujęciu dolarowym. Zwiększył się on z 325,5 mld USD w 2002 r. do 764,7 mld w 2005 r., tj. 2,21 krotnie. Równie szybki wzrost PKB wystąpił w okresie 2006-2008. PKB w nominalnym wyrażeniu rublowym zwiększył się o 92%, a w dolarowym - 2,2 krotnie. W latach 2003-2008, PKB w nominalnym wyrażeniu rublowym zwiększył się 3,83 krotnie, a w nominalnym ujęciu dolarowym przeszło 4,84 krotnie (Rutkowski J., 2009 s. 24; Kudrow W., 2009 s. 41-49).

W rezultacie tego wzrostu Rosja zaczęła rozwiązywać swe podstawowe problemy ekonomiczne i społeczne. Szybko zrównoważyła bilans płatniczy uzyskując coraz większą nadwyżkę eksportu nad importem. Spłaciła zadłużenie zagraniczne Związku Radzieckiego, powiększając z roku na rok swe rezerwy dewizowe, które dziś nadal są wysokie, sięgające kwoty 4,5 biliona dolarów. Zwiększył się import zarówno towarów konsumpcyjnych, jak też inwestycyjnych, podniesiono zarobki pracowników. Zahamowano inflację i pauperyzację społeczeństwa rosyjskiego.

Szybki wzrost PKB spowodował też znaczny awans Rosji w statystykach międzynarodowych. Weszła ona do „klubu” najbogatszych państw świata, z wartością PKB przekraczającą 1 bilion dolarów i znalazła się na ósmym miejscu w pierwszej dziesiątce państw świata pod względem wartości PKB (Rutkowski J., 2009 s. 41-49). Pojawiła się więc perspektywa na przywrócenie Rosji statusu supermocarstwa globalnego. Rozwój gospodarczy sprawił też, że odczuwalnie podniosła się stopa życiowa ludności, a przede wszystkim niższych jej warstw. Wszystko to łączono z osobą prezydenta Władimira Putina, który dzięki temu zdominował Rosję i jej scenę polityczną. Okazał się, mimo początkowych obaw władcy z charakterem, a tylko takich zawsze ceniło się i docenia nadal w Rosji. Dlatego też pokochała go Rosja i zaakceptowała jako swojego niekwestionowanego przywódcę. Wyrazem tego i testem popularności Władimira Putina w Rosji stały się wybory prezyden-

kie w 2004 roku, w wyniku których został on wybrany na kolejną drugą kadencję. Spośród 66,3 mln oddanych głosów, Władimir Putin otrzymał aż 49 mln, tj. 71,2% głosów, Źródłem tej niezwykłej popularności Putina, która pozwoliła mu wygrać te wybory już w pierwszej turze, była głęboko zakorzeniona w społeczeństwie rosyjskim, szczególnie po okresie pierestrojki i demokracji w stylu Jelcyna, potrzeba stabilizacji politycznej, bezpieczeństwa i odbudowy mocarstwowej pozycji Rosji. Niewątpliwie, prezydentowi sprzyjała też państwowa kontrola nad mediami i różnego rodzaju naciski administracyjne, wywierane przez jego administrację. Potyczki Władimira Putina z medialnymi oligarchami, czyli z Borysem Bieriezowskim i Władimirem Gusińskim, zakończone ich wygnaniem z kraju, zapewniły mu i jego zapleczu nie tylko władzę nad kontrolowanymi przez nich mediami, ale również dalsze poparcie opinii publicznej (Fischer J.M., 2005 s. 104).

Nie ulega też wątpliwości, że autorytarnym rządów W. Putina i jego sukcesom wyborczym sprzyjała sytuacja na scenie politycznej Rosji, którą cechowała słabość partii politycznych, łącznie z partią komunistyczną. Dzięki temu osiągnięciem konsolidacji władzy w państwie było zastąpienie politycznego klanu z czasów Jelcyna zwanego „rodziną”, przez oddanych Putinowi i zaufanych polityków, tworzących tzw. grupę „siłowików”. Ludzie ci wraz z administracją kremlowską i jej aparatem władzy, podobnie jak pod rządami Breżniewa, dbali i dbają do dnia dzisiejszego o wizerunek Władimira Putina jako dobrego przywódcę państwa i ojca narodu. Jednocześnie niszczone i tak już słabą opozycję polityczną w Rosji, ale zarazem pozwalano istnieć małym partiom opozycyjnym, które nie otrzymywały czasu antenowego w telewizji. Tolerowano też niektóre gazety opozycyjne, ale warunkiem była niewielka liczba czytelników. Tak w praktyce funkcjonowała putinowska doktryna „demokracji sterowanej”. Dzięki tej pozorowanej demokracji Władimir Putin umocnił swoją pozycję w państwie i w oczach całego świata i przez wiele lat uchodził za „reformatora” oraz przywódcę nowego typu. Był zapraszany na szczyty państw G-8 oraz liczonego z nim w NATO i w Unii Europejskiej. Wiele państw, zwłaszcza europejskich traktowało Rosję Władimira Putina jako supermocarstwo, nie dopuszczając do jej izolacji na arenie międzynarodowej. Rosja odzyskała dzięki W. Putinowi uprzywilejowaną pozycję w Europie oraz mogła liczyć na specjalne traktowanie przez takie organizacje, jak ONZ, NATO, czy Rada Europy, gdzie tolerowano jej zbrodnie i łamanie praw człowieka w Czeczenii.

Nasuwa się tutaj pytanie, dlaczego Rosja pokochała Władimira Putina, a Rosjanie wciąż mu ufają? Odpowiedź jest prosta, dlatego, że dzięki niemu Rosjanie odzyskali poczucie dumy narodowej i pewność siebie, jako narodu wielkiego mocarstwa. Andrzej Ananicz słusznie zauważa, że: „Początkiem procesu ich jednoczenia się wokół młodego, jakże różnego od Jelcyna, przywódcy była druga wojna czeczeńska. Okrutny kaukaski wróg został pokonany w sposób systematyczny, wyrachowany i bezpardonowy. Wzięto rewanż za upokorzenie. Zbrodniarze kpiący z rosyjskiej siły zostali ukarani. Zaraz po tym nastąpiły lata wzrostu cen ropy i gazu, a z nimi dochodów ludności oraz asertywności rosyjskiej polityki zagranicznej. Dla Rosji nikt już nie mógł być wzorem – Rosja miała własną suwerenną demokrację i wchodząc do ekskluzywnego klubu G-7, uznała się za mocarstwo światowe. Na politycznym rynku wewnętrznym Rosji władze nie uznawały opozycji. Używały wobec niej brutalnych metod i żadne zorganizowane grupy się temu nie przeciwstawiły. Społeczeństwo popierało władzę, bo była skuteczna – eliminowała chaos i dawała lepsze perspektywy bytowe” (Ananicz A., 2009 s. 15-16; Konończuk W., 2007 s. 15-19; Gessen M., 2012).

Korzystając z dobrej koniunktury na światowych rynkach ropy i gazu, administracja prezydenta w dużej mierze odbudowała gospodarkę rosyjską i poprawiła warunki życia ludności, która akceptowała w całości politykę wewnętrzną i zagraniczną Władimira Putina. To zaś sprzyjało odradzaniu się w Rosji nacjonalizmu i narastaniu ksenofobi oraz determinowało proces kształtowania się specyficznej formy przywództwa politycznego Władimira Putina.

W rezultacie tego wszystkiego rządu Władimira Putina w czasie jego prezydentury i premierostwa nie były dyktatorskimi (dyktaturą), ani też klasycznym systemem prezydenckim. Od dyktatury różniło je przede wszystkim istnienie partii opozycyjnych zdolnych w pewnym sensie do rywalizacji wyborczej, regularnie przeprowadzane i w miarę uczciwe (demokratyczne) wybory oraz wolność słowa, połączona jednak z dominacją władzy centralnej w środkach przekazu, zwłaszcza telewizji. Od klasycznego zaś systemu prezydenckiego rządu Putina różniły się przede wszystkim brakiem faktycznego podziału władz i dominacją prezydenta nie tylko nad władzą wykonawczą, lecz także ustawodawczą i sędziowską. Jeszcze przed ukształtowaniem się takiego rosyjskiego systemu władzy, Guillermo O'Donnell, opierając się głównie na doświadczeniach latynoamerykańskich, nazwał taki model rządów „demokracją delegacyjną” (O'Donnell G., 1991 s. 121-126; Wiatr J., 2006 s. 146-147).

Jej podstawową cechą jest połączenie silnej i niekontrolowanej władzy szefa państwa z plebiscytowym sposobem uzyskiwania przez niego poparcia społecznego – ponad instytucjami reprezentacyjnej demokracji.

Prezydentura Putina, wyraźniej niż rządy jego poprzednika, pokazała wady systemu prezydenckiego. Putin był i jest znacznie lepszym prezydentem od Jelcyna i Medwiediewa, to nie ulega wątpliwości. Ufało mu i ufa nadal ponad 80% Rosjan. Dlatego też, analizując jego rządy, można zauważyć, na czym polega podstawowa wada istniejącego w Rosji systemu. System ten hamuje mianowicie rozwój instytucji demokratycznych i pozbawia społeczeństwo rosyjskie woli samodzielnego działania. Znajduje on jednak „uzasadnienie w tradycji rosyjskiej, która zawsze postrzegała wielkość Rosji w silnej władzy centralnej” (Zieliński E., 2005 s. 96).

Nie ulega też wątpliwości, że pod rządami Władimira Putina państwo rosyjskie zostało wzmocnione, poszerzyła się kontrola władzy wykonawczej nad wszystkimi sferami życia publicznego. Prezydent Putin zaś przeszedł do historii jako ten, który po latach zamętu przywrócił porządek, stabilność i wzrost gospodarczy. Wiara we wszechwładzę państwa, przekonanie o celowości i konieczności umocnienia jej sprawności, jako mądrego plenipotenta całej zbiorowości, stanowiła rdzeń doktryny prezydenckiej. Priorytetem był wzrost gospodarczy i rozwój cywilizacyjny, następnie demokracja i instytucje społeczeństwa obywatelskiego (Bieleń S., 2006 s. 353).

Poparciu dla tego typu władzy sprzyjały rozczerowanie wynikami przemian ustrojowych w Rosji w dobie rządów B. Jelcyna i frustracja obywateli, którzy pokładali nadzieję na poprawę losu w silnym prezydencie, do którego mieli wręcz bezgraniczne zaufanie. Jak Rosjanie ufali prezydentowi W. Putinowi i ufają mu zresztą nadal świadczą wspomniane różne sondaże. Pod koniec jego drugiej kadencji, dwie trzecie Rosjan wciąż było gotowych powierzyć los kraju silnemu przywódcy, a jedynie 28% uważało, że Rosja powinna być rządzona przez instytucje demokratyczne. Połowa popierających wówczas Putina Rosjan nie widziała alternatywy dla jego rządów i uważała, że w Rosji nie ma innego polityka, który miałby szanse zdobyć władzę i jednocześnie rządzić Kremlenem lepiej niż Putin. I rzecz charakterystyczna, wśród swych głównych problemów Rosjanie w pierwszej kolejności wymieniali wtedy – nie różniąc się od wielu innych narodów – wysokie ceny, strach przed bezrobociem, niesprawną służbę zdrowia oraz wysoki poziom przestępczości. Ograniczenia wolności słowa, manipulowanie wyborcami i brak niezawisłego

sądownictwa, czyli czynniki, które powodują, że Rosja znajduje się pod pręgierzem międzynarodowej krytyki, jako poważny problem postrzegało zaś niewielu obywateli, w sondażach wymieniało je tylko 2% respondentów. Rosjan znacznie bardziej martwiła korupcja (25%), demoralizacja (24%), ksenofobia (10%) i nielegalna imigracja (10%) (Fiszer J.M., 2007 s. 71).

Pod koniec drugiej kadencji W. Putin wielokrotnie deklarował, że zamierza odejść z Kremla zgodnie z prawem, czyli po kolejnych wyborach w marcu 2008 roku. W ten sposób ucinął wszelkie spekulacje na temat ewentualnej zmiany rosyjskiej konstytucji, która dopuszcza sprawowanie prezydentury tylko przez dwie kadencje, tak, aby mógł się on ubiegać o reelekcję w nadchodzących wyborach. W. Putin nie chciał popełnić błędu prezydenta Łukaszenki na Białorusi. Mimo to, wiernopoddańcze media, poprawa sytuacji gospodarczej zasilanej petrodolarami oraz słabość opozycji sprawiły, że za trzecią kadencją Putina opowiadało się aż 51% Rosjan, a 35% było gotowych na model środkowozajatyckiego przywództwa, czyli dożywotnie rządy prezydenta. Jednocześnie wielu polityków nadal prześcigało się w zachwytach nad polityką prezydenta W. Putina i zabiegało, by ponownie wziął on udział w wyborach (Bielecki T., 2007 s. 3).

Na Kremlu tzw. „partię trzeciej kadencji” tworzyli wówczas biurokraci powiązani z lobby wojskowym, milicyjnym i prokuratorskim, czyli wspomniani już „siłowicy”, którzy obawiali się powyborczej, wewnątrzkremlowskiej walki o wpływy oraz destabilizacji po odejściu Putina, a jednocześnie mieli za nic groźbę kolejnego pogorszenia wizerunku kraju na arenie międzynarodowej. Putin cieszył się wówczas – jak już wspomniałem – rekordowym zaufaniem Rosjan: ufało mu aż 60% ankietowanych, a jego politykę popierało aż 80% (Bielecki T., 2007 s. 3).

Stosunek do prezydenta Putina odpowiadał tradycyjnemu rosyjskiemu stereotypowi „dobrego cara”, który jako jedyny skutecznie dba o pomyślność i bezpieczeństwo ojczyzny. Tezę tę tylko nieliczni w Rosji próbowali dezawuować, jak na przykład były arcymistrz szachowy Garry Kasparow, który w swej książce pt. „Jak życie naśladuje szachy” („How Life imitates Chess”) tłumaczył, że „należy przeciwstawić się katastrofalnej ekspansji autorytarnej władzy państwowej. W dzisiejszej Rosji prezydent Władimir Putin mówi o bezpieczeństwie, gdy zamiast wolności wprowadza kontrolę, nie zapewniając bezpieczeństwa. Bez przejrzystości nie ma kontroli nad wydatkami państwowymi, a bez tej kontroli władza państwowa nie ma żadnych ograniczeń. Wszel-

ka krytyka przedstawicieli państwa uchodzi za „ekstremizm”, który w kodeksie Putina znajduje się tuż obok „terroryzmu”. W kraju wprawdzie nie ogłoszono stanu wojennego, ale w wersji ograniczonej został on jednak wprowadzony” (Fischer J.M., 2007 s. 72).

Rosja pod rządami Władimira Putina próbuje wykorzystać osłabienie hegemonii Stanów Zjednoczonych w świecie dla umocnienia własnej pozycji geostrategicznej w powstającym nowym ładzie międzynarodowym. Próbuje odepchnąć Stany Zjednoczone i NATO od granic rosyjskich i obszaru poradzieckiego. Była i jest nadal przeciwna rozszerzaniu NATO i rozmieszczaniu nowych sił na terenie byłych satelitów. Jej celem strategicznym jest również osłabienie więzi transatlantyckich. Rosja uważa NATO za organizację słabą, która przecenia swoje możliwości. Oskarża ją o nieczyste, ukrywane przed światem cele i dążenie do politycznej i wojskowej dominacji nad światem. Czynnikiem wpływającym na ochłodzenie stosunków NATO z Rosją była wspomniana wojna Rosji z Gruzją w sierpniu 2008 roku (Asmus R.D., 2010 s. 34-124).

Jak pisze Ronald D. Asmus: „Gruzińsko-rosyjska wojna z sierpnia 2008 roku była małą wojną, która wstrząsnęła światem. Jej wybuch zaszokował pogrążone w beztróskim zadowoleniu państwa zachodnie, przekonane, że wojny w Europie należały już do przeszłości. (...) Wojna zakwestionowała również relacje Zachodu z Rosją – państwem, które wielu polityków uważało za trudne we współpracy, ale bardzo niewiele oceniało jako zdolne do podjęcia militarnej ofensywy przeciwko któremuś ze swoich sąsiadów. Co jednak chyba najistotniejsze, wspomniana wojna naruszyła u samych podstaw zasady, w oparciu o które budowano nową politykę bezpieczeństwa w Europie, stawiając tym samym pod znakiem zapytania jej przyszłość. W efekcie, wspomniana mała wojna wstrząsnęła fundamentem przekonania, że demokracja oraz duch wzajemnej współpracy odniosły w Europie ostateczne zwycięstwo po tym, jak dwadzieścia lat wcześniej upadła żelazna kurtyna, a myślenie kategoriami geopolitycznych sfer wpływów, prowadzące do konfliktów i rozlewów krwi, zostało odesłane do lamusa” (Asmus R.D., 2010 s. 373).

Rosja podobnie traktuje Unię Europejską i dąży do osłabienia jej roli w Europie i na świecie. Szczególnie zaś neguje cele polityki wschodniej Unii Europejskiej, a zwłaszcza tzw. Partnerstwa Wschodniego. Zarzuca Unii, że prowadzi politykę antyrosyjską, mającą na celu osłabianie pozycji i roli Rosji w Europie (Bryc A., 2012 s. 128-129; Piskorska B., 2012 s. 107-127; Cianciara A.K., 2014).

Dla zbudowania wzajemnego zaufania, prócz „resetu” w stosunkach Stany Zjednoczone – Rosja, powinien zostać dokonany także „reset” w relacjach NATO – Rosja i Rosja – Unia Europejska. Dzięki temu – przy zachowaniu obecnych instytucji – można byłoby podjąć konstruktywne negocjacje na temat rosyjskich oczekiwań i wizji wobec europejskiej architektury bezpieczeństwa. Tym bardziej, że rosyjskie propozycje, nawołujące do stworzenia nowej architektury bezpieczeństwa europejskiego, spotykały się na ogół z przychylnym przyjęciem przez decydentów francuskich i niemieckich. Potwierdzeniem tego może być szczyt w Deauville we Francji (18 – 19 października 2010 r.), podczas którego spotkali się przywódcy Rosji, Niemiec i Francji. Termin tego spotkania był nie przypadkowy, ale zastanawiający, gdyż trwały wówczas prace nad projektem nowej koncepcji strategicznej Sojuszu i zbliżał się szczyt NATO w Lizbonie (19 – 20 listopada 2010 r.), na którym została ona przyjęta¹. Krytyków tego rodzaju spotkań można podzielić na dwie grupy. Jedni wskazują, że poprzez takie inicjatywy osłabieniu ulega solidarność euroatlantycka, a próby porozumienia się z Rosją na zasadach bilateralnych, z pominięciem interesów NATO czy UE, nie służą tym organizacjom jako całości. Drudzy mówią, że sama idea tego typu spotkań jest słuszna, lecz niewłaściwy jest dobór partnerów. Powinni w nich uczestniczyć przedstawiciele UE jako całości, Rosji oraz Turcji – państwa, którego znaczenie na arenie międzynarodowej sukcesywnie rośnie (Wódka J., 2012; Misiągiewicz J., 2009; Terzi O., 2010). Jak trafnie bowiem zauważa George Friedman: „Turcja i Rosja są historycznymi rywalkami. Obie leżą nad Morzem Czarnym i obie zabiegały o Bałkany i Kaukaz. Co ważniejsze, Rosjanie uważają, że Turcy zamykają przed nimi Bosfor – bramę do Morza Śródziemnego. Turcja może dobrze współpracować z Rosjanami ze względu na jej uzależnienie od rosyjskiej ropy, ale pomysły przesunięcia na południe granicy na Kaukazie czy oddania Bosforu po prostu nie wchodzi w grę. Samo istnienie Turcji służy interesom Ameryki w ich relacjach z Rosją. Stany Zjednoczone chcą zablokowania Rosji na Kaukazie, a jak to się stanie, jest kwestią drugorzędną – ważne, by Rosja była zablokowana” (Friedman G., 2012 s. 174; Szymański A., 2011).

Nowa strategia NATO przyjęta w Lizbonie 19 listopada 2010 roku miała ostatecznie zakończyć epokę pozimnowojenną oraz pokazać Europejczykom i Amerykanom, że Sojusz ten jest im nadal potrzebny. Miała nie tylko

1 Patrz, *Active Engagement, Modern Deterrence. Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization*. Adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Lisbon 19-20 November 2010, NATO Public Diplomacy Division, Bruksela 2011, s. 4-45.

zahamować jego erozję, ale również umocnić jego pozycję w powstającym nowym ładzie międzynarodowym. Po upadku ZSRR w Sojuszu rozpoczął się bowiem kryzys tożsamości. Kraje byłego bloku sowieckiego, m. in. Polska, nadal chciały w nim widzieć twardego obrońcę przed Moskwą, ale zachodnia Europa nie wierzyła już w możliwość zbrojnej agresji na Starym Kontynencie. Z kolei Amerykanie dążyli do przekształcenia NATO w narzędzie wspierania wojen poza terytorium Sojuszu – jak w Afganistanie, czy Iraku. Do tego dochodził brak jednolitego poglądu, jak silnych gwarancji obronnych Stanów Zjednoczonych potrzebuje Europa i w jaki sposób ma je wzmacniać NATO oraz amerykańscy żołnierze stacjonujący na europejskiej ziemi. Towarzyszyły temu obawy, że Sojusz może stopniowo zamieniać się w bezżębną organizację międzyrządową na wzór OBWE, a Ameryka będzie współpracować z chętnymi do tego sojusznikami poza strukturami Paktu. Taki charakter miały m. in. plany administracji George'a W. Busha w sprawie tarczy antyrakietowej w Polsce i Czechach, krytykowane przez niektóre kraje zachodnie i Rosję. Szczyt w Lizbonie i przyjęta wówczas nowa strategia Sojuszu miały wzmocnić system euroatlantycki i przygotować go do walki z takimi nowymi zagrożeniami jak cyberwojny czy terroryzm międzynarodowy. Koncepcja ta podkreślała również aktualność artykułu piątego traktatu waszyngtońskiego, który w razie zbrojnej napaści na któregoś z sojuszników nakazuje innym członkom NATO udzielenie mu pomocy „łącznie z użyciem siły zbrojnej”. Ponadto zakładała stworzenie wspólnej obrony przeciwrakietowej NATO poprzez skoordynowanie i częściowe połączenie istniejących systemów obronnych kilku krajów Sojuszu oraz systemu planowanego przez Stany Zjednoczone, którego elementy miały być umieszczone m. in. w Polsce. Obecny na szczycie NATO w Lizbonie Barack Obama podkreślił, że dla Ameryki stosunki polityczne i wojskowe z Europą mają znaczenie kluczowe. Jednym z głównych celów lizbońskiego szczytu NATO była też próba wypracowania nowych zasad współpracy z Rosją, czemu poświęcone było posiedzenie Rady NATO – Rosja, na które przybył ówczesny prezydent Dmitrij Miedwiediew. Niestety, celu tego nie udało się osiągnąć, gdyż Rosja oficjalnie nie wycofała się z zarzutów, że tarcza antyrakietowa może osłabić jej potencjał obronny (Żukrowska K., 2011; Bielecki T., 2010 s. 10).

Stosunki Rosja – Zachód opierały się wówczas, z jednej strony na kooperacji (np. w kwestiach nieprolifracji broni masowego rażenia, zakończenia operacji w Afganistanie, czy rozwiązania kryzysu wokół programu nuklearnego Iranu), z drugiej zaś na konfrontacji (obszar

poradziecki i utrzymanie stref wpływów, przeciwdziałanie Rosji rozszerzeniu NATO na Wschód, budowa amerykańskiej tarczy antyrakietowej w Europie Środkowej). Nie zmienia to jednak faktu, że w interesie Zachodu leżała europeizacja Rosji. Ale aby ten cel został zrealizowany, potrzebne było zaangażowanie i wola do modernizacji ze strony samej Rosji. Musiała być to jednak przemiana w rozumieniu zachodnioeuropejskim, a nie rosyjskim. W ten sposób Rosja mogłaby nadrobić stracony czas i w pełni uczestniczyć w budowie nowego ładu międzynarodowego, który byłby korzystny dla niej i dla jej relacji z Zachodem, a także z całym światem oraz jego bezpieczeństwem. Tak się jednak nie stało, a winę za to ponoszą zarówno Rosja jak i Stany Zjednoczone.

Warto tutaj zaznaczyć, że Amerykanie wciąż dysponują największym na świecie potencjałem zbrojnym, a ich wydatki na cele wojskowe w 2011 roku przekroczyły 700 mld dolarów, a więc były prawie pięciokrotnie wyższe niż wydatki Chin, które pod tym względem zajmują drugie miejsce. Natomiast wśród dziesięciu państw na świecie, które w 2011 roku przeznaczyły największe sumy na cele wojskowe była też Rosja, która wydała 64 mld dolarów i RFN, która wydała 43 mld dolarów. Podobnie sytuacja ta wyglądała w 2012 roku i w latach następnych. Co więcej, prezydent Władimir Putin zapowiedział wówczas, że w najbliższych dziesięciu latach Rosja przeznaczy aż 770 mld dolarów na modernizację armii i podkreślił, że Rosja się zbroi i będzie się zbroić. Nie będzie od tego odwrotu² (Beck U., 2013). Ma on świadomość, że armia rosyjska jest postrzegana przez społeczeństwo jako filar potęgi państwa i stanowi fundament władzy państwowej, *de facto* jego władzy, coraz bardziej autorytarnej (Politkowskaja, 2005 s. 39; Topolski, 2004).

Władimir Putin przywrócił też potęgę służby bezpieczeństwa i sukcesywnie poszerza kontrolę nad wieloma dziedzinami życia społecznego. Rosja pod jego rządami cały czas ewoluuje w kierunku państwa autorytarnego, a być może w przyszłości stanie się krajem o ustroju totalitarnym. Zwłaszcza, że w trzeciej kadencji prezydent Władimir Putin jeszcze bardziej umocnił swoją pozycję w Rosji i ma olbrzymie poparcie mas. Dlatego, aby utrzymać ten społeczny mandat, Putin dziś kreuje się na ojca narodu, ojca wszystkich Rosjan w kraju i na świecie. Jednocześnie konsekwentnie dąży do umocnienia pozycji Rosji na arenie międzynarodowej, jako mocarstwa globalnego. Zabiega o odzyskanie wpływów

2 Nakłady na zbrojenia opracowane przez Szwedzki Instytut Badań nad Pokojem (SIPRI): www.sipri.org. 2011 i 2012; A. Ścios, *Rosja – imperium czy potęga mitu*, 21 marca 2013, <http://bezdekkretu.blogspot.com/2013/03/-rosja-imperium-czy-potega-mitu.html>.

w Europie, Azji, na Bliskim Wschodzie i w Ameryce Łacińskiej (Bieliń S., 2008 s. 19-21; Raś M., 2005 s. 157-158; Skulska B., 2010 s. 68). Coraz częściej podkreśla fakt posiadania przez Rosję arsenału jądrowego i deklaruje gotowość użycia go w razie wyczerpania innych środków zapewnienia bezpieczeństwa państwu. Na jego żądanie Duma Państwowa Federacji Rosyjskiej już w dniu 23 października 2009 roku znowelizowała ustawę „O obronie”, poszerzając kompetencje prezydenta w kwestii użycia sił zbrojnych poza granicami Rosji. Co więcej, kluczowym elementem rosyjskiej polityki obronnej stała się doktryna odstraszenia nuklearnego, niezbędnym dla zachowania przez Rosję statusu potęgi państwowej, równoważącej słabość sił konwencjonalnych. Z tego też względu kwestii utrzymania oraz usprawnienia potencjału atomowego w Rosji nadano najwyższy priorytet (Hass 2009:4-9). Świadczy to o tym, że Putin nadal uznaje możliwość użycia siły militarnej jako istotnego narzędzia realizacji celów polityki zagranicznej Rosji, zwłaszcza na obszarze byłego Związku Radzieckiego (Jaroszewicz A., 2008 s. 1; Olszański T., 2009 s. 4).

Prezydent W. Putin realizuje dziś w praktyce to, co zakłada nowa „Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Federacji Rosyjskiej do 2020 roku”, podpisana przez prezydenta Dmitrija Miedwediewa 12 maja 2009 roku, która zastąpiła obowiązującą od 2000 roku koncepcję bezpieczeństwa narodowego Rosji. W dokumencie tym podkreślono, że zdolność Rosji do obrony jej bezpieczeństwa narodowego zależy przede wszystkim od potencjału gospodarczego kraju. Uwagę społeczności międzynarodowej przykuł jednak zapis dopuszczający możliwość użycia siły w dążeniu do uzyskania dostępu do złóż surowców naturalnych. Jak zauważa trafnie Piotr Żochowski: „Pomimo nadania strategii pozorów metodologicznego uporządkowania, jest tekstem niespójnym, próbującym ująć w kontekście bezpieczeństwa wszystkie dziedziny życia politycznego, społecznego i gospodarczego Federacji Rosyjskiej. Raczej jest to opis doświadczeń, oczekiwań i ambicji rosyjskich elit władzy, a zwłaszcza reprezentujących resorty siłowe, niż dokument konstytuujący politykę bezpieczeństwa. W przeciwieństwie od dotychczas obowiązującej Koncepcji z 2000 roku, która koncentrowała się na polityce zagranicznej Rosji, nowa strategia akcentuje politykę bezpieczeństwa wewnętrznego. Zachowawcza wymowa i język „Strategii Bezpieczeństwa” świadczą o kulturowaniu przez elity władzy mocarstwowej wizji Rosji, której pozycję warunkują rezultaty rywalizacji z Zachodem. W dokumencie znajduje miejsce podział świata na przeciwników i sojuszników, gdzie dialog z Rosją może zakończyć się powodzeniem tylko w przypadku

uwzględnienia deklarowanych przez nią interesów” (Żuchowski P., 2009 s. 1).

Strategia ta, mająca zagwarantować Rosji powrót na arenę międzynarodową i status gracza globalnego w nowym, multipolarnym ładzie światowym wśród czynników, które mają niekorzystny wpływ na stan bezpieczeństwa międzynarodowego wymienia m.in. negatywną politykę NATO i Stanów Zjednoczonych oraz możliwości wybuchu konfliktów zbrojnych o przejęcie kontroli nad surowcami energetycznymi w Azji Centralnej i w Arktyce (Curanowic A., 2010 s. 14-17; Cohen A., 2011 s. 19). *Notabene*, Rosja od dawna postrzegana jest jako kraj manifestujący swoją obecność w Arktyce głównie w sferze militarnej. Spośród wszystkich państw ona jako jedyne zdecydowała się na rozmieszczenie za kręgiem polarnym sił morskich szczebla strategicznego (Tamnes R., 2011 s. 51-53). W związku z tym podkreślono też tutaj potrzebę dalszego rozwoju i modernizacji sił zbrojnych Rosji. Omawiana Strategia stała się podstawą dla przyjętej – także na polecenie Władimira Putina w dniu 12 lutego 2013 roku – nowej „Koncepcji polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej” (Palikanow D., 2012 s. 3-4).

Rzecz ciekawa, prezydent W. Putin podkreślił, że ta nowa koncepcja polityki zagranicznej Rosji kładzie nacisk na nowoczesne formy i metody pracy służby zagranicznej, m.in. na dyplomację gospodarczą i *soft power*, czyli zdolność państwa do pozyskiwania sojuszników i zdobywania wpływów w świecie dzięki atrakcyjności własnej kultury, ideologii i polityki. Zaś minister spraw zagranicznych Siergiej Ławrow dodał, że w nowej „koncepcji polityki zagranicznej sformułowany został jasny i spójny system poglądów, skoncentrowany na rozwiązywaniu coraz bardziej skomplikowanych problemów współczesnego świata” (Ławrow S.W., 2013 s. 13).

Według Ławrowa, Rosja w latach 2013-2015 będzie prowadziła politykę zagraniczną w sposób wielowektorowy, a jej głównym celem jest integracja państw na obszarze proradzieckim. Co ciekawe, w koncepcji na drugim miejscu wśród priorytetów rosyjskiej polityki zagranicznej znajduje się współpraca z Unią Europejską, z którą Rosja chce utworzyć jednolity rynek oraz współdziałać na rzecz bezpieczeństwa międzynarodowego, gdyż tak ona, jak i cały świat zachodni stoją dziś wobec podobnych wyzwań i zagrożeń generowanych przez islamski radykalizm oraz wzrost potęgi azjatyckich mocarstw. Jako najważniejszych partnerów Rosji w UE w dokumencie tym wskazano Niemcy, Włochy, Holandię i Francję, czyli te kraje, z którymi Federację Rosyjską łączyła i nadal łączy bliska współpraca w sfe-

rze surowcowo-energetycznej. Po Unii Europejskiej, koncepcja ta przewiduje też współpracę Rosji ze Stanami Zjednoczonymi, ale zniknął tu postulat partnerstwa strategicznego, a główny akcent położono na rozwój współpracy gospodarczej, która stanowić ma solidny fundament dla dalszych stosunków rosyjsko-amerykańskich (Radkiewicz W., 2013 s. 1-3). Z powyższego wyraźnie widać, że obecne osłabienie pozycji Zachodu stwarza korzystne przesłanki do porozumienia i współpracy z Rosją. Ale niezbędnymi do tego warunkami są: uznanie przez Zachód rosyjskiej „specyfiki” w sferze wartości i nie wtrącanie się do polityki wewnętrznej Rosji, koordynacja działań na rzecz bezpieczeństwa międzynarodowego na zasadzie „koncertu mocarstw” - Rosja, Unia Europejska i Stany Zjednoczone, otwarcie Unii na rosyjską penetrację ekonomiczną i społeczną (wizy), neutralizacja NATO oraz poszanowanie rosyjskiej strefy wpływów na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw. Takie też warunki stawia Zachodowi dziś Władimir Putin do dalszych rozmów o pokoju na Ukrainie i bezpieczeństwie w Europie.

3. CZY ROSJA POD RZĄDAMI WŁADIMIRA PUTINA ZAGRAŻA DZIŚ EUROPIE I ŚWIATU?

Walka Rosji o Ukrainę i aneksja Krymu zdestabilizowały środowisko międzynarodowe, a część państw w Europie po raz pierwszy od zakończenia zimnej wojny dostrzega groźbę rosyjskiej agresji. Jest to sytuacja niepokojąca dla Europejczyków, którzy obdarzeni kilkoma dekadami pokoju wykluczyli już możliwość konfliktu zbrojnego na naszym kontynencie. Należy dziś jak najszybciej przyjąć wspólną strategię, aby zabezpieczyć Europę i świat przed imperialnymi zakusami prezydenta Rosji, który – jak już pisałem chce przywrócić Rosji pozycję globalnego mocarstwa oraz odzyskać wpływy na terenach postsowieckich, tworząc w tym celu Unię Euroazjatycką, mającą zarazem ograniczyć wpływy UE i Stanów Zjednoczonych w Europie i na świecie. Władimir Putin już od dawna prowadzi agresywną politykę na rzecz odbudowania radzieckiego (rosyjskiego) imperium. Marzy mu się ponowne przyłączenie krajów, które po rozpadzie ZSRR wymknęły się spod kontroli Kremla. Na celowniku były już Czeczenia, Gruzja, Białoruś, Armenia, a teraz Ukraina. Naruszona została terytorialna integralność suwerennego państwa, złamano zasady Karty Narodów Zjednoczonych i Aktu Końcowego KBWE oraz podstawowe zasady prawa międzynarodowego. W świetle prawa międzynarodowego przyłączenie wchodzącego w skład terytorium Ukrainy Półwyspu Krymskiego (Krymu) do Federacji Rosyjskiej należy kwalifikować jako aneksję, tj. nielegalne nabycie

terytorium innego państwa w drodze użycia i/lub groźby użycia siły zbrojnej. Federacja Rosyjska naruszyła też swoje zobowiązania prawne wobec całej społeczności międzynarodowej³. Zburzony został cały dotychczasowy ład międzynarodowy. Kolejnymi ofiarami jego polityki mogą być kraje nadbałtyckie (Nowak A., 2014; Wójcik Ł., 2015 s. 22-24). Jak pisze wybitny znawca Rosji, profesor Richard Pipes, działania Putina są racjonalne w kontekście rosyjskiej historii, bo Rosjanie lubią silnych przywódców, a on tę rolę znakomicie wypełnia. W ich optyce „tylko Rosja sprzeciwiająca się Stanom Zjednoczonym pozostaje wielkim mocarstwem. Rosjanie mogą być głodni, ale dopóki mają poczucie mocarstwowości, wszystko jest w porządku”⁴.

Z drugiej strony, biorąc pod uwagę fakt, że we współczesnym świecie, w którym decydują twardo definiowane interesy państw, zwłaszcza mocarstw, trzeba się z nimi liczyć. Tym bardziej, że dziś nadal dużą przydatność eksplanacyjną w badaniu rzeczywistości międzynarodowej zachowuje paradygmat realistyczny, który dowodzi, że świat współczesny szybko się zmienia i na naszych oczach powstaje nowy ład międzynarodowy, w którym główną rolę zaczynają odgrywać tzw. mocarstwa wschodzące, zaliczane do grupy BRIC, tj. Brazylia, Rosja, Indie oraz Chiny. W przeciwieństwie do Stanów Zjednoczonych i Unii Europejskiej, kryzys finansowo-gospodarczy nie osłabił aż tak mocno potencjału ekonomicznego strefy BRIC. Pomimo zauważalnego, zwłaszcza w roku 2008, załamania głównych wskaźników makroekonomicznych oraz wyhamowania ich wzrostu w latach kolejnych, kraje te wciąż stanowią ewenement na skalę światową jeżeli chodzi o wzrost gospodarczy. Według ekspertów trend ten utrzyma się jeszcze przez kilka dziesięcioleci, co ostatecznie pozwoli krajom BRIC – ze szczególnym wskazaniem na Chiny – zająć dotychczasową pozycję gospodarczą rozwiniętych państw świata zachodniego. Wpadając w coraz to większą spiralę długu publicznego tracą one bowiem swoją ledwie widoczną już dominację. Według prognoz na rok 2050 lista krajów z najwyższym PKB będzie wyglądać następująco: Chiny, USA, Indie, Brazylia, Meksyk oraz Rosja. Kraje grupy BRIC zajmują dziś około 25% powierzchni Ziemi, którą zamieszkuje 40% ludności świata, a ich PKB wynosi około 3/5 produktu krajowego Stanów Zjednoczonych, ale po zastosowaniu wskaźnika parytetu siły nabywczej już nieznacznie go przekracza.

3 Szerzej na ten temat patrz: *Opinia Doradczego Komitetu Prawnego przy Ministrze Spraw Zagranicznych RP w sprawie przyłączenia Półwyspu Krymskiego do Federacji Rosyjskiej w świetle prawa międzynarodowego*, „Sprawy Międzynarodowe” nr 3/2014, s. 121-131.

4 Patrz, *Siła rządzi światem. Z Richardem Pipesem rozmawia Michał Potocki*, w: „Dziennik Gazeta Prawna”, 20-22.III.2015, s. A8-A9., s. A8.

Ich potencjał jest tak duży, że według różnych prognoz na najbliższe lata kraje strefy BRIC będą zajmować 4 z 6 miejsc pod względem wielkości PKB na świecie. Głównymi atutami Brazylii jest rozwinięta produkcja rolna i dynamiczny rozwój pozostałych sektorów, Rosji - zasoby surowców, Indii - prężny sektor usług oraz wysokich technologii, a Chin - tania i dobrze wykształcona siła robocza oraz rozwijający się przemysł i budownictwo. Kryzys gospodarczy przyspieszył proces przemieszczania się ekonomicznego środka ciężkości w kierunku państw rozwijających się, zaś szczególnie do krajów strefy BRIC (Mroziewicz K., 2014 s. 14-17; Karpień M., 2013 s. 192-217).

W związku z tym, jak pisze Ryszard Zięba: „Jest więc kwestią strategicznego wyboru, przed jakim stoi Zachód. Czy samodzielnie, a do tego spychając Rosję na pozycję podrzędną, jest w stanie sprostać wyzwaniom bieżącym, jakie stwarza konflikt bliskowschodni i przybierający na sile fundamentalizm islamski, a przede wszystkim czy zdoła podjąć długofalowe wyzwanie, jakie niesie wzrost znaczenia Chin czy Indii. Paradoksalnie kryzys ukraiński powinien uświadomić wszystkim zaangażowanym podmiotom zewnętrznym, że porozumienie się Zachodu z Rosją w sprawie Ukrainy może mieć przełomowe pozytywne znaczenie dla całego globalnego ładu międzynarodowego” (Zięba R., 2014 s. 39-40; Kuźniar R., 2014 s. 41-56; Góralczyk 2014).

Kryzys na Ukrainie, za wybuch którego główną odpowiedzialność ponosi Rosja, choć nie bez winy jest też Unia Europejska, dziś poważnie zagraża bezpieczeństwu Europy i hamuje proces budowy multipolarnego ładu globalnego. Kryzys ten bowiem i agresja Rosji na suwerenną Ukrainę, tak jak agresja Stanów Zjednoczonych na Irak w 2003 roku, prowadzą do rozbitcia solidarności, podziałów i nieporozumień między państwami należącymi do NATO i Unii Europejskiej. Ulegają też rozluźnieniu stosunki UE i Stanów Zjednoczonych, które do tej pory stanowiły fundament bezpieczeństwa i współpracy międzynarodowej. To co aktualnie dzieje się na Ukrainie, stanowi test dla UE, NATO, a także dla państw Zachodu. Pokazuje, na ile są one spójne i gotowe do współpracy oraz czy potrafią prowadzić wspólną politykę i mówić jednym głosem. Niestety, test ten dla UE i NATO oraz jej poszczególnych państw jest niepomysłny. Mamy do czynienia z kryzysem Unii Europejskiej i NATO, który wzmacnia Rosję i jej prezydenta. Władimir Putin robi wszystko, by omijać Unię i NATO, woli rozmawiać z każdym krajem osobno i odnosi tu sukcesy dyplomatyczne oraz propagandowe. Moskwa zaś straszy świat nową wojną światową i w ten sposób

powstrzymuje Zachód przed udzieleniem pomocy militarnej ofiarom rosyjskiej agresji (Czech M., 2015 s.10; Fiszer J.M., 2015 s. 1-10; Bielecki T., 2015 s. 8).

Jeśli chodzi o ocenę sytuacji na Ukrainie i przyczyny wojny ukraińsko-rosyjskiej, to mimo zmasowanej propagandy rosyjskiej, która oskarża Zachód i władze w Kijowie, aż 73% Polaków wini Rosję za eskalację sytuacji na wschodniej Ukrainie, a jedynie 10% jest przeciwnego zdania. Dla większości Polaków oczywiste jest, że wydarzenia na Ukrainie nie były spowodowane czynnikami wewnętrznymi, ale sprowokowane zostały przez stronę rosyjską. Warto tu również zauważyć, że w ocenie aż 78% Polaków działania podejmowane przez Władimira Putina stanowią zagrożenie dla ładu europejskiego. Aż 64% Polaków popiera wprowadzone przez Unię Europejską sankcje wobec Rosji. Ponadto wielu Polaków uważa, że Ukrainie potrzebna jest pomoc o wiele większym zasięgu, to znaczy pomoc humanitarna i militarna, a nie prowadzenie gry dyplomatycznej z Rosją (Sus M., 2014 s. 5; Kowalczyk 2014 s. 6-7; Baziur G., 2014 s. 131-136).

Należy więc dziś uczynić wszystko, aby NATO i UE były aktywnymi podmiotami na arenie międzynarodowej i odgrywały istotną rolę w budowie nowego ładu międzynarodowego, w którym Europa i Stany Zjednoczone powinny być głównymi filarami. W tym celu niezbędna jest jedność i współpraca wszystkich państw należących do Unii Europejskiej i NATO, a zwłaszcza RFN i Francji. Niezbędna też jest dalsza współpraca UE i Stanów Zjednoczonych oraz UE i NATO. Jeśli zaś nie zostanie ona zintensyfikowana, to system euroatlantycki utraci swoje znaczenie i przestanie być gwarantem bezpieczeństwa Zachodu. Wobec bankructwa dotychczasowej polityki wschodniej Unii, trzeba też wypracować nowy kształt współpracy oraz polityki UE i NATO wobec Rosji oraz przyjąć nową, dalekowzroczną transatlantycką strategię wobec tego kraju (Krzemiński A., 2014 s. 43-45).

Europa, zarówno zachodnia jej część, jak i Europa Środkowo-Wschodnia od 1989 roku do dnia dzisiejszego zmieniła się radykalnie i wciąż ulega dalszym przeobrażeniom, tak w aspekcie społecznym, politycznym, gospodarczym, jak i międzynarodowym. Europa Środkowo-Wschodnia uległa też podziałowi na kraje prozachodnie, aspirujące do Unii Europejskiej i państwa wiążące swoją przyszłość z Federacją Rosyjską. Już od ponad 25 lat na znacznym obszarze tego regionu dokonuje się transformacja ustrojowa, czyli budowa na gruzach ustroju komunistycznego nowego systemu społeczno-gospodarczego, zwanego demokratycznym, jeśli idzie o ustrój polityczny oraz kapitalistycznym, jeśli idzie

o system ekonomiczny. Jednocześnie na obszarze tym trwają procesy integracyjne, które apogeum osiągnęły w 2004 roku, kiedy to aż osiem państw tego regionu zostało przyjętych do Unii Europejskiej, która rozpoczęła swoją działalność 1 listopada 1993 roku i dziś liczy już 28 członków. Z drugiej strony, w państwach takich jak Rosja, Ukraina czy Białoruś umocniły się rządy autorytarne, antydemokratyczne i anty unijne.

Utworzenie Unii Europejskiej, nowego podmiotu na arenie międzynarodowej, składającego się z suwerennych i demokratycznych państw, będącego efektem rozpadu starego, jałtańsko-poczdamskiego porządku geopolitycznego w Europie i na świecie, miało duże znaczenie dla Europy Środkowo-Wschodniej oraz jej poszczególnych państw na czele z Polską. Pociągnęło za sobą rekonfigurację w układzie sił w Europie i na świecie oraz przyspieszyło proces budowy nowego ładu globalnego. Europa przestała się dzielić na Wschód i Zachód oraz zaczęła się jednoczyć pod egidą Unii Europejskiej, która sukcesywnie ulegała poszerzeniu i pogłębieniu. Procesy te, istotne dla bezpieczeństwa poszczególnych państw i bezpieczeństwa międzynarodowego, budziły jednak niepokój w Rosji, zwłaszcza po 2000 roku, kiedy to na jej czele stanął ambitny polityk Władimir Putin, początkowo jako premier, a później prezydent, znowu premier i ponownie prezydent Federacji Rosyjskiej (Fiszer J.M., 2010 s. 36-62; Harding H., 2014 s. 123-126).

Jak już wcześniej pisałem, okres rządów Władimira Putina, nie koronowanego władcy największego państwa na świecie, to lata obietnic i rozbudzonych nadziei na stopniową poprawę bytu materialnego Rosjan i przywrócenie Rosji statusu supermocarstwa. Politykę Putina można określić jako pragmatyczną, pozbawioną złudzeń i ideałów. Swoimi wypowiedziami, zwłaszcza krytycznymi wobec Zachodu, Putin trafia w narodowo patriotyczne nastawienie przeciętnego Rosjanina. „Rosja podniosła się z kolan!”, „Rosja znów zwycięża!”, to popularne, putinowskie hasła, które przyniosły mu społeczne poparcie i akceptację jego polityki wewnętrznej i zagranicznej. Bardzo szybko, wraz z rosnącą pewnością siebie W. Putin – i rosyjskie elity władzy – kreując Rosję na samodzielny i równie wpływowy co Stany Zjednoczone podmiot stosunków międzynarodowych, umocnił swoją pozycję jako przywódcy państwa i narodu rosyjskiego. Stał się najpopularniejszym politykiem w Rosji i budzącym respekt na całym świecie władcą. Po aneksji Krymu popularność W. Putina w Rosji wzrosła z 60 do 85%. Nie ulega wątpliwości, że pod władzą Putina Rosjanie „odzyskali poczucie dumy narodowej”, a Rosja odbudowała swój autorytet na arenie międzyna-

rodowej, której dziś - tak jak kiedyś Związkowi Radzieckiemu – obawia się cały świat (Portnikow W., 2008 s. 114-123; Piekło 2009; Konończuk W., 2007; Gessen M., 2012).

Europejskie nadzieje, że Rosja może być partnerem Unii Europejskiej w walce o nowy, wielobiegunowy świat oparty na prawie międzynarodowym, okazały się w dobie rządów Putina płonne. Poparcie dla multilateralizmu oraz wielobiegunowości stanowiło po prostu taktyczną broń Moskwy w walce z hegemonią amerykańską. W rzeczywistości w sferze polityki zagranicznej Rosję cechuje instynkt bardziej amerykański niż europejski. Wierzy ona w siłę, unilateralizm oraz niepomowane dążenie do zaspokojenia interesu narodowego. Dla Putina suwerenność nie jest prawem i nie oznacza miejsca wśród Narodów Zjednoczonych. Dla Putina suwerenność oznacza możliwości. Implikuje niezależność gospodarczą, siłę militarną oraz tożsamość kulturową. W słowniku Putina „mocarstwo suwerenne” to synonim „wielkiego mocarstwa”. Podczas gdy UE powstała w odpowiedzi na zagrożenia ze strony nacjonalizmu i katastrofalnej rywalizacji między europejskimi państwami narodowościowymi w pierwszej połowie XX wieku, to obecna polityka zagraniczna Rosji jest odpowiedzią na zagrożenia ze strony polityki postnacionalistycznej oraz problemy wynikające z rozpadu Związku Radzieckiego, z czym Putin i miliony Rosjan nie mogą pogodzić się do dnia dzisiejszego. Koszmary Europy mają swe źródło w tragicznych doświadczeniach lat trzydziestych XX wieku. Koszmarom Rosji kształt nadały doświadczenia rosyjskie z lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku. Unia Europejska za główne źródło niestabilności w Eurazji uważała i uważa nadal brak demokracji. Natomiast Rosja odwrotnie, uważa, że słabe demokracje oraz zachodnia polityka eksportowania demokracji są głównymi przyczynami braku stabilności w obszarze poradzieckim. Nieuniknione więc było wcześniej czy później starcie tych dwóch kontrastujących ze sobą poglądów na ład europejski w XXI wieku (Krastev I., 2009 s. 85-102; Asmus R.D., 2008 s. 46-64; Fiszer J.M., 2013 s. 112-134).

Jak czytamy w znakomitej pracy na temat Rosji pod rządami Putina, której autorem jest brytyjski korespondent Luke Harding: „Ekspansjonizm Putina stanowi dzisiaj zapewne największe wyzwanie dla Zachodu, a zwłaszcza dla Unii Europejskiej, od zakończenia zimnej wojny. Po pięciu czy sześciu latach zaprzeczania Biały Dom przyznaje, że jego próby „resetu” stosunków z Rosją nie powiodły się. W unijnych ministerstwach spraw zagranicznych, akademiach wojskowych i ośrodkach

analitycznych jest jasne, że potrzebne są nowe strategie radzenia sobie z agresywną Rosją. Słowem kluczem nie jest już „zaangażowanie” – chociaż Europejczycy nie zrezygnowali z dialogu. Pojęcie, które na nowo nabiera podstawowego znaczenia w naszych czasach, pochodzi z wczesnych lat zimnej wojny: to „powstrzymanie” (Harding H., 2014 s. 342).

Rozpad ZSRR w 1991 roku, który przyspieszył procesy integracyjne w Europie, zarazem zmniejszył obszar panowania rosyjskiego, a to sprawiło, że imperium rosyjskie *de facto* przestało istnieć. Z tym zaś nie mogły pogodzić się rosyjskie partie nacjonalistyczne i politycy na czele z Władimirem Putinem, zaliczani do tzw. homosowietikusów, czyli ludzi radzieckich, tęskniących za Związkiem Radzieckim i jego super mocarstwowym statusem na arenie międzynarodowej (Nowak A., 2014 s. 202). Tęsknoty te, a zarazem cele polityki międzynarodowej Władimira Putina trafnie prezentuje Andrzej Nowak, pisząc, że: „Wielkie Państwo – podkreślenie naturalnego charakteru jego geopolitycznej jedności i zarazem ciągłości jego historycznej tradycji, od IX do XXI wieku; uznanie centralnego w tej tradycji miejsca ZSRR, szczególnie w jego apogeum z okresu zwycięstwa w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej (od paktu Ribbentrop-Mołotow do Jałty); wypuklenie ciągłego zagrożenia zewnętrznego, które sprowadza na Wielkie Państwo okresy Wielkiej Smuty, a wreszcie wskazanie potrzeby mobilizacji patriotycznej, która pod przewodnictwem mądrego przywódcy prowadzi do odrodzenia Wielkiego Państwa i jego globalnego znaczenia – oto w największym skrócie te motywy, które składają się na syntezę, do której zdaje się zmierzać oficjalna edukacja historyczna Rosji Putina” (Nowak A., 2014 s. 203).

Jak już wspominałem, W. Putin jest bardzo popularny wśród Rosjan i jego głównym celem będzie tę popularność utrzymać jak najdłużej. Nie utrzyma jej przy pomocy cudu gospodarczego, ba na taki w Rosji się dziś nie zanoszą, wręcz przeciwnie, grozi jej bankructwo i być może rozpad. Zatem będzie chciał ją utrzymać jako wódz armii. Najlepiej zwycięskiej, ale może i atakowanej przez „zdradziecki Zachód”. Dziś nikt takiej wojny nie chce, ale w przyszłości może być różnie i dlatego Zachód musi się liczyć z taką możliwością i być do niej odpowiednio przygotowany. To dzisiaj najważniejsze wyzwanie dla Zachodu, a zwłaszcza dla EU, NATO i Stanów Zjednoczonych.

Dla Rosji najbardziej bolesna była utrata Ukrainy, największego kraju pod każdym względem w Europie Wschodniej. Ukraina, podobnie jak pozostałe kraje Europy Środkowo-Wschodniej, dla ZSRR stanowiła za-

plecze surowcowe i rynek zbytu dla radzieckiego przemysłu. Rosja dlatego dążyła i nadal dąży do przekształcenia Ukrainy w federację, co ma ułatwić jej wpływ na politykę zarówno wewnętrzną, jak i zagraniczną Ukrainy. Dla Rosji stosunki z Ukrainą są kluczowe z racji bliskich więzi historycznych, politycznych, społecznych i kulturowych (Stryjek T., 2014 s. 25-29; Hrycak J., 2000; Nowak A., 2008 s. 83-88; Yekelchik S., 2009).

Ponadto Ukraina ma duży potencjał destabilizowania i wpływania na układ sił nie tylko w skali Europy Wschodniej, ale również całego obszaru poradzieckiego. W związku z tym jest ona ważna z punktu widzenia ogólnoeuropejskich interesów Federacji Rosyjskiej. Dlatego, gdy obalono tam przychylnie nastawionego do Rosji Wiktora Janukowycza, Moskwa ruszyła do kontrataku, aby nie dopuścić do podpisania umowy o stowarzyszeniu Ukrainy z Unią Europejską i uniemożliwić w ten sposób ewentualną akcesję tego państwa do Wspólnoty, a później do NATO. Rosja obawia się bowiem, że dalsze poszerzanie UE, a także NATO doprowadzi do osłabienia jej wpływów nie tylko w Europie Środkowo-Wschodniej, ale w ogóle w całym świecie i uniemożliwi odbudowę rosyjskiego imperium, które w planach Władimira Putina ma stać się ważnym elementem (filarem) kształtującego się dziś nowego multipolarnego ładu globalnego (Dadak K., 2014 s. 160-169; Kuźniar R., 2014 s. 41-56).

Notabene, w literaturze przedmiotu występują różne, często skrajnie rozbieżne scenariusze i prognozy co do przyszłości Rosji i jej roli na świecie. Z jednej strony istnieją prognozy zakładające, że Rosja rozpadnie się i nie będzie odgrywała dużej roli na arenie międzynarodowej, a z drugiej strony zalicza się ją do nowych, wschodzących potęg (BRIC), które będą filarami przyszłego porządku globalnego (Gieorgica, J.P. i Olędzka J., 2013 s. 292-323; Kłosiński 2010).

Do niedawna na tego typu spekulacjach korzystała Rosja, o współpracę z którą po 2000 roku zabiegały Stany Zjednoczone, Unia Europejska, Turcja, a także Chiny. Tymczasem Rosja pod rządami W. Putina starała się odzyskać mocarstwową pozycję na świecie i wpływy na Ukrainie, Białorusi i w innych krajach proradzieckich, również w Europie Środkowej i Południowej coraz silniej szantażując je oraz całą UE bronią energetyczną. Rosja próbowała wykorzystać słabnącą w tym czasie na arenie międzynarodowej pozycję Stanów Zjednoczonych, które w latach 2001-2014 uwikłały się w kosztowne wojny w Afganistanie i Iraku, które doprowadziły do animozji w łonie NATO i UE oraz do osłabienia sojuszu euroatlantyckiego. Z drugiej strony Rosja, tak jak

kiedyś Związek Radziecki wciąż jest tylko potęgą nuklearną na „glinianych”, gospodarczych nogach. Sankcje gospodarcze oraz spadek ceny ropy naftowej i gazu spowodowały, że Rosja stoi dziś w obliczu ogromnych problemów gospodarczych, które mogą doprowadzić do potężnego kryzysu społeczno-politycznego i odsunięcia Władimira Putina od władzy lub zmuszą go do podjęcia współpracy z Unią Europejską oraz Stanami Zjednoczonymi i zakończenia wojny na Ukrainie.

Prognozy dotyczące przyszłości Rosji i jej roli w budowie nowego ładu światowego są dziś bardzo trudne do obiektywnego opracowania, bowiem polityka zagraniczna tego państwa zawsze słabo poddawała się wymogom uwarunkowań zewnętrznych i niemal zawsze była pochodną polityki wewnętrznej. Wektory aktywności międzynarodowej Rosji były z reguły wzmocnieniem, uzupełnieniem i kontynuacją działań podejmowanych przez jej przywódcę w ramach funkcjonującego systemu politycznego. Jej głównym celem było i jest nadal uzyskanie określonych efektów wewnątrz samego systemu, a efekty uzyskane w jego otoczeniu traktowane są w sposób służebny. Dziś takim celem dla Putina jest zachowanie popularności wśród coraz bardziej spauperyzowanego i niezadowolonego społeczeństwa rosyjskiego oraz utrzymanie władzy za wszelką cenę w swoich rękach. Obecna sytuacja Rosji i Putina przypomina tę z początków XX wieku, kiedy zacofany i opóźniony w rozwoju gospodarczym kraj, w którym narastało rewolucyjne wrzenie, car Mikołaj II próbował ratować poprzez sprowokowanie wojny z Japonią (1904-1905), co dla niego i Rosji ostatecznie skończyło się katastrofą w 1917 roku.

Dziś Władimir Putin nie chce dopuścić do tego, by Rosja powtórzyła los Związku Radzieckiego i za wszelką cenę chce przywrócić jej miejsce na globalnej scenie. Z tej perspektywy Ukraina jest dla W. Putina wielkim wyzwaniem, gdyż jak trafnie zauważa Adam D. Rotfeld: „Jeśli powiedzie się tam ustrojowa transformacja, ustanowione będą rządy prawa, decentralizacja i demokracja, to w przestrzeni postsowieckiej powstanie nie tylko nowy punkt odniesienia i nowa konfiguracja, ale też wielu Rosjan uwierzy, że zmiana na lepsze jest możliwa w ich kraju. Przykład z Kijowa będzie zaraźliwy. (...) To, że ulica może pokazać czerwoną kartkę tym, którzy sprawują władzę, jest w Moskwie postrzegane jako większe zagrożenie niż tak często komentowana geopolityka czy geostrategia”⁵.

5 Patrz, *Ukraina potrzebuje pieniędzy, nie broni*. Z prof. Adamem D. Rotfeldem rozmawia Bartosz T. Wielerński, „Gazeta Wyborcza”, 14-15. II.2015, s. 18.

Aneksja Krymu i wojna Rosji z Ukrainą pociągnęły za sobą dalszą polaryzację państw Europy Środkowo-Wschodniej, gdzie dziś sytuacja jest zupełnie inna niż była 11 lat temu, a to z kolei nie jest bez znaczenia dla całej UE i jej przyszłości, która stoi pod znakiem zapytania. Podczas gdy Polska postrzegała ten konflikt w kategoriach „twardego” bezpieczeństwa, z naciskiem na zagrożenie militarne, to dla Czech, Węgier i Słowacji głównym wyzwaniem była przyszłość ich współpracy gospodarczo-energetycznej z Rosją. Już dawno nie funkcjonuje tutaj ani tzw. Trójkąt Wyszehradzki, ani Trójkąt Weimarski, a polityka zagraniczna premiera Orbana na Węgrzech pokazuje, że model liberalnej demokracji może zostać w środku unijnej Europy zanegowany. Czechy i Słowacja, podobnie jak Węgry, ciążą dziś ku Rosji i układają się z Władimirem Putinem. Litwa od 1 stycznia 2015 roku przystąpiła do strefy euro i ma fatalne stosunki z Polską, która bezpowrotnie straciła szansę, aby stać się liderem Europy Środkowo-Wschodniej (Janicki M. i Władysław 2015, s. 13-15). Co więcej, wzmocnienie pozycji Polski dzięki jej aktywności i współpracy z krajami Europy Środkowo-Wschodniej mogło też być ważnym atutem w kształtowaniu jej relacji z europejskimi potęgami, głównie z Niemcami i Francją, a także z Rosją. Tę szansę zmarnował były minister spraw zagranicznych RP Radosław Sikorski, dla którego głównym kierunkiem stała się obok Stanów Zjednoczonych, UE, ale ze szczególnym uwzględnieniem Niemiec. Ogłoszenie przez ministra R. Sikorskiego końca tzw. „polityki jagiellońskiej” przyjęte zostało jako rezygnacja z aktywnej polityki w Europie Środkowo-Wschodniej i odwrócenie się od mniejszych graczy na rzecz zacieśniania relacji z Niemcami i Francją (Dukielski 2010 s. 364-365).

Z drugiej zaś strony, jak trafnie pisze cytowany już Luke Harding: „Dwadzieścia pięć lat po tym, jak w czerwcu 1989 roku Solidarność w Polsce zmiotła rządzących komunistów w wyborach, które zmieniły oblicze Europy, podziały między Wschodem a Zachodem rysują się wyraźniej niż kiedykolwiek wcześniej. Polska, Czechy i Węgry są w NATO od 15 lat, a w Unii Europejskiej od dekady, wraz z państwami bałtyckimi. W tym okresie wszystkie te kraje kwitną. To prawdziwe historie sukcesu – pod względem rozwoju demokratycznego, gospodarczego, instytucjonalnego. Ale poza unijne były republiki upadłego Związku Radzieckiego to zupełnie inna, mniej szczęśliwa historia. Cofają się w rozwoju. Represyjny sposób działania Rosji służy jako szablon dla innych regionalnych przywódców, w tym dla Janukowycza, przed jego obaleniem” (Harding H., 2014 s. 341; Wojnicki J., 2014 s. 7-19).

4. ZAKOŃCZENIE

Obecna polityka zagraniczna Władimira Putina - moim zdaniem - jest krótkowzroczna i przyniesie Rosji jeszcze większą izolację nie tylko w Europie, ale również na całym świecie. Przyspieszy, wbrew oczekiwaniom Moskwy, tworzenie się wrogiego Rosji, nowoczesnego państwa i narodu ukraińskiego, które w przyszłości może pełnić rolę lidera w Europie Środkowo-Wschodniej i stać się wzorem dla Białorusi czy Mołdawii, a także innych państw poradzieckich. Trudności gospodarcze, które potęguje awanturnicza polityka Rosji, mogą – jak już pisałem - doprowadzić do poważnego kryzysu politycznego w tym kraju na miarę tego, który dotknął Związek Radziecki w drugiej połowie lat osiemdziesiątych XX wieku i wraz z wojną w Afganistanie w latach 1979-1989 przyspieszył jego rozpad w 1991 roku. Nie jest to więc wymarzona perspektywa dla Rosji, ale nie napawa to też optymizmem, jeśli idzie o UE i jej przyszłość, która – jak już wspominałem – stoi pod wielkim znakiem zapytania. Nie należy bowiem wykluczyć, że Rosja rozpęta pod byle pretekstem wojnę na dużą skalę w Europie, która może doprowadzić do rozpadu Unii Europejskiej i radykalnie zmienić układ sił na arenie międzynarodowej.

W swojej najnowszej książce Zbigniew Brzeziński, zastanawiając się m.in. nad geopolitycznymi skutkami ewentualnej utraty przez Stany Zjednoczone przodującej roli w świecie i kto stałby się geopolityczną ofiarą tego rodzaju osłabienia oraz jakie byłyby jego implika-

cje dla wyzwań stojących przed światem w XXI wieku pisze, że: „(...) rola Stanów Zjednoczonych na naszym globie będzie przez wiele nadchodzących lat zasadnicza. Zmiany w rozkładzie sił na świecie oraz narastające globalne konflikty sprawiają, że tym bardziej istotne jest, aby Stany Zjednoczone nie wycofały się na pozycje ignoranckiej mentalności państwa garnizonowego ani nie pływały się w zadufanym w sobie kulturowym hedonizmie. W przypadku takiego postępowania geopolityczne perspektywy zmieniającego się świata, w którym środek ciężkości przesuwa się z Zachodu na Wschód, zaczęłyby wyglądać coraz groźniej. Świat potrzebuje Stanów Zjednoczonych, które byłyby żywotne ekonomicznie, dysponowały atrakcyjnymi rozwiązaniami socjalnymi, odpowiedzialnie zarządzały swoją potęgą, dysponowały jasną i przemyślaną strategią oraz cieszyły się szacunkiem na arenie międzynarodowej, a także z pełną świadomością uwarunkowań historycznych angażowały się w globalne kontakty z nowym Wschodem” (Brzeziński Z., 2013 s. 6-7).

W zasadzie zgadzając się z tymi tezami, należy jeszcze dodać, że świat potrzebuje także silnej Unii Europejskiej i NATO, czyli potrzebuje sprawnego systemu euroatlantyckiego. Potrzebuje także nowoczesnej i demokratycznej Rosji! Należy więc uczynić wszystko, aby podmioty te nie zniknęły z areny międzynarodowej i współdziałały ze sobą w wysiłkach na rzecz umacniania bezpieczeństwa międzynarodowego i budowy nowego, demokratycznego, multipolarnego ładu globalnego.

LITERATURA

- Afanasjew J., Groźna Rosja, Warszawa, 2004
- Ananicz A., Rosja po dwóch małych wojnach, „Sprawy Międzynarodowe” nr 1, 2009 s. 15-16
- Asmus R. D., Europe’s Ekstern Promise. Rethinking NATO and EU Enlargement, „Foreign Affairs”, January/February 2008, s. 46-64
- Asmus R. D., Mała wojna, która wstrząsnęła światem. Gruzja, Rosja i przyszłość Zachodu, Warszawa, 2010
- Baziur G., Geopolityczna rywalizacja polsko-rosyjska o Ukrainę w okresie pomarańczowej rewolucji i po jej zakończeniu, „Przegląd Geopolityczny” t. 7, 2014 s. 131-136
- Beck, U., Das deutsche Europa, Berlin, 2013
- Beck U., Niemiecka Europa. Nowe krajobrazy władzy pod znakiem kryzy, Warszawa, 2013
- Bielecki T., Putin prezydentem już na zawsze?, „Gazeta Wyborcza”, 8 maja 2007 s. 3
- Bielecki T., NATO na początku XXI wieku, „Gazeta Wyborcza”, 19 listopada 2010 s. 10
- Bielecki T., Partnerstwo pod kontrolą, „Rzeczpospolita”, 22 maja 2015 s. A8
- Bieleń S., Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej, Warszawa, 2006
- Bieleń S., Polityka zagraniczna Rosji, Warszawa, 2008
- Bożyk P., Ewolucja pozycji Rosji w świecie w procesie transformacji systemowej, w: Polska – Rosja. Stosunki gospodarcze 2000 – 2008, red. P. Bożyk, Warszawa, 2009
- Bryc A., Europejska Polityka Sąsiedztwa w perspektywie rosyjskiej, w: Europejska Polityka Sąsiedztwa Unii Europejskiej. Geneza, doświadczenia, perspektywy, red. J. M. Fiszer, Warszawa, 2012
- Brzeziński Z., Strategiczna wizja. Ameryka a kryzys globalnej potęgi, Kraków, 2013
- Cianciara A. K., Partnerstwo Wschodnie 2009 – 2014, Warszawa, 2014
- Cohen A., Russia in the Arctic: Challenges to U.S Energy and Geopolitics in the High North, w: Russia in the Arctic, red. S. J. Blank, Carlisle, 2011
- Curanović A., Aktywność Federacji Rosyjskiej w regionie Arktyki w kontekście rywalizacji mocarstw, Lublin, 2010

- Czech M., Kreml straszy świat wojną, „Gazeta Wyborcza”, 9 marca 2015 s. 10
- Dadak K., Rosja, Ukraina i historyczna szansa dla Polski, „Arcana” nr 120, listopad – grudzień 2014 s. 160-169
- Fiszer J. M. (red.), Sytuacja wewnętrzna w krajach postkomunistycznych Europy i Azji oraz ich polityka międzynarodowa w latach 2006-2007, Warszawa, 2007
- Fiszer J. M., Czy Rosja pod rządami Władimira Putina zagraża Europie i światu?, „Biuletyn Analiz i Opinii” nr 03/2015 (20), 2015 s. 1-10
- Fiszer J. M., System euroatlantycki przed i po zakończeniu zimnej wojny. Istota, cele i zadania oraz rola w budowie nowego ładu globalnego, Warszawa, 2013
- Fiszer J. M., Władimir Putin – dlaczego zaufała mu cała Rosja? Specyficzne formy przywództwa politycznego, w: Przywództwo i elity polityczne w krajach WNP, red. T. Bodio, W. Jakubowski, Warszawa, 2010
- Fiszer J. M., Bezpieczeństwo międzynarodowe w multipolarnym ładzie globalnym ze szczególnym uwzględnieniem roli Rosji, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” nr 4(43), 2013 s. 112-134
- Friedman G., Następna dekada. Gdzie byliśmy i dokąd zmierzamy, Kraków, 2012
- Gessen M., Putin. Człowiek bez twarzy, Warszawa, 2012
- Georgica J. P., Olędzka J., Wschodni sąsiedzi polski: rosyjskie perspektywy nowego ładu światowego, Perspektywy nowego ładu światowego, red. L. Pastusiak, Warszawa, 2013
- Harding H., Mafijne państwo Putina, Kraków, 2014
- Haas de M., Medvedev’s Security Policy: A Provisional Assessment, „Russian Analytical Digest”, nr 62, 2009 s. 4-9
- Hrycak J., Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu, Lublin, 2000
- Jack A., Inside Putin’s Russia, London, 2004
- Janicki M., W. Władyka, Przedrzeźniacze, „Polityka”, 28 stycznia – 3 luty 2015 s. 13-15
- Jaroszewicz A., Konsekwencje wojny w Gruzji dla stosunków Rosji z państwami obszaru WNP, „Tydzień na Wschodzie”, 19 sierpnia 2008 s. 1
- Karpienia M., Kryzys gospodarczy a kraje strefy BRIC, w: Globalizacja - Polityka – Etyka, red. A. F. Bocian, tom IV, Białystok, 2013
- Rosja: ambicje i możliwości w XXI wieku, red. K. A. Kłosiński, Lublin, 2010, Konończuk W. (red.), Imperium Putina, Warszawa, 2007
- Kowalczyk, Polacy o sytuacji na Ukrainie w czasie krymskiego kryzysu, „Komunikat z Badań CBOS” nr 35, 2014 s. 6-7
- Krastev I., Kryzys pozimnowojennego ładu europejskiego, „Nowa Europa”, nr 1(8), 2009, s. 85-102
- Krzemiński A., Niemcy na huśtawce, „Polityka”, 30 lipca-5 sierpnia 2014 s. 43-45
- Kuczyński G., System władzy w Rosji po wyborach prezydenckich, „Międzynarodowy Przegląd Polityczny” nr 3(23), 2008 s. 82-96
- Kuźniar R., Europa i porządek międzynarodowy, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” nr 2 (t. 50), 2014 s. 41-56
- Kudrow W., Ekonomia Rosji: istota i perspektywy, w: „Ekonomia światowa i stosunki międzynarodowe” nr 2, 2009 s. 41-49
- Lucas E., Nowa zimna wojna. Jak Kreml zagraża Rosji i Zachodowi, Poznań, 2008
- Ławrow S. W., Filozofia polityki zagranicznej Rosji, „Międzunarodnaja Żyżn”, nr 3, 2013 s. 13.
- Misiągiewicz J., Polityka zagraniczna Turcji po zimnej wojnie, Toruń, 2009
- Mroziewicz K., Dużi chcą być jeszcze więksi, „Polityka” nr 38, 2014 s. 14-17
- Nowak A., Putin. Źródła imperialnej agresji, Warszawa, 2014
- Nowak A., Pokusy rosyjskiej geopolityki, „Arcana” nr 44(2), 2008 s. 83-88
- O’Donnell G., Delegative Democracy, Chicago, 1991
- Olszański T., Duma zwiększyła uprawnienia prezydenta do użycia wojska za granicą, „Tydzień na Wschodzie”, 28 października 2009 s. 4
- Palikanow D., Rosja: nowa koncepcja polityki zagranicznej stawia na b. ZSRR, „Kommersant”, 14 grudnia 2012 s. 11
- Piekło J., Rosja w kryzysie a sen o imperium – polska perspektywa, „Analizy i Opinie”, nr 95, 2009 s. 13-15
- Piskorska B., Implikacje Europejskiej Polityki Sąsiedztwa dla „partnerstwa strategicznego” Unii Europejskiej z Rosją, w: Europejska Polityka Sąsiedztwa Unii Europejskiej. Geneza, doświadczenia, perspektywy, red. J. M. Fiszer, Warszawa, 2012
- Portnikow W., Władca z przypadku, „Nowa Europa Wschodnia” nr 1, 2008 s. 114-123
- Radkiewicz W., Koncepcja polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej, „Tydzień na Wschodzie”, 20 luty 2013 s. 1-3
- Raś M., Ewolucja polityki zagranicznej Rosji wobec Stanów Zjednoczonych i Europy Zachodniej w latach 1991-2001, Warszawa, 2005
- Rutkowski J., Rozwój gospodarki rosyjskiej do 2020 roku – uwarunkowania, szanse realizacji, w: Polska-Rosja. Stosunki gospodarcze 2000 – 2008, red. P. Bożyk, Warszawa, 2009
- Siła rządzi światem. Z Richardem Pipesem rozmawia Michał Potocki, „Dziennik Gazeta Prawna”, 20-22 marca 2015 s. A8-A9
- Skulska B., Bezpieczeństwo międzynarodowe w regionie Azji i Pacyfiku, Wrocław 2010.
- Sus M., Niemcy i Polska wobec konfliktu ukraińsko-rosyjskiego w drugiej połowie 2014 r., „Biuletyn Niemiecki” 2014 nr 54, s. 5
- Stryjek T., Ukraina przed końcem historii. Szkice o polityce państw wobec pamięci, Warszawa, 2014
- Systemy polityczne oraz polityka wewnętrzna i zagraniczna w państwach postkomunistycznych Europy i Azji w latach 2004-2005, red. J. M. Fiszer, Warszawa, 2005
- Szymański A., (red.), Turcja i Europa. Wyzwania i szanse, Warszawa, 2011
- Tamnes R., Arctic Security and Norway, w: Arctic Security in an Age of Climate Change, red. J. Kraska, Arctic Security in an Age of Climate Change, New York, 2011
- Terzi Ö, The influence of the European Union on Turkish foreign Policy, Farnham, 2010

- Ukielski P., Polska pozycja w Unii Europejskiej a relacje Polski z Czechami, Słowacją i Węgrami, w: Rzeczpospolita na arenie międzynarodowej. Idee i praktyczne dylematy polityki zagranicznej, red. J. Kloczkowski, T. Żukowski, Warszawa-Kraków, 2010
- Unia Europejska jako aktor na scenie globalnej. Razem czy osobno?, red. B. Góralczyk, Warszawa, 2014
- Yekelchik S., Ukraina. Narodziny nowoczesnego narodu, Kraków, 2009
- Wiatr J., Europa pokomunistyczna. Przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku, Warszawa, 2006
- Wojnicki J., Europeizacja czy transformacja – ewolucje systemów politycznych Europy Środkowej i Wschodniej, „Przegląd Politologiczny” nr 2, 2014 s. 7-19
- Wódka J., Polityka zagraniczna Turcji. Uwarunkowania wewnętrzne oraz podmioty decyzyjne, Warszawa, 2012
- Wójcik Ł., Więzień Kremla, w: „Polityka”, 1-6.I.2015, s. 22-24. Siła rządzi światem. Z Richardem Pipesem rozmawia Michał Potocki, „Dziennik Gazeta Prawna”, 20-22 marca 2015 s. A8-A9
- Zieliński E., System konstytucyjny Federacji Rosyjskiej, Warszawa, 2005
- Zięba R., Międzynarodowe implikacje kryzysu ukraińskiego, „Stosunki Międzynarodowe -International Relations” nr 2 (t. 50), 2014 s. 39-40
- Żuchowski P., Nowa Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Federacji Rosyjskiej, „Tydzień na Wschodzie”, 20 maja 2009 s. 1
- Żukowska K., (red.), Bezpieczeństwo Międzynarodowe, Warszawa 2011
- Żurawski P. vel Grajewski, Polityka Unii Europejskiej wobec Rosji a interesy Polski 1991 – 2004, Kraków – Warszawa, 2008

ROSYJSKA FILOZOFIA KULTURY WOBEC ZMIAN W ŻYCIU SPOŁECZNYM WSPÓŁCZESNEJ ROSJI / *THE RUSSIAN PHILOSOPHY OF CULTURE IN THE FACE OF CHANGES IN THE SOCIAL LIFE OF MODERN RUSSIA*

ABSTRACT

Development of Eastern Europe and Russia is rather a social change, than the progress. Change as one of the social processes, is a widely phenomenon. This includes the possibility of the progress of civilization, but also a return to the past as a civilization or to the side of progress. The article is a synthetic, philosophical and cultural perspective on transformations in the social life of Russia after the collapse of the Soviet Union. It shows a small legitimacy of using the old dispute between Slavophiles and Westernizers in Russia. The theory of "reflexive modernization" (national modernization) is considering the possibility of explaining the phenomena. About of her writes social philosopher Valentina Fedotova of Russian Academy of Sciences.

KEY WORDS: PHILOSOPHY OF CULTURE, PHILOSOPHY OF CRISIS, PROGRESS /CRISIS, MODERNIZATION OF RUSSIA, NATIONAL MODERNIZATION IN CONTEMPORARY RUSSIA.

STRESZCZENIE

Rozwój Wschodniej Europy i Rosji jest utożsamiany raczej ze zmianą społeczną niż z postępowaniem. Zmiana, jako jeden z procesów społecznych, jest pojęciem szerokim i obejmuje możliwość postępu cywilizacyjnego, ale także powrót do przeszłej już postaci cywilizacji lub pójście w bok postępu. W artykule dokonuje się syntetycznego, filozoficzno-kulturowego spojrzenia na przeobrażenia w życiu społecznym Rosji po upadku ZSRR, pokazuje się małą zasadność stosowania dawnego sporu między okcydentalistami i słowianofilami w Rosji. Rozważa się możliwość wyjaśniania zjawisk przy pomocy teorii modernizacji refleksyjnej (narodowej), o której pisze filozof społeczna Walentina Fiedotowa z Rosyjskiej Akademii Nauk.

SŁOWA KLUCZOWE: FILOZOFIA KULTURY, KULTUROLOGIA, FILOZOFIA KRYZYSU, POSTĘP/KRYZYS, MODERNIZACJA ROSJI JAKO „DOPEŁNIANIE ZACHODU”, MODERNIZACJA NARODOWA W ROSJI NAJNOWSZEJ.

1. CZYM JEST ROSYJSKA FILOZOFIA KULTURY?

Od początku lat 90. XX wieku po upadku monologicznego paradygmatu marksistowskiego w ujmowaniu rzeczywistości społeczno-kulturowej, zaczęły powstawać w Rosji różne odmiany pojmowania kultury i jej poszczególnych przejawów. Towarzyszył temu także namysł nad samą nauką o kulturze, jej specyfiką, strukturą, związkami z innymi dziedzinami nauk humanistycznych. Dość często owemu namysłowi nadawano nazwę kulturologii lub też filozofii kultury. Stan tej nieścisłości terminologicznej utrzymywał się do początku XXI wieku, odkąd zaczęło się precyzyjne odróżnianie kulturologii od filozofii kultury¹. Ten wzlot

myśli kulturologicznej we współczesnej Rosji, utożsamianej wcześniej wyłącznie z burżuazyjnymi ideami Zachodu, czyli z myślą H. Rickerta, W. Windelbanda czy E. Cassirera, można wyjaśnić, jak pisał Anatolij S. Karmin², kulturolog i teoretyk teorii poznania i twórczości, dwoma przyczynami. Pierwsza wiąże się ze zmianami społecznymi w Rosji, które głęboko dotknęły jej kultury i doprowadziły do stanu ogromnej popularności tematyki kulturowej. Druga jest bardziej szczegółowa, choć wynika z tej pierwszej. Nauka o kulturze, czyli kulturologia została wprowadzona do programów nauczania wszystkich Wyższych Uczebnych Zawiedienij od roku akademickiego 1992/93, w charakterze obowiązkowej dyscypliny humanistycznej (Karmin A. S., 1998 s. 415).

1 A. S. Karmin widzi relacje między filozofią kultury, a kulturologią (kulturoznawstwem) analogicznie do relacji między filozofią społeczną, a socjologią. Por. A. S. Karmin, *Rozwój myśli kulturologicznej w Rosji w przededniu XXI wieku* (rozdz.13, §3) [w:] *Filozofia kultury. Stanowienie i rozwinięcie*, pod red. M. S. Kagana, J.W. Pierowa, W.W.

Proziarskiego J. W. Pierowa, E.P. Jurowskiej, lzd. Wyd. „Łań” Sankt Petersburg, 1998 s. 427.

2 A. S. Karmin (1931 - 2010) jest także autorem syntetycznej pracy pt. *Kulturologija*, Wyd. „Łań”, Sankt , 2006 s. 803; Źródło informacji: <http://vikent.ru/author/1953/>

W dzisiejszych czasach kultura jest pojmowana, podobnie jak na Zachodzie, na wiele różnych sposobów, co rodzi niekończące się dyskusje, zwłaszcza wtedy, gdy bierze się pod uwagę jej funkcje praktyczne. Jedni badacze stawiają na pierwszym planie przede wszystkim sposoby ludzkiej działalności, ich technologiczny kontekst (Dawidowicz W. i Feinburg Z.); inni, całokształt ponadbiologicznego wymiaru ludzkiej aktywności (Stiepin W.); trzeci zaś, wartości duchowe (Żłobin N. i Wyżlecow G.); czwarcı tworzą działalność nakierowaną na poszukiwanie sakralnego sensu bytu (Guriewicz I.,) itd. Niektórzy opowiadają się przede wszystkim za socjocentrycznym spojrzeniem na kulturę (które w swej istocie jest najbardziej zbliżone do niedawnego marksistowskiego materializmu historycznego); inni natomiast, opierając się na współczesnych ideach antropologii filozoficznej: na egzystencjalizmie, hermeneutyce czy personalizmie, rozwijają antropocentryczne lub personalistyczne poglądy, w których podkreślana jest rola człowieka i osoby jako podmiotu kultury, jej nosiciela i zarazem twórcy” (Karmin A. S., 1998 s. 415).

2. KRZYSOLOGICZNA ODMIANA FILOZOFII KULTURY

Najbardziej interesująca, w naszym kontekście, jest ta odmiana rosyjskiej filozofii kultury, która zajmuje się problematyką zmiany społecznej i przemian cywilizacyjno-kulturowych. W polskim odpowiedniku dla takiej tematyki istnieje już pojęcie filozofii kultury jako kryzysologii (Moraczewski K., 2006 s. 215). Kryzys jest bowiem momentem koniecznym dla każdej zmiany społecznej i cywilizacyjnej. Jest cykliczną destabilizacją społeczno-ekonomiczną, jaka idzie w parze z realizacją postępu. Jako taki kryzys otwiera nową stabilizację, ale może też zapowiadać katastrofę układu społecznego (Thom R., 1990 s. 30–34) Do zachodnich przedstawicieli owej kryzysologii można zaliczyć, poczynając od Fryderyka Nietzschego z lat 80. XIX wieku, również Oswalda Spenglera, Maksa Schelera, Karla Jaspersa, Floriana Znanieckiego, José Orteę y Gassetę, Edmunda Husserla, Arnolda Toynbee’go (Rarot H., 2014 s. 64). W historii rosyjskiej refleksji nad kryzysem cywilizacji (zwłaszcza cywilizacji Zachodu) także istnieje bogata tradycja filozoficzna (rozpoczynająca się już w roku 1829 Gogolowskim esejem *Italia*), obejmująca dokonania głównie idealistycznych filozofów³ z II połowy XIX wieku, a zwłaszcza z okresu Srebrnego Wieku w kultu-

rze rosyjskiej (Mikołaja Danilewskiego, Dymitra Mereżkowskiego, Wasyla Rozanowa, Mikołaja Bierdiajewa i innych). Nie przyjęła ona wszakże postaci kryzysologii. Rozważania, które odpowiadałyby tej dość młodej polskiej nazwie, ujmowane raczej były i są w rozdziałach kolejnych monografi, tytułowanych nadal tradycyjnie: „Kultura i historia”⁴. Takich monografi jest już wiele w akademickiej Rosji i tylko sami badacze najlepiej wiedzą, kto jest dla nich autorytetem, kto decyduje o paradygmacie uprawiania rosyjskiej kulturologii czy filozofii kultury, a kto jest raczej marginalnym odtwórcą cudzych, zazwyczaj zachodnich idei.

W tej współczesnej refleksji kulturologicznej dotyczącej historycznych cykli rozwoju kultury, także kryzysu jako elementu tych procesów, poczesne miejsce zdaje się jednak zajmować nie filozof, lecz akademik nauk ekonomicznych Jurij W. Jakowiec ze swoją oryginalną teorią „cyklicznej dynamiki i socjogenetyki”⁵ wyjaśniającą ogólne prawa ewolucji ludzkich cywilizacji. W swych książkach, zwłaszcza w ostatniej *Cikły. Kryzisy. Prognozy* (1999) i w artykule *O nowej globalnej strategii ustojczywego rozwitija na bazie partnerstwa cywilizacyj, z roku 2010*, wyraźnie stwierdza, że koniec XX i początek XXI wieku jest tożsamy z kryzysem globalnym o wielu wymiarach: finansowo-ekonomicznym, demograficznym, energetycznym, technologicznym, geopolitycznym i socjokulturowym. Ten klaster kryzysów nie jest jednak w jego ujęciu oznaką końca historii, lecz impulsem dla wyłonienia się nowej, dziewiątej fali poważnych transformacji, poprzedzających powstanie jednego wspólnego już społeczeństwa, najpierw w krajach awangardowych (w połowie XXI wieku), następnie zaś w pozostałych. Będzie to społeczeństwo postindustrialne, lecz nie technokratyczne, a humanistyczne (społeczeństwo noosfery).

3 Zazwyczaj pomija się Aleksandra Hercena, którego trudno zaliczyć do obozu filozofów-idealistów, ale on także dokonywał poważnej diagnozy kryzysu Zachodu (już od 1863 roku, w cyklu artykułów „Początki i końce”) i wpłynął na F. Dostojewskiego.

4 Mikołaj Bierdiajew w *Sensie historii* zawiera te treści w rozdziałach VI-X (rozd. szósty nosi nazwę *Chrześcijaństwo a historia*), a współczesny A. S. Karmin w swym opus magnum *Kulturologija* ową nazwą określa ostatni rozdział (zawiera on 60 stron rekonstrukcji i krytyki przedstawianych koncepcji).

5 J.W. Jakowiec jest autorem następujących monografi: «Historia cywilizacji» (1995), «The Past and the Future of Civilization» (2000), «Globalizacja i wzajemne oddziaływanie na siebie cywilizacji» (2003), «Epokowe innowacje XXI wieku» (2004) i rozdziału zawartego w fundamentalnej 6 tomowej pracy zbiorowej B.N.Kuzyka i J. W. Jakowca „Cywilizacja: teoria, historia, dialog, przyszłość” (2006–2009). Jak oceniają jego dokonania filozofowie kultury, tworzy on „szkołę rosyjskiego cyklizmu”. Rozpatruje w swych pracach różne rodzaje cykli - przyrodnicze, ekologiczne, demograficzne, technologiczne, ekonomiczne i społeczno-polityczne, duchowe i historyczne. Bada tendencje rozwojowe społeczeństwa postindustrialnego i prognozuje przyszłość także rosyjskiej cywilizacji. Ostatnią ważną pracą w tym zakresie jest jego książka *Cikły. Kryzisy. Prognozy*, lzd. Nauka, Moskwa 1999.

Autor tej koncepcji opiera się na rosyjskich i zachodnich pracach autorów: ekonomisty Mikołaja D. Kondratiewa, socjologa Pitirima Sorokina, filozofa kultury Mikołaja Bierdiajewa, jak też historiozofa Arnolda Toynbee'go i wybitnego ekonomisty XX wieku Josepha Schumpetera⁶ i pojmując historię ludzkości jako proces, który charakteryzuje się kilkoma cechami: a) falowo-spiralnym charakterem, b) policyklicznością, c) istnieniem okresów przejściowych, d) geograficznymi „epicentrumi”, e) prawami historycznej genetyki, f) wzajemnym oddziaływaniem cykli (w tym cykli przyrodniczych). Jakowiec wyróżnia cykle krótkoterminowe (do 10 lat), średnioterminowe (10-20 lat), długoterminowe (Kondratiewowskie) (do pół wieku) i jeszcze dłuższe „cywilizacyjne” (mierzone stuleciami) – idąc tutaj za koncepcją Spenglera, Toynbee'go, Gumilewa czy Tofflera. Dążąc do syntezy idei wymienionych (i innych jeszcze) autorów, tworzy schemat, w którym historia ludzkości dzieli się na trzy „super-cykle”: pierwszy obejmuje pradawne cywilizacje (neolityczną, wczesno-niewolniczą, antyczną), drugi-cywilizację feudalno-kapitalistyczną (wczesno-feudalną, późno-feudalną, czyli przedindustrialną i industrialną), trzeci - „postindustrialny” - cywilizację zaczynającą się w naszej epoce (Karmin A. S., 1998 s. 419). Koncepcja J. Jakowca ma swych zwolenników, ale też spotyka się z dobrze wyważoną krytyką, jaką można chociażby zauważyć u innego akademika-filozofa Mikołaja N. Mojsiejewa, który nie podziela optymizmu J. Jakowca, obecnego w jego wizji przyszłości świata. M. Mojsiejewowi trudno jest uwierzyć, że postindustrialne planetarne społeczeństwo, jakiego nadejście prognozuje Jakowiec, będzie przeżywać nowy renesans, w którym humanizm i kultura rozblęsną świeżym blaskiem. Jest to dla filozofa bardzo problematyczne, zwłaszcza wtedy, gdy obserwuje obecny stan humanizmu wypieranego przez technikę czy „rzemiosło komputerowe”, podobnie jak wątpliwe jest dla niego przekonanie, że różne państwa świata, o nadal różnych systemach politycznych mogą dojrzeć, w tej nieodległej przyszłości, do możliwości przekształcenia się w jedno planetarne społeczeństwo (Mojsiejew N.N., 1999 s.940).

3. KLASYCZNA ROSYJSKA FILOZOFIA KULTURY A PROBLEM ZMIANY SPOŁECZNEJ

Powróćmy jeszcze do szeroko pojętej, klasycznej już niemarksistowskiej filozofii kultury i sporu toczącego się w niej o sens zmian cywilizacyjnych w Rosji na prze-

⁶ Nic dziwnego, że sięga do tego najwybitniejszego austriackiego ekonomisty żyjącego w latach 1883-1950. Ten także mówił o cykliczności rozwoju (ekonomicznego), o kryzysach, czyli twórczej destrukcji, zwłaszcza w pracach *Cykle koniunkturalne* (1939) i *Kapitalizm, socjalizm, demokracja* (1942).

łomie XIX i XX wieku, ponieważ jego rozstrzygnięcia wydają się niekiedy nadal istotne, nawet w nowych realiach społeczno-kulturowych tego kraju. Najczęściej te ostre dyskusje określano „sporem między słowianofilami i okcydentalistami”. Powstałe w latach 1830-1850 społeczno-filozoficzne ugrupowanie okcydentalistów, skupiające nie tylko filozofów, lecz również publicystów i pisarzy, poczynając od Piotra Czaadajewa, przez Iwana Turgieniewa, P. W. Annienkowa, M. N. Katkowa, T. N. Granowskiego, K. D. Kawielina, I.W. Wiernadskiego, a na M. E. Sałtykowie-Szczedrinie kończąc. odrzucało słowianofilskie przekonanie o unikalności drogi rozwojowej Rosji, dostrzegało w niej jedynie zapóźnienie cywilizacyjne wobec jedynej możliwej drogi, jaką kroczy liberalno-kapitalistyczny Zachód. Słowianofile z kolei, działający również na niwie publicystycznej i filozoficznej, wierzyli w istnienie owej własnej drogi rozwoju Rosji jako Imperium, zasadniczo odmiennej od zachodniej - A. S. Chomiakow, I.W. Kiriejewski, K. S. Aksakow, I. S. Aksakow, J. F. Samarin, i F. I. Tiutczew.

W pierwszym dwudziestoleciu XX wieku pojawili się natomiast filozofowie, którzy próbowali zająć stanowisko pośrednie w owym sporze, zwane przeze mnie w pracy *Od nihilizmu do chrześcijaństwa* konserwatywnym dynamicznym (Rarot H., 2011 s. 232). W swych pracach bronili wcześniejszej rosyjskiej stabilizacji społecznej albo dopuszczali pewne aktualizacje w dotychczasowym porządku społeczno-politycznym. Przy tym Mikołaj Bierdiajew, Wiaczesław Iwanow, Dymitr Mereżkowski, Wasyl Rozanow - jako filozofowie kultury i cywilizacji - nie odwracali się bynajmniej od idei głoszących zmianę społeczną o charakterze progresywnym (z wyjątkiem idei typowych dla liberalnej demokracji). W samej przeszłości szukali z kolei tego, co może być użyteczne w budowaniu przyszłości. Dlatego nieco inaczej niż klasyczni słowianofile dokonywali krytyki Zachodu, ale też i osądu własnej kultury z jej zagadnieniami społeczno-politycznymi. „Była to - jak piszę gdzie indziej - raczej krytyka w sensie kantowskim: dokładnie rozróżniająca poszczególne aspekty i na nowo je porządkująca, mająca na celu ratowanie kostniejącej cywilizacji, a nie katastroficzne obwieszczanie jej nieodwracalnej apokalipsy” (Rarot H., 2014 s.75). Faktycznie jednak, w opinii wielu historyków filozofii, byli oni wyłącznie epigonami słowianofilstwa.

Obecnie niektórzy badacze historii filozofii i filozofowie kultury, w ramach recepcji i przywracania pamięci o dokonaniach klasyków, myśli na temat kryzysów i zmiany cywilizacyjnej, próbują przyłożyć do współczesnych zagadnień dotyczących kierunku przemian w Rosji sche-

mat dawnego sporu: „słowianofile czy okcydentaliści”, lecz w jego odnowionej postaci. Wskutek tego dochodzi do konfrontacji pomiędzy „neo-słowianofilami i neo-okcydentalistami”, albo raczej pomiędzy „tradycjonalistami”, a „zwolennikami modernizacji”, czy w końcu pomiędzy „patriotami, a liberałami” (Lebiediew E.N., 20.05.2015). Inni z kolei, na przykład badaczka z Rosyjskiej Akademii Nauk, Walentina G. Fiedotowa⁷, którą łatwiej nazwać filozofem społecznym niż filozofem kultury, są pełni wątpliwości, co do prawomocności takiego intelektualnego zamiaru. Sądzi ona, że nie ma pełnej analogii między sytuacją Rosji w latach 20. XX wieku, a początkiem XXI wieku (mimo, że w latach 90. XX wieku, po upadku ZSRR, można było, jej zdaniem, mówić w sposób jednoznaczny o kryzysie, w jakim znalazła się Rosja). Ponadto obecnie, czyli w pierwszym dwudziestolecu XXI wieku do tych dwóch dawnych przeciwstawnych obozów myślenia dołączyło stanowisko eurazjatyckie, rozbijając tym samym sens zadawnionego sporu i starą binarną opozycję. Wprawdzie idea euroazjatyizmu zrodziła się także w tamtym czasie, lecz nie miała jeszcze swych wybitnych przedstawicieli, dopiero obecnie przeżywa rozkwit, zwłaszcza w pracach i wystąpieniach publicznych filozofa Aleksandra Dugina. Według W. Fiedotowej trudno stosować dzisiaj ten stary schemat również z tego powodu, że sam Zachód także się zmienia. Zatem niełatwo jest autorytatywnie oświadczać, że cały jest wysoko rozwinięty i znajduje się na drodze nieustannego postępu a Wschód jest wyłącznie opóźniony i ciągle próbuje dopędzić ów galopujący Zachód. Świat jest poddany przecież procesom globalizacji, jakich ponad wiek temu jeszcze nie było. Innym powodem nieprzystawalności dawnego schematu jest, zdaniem W. Fiedotowej, odrzucanie zarówno przez słowianofilów, jak i okcydentalistów, państwowości: „okcydentaliści odrzucali rosyjski system państwowy w imię samoorganizacji nadchodzącej z Zachodu, i demokratycznych struktur, które dla Zachodu zaczynały być charakterystyczne, a słowianofile odrzucali państwo w imię ludowej obszyczyny” (Własowa W.B., et all. 2002 s. 87).

Uzupełniając tę wypowiedź rosyjskiej badaczki Fiedotowej należy stwierdzić, że epigoni słowianofilstwa, zwłaszcza M. Bierdiajew, mówili też o wspólnocie, tyle, że personalistycznej, zwanej soborowością, i już dopuszczali istnienie państwa, nawet je uzasadniali i usprawiedliwiali w swym istnieniu. Czynił to zwłaszcza autor

Państwa Bożego i państwa cezara, na różne sposoby i w różnych pracach: „a) jest to wprawdzie pogańska, przedchrześcijańska organizacja, wytwór upadłego człowieka (Bierdiajew M., 1993 s. 182), ale z drugiej strony podtrzymuje ona kosmiczny porządek pogrążonego w chaosie grzesznego świata (Berdyajew M., 1925 s. 33); b) jego istnienie przypomina byt prawa przyrody; c/ państwo i władza mają genezę religijną-mistyczną, a najważniejszą funkcją tak powstałego państwa jest funkcja negatywna: jest to zapobieganie, zmniejszanie ilości zła w świecie na drodze użycia siły, przez wzbudzanie strachu, stosowanie machiawelicznego kłamstwa (Alajev G.J., 2003 s. 263). Ta negatywna funkcja państwa jest jednakże niezbędna, gdyż umożliwia istnienie opozycyjnych wobec niego wspólnot religijnych chroniąc je przed „dyktaturą dobra”. Bierdiajewa nie interesowała jednak zbyt usilnie zmiana instytucji społecznych, zwłaszcza ekonomicznych. Ta natomiast jest obecnie ważniejsza w Rosji niż rodzaj czy charakter systemu państwowego.

4. TEORIA MODERNIZACJI W ANALIZIE PROBLEMATYKI ZMIANY SPOŁECZNEJ WE WSPÓŁCZESNEJ ROSJI

Dlatego raczej przyznać należy Fiedotowej, która uważa, że lepszą strategią badawczą zastosowaną do problematyki zmiany społecznej w obecnej Rosji, jest użycie teorii modernizacji i różnych jej odmian czy przekształceń, zwłaszcza po jej krytyce, która dokonała się po 1960 roku ze strony teoretyków teorii dependencji (zależności): Hansa Singera i Immanuela Wallersteina. Według nich nowoczesne społeczeństwa utrzymują inne, biedniejsze kraje w stanie zacofania (Sztompka P., 2005 s.130-141). Teoria modernizacji, mająca swych prekursorów już w filozoficznym ewolucjonizmie (A.Comte, H.Spencer), przeżywająca rozkwit w połowie XX wieku (T.Parsons), była i jest nadal synonimem teorii rozwoju społeczeństw dążących do poziomu społeczeństw nowoczesnych w stylu zachodnioeuropejskim. „Historyczne pojęcie modernizacji - jak pisze inny rosyjski badacz, S. N. Gawrow - rozpatrywane jest zazwyczaj w trzech różnych znaczeniach: 1) jako wewnętrzny rozwój krajów Europy Zachodniej i Ameryki Północnej, odnoszący się do europejskiej Nowożytności; 2) modernizacja doganiająca, która jest praktykowana przez kraje nie należące do pierwszej grupy, ale usiłujące ją dopędzić; 3) proces rozwoju ewolucyjnego najbardziej zmodernizowanych społeczeństw (Europa Zachodnia i Ameryka Północna), to znaczy modernizacja jako proces permanentny, dokonujący się za pomocą przeprowadzonych reform i innowacji (co dzisiaj oznacza przejście do spo-

⁷ Walentina Gawriłowna Fiedotowa (ur. 1941) filozof społeczny, metodolog nauk społecznych, kierownik Sekcji Nauk Społecznych Instytutu Filozofii RAN, autorka artykułów także z zakresu kulturologii.

łeczeństwa postindustrialnego)”(Gawrow S.N.,2012 s. 821-830).

Samuel Huntington polemizując w latach 90 XX wieku ze swym uczniem Francisem Fukuyamą, głoszącym-mimo kryzysu teorii modernizacji- w eseju *Koniec historii?* z roku 1989 - światowe zwycięstwo kapitalizmu i demokracji (czyli zachodniego i jedyne go wzoru modernizacji) konkretyzuje jeszcze raz ogólny obraz modernizacji. Uważa przy tym, że na ów pożądan y przez wiele krajów świata stan składają się następujące osiągnięcia cywilizacyjne: industrializacja, urbanizacja, alfabetyzacja, wyższy poziom wykształcenia, zamożności i mobilności społecznej. Umożliwiają one mianowicie sprawne i efektywne panowanie ludzi nad środowiskiem. Najszybciej procesy te dokonały się w cywilizacji zachodniej, lecz innym krajom trudno jest powtórzyć w takim samym tempie model Zachodu na własnym gruncie. W konsekwencji, ogólny model modernizacji rozszcze-pić się może aż na cztery typy: a/ westernizacja (przyjmowanie wzorów kultury krajów cywilizacji zachodniej) bez modernizacji (Egipt, Filipiny), b/modernizacja bez westernizacji (Indie, Chiny), c/rozwój doganiający modernizację (proporcje modernizacji i westernizacji jednakowe), d/narodowy model modernizacji. W swej sławnej i kontrowersyjnej pracy (Huntington S., 1996 s. 75), w której znalazły się te rozróżnienia S. Huntington uznał – dodajmy - mało nowatorsko ⁸, że Rosja realizuje typ trzeci, czyli „rozwój doganiający modernizację” (obok Turcji, Meksyku i innych krajów).

W. Fiedotowa, opierająca się na przemyśleniach S. Huntingtona stwierdza, że zachodni wzór modernizacji w czasach obecnych przestał być trendem, wypierany jest ze swej dominującej pozycji przez wiele rodzajów „modernizacji narodowych” i przez globalizację. Sama globalizacja jawi się jednak rosyjskiej badaczce raz czymś nieokreślonym i budzącym nadzieję, innym razem jako przedłużenie modernizacji (Własowa W.B., et all., 2002 s.10 i 99). W. Fiedotowa nie zgadza się na przypisywanie współczesnej Rosji modelu „dopędzania Zachodu”, jakie pojawiło się nie tylko u S. Huntingtona, ale i u wielu wcześniejszych teoretyków. Okazuje się przecie ż, że Rosja nie może tego dokonać, nie potrafi nawet domknąć tego, co rozpoczął modernizator Piotr I. Być może ten model wystąpił zaraz po upadku Związku Radzieckiego, nie tylko w Rosji, ale też w krajach Europy Wschodniej, w końcu jednakże ukazały się też jego ograniczenia: niszczenie narodowej tradycji, pozbawianie społeczeństwa perspektyw duchowych, powstawa-

⁸ Już przecie ż rosyjscy okcydentaliści w XIX wieku tak postrzegali Rosję, o czym pisałam w podpunkcie: *Klasyczna rosyjska filozofia kultury a problem zmiany społecznej*.

nie jawnej niesprawiedliwości i nierówności społecznej, wyłanianie się dzikiego, antyweberowskiego kapitalizmu. Zauważa ironicznie (podobnie jak kiedyś filozof okresu Srebrnego Wieku Borys P. Wyszelsławcew): to raczej rosyjski komunizm był bliżej modelu doganiania modernizacji (industrializacja, podnoszenie stopy życiowej obywateli, przemiany przy zastosowaniu nauki i wysokiej techniki) niż dziki kapitalizm w latach 90. XX wieku (Własowa W.B., et all., s. 23). Oparł się on w Rosji (także i w innych postsocjalistycznych krajach) na lokalnych i dość prymitywnych, feudalnych tradycjach, a nie na moralności protestanckiej. Prawdopodobnie, jak przypuszcza W. Fiedotowa, to globalizacja osłabiła cywilizacyjną misję kapitału, jego odpowiedzialność za stworzenie cywilizacyjnej substancji społeczeństw kapitalistycznych na całym świecie (tamże).

5. WNIOSKI

Rosyjscy kulturologowie i filozofowie kultury stawiają sobie niejednokrotnie pytanie, czy istnieje jakaś jedna teoria, która ujęłaby w całość różnorodność historii kultur światowych, ich dróg rozwoju czy zmiany? W swej refleksji pytają również o rolę lokalnych kultur w tym historyczno-kulturowym procesie. Cytowany A. S. Karmin uważa, podobnie jak wielu innych teoretyków współczesnej kultury, iż nie ma ogólnie zaakceptowanej teorii rozwoju kultur (Karmin A.S., 2006 s. 711). Natomiast u Walentyny Fiedotowej można zauważyć pewne wahanie w poglądach na teorię modernizacji, rozumianą przez filozofów Zachodu jako jedyna forma wyjaśniania procesów rozwojowych w poszczególnych cywilizacjach. Zauważa bowiem, że na Zachodzie podjęto w ostatnich latach pewną próbę sformułowania modelu nowej zachodniej modernizacji w sferze politycznej, którą jest koncepcja „trzeciej drogi” Anthony’ego Giddensa⁹. Mogłoby to być interesujące dla wielu krajów, ów zrekonstruowany, ostrożny powrót państwowego kapitalizmu, lecz jest mocno dyskusyjne, czy obecny technologiczny (postindustrialny) i polityczny rozwój Zachodu może stać się na nowo wzorem dla poszczegól-

⁹ Jest to jeszcze inne podejście do teorii modernizacji, spowodowane jej ponowoczesnym kryzysem (który uwidoczniła się także w artykule J. Habermasa, *Modernizm - niedokończony projekt* (1980), w którym niemiecki filozof proponuje obronę modernizmu w postaci rozumu komunikacyjnego). Zazwyczaj bowiem wyróżniało się dwa spojrzenia na modernizację: liberalne i konserwatywne. Typowe ujmowanie procesu modernizacji jako przejścia od społeczeństw tradycyjnych do nowoczesnych (jako procesu westernizacji) należało do spojrzenia liberalistycznego. Z kolei przedstawiciele ujęcia konserwatywnego kładli akcent na wewnętrzne trudności procesu modernizacji, przede wszystkim na niemożność zachowania stabilnego porządku politycznego przy pośpiesznym rozwoju społeczno-ekonomicznym.

nych krajów globalnego świata. Najbardziej adekwatną drogą rozwoju i jego teorią wydaje się jej (podobnie jak wielu współczesnym filozofom, socjologom i politologom: S. Huntingtonowi, Charlesowi Eisenstadtowi, L. Harrisonowi, itd. narodowy model modernizacji, powstający na pewnym poziomie osiągniętej już westernizacji (Fiedotowa W., 30.05.2015). Takie narodowe modele¹⁰ modernizacji stają się jedynym wyjściem z błędu neoliberalizmu, jakim było niedostrzeżenie czy odrzucanie tak istotnego czynnika, którym jest narodo-wa kultura. Samą Rosję W. Fiedotowa postrzega, w artykule *Modernizacja: pierieomysliwaja teoriju i praktyku* z 2010 roku (Fiedotowa W., 30.05.2015), jako kraj, który posiada wystarczająco wysoki poziom westernizacji, ale potrzebuje jeszcze podwyższenia go przy zapożyczeniu infrastruktury, demokratycznych instytucji i powiązań rynkowych Zachodu. Pisze: „westernizacja w dzisiejszej Rosji jest asymilacją ekonomicznych mechanizmów i pewnych form życia politycznego krajów zachodnich, osiągnięciem poziomu dobrobytu, jakości pomocy medycznej, kontroli jakości produkcji, która funkcjonuje na Zachodzie, zapewnieniem bezpieczeństwa, swobód demokratycznych i porządku prawnego. Konieczny i wystarczający poziom asymilacji zachodniego doświadczenia nie tylko nie jest przeszkodą, a wręcz przeciwnie, prowadzi do rozwoju, a właściwie do wielości modeli i typów modernizacji, powstających na świecie” (Fiedotowa W., 30.05.2015).

Podsumowując krytycznie ową wypowiedź można stwierdzić, że spojrzenie Walentyny Fiedotowej i innych teoretyków modernizacji zawiera w sobie dość dużą dozę myślenia życzeniowego. Faktycznie w obecnej Rosji nie ma silnej motywacji, aby angażować się w „prawdziwą modernizację”, nawet już tylko „narodową” (zarówno ekonomiczno-technologiczną, jak i polityczną). Popularność zdobywa raczej konkurencyjny do modernizacji termin - hasło *sowriemienizacja* (od „sowriemienny” – „współczesny”), ukuty podczas pierwszej kadencji prezydenckiej Władimira Putina w 2000 roku. Więcej w tym typie modernizacji jest potiomkinowskiego „lifingu twarzy” Rosji, jak zauważa Fiona Hill, niż rzeczywistej transformacji ekonomiczno-politycznej całego organizmu rosyjskiego państwa [Hill 3.06.2015]. Obawy przed utratą odbudowywanej silnej pozycji Cerkwi (Mojsiejew N.N., 1999 s. 938) i autorytarnych rządów są tak mocne, że wielu Rosjanom wydaje się, iż przyjęcie systemu politycznego w stylu zachodnim i zachodnich

wartości będzie nieuchronnie destabilizować Rosję, osłabi ją, a nawet rozbije (Vitale A., 15.05.2015)¹¹.

Sama W. Fiedotowa, w artykule z 2012 roku, opisującym modernizacyjne sukcesy Singapuru i Chin, jest już bardziej krytyczna wobec rosyjskich perspektyw dla modernizacji. Zdaje sobie sprawę, że modernizacja we współczesnej Rosji występuje raczej tylko w życiu codziennym, w postaci pewnego podniesienia się stopy życiowej mieszkańców. Słowa „kultura” czy „społeczeństwo” pojawiają się w potocznych dyskusjach tylko jako teoretyczny, a więc mało użyteczny dla kogokolwiek dodatek. Nie wprowadza się do praktyki politycznej rezultatów studiowania historii modernizacji i jej teorii w różnych krajach świata. Ciągłe przeważa wśród Rosjan apologetyka dawnego jej modelu, czyli „modernizacji doganiającej Zachód”, choć przecież ów paradygmat zmian cywilizacyjnych został odrzucony na całym świecie. Brakuje regionalnych projektów modernizacji, nie ma refleksji nad celami rozwoju Rosji i jej miejsca w świecie. Nawet w świecie teoretycznych (akademickich) badań nie ma corocznych wykładów czy konferencji na temat modernizacji, które organizowane są, na przykład, w Chinach (Fiedotowa W., 2012 s.14). Zatem nie można spodziewać się pozytywnych i spektakularnych przemian społeczno-gospodarczych we współczesnej i przyszłej Rosji.

10 Ten narodowy model modernizacji nie jest, zdaniem W. Fiedotowej, powrotem do sowianofilskiego poczwiennictwa. Nie odrzuca się w nim dokonanej już w Rosji westernizacji i innych zapożyczeń kulturowych.

11 Może to sugerować opinię, że popularne staje się myślenie neosłowiańskie. Należałoby jednak przeprowadzić konkretne badania empiryczne, aby można było sformułować taki autorytatywny na razie wniosek. Poza tym nie należy zapominać, jak przekonuje A. Vitale, że „pomimo jednorodnego języka rosyjskiego Rosjanie, od Smoleńska po Władywostok, nie są jednorodni ani w mentalności, ani w swej tradycji czy historii. Społeczności rosyjskie także nie są jednorodne, to są różne światy. Decydują o tym ogromny rozmiar kraju i jego wyjątkowe położenie geograficzne, od Arktyki do Azji Środkowej i od Azji Wschodniej do granic Unii Europejskiej (...) Na Syberii na przykład dominuje mentalność handlowca, poczucie wolności od autokracji, postrzeganie odległości od centrum politycznego jako możliwości wolności myślenia (...) Rosjanie syberyjscy są uznawani za bardzo podobnych do amerykańskich pionierów w ich zwyczajach oraz w sposobie życia (...) Nawet w czasach sowieckich ośrodki badawcze Nowosybirskie były pełne wolnomyslicieli, w rzeczywistości dysydentów, wolnych od kontroli ideologicznej. Wiele zachodnich wartości, zwłaszcza wolność jednostki i samorządowość były dość rozpowszechnione na Syberii”. Por. A. Vitale, *Russia and the West: The Myth of Russian Cultural Homogeneity and the “Siberian Paradox”*, <http://www.telospress.com/russia-and-the-west-the-myth-of-russian-cultural-homogeneity-and-the-siberian-paradox/>.

LITERATURA

- Alayev G. J., Nikolay Berdayev i teoria gosudarstva, [w:] *Metamorfozy svobody: spadshchyna Berdyaeva u suchasnomu dyskursi (do 125-richchia z dnia narodzhennia M. O. Berdyaeva)* : Ukrainskyi chasopys rosiyskoi filosofii. Visnyk tovarystva rosiyskoi filosofii pry Ukrainskomu filosofskomu fondi, issue 1, Wyd. Parapan, Kiyv, 2003
- Aleksiejew P.W., Fiedotowa Walentina Gawriłowna, [w:] *Filosofy w Rossii XIX-XX stoletij. Biografii, idei, trudy*, 4 izdaniye, Akademičeskij Projekt, Moskwa, 2002
- Bierdiajew M., *Sens historii. Filozofia losu człowieka*, rozdz. VI-X, tłum. H. Paprocki, Wyd. ANTYK, Kęty, 2002
- Bierdiajew M., *O naznaczeniu człowieka*, Moskwa, 1993
- Berdyaev M., *Carstvo Bożeje i carstvo kiesara*, [w:] *Put' 1925*, nr 1
- Fiedotowa W., *Uspiesnyje uroki modierinizacji: kak prewratit' slabost' w silu* [w:] „*Političeskaja nauka*”, nr 2/20012, s.14; library.fa.ru/files/Fedotova.pdf[data dostępu: 30.05.2015]
- Fiedotowa W., *Modierinizacija: pierieosmysliwaja teoriju i praktiku*, <http://www.intelros.ru/subject/figures/valentina-fedotova/9905-modernizaciya-pereosmyslivaya-teoriyu-i-praktiku.html> [data dostępu: 30.05.2015]
- Fiedotowa W., *Tipologija modierinizacij i sposobow ich izuczenija*, „*Woprosy filosofii*”, nr 4/2000
- Fiedotowa W., *Modierinizacija i kultura*, [w:] <http://www.intelros.ru/subject/figures/valentina-fedotova/9911-valentina-fedotova-modernizaciya-i-kultura.html> [data dostępu: 10.09.2015]
- Gawrow S. N., *Modierinizacija* [w:] *Socjokulturnaja antropologija: istorija, teorija, metodologija*. Encykłopedičeskij słowar', Akademičeskij Projekt: Konstanta, Moskwa, 2012
- Hill F., *Dinner with Putin: Musings on the Politics of Modernization in Russia*, <http://www.brookings.edu/research/reports/2010/10/russia-putin-hill>[data dostępu: 3.06.2015]
- Huntington S., *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New, 1996
- Jakowiec J.W., *Cikły. Krizisy. Prognozy*, Izd. Nauka, Moskwa 1999. Zob. „*Nauka w Sibiri*”. Nr 4 (2240), 28 stycznia 2000; <http://www.sbras.ru/HBC/article.phtml> [data dostępu: 2.06.2015]
- Jakowiec J.W., *O nowoj globalnoj strategii ustojczywego razwitija na baze partnerstwa cywilizacyj*, [w:] „*Biuleteń Miżnarodnogo Nobel'wskiego Ekonomicznogo Forumu*” Nr1(3) 2010, T.1
- Karmin A. S., *Razwitije kulturologicznoj mysli w Rosii nakanunie XXI wieka (gława 13, §3)* [w:] *Filosofija kultury. Stanowlenije i razwitije*, pod red. M. S. Kagana, J.W. Pierowa, W.W. Prozierskiego J. W. Pierowa, E.P. Jurowskoj, Izd. „*Łań*” Sankt Petersburg, 1998
- Karmin A. S., *Kulturologija*, Wyd. „*Łań*”, Sankt Petersburg 2006, Źródło informacji: <http://vikent.ru/author/1953/>[data dostępu: 15.05.2015]
- Lebediew E. N., *Niekotoryje problemy izuczenija sławianafilstwa i zapadniczestwa* [w:] [cyberleninka.ru/article/n/niekotoryje-problemy-izuczeniya-slawyanafilstwa-i-zapadniczestwa](http://cyberleninka.ru/article/n/niekotoryje-problemy-izuczeniya-slawyanafilstwa-i-zapadniczestva) [data dostępu: 15.05.2015]
- Mojsiejew N.N., *O krizisach i prognozach* [w:] „*Wiesticnik Rossijskoj Akademii Nauk*”, nr 10/1999
- Moraczewski K., „*Kryzys Zachodu*” – jak jeszcze zapytać?, [w:] *Co to jest filozofia kultury?*, red. Z. Rosińska i J. Michalik, Wydawnictwo UW, Warszawa, 2006
- Rarot H., *Odwrotna strona postępu. Kryzys Zachodu jako kategoria filozoficzna w filozofii rosyjskiej (w:) „Kultura i Wartości” NR 2(10)/ 2014*
- Rarot H., *Od nihilizmu do chrześcijaństwa. Historia i współczesność idei filozoficzno-religijnego przewycięzania nihilizmu*, Wyd. UMCS, Lublin, 2011
- Rarot H., *Religion in Public Life after Berdyaev* [w:] *Beyond Modernity. Russian Religious Philosophy and Post-Secularism*, edited by Artur Mrówczyński-Van Allen, Teresa Obolevitch, and Paweł Rojek, Eugene, OR: Pickwick Publications [USA], w druku.
- Sztompka P., *Socjologia zmian społecznych*, Wyd. Znak, Kraków, 2005
- Thom R., *Kryzys i katastrofa*, tłum. S. Zakrzewski [w:] *O kryzysie. Rozmowy w Castel Gandolfo*, Res Publica, Warszawa, 1990
- Vitale A., *Russia and the West: The Myth of Russian Cultural Homogeneity and the “Siberian Paradox”*, <http://www.telospress.com/russia-and-the-west-the-myth-of-russian-cultural-homogeneity-and-the-siberian-paradox/>[data dostępu: 15.05.2015]
- Własowa W. B., *Nowikowa Ł. I, Cz. Dargyn-ooł., Kobielow N. N, Sizemskaja I. N., Fiedotowa W. N, Modierinizacija i globalizacija: obrazy Rossii w XXI wiekie*, Izd. IFRAN, Moskwa, 2002
- Wołgin O. S., *Idieja progriessa w russkoj rieligioznoj filosofii Sieriebranogo Wieka*, [w:] <http://cheloveknauka.com/ideya-progressa-v-russkoy-religioznoj-filosofii-serebryanogo-weka>[data dostępu: 20.05.2015]

Polityka to nie jest praca, to są zajęcia, polityka stwarza sytuację, a nie wartości...

JERZY ANDRZEJEWSKI

Polityka, która uznaje tylko i wyłącznie własne dogmaty, zdradza wolność i hamuje postęp.

SAKAGUCHI ANGO

Polityka jest poprawianiem świata, które nigdy się nie kończy.

SAKAGUCHI ANGO

Ustępować w pewnych sprawach jest często najlepszą polityką.

SYBILLE BEDFORD

Polityka nie jest nauką ścisłą.

OTTO VON BISMARCK

Ślepotą polityczną tworzy się najczęściej od używania różowych okularów.

STANISŁAW MOCARSKI

W polityce(...) nigdy nie można przewidzieć, jaki będzie wynik dokonanej zmiany.

MONTESKIUSZ

Czesław Galek

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu

Mieczysław Dudek

Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie

E-mail: m.dud@interia.pl

Studia Społeczne 13 (2) /2015

ISSN 2081-0008

e-ISSN: 2449-9714

str. 47-57

POLITYKA OŚWIATOWA WŁADZ ROSYJSKICH NA ZIEMIACH POLSKICH ZABORU ROSYJSKIEGO PRZEŁOMU XIX I XX WIEKU W ŚWIETLE LITERATURY MEMUARYSTYCZNEJ I BELETRYSTYCZNEJ / *RUSSIAN EDUCATION POLICY CONDUCTED ON THE POLISH TERRITORIES UNDER RUSSIAN RULE AT THE TURN OF THE NINETEENTH AND THE TWENTIETH CENTURY IN THE LIGHT OF LITERARY MEMOIRS AND FICTION*

ABSTRACT

The aim of the presented study is to present the process of russification taking place on territories of Russian partition, which was based upon abolishing Polish language from schools and replacing it with Russian. Students and teachers were forbidden to use Polish at schools under the threat of severe punishments. Moreover, reading pieces by Polish romantic writers, such as Adam Mickiewicz or Juliusz Słowacki, was also against the rules established by the invader. The whole educational and teaching process was put through the process of russification. As far as teaching history is concerned, students were provided with knowledge of Russian history, while information on Polish history was falsified. The Church and the clergy were also repressed. Russification policy introduced in schools affected pedagogical actions as well. They were based upon using various forms of violence towards pupils. The teachers, who were inconvenient to the authorities, would lose their jobs or be relocated and pupils were expelled from schools. It is worth emphasising that the majority of teachers and students did not break under repressions and opposed the russification policy, which, however, should be elaborated on in a separate study.

KEY WORDS: RUSSIAN ANNEXATION 19-20 IN.; POLISH EDUCATION 19-20 IN.; PUPILS; TEACHERS; RUSSIFICATION; FICTION POLAND 19-20 IN.; POLISH MEMOIRS 19-20 IN.

STRESZCZENIE

Na przełomie XIX i XX wieku część ziem polskich znajdowała się pod zaborem rosyjskim i była poddawana intensywnej rusyfikacji, w który to proces włączono także szkolnictwo, likwidując jego odrębny system i narzucając mu rosyjskie programy nauczania. Rosyjskie władze szkolne sukcesywnie usuwały język polski, wprowadzając na jego miejsce język rosyjski jako wykładowy. Regulaminy szkolne pod sankcją surowych kar zabraniały uczniom używania języka polskiego na terenie szkoły. Rusyfikacji poddano też proces dydaktyczno-wychowawczy. Starano się wzbudzić u młodzieży pogardę dla kultury i historii polskiej. Równocześnie wpaiano jej szacunek dla Rosji, jej kultury i caratu. Restrykcyjne regulaminy szkolne dokładnie określały obowiązki uczniów, ich umundurowanie oraz zachowanie w szkole oraz poza nią. Ich nieprzestrzeganie pociągało za sobą dotkliwe kary, z wyrzuceniem ze szkoły włącznie. Poddano inwigilacji uczniów i nauczycieli pochodzenia polskiego. Niewygodnych dla władz nauczycieli zwalniano z pracy lub przenoszono do innych miejscowości. Polityka rusyfikacyjna władz zaborczych nie przynosiła oczekiwanych przez niech rezultatów, ponieważ większość nauczycieli i uczniów stawiała wobec niej zdecydowany opór.

SŁOWA KLUCZOWE: ZABÓR ROSYJSKI 19-20 W.; SZKOLNICTWO POLSKIE 19-20 W.; UCZNIOWIE; NAUCZYCIELE; RUSYFIKACJA; BELETRYSTYKA POLSKA 19-20 W.; PAMIĘTNIKI POLSKIE 19-20 W.

Po przegranej przez Rosję wojny krymskiej (1853-1856) z Imperium Osmańskim osłabła nieco antypolska polityka prowadzona przez rosyjskie władze szkolne od czasów stłumienia powstania listopadowego w 1831 r. Dzięki temu mogła być wprowadzona w 1862 r. reforma szkolna przygotowana przez dyrektora Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego margrabiego Aleksandra Wielopolskiego

(1803-1877), która spolszczyła oświatę oraz dążyła do jej upowszechnienia (Staszyński E., 1968 s.12; Wroczyński R., 1996 s.113-119). Jednak po upadku powstania styczniowego (1863-1864), w latach 1866-1871, zlikwidowano nawet pozory odrębności Królestwa Polskiego, czyniąc z niego prowincję Cesarstwa Rosyjskiego, tzw. Priwislinskij Kraj (Małecki J.M., 1991 s.17-19). Dalekosiężnym celem polityki imperialnej Rosji było totalne zrusyfiko-

wanie ziem polskich, w którym to procesie ważną rolę miała odegrać rusyfikacja szkolnictwa.

Celem niniejszego studium jest ukazanie procesu i metod rusyfikacji szkolnictwa na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego w oparciu o literaturę pamiętnikarską i beletrystyczną, która ukazuje ten proces oczyma jego naocznych świadków i uczestników, którymi byli dawni uczniowie i nauczyciele.

1. ETAPY RUSYFIKACJI SZKOLNICTWA

Władze rosyjskie sukcesywnie likwidowały odrębny system szkolnictwa polskiego. W dniu 30 sierpnia 1864 r. car Aleksander II (1818-1881) zatwierdził projekty ukazów reformy szkolnictwa przygotowane przez ministra Mikołaja Milutina (1818-1872), naczelnika Komitetu Urządzającego do Spraw Królestwa Polskiego, które zakładały m.in. rozbudowę sieci szkolnictwa elementarnego, zwłaszcza na wsi, pozbawiając przez to szlachtę i duchowieństwo katolickie wpływu na niego. Władze poprzez zakładanie żeńskich szkół rządowych chciały mieć wpływ na wychowanie dziewcząt, które dotychczas odbywało się w szkołach prywatnych. Wszystkie szkoły średnie i wyższe zostały zreorganizowane. W oparciu o te założenia, w latach 1864-1869 zostały wypracowane stosowne ustawy. W 1867 r. została zlikwidowana Komisja Rządowa Wyznań i Oświecenia Publicznego, a na jej miejsce przywrócono Warszawski Okręg Naukowy, którego pierwszym kuratorem został Teodor Witte, ur. 1823, z pochodzenia Niemiec, który tę funkcję pełnił w latach 1867-1879. Na czele pozostałych dziewięciu okręgowych dyrekcji szkolnych (Chełmskiej, Kieleckiej, Lubelskiej, Łomżyńskiej, Łódzkiej, Płockiej, Radomskiej, Siedleckiej, Suwalskiej) postawiono Rosjan lub Niemców. W latach 1879-1897 funkcję kuratora pełnił Aleksander Lwowicz Apuchtin (1822-1904) (Romanowski W.Z., 1970 s.15, Poznański K., 2009 s.148-149).

W 1872 r. minister oświat Dymitr Tołstoj zniósł odrębność szkolnictwa w Przywiślańskim Kraju, wprowadzając w życie rosyjską ustawę z 1871 r. o gimnazjach i progimnazjach. Na jej mocy szkoły średnie zostały podzielone na gimnazja i progimnazja o profilu klasycznym i realnym. Gimnazja męskie obejmowały 7 klas, a progimnazja 4. Utworzono też klasy wstępne do gimnazjum, których zadaniem było przygotowywanie młodzieży do egzaminu wstępnego w języku rosyjskim. Jeśli chodzi o średnie szkolnictwo żeńskie, to gimnazja składały się z 6 klas, a progimnazja z 3 lub 4. Stało ono na wiele niższym poziomie niż męskie. Absolwentki gimnazjum żeńskiego aż do 1905 r. nie mogły podejmo-

wać studiów na wyższych uczelniach Królestwa Polskiego i Cesarstwa Rosyjskiego, dlatego studiowały w Galicji lub w krajach Europy Zachodniej (Staszyński E., 1968 s. 19-20, 39-42; Poznański K., 1968 s.307-309).

W Królestwie Polskim brakowało też szkół technicznych, ponieważ władze carskie utrzymywały w zacofaniu gospodarczym ziemie polskie, a w związku z tym nie były zainteresowane rozwojem szkolnictwa zawodowego (Miąso J., 1966 s.110-114). Stosunek władz carskich do szkolnictwa zawodowego zmienił się nieco w latach osiemdziesiątych XIX w. pod wpływem działań podjętych przez lobby przemysłowe, które dążyło do rozwoju szkolnictwa zawodowego w Rosji w celu wykształcenia wykwalifikowanych robotników. W dniu 19 marca 1888 r. została wydana ustawa o szkołach zawodowych, która obowiązywała również w Królestwie Polskim. Szkolnictwo zawodowe dzieliło się na czteroletnie średnie szkoły techniczne oraz trzyletnie niższe szkoły techniczne i rzemieślnicze. W programach przywiązywano wielką wagę do wykształcenia przedmiotów zawodowych z pominięciem humanistycznych (Miąso J., 1966 s.287-291; Kucha R., 1992 s. 152-155; Galek Cz., 2013 s.183-184).

Autorzy dzieł beletrystycznych i pamiętnikarskich ukazują proces rusyfikacji ziem polskich, w którym wyjątkowo negatywną rolę odegrali: generał-gubernator warszawski w latach 1883-1894 Iosif Władimirowicz Hurko (1828-1901) i kurator A. L. Apuchtin. Ostrza polityki antypolskiej skierowali oni także przeciwko szkolnictwu, narzucając mu rosyjskie programy nauczania oraz język rosyjski, jako obowiązkowy (Jabłońska K., 1964 s.108; Chrzanowski L., 1966 s.101; Czapska M., 1989 s.135-136; Grabski S., 1989 s.24; Tyszkiewicz B., 2006, s. 73; Kulbaka J., 2009, s. 115-123). Zgodnie z literą prawa ustawy z 1864 r., nauczanie w szkołach początkowych Królestwa Polskiego miało odbywać się w języku mieszkańców danego terenu. Jednak w praktyce władze szkolne systematycznie powiększały ilość godzin języka rosyjskiego, a ocena niedostateczna z tego przedmiotu uniemożliwiała uczniowi promocję do następnej klasy. W 1867 r. do nauki języka polskiego zostały wydane podręczniki drukowane łacińską graficzną odmianą cyrylicy, tzw. *graždanką*. Na mocy ustawy z 14 grudnia 1871 r. język rosyjski stał się językiem nauczania, a język polski zredukowano tylko do przedmiotu nadobowiązkowego, co ustawowo usankcjonowano dopiero w 1885 r. Po polsku mogły być nauczane tylko język polski i religia, jeśli takie było życzenie rodziców (Kraushar A., 191 s. 20; Sieroszewski W., 1959 s.44; Dzierzbicka 1960 s.8; Staszyński E., 1968 s.20-22; Latawiec Cz., 1976 s.90;

Matlakowski W., 1991 s.75-76). Późniejszy nauczyciel Dionizy Majewski (1887-1980) pisał:

„W ogóle nauka języka polskiego przez cały długi okres mego pobytu w szkole podstawowej szła jak gdyby bocznym torem, gdzieś na peryferiach całej pracy szkolnej i nauczyciela, i ucznia. Uczyliśmy się wszystkich przedmiotów (z wyjątkiem religii) po rosyjsku, nawet rozmowy pomiędzy sobą mieliśmy prowadzić po rosyjsku” (Majewski D., 1959 s. 9).

Na mocy regulaminów szkolnych na ternie szkół początkowych był zakaz używania języka polskiego (Czekalski E., 1957 s.79). Dzieci miały olbrzymie problemy z nauczeniem się poprawnej ruszczyzny. Posługiwały się najczęściej formą jakiegoś nieokreślonego dialektu, tolerowanego przez niektórych nauczycieli (Rudnicki L., 1977 s.37-38; Żeromski S., 1992 s. 19-21). W szkołach początkowych poziom nauczania języka polskiego był niski z powodu słabego przygotowania nauczycieli do prowadzenia zajęć z tego przedmiotu. Nie uczono go w szkołach, w których brakowało nauczyciela do jego nauki. Z tego samego powodu również praktycznie nie uczono historii i geografii Polski. Ich nauczanie odbywało się w ramach lekcji języka rosyjskiego, w czasie których najwięcej czasu poświęcano historii Rosji i fałszowano historię Polski, wmawiając np. uczniom, że Polska zawsze była prowincją rosyjską i swe istnienie zawdzięcza dobroci cara, w co większość z nich nie wierzyła (Pieczewski P., 1967 s. 152-153; Staszyński E., 1968 s. 20-22; Maternicki J., 1981 s.26-27; Matlakowski W., 1991 s.78).

Do gimnazjum dostawali się tylko ci kandydaci, którzy opanowali do perfekcji język rosyjski, pozostali byli odsiewani podczas egzaminu wstępnego. Niektórzy uczniowie, z powodu słabej znajomości języka rosyjskiego, przez kilka lat podchodzili do egzaminu wstępnego, zanim go zdali. Dla przykładu: Ludwik Krzywicki (1859-1941), późniejszy myśliciel marksistowski, socjolog, ekonomista, pedagog, działacz społeczny i polityk, zdał go w Płockim Gimnazjum Gubernianym dopiero za drugim razem (Krzywicki L., 1947 s.64-65). Egzaminy najczęściej obejmowały: język rosyjski, arytmetykę, podstawowe wiadomości z geografii. Uczniowie mieli najwięcej trudności z poprawnym napisaniem dyktanda z języka rosyjskiego, ponieważ niektórzy egzaminatorzy celowo wymawiali niewyraźnie poszczególne litery i wyrazy, na skutek czego egzaminowani nie mogli zrozumieć prawidłowego ich brzmienia i znaczenia. W czasie egzaminu wymagano od uczniów znajomości nazwisk oficjeli rosyjskich i piastowanych przez nich urzędów i godności oraz znajomości geografii i historii

Rosji. Często pytania były podstępne, stąd egzaminowany, by zdać egzamin, musiał przy odpowiedzi trzymać się oficjalnej wykładni rosyjskiej, np. że stolicą jego kraju jest Petersburg, a on jest poddanym rosyjskim. W czasie egzaminów uczniowie i towarzyszący im rodzice musieli rozmawiać ze sobą na terenie szkoły po rosyjsku. Po skończonym egzaminie dyrektor i egzaminatorzy przemawiali do kandydatów i ich rodziców po rosyjsku. Niekiedy przemawiał także prawosławny pop oraz śpiewano prawosławną pieśń. Już podczas egzaminu było widać dyskryminację uczniów biednych, Polaków i katolików (Nowak S., 1933 s.6; Zawieyski J., 1956 s.32-35; Choynowski P., 1957 s. 45-46; Czekalski E., 1957 s.107-108, 131-33; Jaworski K.A., 1972 s.43-45, 48-49; Wańkowicz M., S., 1974 s.9; Żeromski S., 1992, s.47-51, 66-67). Za brak powodzenia w egzaminie, inspektor często obarczał winą rodziców. Jednego z nich pouczał:

„Należy (...) z [dziećmi mówić – Cz. G.] (...) w domu po rosyjsku. Oto, jaka reforma przeprowadzona być musi! Pan wymagasz, żebyśmy przyjmowali pańskich synów do szkoły rosyjskiej, a sam nie umiesz czynić chcesz mówić po rosyjsku, i do mnie, zwierzchnika tej szkoły, w murach jej ośmielasz się mówić jakimś obcym językiem! Pomyśl pan, czy to nie jest skandal?” (Żeromski S., 1992 s. 68).

Autorzy analizowanych źródeł opisują też postępujący proces rusyfikacji gimnazjów. Dokonała się ona w latach 1864-1872. Przeprowadzono ją poprzez organizowanie nowych szkół rosyjskich oraz tzw. zapewnienie innym narodowościom, a więc Litwinom, Niemcom, Unitom (Ukraińcom) nauczania w ich własnym języku, ale z językiem rosyjskim, jako wykładowym, przez co w ciągu 3 lat zorganizowano bądź zrusyfikowano 26 szkół średnich. W szkołach polskich i niemieckich rozszerzano nauczanie w języku rosyjskim, przy równoczesnym ograniczaniu języka polskiego. W 1866 r. wprowadzono jednakowy wymiar nauczania języka polskiego i rosyjskiego oraz wprowadzono nauczanie historii i geografii w języku rosyjskim, co w 1868 rozszerzono na nauczanie pozostałych przedmiotów. Tempo rusyfikacji przyspieszyło za czasów wspomnianego już kuratora Aleksandra L. Apuchtina. Na mocy jego zarządzeń na terenie gimnazjów i szkół realnych nie wolno było używać języka polskiego. Należało posługiwać się tylko i wyłącznie językiem rosyjskim. W tym języku odbywały się też wszystkie wykłady, poza lekcjami religii, które w większości szkół odbywały się w języku polskim (Chrzanowski L., 1966 s.101; Staszyński E., 1968 s.18-19; Nawroczyński B., 1972 s. 63-68; Możdżeń S., 2000 s.248-258).

Jednak powoli zaczęto wprowadzać język rosyjski także do nauki religii, co uczniowie przeżyli bardzo boleśnie. Księża, którzy nie chcieli się podporządkować zarządzeniom władz szkalowano, zwalniano z pracy, a nawet wywożono na Sybir (Gnatowski J., 1912 s. 49-76). Kolejnym przejawem rusyfikacji szkolnictwa było wprowadzenie obowiązku odmawiania modlitwy: przed i po lekcjach w języku rosyjskim. Uczeń III Gimnazjum w Warszawie, Władysław Matlakowski (1850-1895), późniejszy znany chirurg warszawski, badacz podhalańskiej sztuki ludowej, podróżnik i tłumacz z języka angielskiego, opisuje reakcję uczniów na to zarządzenie: „Gdy pierwszą modlitwę przyszło mówić nie w ojczystym języku, zapłakaliśmy serdecznie nad naszą dolą nieszczęśliwą”. Jednego z uczniów, który protestował z tego powodu, wyrzucono ze szkoły (Matlakowski W., 1991 s.79).

W szkołach średnich systematycznie ograniczano naukę języka polskiego. Do 1872 r. nauczano go po rosyjsku, co uważano za pożyteczne z punktu widzenia rusyfikacji. Jednak na mocy restrykcyjnych zarządzeń ministra oświaty D. Tołstoja z 1872 r. – język polski stał się nadobowiązkowym. Sukcesywnie zaczęto zmniejszać także ilość jego godzin. W gimnazjach męskich przeznaczano na niego zaledwie dwie godziny tygodniowo od klasy wstępnej do szóstej, w siódmej w ogóle go nie było. W gimnazjach żeńskich były również po dwie godziny języka polskiego w każdej klasie, poza ostatnią. W 1882 r. zwiększono jego ilość w klasach wstępnych i pierwszej w gimnazjach męskich do 3 godzin tygodniowo, dodano jedną godzinę do klasy szóstej oraz wprowadzono jedną godzinę do klasy siódmej. Język polski był nauczany w języku rosyjskim (Staszyński E., 1968 s.51). Jednak w niektórych szkołach, np. w II gimnazjum warszawskim, język polski w ogóle nie był umieszczany w planie zajęć lekcyjnych. Powrócił on do niego dopiero po odejściu Apuchtina w 1897 r. (Kraushar A., 1916 s. 21). L. Krzywicki wspomina bolesne wydarzenie z 1874 r., kiedy to w gimnazjum w Płocku w planie lekcji nie umieszczono języka polskiego, na co młodzież zareagowała stanowczym protestem, który jednak nie odniósł żadnego skutku (Krzywicki L., 1949 s. 86-87).

Jednak na ogół w gimnazjach uczono języka polskiego jako przedmiotu nadobowiązkowego wykładanego w języku rosyjskim (Czekalski E., 1957 s.152; Newerly I., 1967 s.53-54; Rudnicki L., 1977 s.37; Piłsudska A., 1989 s.46). Na jego nazwę używano określenia „priwiślańska gwara” albo „język miejscowy”. Władze szkolne wszelkimi sposobami dążyły do utrudnienia uczniom udziału w lekcjach tego przedmiotu. W planie lekcyjnym znajdował się on zwykle na ostatnich godzinach. Zmę-

czeniu uczniowie niewiele korzystali z tych lekcji albo je opuszczali. Do 1900 r. nie było opracowanego programu oraz odpowiednich podręczników do jego nauczania. Z używanych wypisów literatury polskiej, autorstwa Piotra Dubrowskiego, usunięto nazwiska polskich autorów. Stopnie z języka polskiego zupełnie były ignorowane, np. uczeń z oceną niedostateczną przechodził do następnej klasy i mógł zostać nawet prymusem, jeśli miał oceny celujące z innych przedmiotów. Niumieszczano ich także na świadectwie dojrzałości (Kryński A., 1916 s.56-57; Rabska Z., 1922 s.50; Nowak S., 1933 s. 19; Wołyński J., 1936 s. 60-62; Staszyński E., 1968 s. 20-22, Żeromski S., 1992 s. 216; Nusbaum-Hilarowicz J., 1992 s.40). W nauce języka polskiego stosowano klauzulę narodowościową i wyznaniową. Mogli się go uczyć tylko Polacy i katolicy. Uczniowie innej narodowości i innowiercy musieli mieć na to pisemną zgodę rodziców. W przeciwnym wypadku byli wypraszani z klasy. Poziom nauczania tego przedmiotu był bardzo niski (Czekalski E., 1957 s.152-155; Chrzanowski L., 1966 s.102).

Na terenie gimnazjum nie wolno było rozmawiać po polsku. Stanisław Grabski (1871-1949), późniejszy polityk i ekonomista, wspomina, że na korytarzach gimnazjum, do którego uczęszczał, były umieszczone napisy w języku rosyjskim: „W murach gimnazjum zabrania się mówić po polsku” (Grabski St., 1989 s.24). Podobnie było w innych szkołach. Specjalnie zatrudnieni pedale i nauczyciele pochodzenia rosyjskiego oraz zrusyfikowani Polacy pilnowali uczniów, by przestrzegali tego zarządzenia (Orłowski W., 1916 s.82, Czekalski E., 1957 s. 152-155; Sieroszewski 1959 s. 48; Dąbrowska 2005 s.193). Uczniowie już w pierwszym dniu pobytu w szkole doświadczali represji z jej strony. Julian Kulski (1892-1976), wiceprezydent przedwojennej Warszawy, uczeń gimnazjum gen. Dmochowskiego, wspomina:

„Początek nauki nie był (...) pomyślny. Zaraz pierwszego dnia uczęszczania do szkoły zdobyłem trzy «pałki» (jedyńki). Przyczyną jednej – «z powiedieñja» (ze sprawowania) – była moja rozmowa z kolegami po polsku w czasie przerwy międzylekcyjnej, podsłuchana przez inspektora szkoły. Nie umiałem sam sobie wyjaśnić przyczyn dwóch innych jedynek: «po prileżañju» i «po wnimañju», czyli z pilności i uwagi. Fakt pozostawał jednak faktem. Zrozumiałem, że trzeba dostosować się do rygorów szkolnych, a przede wszystkim lepiej kryć się z językiem ojczystym przed umundurowanymi funkcjonariuszami szkolnymi różnego rodzaju, składającymi się na personel szkoły. Zresztą w klasie byli liczni uczniowie Rosjanie, przeważnie synowie urzędników i oficerów carskich służących w «kraju nad Wisłą». Nie-

kiedy i tych 37 chłopców należało czujnie się wystrzeżać. Pierwszy dzień szkolny stał się więc pierwszą moją lekcją konspiracji” (Kulski J., 1982 s.37-38).

Konieczność używania języka rosyjskiego na terenie szkoły władze argumentowały tym, że uczniowie powinni nabierać jak największej perfekcji w posługiwaniu się nim, ponieważ to będzie dla nich użyteczne w dorosłym życiu (Załużski B., 1932 s.6-7). Uczniów, których przyłapano na mówieniu po polsku karano obniżoną ocenę ze sprawowania, zamykaniem w karcerze, chłostą, a nawet usunięciem ze szkoły (Rabska Z., 1922 s.49-50; Perzyński W., 1929 s.20; Fichna B., 1929 s.6-7; Rosen J., 1933 s.21; Nowak S., 1933 s.11; Krzywoszewski S., 1947 s.10; Czekalski E., L., 1957 s.175; Krzywicki L., 1947 s.92, Motyliński Cz., 1958 s.49; Sieroszewski W., 1959 s.96-99; Majewski J.M., 1959 s.18; Konarski K., 1965 s.65; Wańkiewicz M., 1974 s.21; Latawiec Cz., 1976, s.90-95; Curie-Skłodowska M., 1983 s.545; Grabski S., 1989 s.24, Piłsudska A., 1989 s.46, Prus B., 2002 s.13).

Uczniowie mieli zakaz czytania dzieł polskich poetów romantycznych, zwłaszcza Adama Mickiewicza (1798-1885) i Juliusza Słowackiego (1809-1849), którego nieprzestrzeżenie było uważane za poważne przestępstwo polityczne. Młodzież w czasie lekcji była poddawana rewizjom. Gdy znaleziono u niej zakazaną literaturę – była karana. Gdy u jednego z uczniów w gimnazjum męskim w Suwałkach znaleziono tomik poezji Słowackiego, wezwana przez dyrektora policja zamknęła go w areszcie, z którego jednak udało mu się zbiec i wyjechać do Ameryki. Innego ucznia, który czytał *Dziady* Mickiewicza wyrzucono ze szkoły (Nowak S., 1933 s.19; Krzywoszewski S., 1947 s.10; Wańkiewicz M., 1974 s. 37-41; Piłsudska A., 1989 s. 47; Prus B., 2002 s.11).

2. RUSYFIKACJA PROCESU NAUCZANIA I WYCHOWANIA

Rusyfikacji poddano cały proces dydaktyczno-wychowawczy. W szkole powszechnej w ogóle nie mówiono na temat miłości do Ojczyzny i historii Polski:

„Nigdy nie słyszałem w szkole – pisze Czesław Latawiec (1902-1986) – ani słowa o dziejach Polski, o kulturze polskiej, wybitnych uczonych, poetach, powieściopisarzach. Tego nie wolno było wykładać, więc nie wykładali. Nauczyciele musieli troszczyć się o kawałek chleba dla siebie i rodzin. Informacje o tym wszystkim zdobywaliśmy poza szkołą” (Latawiec 1976 s. 90).

Wycyfrowano dotychczasowe podręczniki do języka polskiego i historii, ponieważ władzom wydawały się

zbyt patriotyczne, a przez to niebezpieczne. Na ich miejsce wprowadzano nowe, pozbawione wszelkiej wartości zarówno ideowej jak i merytorycznej (Majewski 1959 s.10-12). Oddziaływanie takiej szkoły trafnie ujął Adam Bień (1899-1998), późniejszy prawnik i polityk ruchu ludowego, skazany na pięć lat więzienia w słynnym moskiewskim „procesie szesnastu”: „Z książek tych i od nauczyciela nie spływała na dzieci ani miłość, ani prawda, i dlatego cała edukacja tej szkoły stała pod znakiem zapytania” (Bień, 1984 s.252-253). Również biblioteka szkolna była narzędziem rusyfikacji. Najbardziej poczytne przez młodzież książki, np. autorstwa Juliusza Verne’a (1828-1905), Tomasza Mayna-Reid’a (1818-1883), Jamesa Fenimore’a Cooper’a (1789-1851) i inne były dostępne tylko w języku rosyjskim. Stąd młodzież wypożyczając i czytając je, mimowolnie ulegała niekiedy rusyfikacji (Krzywicki L., 1947 s.124-126; Bednarska-Ruszajowa K., 2003 s.101-102; Dąbrowska M., 2005 s.194).

Już w szkole powszechnej uczono śpiewu prawosławnych pieśni religijnych. Zdaniem Stefana Żeromskiego (1864-1925) taka praktyka miała głębokie podłoże ideologiczne: „Chodziło tam zapewne nie o nauczenie dzieci śpiewu, lecz o wbicie, wciśnięcie w ucho pieśni cerkiewnej” (Żeromski S., 1992 s.22). Uczniowie wszystkich typów szkół, zarówno rządowych, jak i prywatnych, musieli się uczyć na pamięć pełnych tytułów i imion rodziny carskiej, nazwisk dygnitarzy rosyjskich oraz hymnu rosyjskiego (Jastrzębski W., 1966 s.23-24; Jabłonowski W., 1967 s.9-10, 12-13; Jaworski K., 1972 s.55; Iwaszkiewicz J., 1975 s.55; Rubinstein A., 1986 s.17). Pisarz, krytyk, dziennikarz i tłumacz Eustachy Czekalski (1885-1970) pisze, że gdy szkołę, w której się uczył, mieli wizytować warszawski generał-gubernator I. W. Hurko i kurator warszawskiego okręgu naukowego A. L. Apuchtin, to uczniowie przez kilka miesięcy, dwie godziny tygodniowo, musieli uczyć się wszystkich stopni i godności ważniejszych funkcjonariuszy i urzędników rosyjskich. Podobnie było przed wizytacjami odbywanymi przez inspektorów (Czekalski E., 1957 s.79-80, 83-85; Jaworski K., 1972 s.123). Także wiszące w salach szkolnych portrety cara i jego małżonki, w zamierzeniu władz szkolnych, miały przypominać uczniom czymi są poddani i komu powinni służyć (Czekalski E., 1957 s.130). Pedagog i historyk literatury Mikołaj Mazanowski (1861-1944) pisze, że uczniów niekiedy zmuszano nawet do swoistego kultu tych wizerunków: „Przed wiszącym w salach szkolnych portretami «białego cara» trzeba było uchylać głowy, jak przed obrazami świętych” (Mazanowski M., 1917 s.108-109).

W gimnazjach klasycznych uczono młodzież głównie języków starożytnych, a tylko w niewielkim zakresie zapoznawano ją z kulturą starożytnej Grecji i Rzymu, stąd też młodzież nie знаła jej wpływu na kulturę i cywilizację Zachodu. W szkołach nie uczono historii i geografii Polski, ale Rosji. Nauczanie tych przedmiotów powierzano tylko i wyłącznie Rosjanom, by uniemożliwić Polakom prowadzenie ich w duchu polskim. Na lekcjach historii nie poruszano zagadnień, które były obce dla totalitarnie rządzonej Rosji, dotyczących np. ustrojów politycznych, społecznych i konstytucyjnych, parlamentarizmu i ruchów społecznych. Przemilczano również zagadnienia, które mogłyby zainteresować młodzież aktualnym życiem politycznym i społecznym. Na lekcjach geografii pomijano sprawy gospodarcze, ponieważ Rosji zależało na utrzymywaniu ziem polskich w zacofaniu cywilizacyjnym (Rabska Z., 1922 s.50; Załuski B., 1932 s.7; Nowak S., 1933 ss.20,24; Krzywicki L., 1947 s.93). Wszelkie niepoprawne aluzje polityczne lub przejęzyczenia były mocno karcone. Dla przykładu: gdy na lekcji historii jeden z uczniów w czasie odpowiedzi powiedział nieopatrznie, że po śmierci Aleksandra II, został „wybrany” w 1881 r. na cara Aleksander III (1845-1894), to otrzymał za to ocenę niedostateczną i nie został dopuszczony do egzaminu maturalnego (Nowak S., 1933 s.12).

Szkoły zupełnie nie liczyły się z polskim duchem narodowym. Podręczniki gimnazjalne fałszowały historię Polski. Nawet nie wspominały o wielkich i chlubnych wydarzeniach związanych z historią Polski (Curie-Skłodowska M., 1983 s.545; Wierzbicki 1957 s.11-12, Piłsudska A., 1989 s.45-46). Zdaniem M. Mazanowskiego nauczyciele „plugawili” historię Polski (Mazanowski M., 1917, s.108). Starano się wzbudzić u młodzieży pogardę dla kultury i historii polskiej. Równocześnie wpajano jej szacunek dla Rosji, jej kultury i caratu. Poniżano w jej oczach polskich wieszczów narodowych, a gloryfikowano poetów rosyjskich. Chciano przez to ukształtować w niej poczucie kompleksu niższości w stosunku do Rosji i Rosjan (Troczeński K., 1910 s.69; Kaden-Bandrowski J., 1911 s.91; Motyliński Cz., 1958 s.49; Gruszczyńska Z., 1959 s. 48; Piłsudska A., 1989 s.46-47).

Uczniowie byli karani nie tylko za używanie języka polskiego, ale również za to, że nie śmiali się wtedy, gdy nauczyciele parodiowali mowę polską lub sztychli z niej (Rabska Z., 1922, s.50). Starano się również wpoić uczniom poczucie tożsamości rosyjskiej. Gdy jeden z uczniów, w czasie odpowiedzi na temat generała i namiestnika Królestwa Polskiego Iwana Fiodorowicza Paskiewicza (1782-1866) powiedział o dowodzonych przez

niego wojskach rosyjskich, to nauczyciel wielokrotnie poprawiał go akcentując, że chodzi tu o „nasze” wojska. Za to, że nie chciał powtórzyć tego zaimka, został wyrzucony ze szkoły z „wilczym biletem” (Pajzderska H.J., 1916 s.80-81; Rabska Z., 1922 s.53-54).

Niektórzy rosyjscy nauczyciele w sposób niezwykle brutalny poniżali uczucia religijne uczniów. Na lekcjach atakowali Kościół i szkalowali duchowieństwo katolickie. Jeden z nich przekonywał nawet ich, że siostry zakonne mordowały własne dzieci. Gdy któryś z uczniów zaprotestował przeciwko temu, dając świadectwo, że jest katolikiem i nie chce słuchać tego typu kłamstw i pomówień, został uznany przez dyrektora szkoły za buntownika i ukarany niezwykle brutalnie wyegzekwowaną chłostą (Gnatowski J., 1912 s.54; Nowak S., 1933 s. 13; Sieroszewski W., 1959 s.46-53; Żeromski S., 1992 s.208-214).

Młodzież została poddana różnorodnym represjom. W sposób szczególny prześladowano uczniów, których rodziców zesłano na Syberię. Śledzono ich i rewidowano. Zmuszano ich do cotygodniowego strzyżenia włosów. Nauczyciele starali się odizolować ich od innych uczniów. Za najdrobniejsze przewinienia karano ich z większą brutalnością niż ich pozostali kolegi (Choynowski P., 1957 s.78). W gimnazjum żeńskim w Suwałkach walka z polskością posunięta była do tego stopnia, że zwracano uwagę nawet na sposób uczesania uczennic. Gdy w ocenie władz szkolnych przypominało ono „polską fryzurę”, musiały je zmienić. Aleksandra Piłsudska (1882-1963), z domu Szczerbińska, późniejsza druga żona marszałka Józefa Piłsudskiego (1867-1935), z powodu niewłaściwego uczesania, została uznana za rewolucjonistkę. Ukarano ją za to tygodniową „kozą”, a koleżankom zabroniono w tym czasie wszelkich z nią kontaktów (Piłsudska A., 1989 s.47).

Uczniowie podejrzani politycznie byli śledzeni przez nauczycieli prorządowych, także poza szkołą (Czekalski E., 1957 s.77; Choynowski P., 1957 s.77). Dyrektorzy podstępnie wizytowali domy rodzinne uczniów, rewidując ich szuflady i tornistry, sprawdzając przy okazji prawomyślność ich rodziców. Gdy znaleźli u jakiegoś ucznia książkę, wiersz lub modlitwę napisaną po polsku, to wyrzucali go ze szkoły (Rabska Z., 1922 s.50). Szczególnemu nadzorowi poddano stancje. Na każdej z nich był wyznaczony przez władze szkolne uczeń, tzw. „starszy”, którego obowiązkiem było czuwanie nad poprawnością polityczną uczniów klas młodszych. Zaprowadzono też książkę wyjść ze stancji, w której uczeń musiał zapisać cel i miejsce każdego wyjścia do miasta. Każdy mieszkaniec stancji mógł zapisać w niej uwagi na temat nie-

właściwego postępowania współlokatorów. Nauczyciele systematycznie, o każdej porze dnia i nocy, nachodzili stancje, w których przeprowadzali rewizje nie tylko w kuferkach, ale przeszukiwali nawet sienniki, szukając zakazanych książek. Najczęściej uczniom udawało się je bezpiecznie ukryć, ponieważ wyznaczali spośród siebie dyżurnych, którzy stali na rogach ulic i w porę ostrzegali kolegów o nadchodzącym wizytatorze. Nauczyciele podsłuchiwali także uczniów czatując pod oknami stancji (Mazanowski M., 1917 s. 101; Perzyński 1929 s.19-25; Krzywicki L., 1947 s.77-78, 100; Grabski S., 1989 s.41; Żeromski S., 1992 s.146).

W szkołach panował rygor i iście żołnierska dyscyplina. Związane to było z tym, że jako nauczycieli zatrudniano często byłych wojskowych, a dyrektorami szkół mianowano podoficerów i oficerów, którzy wprowadzali w szkole dryl wojskowy i byli bezwzględni w stosunku do uczniów. Oficerowie prowadzili też zajęcia z musztry (Kosiakiewicz W., 1908 s.12; Mazanowski M., 1917 s.92; Gomulicki W., 1918 s. 17-18; Jeziorowski K., 1933 s.8; Rosen J., 1933 s.21).

Na mocy regulaminów szkolnych uczniowie, począwszy od szkoły powszechnej, musieli nosić mundurki oraz czapki, na których frontonie było umieszczone rosyjskie godło państwowe – dwugłowy orzeł oraz numer gimnazjum (Czekalski E., 1957 s.140-141; Kulski J., 1982 s.39). W. Gomulicki wspomina, że w zaborze rosyjskim mundury z lat 1860-1870 były podobne do mundurów wojskowych:

„Ładne. Skrajane «do figury», zapinane na jeden rząd srebrnych, gładkich guzików, z małemi guziczkami przy rękawach. Czapki zaś były formy francuskiej, również niebieskie, z białą wypustką, z prostym daszkiem – takie, jakich dotąd wojsko francuskie używa” (Gomulicki W., 1918 s.12).

Według Cz. Latawca, w nieco późniejszym okresie podobnie wyglądały mundury w Sandomierzu:

„Uczniowie gimnazjum nosili w Kongresówce niemal wojskowe mundury: siwe szynele, a pod nimi granatowe ubrania z wysokimi kołnierzami, halsztukami i srebrnymi guzami. Mundur był przepasany pasem ze srebrną klamrą, na niej inicjały szkoły: SP (Sandomierskie Progimnazjum). Na głowie nosili wysokie kaszkiety z daszkiem ozdobione oznaką – inicjały szkoły splecione zestylizowaną palmą” (Latawiec Cz., 1976 s.93).

W okresie natężonej rusyfikacji, władze szkolne przywiązywały wielką wagę do tego, by mundury były zgodne z regulaminem szkoły. Zsuniecie czapki na tył głowy

lub rozpięcie mundurka w czasie upałów było traktowane przez nie jako lekceważenie przez ucznia regulaminu szkoły (Gomulicki W., 1918 s.242). Nawet woźny miał prawo nie wpuścić do szkoły ucznia posiadającego braki w umundurowaniu (Czekalski E., 1957 s.142-143). Adolf Sowiński (1914-1963) w powieści biograficznej o Stefanie Żeromskim opisuje wizytę w Męskim Gimnazjum Rządowym w Kielcach generała-gubernatora warszawskiego J. W. Hurko i Apuchtina, która odbyła się w dniu 4 listopada 1883 r. Apuchtin zwrócił uwagę przede wszystkim na „nieforemne” czapki uczniów (Sowiński 1956 s.279). Jeden z poetów tak opisuje wygląd przeciętnego ucznia: Mundur na wszystkie guziki zapięty, // Jak u rekruta ostrzyżona głowa. // Na szyi halstuch... W ustach obca mowa – // I tylko w piersi ogień buntu święty... (Dębicki Z., 1916 s.17). Zdarzało się, że za brak munduru dyrektorzy szkół karali uczniów chłostą (Dygasiński A., 1952 s.43-44).

Bicie dzieci polskich było poniekąd wpisane w proces rusyfikacji prowadzonej przez szkołę. Jeszcze przed wybuchem powstania styczniowego Kurator Okręgu Naukowego Warszawskiego Paweł Aleksandrowicz Muchanow (1798-1871) wprowadził do szkół system policyjno-rusyfikacyjny zwany „systemem muchanowskim”, polegający na bezwzględnej dyscyplinie i biciu uczniów (Czarnowski 1921 s.8-9). Zrusyfikowani nauczyciele szkół elementarnych często bili z byle powodu polskie dzieci. Szczególnie zaś za brak postępu w języku rosyjskim oraz za nieprzestrzeganie regulaminu szkoły czy nieznanomość nazwisk członków rodziny cesarskiej (Dygasiński 1952, s.12 43-44; Majewski D., 1959 s.10; Jabłonowski W., 1967 s.13-14; Szelburg 1971a s.428-429).

Szczególnie okrucieństwo charakteryzowało nauczycieli pochodzenia rosyjskiego. Jeden z nich Demian Kiryłuk – jak pisze E. Czekalski – jako metodę wychowawczą stosował bicie: „Nauka nie odbywała się bez linii, trzciny i dyscypliny”. Na jego polecenie dyżurny podawał listę chłopców, którzy popełnili jakieś przewinienia, wśród których były też tak błahe, jak np. dłubanie w nosie. Przed rozpoczęciem chłosty nauczyciel sprawdzał, czy chłopcy nie mają pod spodniami zeszytów, które czasami wkładali dla amortyzacji uderzeń. Uczniowie, u których znalazł zeszyt musieli zdjąć spodnie i byli bici po gołym ciele tak okrutnie, że zdarzało się, iż podczas chłosty załatwiali sprawy fizjologiczne (Czekalski E., 1957 s.78). Jednak „najgorszą karą było zdejmowanie nie tylko spodni, ale i «podsztanników». Z szuflady katedry Demian Kiryłuk wydostawał zajęczą nogę z pięcioma rzemiennymi paskami. Dziesięć uderzeń przy akompaniamencie krzyku, płaczu, zawodzenia spadało z za-

wziętością na chłopcę siedzenie” (Czekalski E., 1957 s.80).

Również w innych szkołach kary bicia były bardzo brutalne. Wzywano nieraz na egzekucję kilku uczniów i bito ich namoczonymi łożami, np. za złe oceny (Mazanowski M., 1917 s.102-103; Kamiński 1922, s.30-31; Nusbaum-Hilarowicz 1992 s.38). W szkole realnej w Kielcach, w niektórych przypadkach za zgodą rady pedagogicznej, karę chłosty wymierzano publicznie na oczach uczniów całej szkoły lub kilku klas (Dygasiński 1952 s.100-101, 104-105). Uczniów bito też po głowie szpicrutą, pięścią lub trzcina (Rabska 1922 s.50; Gnatowski 1912 s.51). Czymś powszednim było ich bicie trzcina lub linijką po rękach (Orzeszkowa E., 1905 s.333; Krzywicki 1947, s. 63-64; Gruszczyńska 1959 s.127; W. Kossek 1967 s.8-9; Szelburg-Zarembina 1971b s.476-477; Rudnicki 1977 s.59; Bień 1984 s.252; Nietyksza 1985 s.22; Matlakowski 1991, s.44) i szarpanie uszów (Hertz 1960 s.170). W jednej ze szkół dyrektor prztykał w ucho i napominał rozrabiających uczniów: „Nie bądź głupi, szanuj szkołę”. Sztukę prztykania opanował do perfekcji: „I prztykać także lubił, a robił to tak jakoś zgrabnie, że ucho w jednej chwili czerwieniało jak dojrzały pomidor, w dodatku ugotowany, bo piekło, że strach” (Hertz 1960 s.123). Jeden z nauczycieli uderzył nawet ucznia w twarz (Kamiński 1922 s.18). Największą karą było usunięcie ucznia ze szkoły, nieraz z tzw. wilczym biletem, co skutkowało tym, że nie mógł być przyjęty do innej (Dygasiński 1952, s. 83; Sieroszewski 1959 s. 99-100; Zarzycka 1990 s.87). Stosowano ją szczególnie za przestępstwa polityczne (Żmijewska 1907 s.64-69; Gnatowski 1916 s.73-76; Pajderska 1916 s.80-81; Rabska 1922 s.53-54; Dygasiński 1952 s.100-101; Orzeszkowa 1954 s.30-32; Choynowski 1957 s.152, 168; Prus 2002 s.11, 13).

3. REPRESJONOWANIE NAUCZYCIELI

Ostrza rusyfikacji zostały skierowane także przeciwko nauczycielom. Długoplanowe zamierzenia ich rusyfikacji były realizowane już w seminariach nauczycielskich. Przyjmowano do nich tylko dzieci chłopskie, licząc na większą ich podatność na rusyfikację (Gawęcki 1958 s.137). Na mocy ustawy z 5 stycznia 1866 r. nauczycieli szkół początkowych przygotowywały seminaria, które – oprócz Warszawy – celowo były zakładane w małych miasteczkach (Siennica, Łęczycza, Solec, Biała, Chełm, Jędrzejów, Wejwery, Wymyślin), by uniemożliwić kandydatom na nauczycieli zetknięcie się z ośrodkami polskiego życia kulturalnego. Nauka w nich trwała 3 lata. Pierwsze 2 lata miała charakter teoretyczny, a ostatni praktyczny. Poziom nauczania był bardzo niski Zwr-

cano baczna uwagę na biegłą znajomość języka rosyjskiego, którego uczono 16 godzin tygodniowo (Nowicki 1937 s.10; A. Meissner 2013 s.76).

W seminarium nauczycielskim w Łęczycy nie wykładano w ogóle języków obcych, natomiast kładziono wielki nacisk na naukę języka rosyjskiego, historii i geografii Rosji. W dydaktyce chodziło głównie o wychowanie przyszłych rusyfikatorów. Mówienie po polsku było zabronione. Uczniów, którzy rozmawiali po polsku, wyrzucano ze szkoły (Majewski 1959 s.21,18). Uczniowie, którzy ulegli rusyfikacji, po ukończeniu seminarium, jako nauczyciele byli ślepych narzędziami używanymi przez zaborcę do wynaradawiania dzieci polskich (Nowicki 1937 s.12).

Przejawem rusyfikacji szkolnictwa był nakaz noszenia przez nauczycieli gimnazjalnych mundurów rosyjskich (Tyszkiewicz 2006 s.72). Nauczycieli zmuszano do używania języka rosyjskiego nie tylko w czasie prowadzenia lekcji, ale także w rozmowach prywatnych. W czasach nasilonej rusyfikacji nauczyciele nie rozmawiali z uczniami po polsku nie tylko na terenie szkoły, ale także poza jej murami (Sieroszewski 1959 s.48; Żeromski 1992 s.145). Zwalniano z pracy nauczycieli i dyrektorów szkół pochodzenia polskiego, którzy nie znali dobrze języka rosyjskiego oraz postrzeganych przez władze, jako odpowiedzialnych za opóźnianie procesu rusyfikacji (Rosen 1933 s.21; Sieroszewski 1959, s. 46; Nusbaum-Hilarowicz 1992 s.33-34, 37-39).

W Warszawie zwolniono nauczycieli, którzy nie podpisali się pod listem do Apuchtina, wyrażającym ubolewanie z powodu spoliczkowania go w dniu 16 kwietnia 1883 r. przez rosyjskiego studenta Uniwersytetu Warszawskiego Jewgienija Żukowicza (Rabska 1922 s.92-93; Niedźwiedzki 1916 s.15). Zwolnienie nauczyciela z pracy kończyło się niejednokrotnie dla niego tragicznie, np. przedwczesną śmiercią (Orzeszkowa 1989 s.55). Przy użyciu różnego rodzaju intryg zmuszano do zwolnienia się z pracy nauczycieli mających autorytet u młodzieży i wychowujących ją w duchu patriotycznym. Z pracy zwolnił się m.in. lubiany przez młodzież nauczyciel V Gimnazjum w Warszawie Edward Poznański, ponieważ „Rosjanie patrzyli na niego podejrzanym okiem” (Nowak 1933 s.16).

Niewygodnych dla władz nauczycieli przenoszono też do innych miejscowości. Na miejsce zwolnionych i przeniesionych zatrudniano nauczycieli włączających się w proces rusyfikacyjny (Rosen 1933 s.2; Sieroszewski 1959 s.46). Dla przykładu 20. letni nauczyciel historii Tomasz Siemiradzki (1859-1940), który miał dobry

kontakt z młodzieżą, został przeniesiony z Siedlec do Kielc, skąd, na skutek denuncjacji jednego z uczniów rosyjskich, w 1885 r. przeniesiono go do Łomży. Na jego miejsce zaangażowano trzech nauczycieli rosyjskich. Z kolei z Łomży przeniesiono go do Odessy (Koszutski 1928 s.9, 13; Krzywicki 1947 s.95-96; Sowiński 1956 s.359-362; Sieroszewski 1959 s.46). Na skutek tych posunięć systematycznie malała liczba nauczycieli Polaków, czego przykładem może być gimnazjum żeńskie w Suwałkach, w którym, poza katechetą i polonistą, uczyli sami Rosjanie (Piłsudska 1989 s.46). Natomiast w gimnazjum w Siedlcach jedynym nauczycielem Polakiem był matematyk Feliks Terpiłowski, który jednak nie uzewnętrzniał swej polskości (Koszutski 1928 s.9).

Dyrektorzy szkół i inspektorzy śledzili nauczycieli i uczniów w czasie lekcji:

„Drzwi od korytarza były na wysokości oczu dorosłego człowieka zaopatrzone w okragłe «judasze» z szybkami. Cicho, dzięki gumowym obcasom, przechadzający się kiedyś niekiedy po korytarzu dyrektor lub inspektor zaglądał ciekawie i podejrzliwie przez te szybki do klasy, gdy coś zwróciło jego uwagę. Obydwaj czynili to również bez doraźnych powodów, jedynie «z urzędu», w ramach funkcji najwyższych szpicli szkolnych” (Sowiński 1956 s. 114).

Inwigilowani nauczyciele, którzy wykładali po polsku lub przekazywali uczniom wiedzę niezgodną z oficjalną linią programową, instynktownie zerkali na drzwi i ściany, obawiając się podsłuchu ze strony dyrektora lub inspektora. By temu zapobiec, poszczególni uczniowie stali na warcie przy drzwiach, ostrzegając nauczyciela przed nadchodzącym inwigilatorem. W porę ostrzeżony nauczyciel powracał do zaplanowanego tematu i prowadził wykład po rosyjsku, co uspakajało inspektora, który przez „judasza” monitorował klasę (Gomulicki 1918 s. 169-170, Sowiński 1956 s. 113-118). Jak już wspomniano, w śledzeniu nauczycieli i uczniów brali także specjalnie zatrudnieni dozorczy, zwani pedlami (Choynowski 1957 s. 149, Czekalski 1957 s. 214, Żeromski 1992 s. 50-51). Władze szkolne posługiwały się też nauczycielami – konfidentami, którzy zaskarbiali sobie zaufanie uczniów po to, by później donosić na nich o ich

działalności niepodległościowej i samokształceniowej (Rabska 1922 s. 68-79). Metody rusyfikacji niekiedy były tak perfidne, że nawet niektórzy nauczyciele Rosjanie, o wyższym poziomie moralnym i intelektualnym, niechętnie zatrudniali się w szkołach, w których wymuszano na nich postępowanie niezgodne z etyką nauczycielską (Curie-Skłodowska 1983 s.545; Curie-Skłodowska 1990 s.8).

Sytuacja w szkole zmieniła się po rewolucji w 1905 r.: „Walki i ofiary proletariatu wyrobiły i uczniom jaką taką niepisana konstytucję. Od razu skończyło się z przeklętym odwiecznym rygiorem. Uczyniło się w szkole przyjemnie, ustał strach” (Strug 1985 s.11). Jednak po okresie zrywu i nadziei, powróciły dawne porządki (Strug 1985 s.16; Kulbaka 2010 s. 50-61; Kulbaka 2013 s. 59-80).

PODSUMOWANIE

Celem niniejszego studium było ukazanie procesu rusyfikacji ziem polskich zaboru rosyjskiego, który polegał głównie na sukcesywnym eliminowaniu ze szkół języka polskiego i zastępowaniu go językiem rosyjskim. Na terenach szkół, pod sankcją niekiedy bardzo okrutnych kar, nie można było uczniom i nauczycielom rozmawiać w języku polskim. Uczniowie mieli zakaz również czytania dzieł polskich poetów romantycznych, zwłaszcza Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego. Rusyfikacji poddano cały proces dydaktyczno-wychowawczy. W nauczaniu historii akcentowano historię Rosji, a fakty z historii Polski fałszowano. Szkalowano też Kościół i duchowieństwo katolickie. Polityka rusyfikacyjna władz szkolnych miała też wpływ na stosowane w szkołach metody wychowawcze, które opierały się głównie na stosowaniu różnych form przemocy nauczycieli względem uczniów. Niewygodnych dla władz nauczycieli zwalniano lub przenoszono do innych miejscowości, a uczniów usuwano ze szkół. Na koniec z wielkim naciskiem trzeba podkreślić fakt, że większość nauczycieli i uczniów nie poddawała się wywieranej na nich presji i stawiała opór polityce rusyfikacyjnej władz zaborczych, co jednak domaga się osobnego opracowania.

LITERATURA

- Bednarska-Ruszajowa K., *Biblioteki i książki w pamiętnikach polskich XVIII-XX wieku. Rekonesans źródłowy*, Kraków 2003
- Bień A., *Bóg wysoko – dom daleko*, Warszawa 1984
- Choynowski P., *W młodych oczach. Powieść*, Kraków 1957
- Chrzanowski I., *Wspomnienia lat młodych*, „Przegląd Humanistyczny” 1966 nr 3, s. 87-122
- Curie-Skłodowska M., *Autobiografia*, Lublin 1990
- Curie-Skłodowska M., *Wspomnienia*, w: *Kufer Kasylidy, czyli wspomnienia z lat dziewczęcych*, wyboru pamiętników XVIII-XIX w. dokonały D. Stępniewska i B. Walczyna, Warszawa 1983

- Czapska M., *Europa w rodzinie*, wstęp P. Ariès, posłowie K. A. Jeleński, Warszawa 1989
- Czarnowski S. J., *Wspomnienia z trzech stuleci XVIII, XIX i XX*, Warszawa 1921
- Czekalski E., *W cieniu zamkowego zegara*, Warszawa 1957
- Dąbrowska M., *Noce i dnie*, t. 3, Kraków 2005
- Dębicki Z., *Wspomnienie*, w: *Na szkołę polską*, Warszawa 1916
- Dygasiński A., *W Kielcach. Opowiadania i uwagi o czasach szkolnych*, Warszawa 1952
- Fichna B., *Z dni chmurnych i górnych. Wspomnienia*, Łódź 1929
- Galek Cz., *Koncepcje kształcenia zawodowego w Królestwie Polskim*, w: *Oświata na ziemiach polskich pod zaborami wobec wyzwań cywilizacyjnych*, red. A. Meissner, J. Potoczny, Lublin 2013
- Gawęcki M., *Żydowskie Woj i ency*, w: *Pamiętniki nauczycieli weteranów*, wybrał, wstępem i objaśnieniami opatrzył M. Kozakiewicz, Warszawa 1958
- Gnatowski J., *Z ciężkich dni*, w: tenże, *Ostatnia msza, Z ciężkich dni*, Lwów 1912
- Gnatowski J., *Zjednoczeni miłością*, w: *Na szkołę polską*, Warszawa 1916
- Gomulicki W., *Wspomnienia niebieskiego mundurka*, Warszawa 1918
- Grabski S., *Pamiętniki*, t. 1, do druku przygotował i wstępem opatrzył W. Stankiewicz, Warszawa 1989
- Gruszczyńska Z., *Czterdzieści lat w szkole (wspomnienia uczennicy i nauczycielki)*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1959
- Hertz B., *Ze wspomnień Samowara*, Warszawa 1960
- Iwaszkiewicz J., *Książka moich wspomnień*, Warszawa 1975
- Jabłonowski W., *Pamiętniki z lat 1851-1893 (wybór)*, z rękopisu dokonał wyboru, wstępem i przypisami opatrzył J. Fijałek, Wrocław 1967
- Jabłońska K., *Płomień na wietrze*, Lublin 1964
- Jastrzębski W., *Wspomnienia 1885-1919*, Warszawa 1966
- Jaworski K. A., *Wywoływanie cieni*, Lublin 1972
- Jeziorowski K., *Wspomnienia z lat 1886-1924*, Siedlce 1933
- Kaden-Bandrowski J., *Niezuła. Powieść*, Lwów 1911
- Kamieński G., *Z moich szpargałów*, t. 1, Warszawa 1922
- Konarski K., *Dalekie i bliskie. Wspomnienia szczęśliwego człowieka*, Wrocław 1965
- Kosiakiewicz W., *Jak za dawnych czasów*, Warszawa 1908
- Kossek W., *Kartki z życiorysu proletariusza*, w: *Wspomnienia weteranów rewolucji 1905 i 1917 roku*, red. Z. Spieralski, Łódź 1967
- Koszutski S., *Walka młodzieży polskiej o wielkie ideały. Wspomnienia z czasów gimnazjalnych i uniwersyteckich: Siedlce, Kielce, Warszawa, Kijów, Berlin, Paryż (1881-1900)*, Warszawa 1928
- Kraushar A., *Czasy szkolne za Apuchtina. Kartka z pamiętnika (1879-1897)*, Warszawa 1916
- Kryński A. A., *Z dziejów tłumienia polszczyzny*, w: *Na szkołę polską*, Warszawa 1916
- Krzywicki L., *Wspomnienia*, przygotował do druku S. Stępowski, t. 1, Warszawa 1947
- Krzywoszewski S., *Długie życie. Wspomnienia*, t. 1, Warszawa 1947
- Kucha R., *Z dziejów szkolnictwa zawodowego w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku*, w: *Koncepcje kształcenia i rozwój szkolnictwa zawodowego w XIX i XX wieku. Wybrane zagadnienia*, pod red. R. Kuchy, H. J. Fuchsa, Lublin 1992
- Kulbaka J., *Szkolnictwo krasnostawskie od powstania listopadowego do I wojny światowej*, w: „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. VII, 2009
- Kulbaka J., *Aktywność społeczno-polityczna mieszkańców Krasnegostawu i powiatu krasnostawskiego w pięćdziesięciolecie po powstaniu styczniowym*, w: „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. VIII, 2010
- Kulbaka J., *Krasnostaw i powiat w pięćdziesięciolecie po powstaniu styczniowym*, w: „Zapiski Krasnostawskie”, t. IV, 2013
- Kulski J., *Z minionych lat życia 1892-1945*, wstęp M. M. Drozdowskiego, Warszawa 1982
- Łatawiec Cz., *Sandomierz – moja młodość*, Warszawa 1976
- Majewski D., *Wspomnienia nauczyciela z lat 1893-1945*, Wrocław-Warszawa 1959
- Malewska H., *Apokryf rodzinny*, Warszawa 1977
- Małecki J. M., *Zarys dziejów Polski 1864-1939*, Kraków 1991
- Maternicki J., *Kultura i edukacja historyczna społeczeństwa polskiego w XIX w. Zarys problematyki*, w: *Edukacja historyczna społeczeństwa polskiego w XIX w.*, red. J. Maternicki, Warszawa 1981
- Matlakowski W., *Wspomnienia z życia przeszłego i teraźniejszego (1850-1895)*, z rękopisu do druku przygotował, przedmową i komentarzem opatrzył J. Kapuścik, Wrocław 1991
- Mazanowski M., *Strajk*, w: tenże, *Szkice*, seryja II: *Wyrodny, O Własie, Strajk, Z notatnika nauczycielki, Córki na wydaniu*, Kraków 1917
- Meissner A., *Kształcenie nauczycieli szkół ludowych na ziemiach polskich w XIX wieku jako wyzwanie edukacyjne*, w: *Oświata na ziemiach polskich pod zaborami wobec wyzwań cywilizacyjnych*, red. A. Meissner, J. Potoczny, Lublin 2013
- Miąso J., *Szkolnictwo zawodowe w Królestwie Polskim w latach 1815-1915*, Wrocław 1966
- Motyliński Cz., *Płock – 1905*, w: *Pamiętniki nauczycieli weteranów*, wybrał, wstępem i objaśnieniami opatrzył M. Kozakiewicz, Warszawa 1958
- Możdżeń S. I., *Historia wychowania 1895-1918*, Kielce 2000
- Nawroczyński B., *Początek mojej drogi szkolnej za Apuchtina (1892-1895)*, „Pamiętnikarstwo Polskie” 1972 nr 4, s. 63-68
- Newerly I., *Żywe wiązanie*, Warszawa 1967
- Niedźwiedzki W., *Jawnogrzeszniak*, w: *Na szkołę polską*, Warszawa 1916
- Nietyksza B., *Nadzieje, złudzenia, rzeczywistość. Wspomnienia z lat 1912-1945*, t. 1, Warszawa 1985

- Nowak S., *Z moich wspomnień*, cz. 1: *Lata szkolne 1884-1902*, Częstochowa 1933
- Nowicki Z., *Kartki z dziejów ruchu nauczycielskiego w Polsce*, Warszawa 1937
- Nusbaum-Hilarowicz J., *Pamiętniki przyrodnika. Autobiografia*, Kraków 1992
- Orłowski W., *Z ubiegłych dni*, w: *Na szkołę polską*, Warszawa 1916
- Orzeszkowa E., *A...B...C*, w: *Arcydzieła nowelistyki pozytywizmu*, wybór i postowie E. Pieścikowski, Szczecin 1989
- Orzeszkowa E., *Silny Samson*, w: *Z jednego strumienia szesnaście nowel przez dziesięciu autorów z przedmową Elizy Orzeszkowej*, E. Wende i spółka, Warszawa 1905
- Orzeszkowa E., *Zygmunt Ławicz i jego koledzy*, w: *taż, Dzieła wybrane w dwunastu tomach*, t. 3, red. J. Krzyżanowski [i in.], Warszawa 1954
- Pajzderska H. J., *Hajota, Tragedya zaimka dzierzawczego (z prawdziwego zdarzenia)*, w: *Na szkołę polską*, Warszawa 1916
- Perzyński W., *Uczniaki. Powieść z 4 rysunkami i okładką Kamila Mickiewicza*, Warszawa [1929]
- Pieczewski P., *Nad głębią czasu*, w: *Wspomnienia weteranów rewolucji 1905 i 1917 roku*, red. Z. Spieralski, Wyd. Łódzkie, Łódź 1967
- Piłsudska A., *Wspomnienia*, Warszawa 1989
- Poznański K., *Reforma szkolna w Królestwie Polskim w 1862 roku*, Wrocław 1968
- Poznański K., *Wybrane zagadnienia z historii wychowania*, t. 2, Warszawa 2009
- Prus B., *Dzieci*, Warszawa 2002
- Rabska Z., *Młodość w niewoli. Opowiadanie z czasów szkoły apuchtinowskiej dla młodego wieku*, Warszawa [i in.] 1922
- Romanowski W. Z., *Z dziejów szkoły i oświaty elementarnej na Lubelszczyźnie w początkach XX wieku*, Lublin 1970
- Rosen J., *Wspomnienia 1860-1925*, spisała A. Leo, Warszawa 1933
- Rubinstein A., *Moje młode lata*, Kraków 1986
- Rudnicki L., *Stare i nowe*, Warszawa 1977
- Sieroszewski W., *Pamiętniki, Wspomnienia*, z rękopisu wydał A. Lam, Kraków 1959
- Sowiński A., *Lata szkolne. Opowieść o Stefanie Żeromskim*, Warszawa 1956
- Staszyński E., *Polityka oświatowa caratu w Królestwie Polskim (od powstania styczniowego do I wojny światowej)*, Warszawa 1968
- Strug A., *Pokolenie Marka Świdy*, postowie J. Pieszczachowicz, Kraków 1985
- Szelburg-Zarembina E., *Ludzie z wosku*, w: *taż, Dzieła*, t. 5: *Wędrówka Joanny, Ludzie z wosku*, Lublin 1971 a Szelburg-Zarembina E., „*Niech jak najdalej mnie owoc mój padnie*”, w: *taż, Dzieła*, t. 3: *Krzyże z papieru, Legendy Warszawy, Ziarno gorczyczne, Spotkania, W cieniu kolumny*, Lublin 1971 b
- Troczewski [Limpidus] K., *Urwipolcie. Opowieść ze wspomnień szkolnych*, Warszawa 1910
- Tyszkiewicz B., *Dumy i dumki, czyli prawdziwa powieść*, do druku podał S. Górzyński, t. 1, Warszawa 2006
- Wańkowicz M., *Tędy i owędy*, Warszawa 1974
- Wołyński J., *Wspomnienia z czasów szkolnictwa rosyjskiego w b. Królestwie Polskim 1868-1915*, Warszawa 1936. Wroczyński R., *Dzieje oświaty polskiej 1795-1945*, Warszawa 1996
- Załuski B., *Wspomnienia i refleksje na tle przebiegu walki o szkołę Polską (1905-1930)*, Warszawa 1932
- Zarzycka I., *Panna Irka*, Lublin 1990
- Zawieyski J., *Gdzie jesteś przyjacielu*, Warszawa 1956
- Żeromski S., *Szyfowe prace*, oprac. A. Hutnikiewicz, Wrocław 1992
- Żmijewska E., *Płomyk. Z pamiętnika instytucji*, Kraków 1907

Jeśli ktoś tęskni do harmonii w życiu, to powinien zaangażować się do towarzystwa śpiewaczego, a nie w politykę.

NORBERT BLUM

Słowo cnota polityczna to nonsens.

NAPOLEON BONAPARTE

W polityce nie wolno nigdy cofać się ani zawracać, trzeba unikać przyznania się do błędu –grozi to utratą szacunku. Gdyby zrobiło się błęd, trzeba przy nim obstawać, a przyznają nam w końcu rację.

NAPOLEON BONAPARTE

Bywają w polityce sytuacje, z których można się wydobyć jednym błędem.

NAPOLEON BONAPARTE

W polityce nedorzeczność nie jest przeszkodą.

NAPOLEON BONAPARTE

Olga Lalak International Information Department National University
«Lviv Polytechnic»
E-mail: olya_muzika@mail.ru

Studia Społeczne 13 (2) /2015

ISSN 2081-0008

e-ISSN: 2449-9714

str. 59-67

ИНТЕРНЕТ-МЕМЫ «ГИБРИДНОЙ» ВОЙНЫ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ ПРОТИВ УКРАИНЫ КАК ФАКТОР ДЕСТАБИЛИЗАЦИИ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ /

INTERNET MEMES OF "HYBRID" WAR OF RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE AS A FACTOR OF DESTABILIZATION OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

ABSTRACT

While Russian Federation uses informative propaganda, we can see destabilized intercultural communication between Ukrainians and Russians. In the end of February 2014 Russia, in illegal way, has occupied the Autonomous Republic of Crimea, the part of sovereign Ukraine. This was the reason of beginning of "hybrid" war between countries. Such as Russian military organizations had: infatuated administrative buildings and infrastructure; proclaimed the Donetsk and Luhansk People's Republics, the Ukrainian government has begun an anti-terror operation since April 2014.

There are widely used facilities of informatively-psychological and cyber wars, except classic methods of military operations, in the frames of "hybrid" war in East Ukraine. We should distinguish Internet memes, as elements of cultural information that contain certain formulations that in future make an influence on a decision-making of network's users. Memes manipulate public opinion, including even unmoral words, phrases and pictures, such as: "vatnik", "ukrop", "Afro Banderite", "Zhydo-Banderite", "tolerast", "rasizm", "nasizm" etc.

Author considers that there is a necessity to: settle a conflict situation between Ukraine and Russian Federation by a peaceful way; prang the stereotype models of behavior among public layers; decrease informatively-propagandist struggle in a tactic way; attain the intercultural mutual understanding.

KEY WORDS: INTERNET MEMES; "HYBRID" WAR; RUSSIAN FEDERATION; UKRAINE; INTERCULTURAL COMMUNICATION; TOLERANCE.

РЕЗЮМЕ

Исследовано, что межкультурная коммуникация – это взаимодействие представителей культурных сообществ, ориентированное на достижение понимания, их взаимообогащения в социокультурном и духовном планах. Происходит на макроуровне (политические институции) и на микроуровне (межличностное общение людей в быту, неформальных контактах). Однако, при определенных обстоятельствах коммуникация между представителями разных культур может подлежать дестабилизации.

Например, в ходе «гибридной» войны Российской Федерации против Украины, кроме классических приемов борьбы, вооруженных атак и террористических нападений, широко применяются средства информационно-психологической и кибервойны. В частности, на межкультурные отношения украинцев и россиян дестабилизирующе влияют современные Интернет-мемы. «Мем», как единица культурной информации, содержит определенные формулировки, которые в дальнейшем влияют на принятие решения потребителей всемирной сети. К ним относим ироничную фразу, звукоряд, видео или изображение, которые возникли спонтанно и приобрели популярность в Интернет-среде.

Среди самых популярных из них можно назвать: «ватник» (человек, который слепо ненавидит всё нерусское), «жидобандеровец» (манипулятивно-пропагандистский концепт российских СМИ, связанный с нетолерантным отношением к еврейскому народу), «афробандеровец» (термин, что демонстрирует алогичность мифов, созданных в ходе «гибридной» войны), «толераст» (жаргонный способ унижения человеческого качества - терпимости) и другие.

Ключевые слова: Интернет-мемы; «гибридная» война; Российская Федерация; Украина; межкультурная коммуникация; толерантность.

1. ВСТУПЛЕНИЕ

Фундаментом межкультурных недоразумений могут быть нормативно-ценностные установки, вербальные и невербальные отличия, способы поведения, традиции и стили мышления. В ситуации захватнической политики Российской Федерации относительно Украины, наблюдаем глубокие предпосылки конфликтов, нетерпимости, отвращения. Наиболее наболевшей на сегодня есть плоскость «гибридной» войны и информационно-пропагандистские мероприятия в ее границах.

В результате влияния массовой культуры на сознание людей, отдельного внимания заслуживают ячейки информационного давления на общественно-политическое положение. В последние годы все большей популярности приобретает термин «мем», в том числе и среди ученых. Кроме предоставления расширенных толкований, видим трактовку мемов как средств информационно-пропагандистского влияния, медиа-оружия, рекламных трюков, политических манипуляций и т.п. Следовательно, мемы, Интернет-мемы представляют значительную часть предконфликтных отношений, являются одним из факторов дестабилизации мирного сотрудничества между представителями и представительствами разных культур.

2. ВВЕДЕНИЕ

Процесс глобализации общества обусловил актуализацию взаимоотношений между культурами. Индивидуальное сотрудничество, групповые контакты, взаимодействие между представителями разных этнических групп – все это нуждается в согласованных коммуникативных связях. Следовательно, субъектами межкультурной коммуникации могут стать частные или институционализированные партнеры, представители разных культур или представительства международного значения, и другие.

Под межкультурной коммуникацией понимаем взаимодействие представителей культурных сообществ, ориентированное на достижение понимания, их взаимообогащения в социокультурном и духовном планах. Она происходит на макроуровне (политические институции) и на микроуровне (межличностное общение людей в быту, неформальных контактах).

Для успешной кросс-культурной коммуникации предусматриваем следующие составляющие: толерантное отношение, терпимость, интерактивность сотрудничества, применение новейших коммуникационных технологий, развитие национальных и региональных программ взаимодействия, культурная дипломатия, многосторонний диалог между цивилизациями и т.п.

Межкультурная коммуникация является весомым элементом информационного взаимодействия между государствами, она характеризует современные международные отношения в условиях трансформации политической системы мира. Однако, при обстоятельствах, когда взаимодействующая сторона не учитывает разнообразия социально-культурных традиций и права на собственную идеологическую систему ценностей другой стороны, коммуникация между представителями разных культур может быть дестабилизированной.

Краткий обзор современной общественно-политической ситуации в Украине и Российской Федерации позволит понять предпосылки возникновения «гибридной» войны и осветить положение участников конфликта. Соответственно, с 21 ноября 2013 г. по 22 февраля 2014 г. в Украине длилось массовое народное движение, направленное против своеволия власти. Это уже был второй Майдан, общепринятое название которого «Революция достоинства» (первый Майдан был назван «Оранжевой революцией»). Он символизировал стремление украинцев прекратить олигархически-клановую модель внутренних политических отношений и принять евроинтеграционный курс развития страны (Куц 2015 : 330-331, Смержевська 2015 : 209).

После ЕвроМайдана украинская нация сгруппировалась и модернизировалась. Однако, у этнических россиян из Восточной Украины проснулось желание принадлежать к Большой России. С точки зрения украинского криминального законодательства, это незаконное явление, когда этническое меньшинство претендует на присоединение части территории Украины к другой стране.

В то же время, с начала 2000-х годов в Российской Федерации сформировался властный режим под названием «путинизм». Президент В.В. Путин своей политикой напоминает признаки фашистской диктатуры, национализма, социального консерватизма, доминирования государства над СМИ, а также «управляемой демократии». Большинство граждан

современной России, имея за желательного президента авторитарного лидера, искренне поддерживают стремление Владимира Владимировича собрать все «русские» земли и признать страны Запада врагами. Отсюда возникает новый неологизм – «неоцаризм» – политическое клише, обозначающее стиль правления президента Российской Федерации В. Путина. Маргинализованные россияне, которые легко поддаются публичной риторике президента, который пропагандирует уважение к советскому прошлому, получили название «путинифилы» (Бабкина 2015 : 327, Емельянова 2015 : 327-328, Ржевська 2015 : 326-327, Фома, Северинюк 2015 : 256-257). Осмотр популярных Интернет-мемов демонстрирует карикатуры и демотиваторы, посвященные стремлению «путинифилов» провозгласить В. Путина царём, «вождем нации».

Всеобъемлющей идеологией путинского правления есть так называемый «нашизм», что характеризуется разделением общества на «наших» и «ненаших». Целью *нашизма* есть удержание власти в стране в кризисный период путём имитации поддержки населением антигосударственных средств управления обществом (Козирева 2015 : 454). Кроме новейшего политического термина «нашизм», принято характеризовать русскую государственную квази-идеологию как «рашизм» (Козирева 2015 : 456). Это доказуемо агрессией России относительно Грузии в 2008 г., а в последствии – аннексией Автономной Республики Крым и вооруженным противостоянием в зоне АТО (антитеррористическая операция). Отталкиваясь от культа национального лидера, правление Российской Федерации не воспринимает западные либерально-демократические ценности, а выступает за евразийскую цивилизацию, антидемократию и неокOLONиализм.

3. ОПИСАНИЕ ГЛАВНОЙ ПРОБЛЕМЫ

Стремление России перевернуть мир от многополярного состояния к биполярному, возродить имперские амбиции, побуждало её к началу «гибридной» войны с Украиной. Ведь именно европейский вектор развития независимой Украины становится угрозой для руководства Российской Федерации, которое стремится контролировать все и быть сверхдержавой. В украинской газете «Зеркало недели» В.Горбулин наводит синонимические характеристики современного противостояния Украины и России – могут быть применены такие понятия, как «неконвенционная война» (unconventional warfare),

нерегулярная война (irregular warfare) или «смешанная война» (compound warfare), или же спонсируемые государством «гибридные войны» (State-Sponsored Hybrid) (Горбулин 2015).

Изучение основных способов проведения военных действий дает возможность охарактеризовать современные русско-украинские отношения как «гибридная» война. Это разновидность войны, которая сочетает в себе общепринятые и нестандартные способы ведения войны. Составляющими таковых есть следующие: классические приемы борьбы с привлечением военной техники, военнослужащих в униформе; нерегулярные вооруженные формирования (повстанцы, террористы, партизаны); информационная война; кибервойна. На территории Украины «гибридная» война началась в конце февраля 2014 г. после оккупации Россией Автономной Республики Крым. Желая реализовать реваншистские имперские амбиции политического руководства Российской Федерации относительно возобновления СССР в новом формате, а также – отвлечь русское население от экономических неурядиц, нехватки свободы слова и правового своеволия, длящаяся «гибридная» война приводит к горьким последствиям для украинского народа (Курбатов 2015 : 423, Соловйова 2015 : 66, Целуйко 2015 : 397).

Важной составляющей «гибридной» войны является кибервойна – это форма войны, при которой ключевую роль играют электронные средства, а не военные формирования и вооружения (Смола 2015 : 173-174). Считается, что она компонирует действия одного национального государства по проникновению в компьютерные сети другого национального государства для нанесения вреда системам связи. Средства кибервойны применяют не только для доступа к конфиденциальным данным государства, но и для пропагандистского распространения материалов, политического шпионажа и вандализма.

Особенно важными из способов ведения «гибридной» войны являются информационные противостояния. Доступ автора статьи к популярным русским телеканалам «Россия 24», «НТВ», «РТР Планета» и других, просмотр новостей и аналитическо-политических передач, позволяет подытожить, что Кремлевская пропаганда не знает пределов и для каждого зрителя транслирует необходимую именно ему правду. Соответственно, для жителей России СМИ компонируют материал, который свидетельствует о позорной ситуации в Украине, факты, которые подтверждают враждебное настроение

мирового содружества относительно российской политики. Отдельного внимания заслуживает демонстрация средствами массовой коммуникации Российской Федерации на международных собраниях исключительно миролюбивых позиций и отречение от собственной вины в «гибридной» войне. Показывая же новости на незаконно захваченных территориях Украины, российские пропагандисты продолжают дестабилизировать взаимоотношения между сепаратистами и украинскими военными, которые защищают свое государство от внешнего агрессора. Однако, придирическое отношение к увиденному и постоянное разоблачение всероссийских махинаций украинскими тележурналистами позволяет зрителю разобраться, кто же в действительности враг и агрессор. Понимание угрозы разоблачения украинцами, якобы не русские военнопленные, а неизвестные «зеленые человечки» воюют, заставляет в первую очередь отключать государственные масс-медиа на оккупированных территориях, а вместо них транслировать исключительно пророссийские телеканалы.

Наблюдение за информационным влиянием на общественно-политическое положение в современных украинско-русских взаимоотношениях в который раз подтверждает враждебные намерения России и военные преследования. Сразу после начала «гибридной» войны, в результате завоевания пророссийскими организациями административных зданий, инфраструктуры и провозглашения Донецкой и Луганской народных республик, легитимизированных на референдумах 11 мая 2014 г., в восточных областях Украины власть начала антитеррористическую операцию (АТО) в апреле 2014 г. Под операцией АТО понимаем комплекс мероприятий, направленных на предупреждение, предотвращение и прекращение действий террористических организаций (Перегада 2015 : 21).

Е. Магда обращает внимание на то, что обозначение ситуации на Востоке Украины как антитеррористической операции не отвечает сущности событий в зоне конфликта. Однако и войной ее назвать нельзя, поскольку внешний агрессор – Российская Федерация – не признает своего участия в противостояниях на Донбассе. Возникает вопрос – от кого тысячи украинских патриотов защищают свою страну ценой собственной жизни? Кто враг?

Среди многочисленных методов ведения «гибридной» войны, Российская Федерация успешно реализовывает следующие:

- «кривое зеркало» – смысловое видоизменение фактов и дискурса;
- «спекуляции на истории» – педалирование дискуссионных моментов украинско-российской истории;
- «отрицание очевидного» – постоянная демонстрация якобы отсутствия агрессии;
- «ковровая бомбардировка дезинформацией» – распространение в обществе паники, разочарования;
- «показательное миротворчество» – позиционирование России как мирно настроенной и непричастной к конфликту стороны (а в действительности – чего только стоят украинцам так называемые гуманитарные конвои);
- и много других (Магда 2014 : 2-3).

Сегодня в Украине наблюдаем негуманные способы ведения «гибридной» войны России, подкупы, шантажи, захват государственных объектов, органов местной власти, проведение террористических актов, резонансные акции насилия с непокорными и проявления мародерства. Если верить российскому видению проблемы, на Востоке Украины воюют не их наемники, а неизвестные «зеленые человечки» или «вежливые люди», которые являются чем-то средним между солдатами и террористами: неизвестно, кто они и кто ими командует (Радковець 2014 : 38).

Разобравшись в критической ситуации на Востоке Украины, вызванной агрессивными действиями Российской Федерации, можно сделать акцент собственно на информационно-пропагандистской составляющей конфликта. Ведь именно эта составляющая разрушает дружеские отношения между представителями разных культур и способствует разрушению мирных взаимоотношений.

Любой контент Интернета, в том числе и исследуемый русскоязычный и украиноязычный, являет собой информационное, психологическое, лингвистическое, социальное пространство. Например, актуальными средствами политико-технологического влияния на межкультурную коммуникацию в пределах «гибридной» войны, можно назвать мемы, Интернет-мемы.

«Оксфордский профессор, биолог Ричард Докинз в книге «Эгоистичный ген» (1976 г.) предложил мемом называть единицу передачи культурного наследия по аналогии с генофондом, когда информацию

несет ген. Мемом считается информация, которая быстро распространяется и популяризируется, это мода на определенные вещи, пропагандируемые каналами связи, это установки, которыми мы руководствуемся в выборе того или иного предмета. Идентифицирован как психологический вирус, мем, отсоединившись от своего творца, эволюционирует через коммуникационное поле, стремительно инфицируя новые группы людей» (Циховська 2013 : 153).

Ссылаясь на концепт Р. Докинза, Т. Бретта, Т. Савицкая обозначает мемы как «фундаментальные производные единицы культурной эволюции. Они являются заразными информационными паттернами, которые возникают как паразиты, постепенно инфицируя человеческое сознание и видоизменяя его поведение, вынуждая дальше распространять этот паттерн» (Савицкая 2013 : 3).

Кроме основателя понятия Р. Докинза, есть много последователей: С. Блекмор, Р. Броуди, Т. Бретт, А. Менегетти, Д. Рашкофф. В Украине вопросы мемов и их функционирования освещают С. Даниленко, А. Скалзуб, исследуя теорию мемов как фактор формирования общественного мнения; О. Комар рассматривает их в аспекте емерджентного подхода; К. Соколова – как средства коммуникации в Интернет-среде (Циховська 2013 : 152).

Мемы существуют в качестве «прообразов новых понятий, результата нового понимания, своеобразной точки роста и развития общественного самосознания» (Савицкая 2013 : 2).

Представляя собой глобальный коммуникационный канал, Интернет, как ничто другое, способствует распространению информации через установление взаимодействия с аудиторией реципиентов (Циховська 2013 : 153).

Наиболее распространенной есть вседоступная трактовка Интернет-мема как явления спонтанного распространения определенной информации или фразы, часто алогичной и не имеющей смысла, всеми возможными методами в Интернете: электронной почтой, месенджерах, форумах, блогах и тому подобное. К слову, речь идет именно о такой информации, которая оставляет отпечаток в памяти пользователей Всемирной сети и оставляет их безразличными к ней (Список Интернет-мемов).

Интернет-мемам свойственный разнообразный характер влияния: развлекательный, провокаци-

онный или злоумышленный. Они являются своеобразными культурными метками, которые отображают поляризацию между группами «своей-чужой», или выполняют определенную символическую функцию и влияют на социальные установки и поведение. Мемы когут распространяться горизонтально (между представителями одного поколения) и вертикально (от поколения к поколению) (Гапон 2015 : 154). А также – разнообразные формы проявления – от фразы и картины к медиафайлам, песням, персонажам событий и т.п.

К популярным ресурсам он-лайна относим: MemeGenerator, Quick Meme, Reddit, а также сайты: <http://demotivators.to/> и <http://1001mem.ru/>. Созданные мемы распространяются известными социальными сетями типа Facebook, Twitter, Вконтакте. Согласно высказыванию Т. Савицкой, субъект, который пользуется определенным мемом, сигнализирует о собственной принадлежности к некоторой виртуальной группе, которая занимает нишу в киберпространстве и кичится этим, реплицируя данный мем (Савицкая 2013 : 7-12).

Прогрессирующее содружество Интернет-потребителей использует сетевые свойства не только с целью знакомства, поиска данных или покупок он-лайн, а также – желая получить моральное удовольствие, развлечься и поделиться добрым настроением с коллегами. Соответственно, сетевые коммуникации способствуют налаживанию межкультурных взаимоотношений, однако, в то же время, могут стать почвой для нетолерантного мировосприятия.

Назовем несколько образцов современных Интернет-мемов, которые обстоятельно характеризуют украинско-российские отношения, начиная с 2013 г. Например, на русских радиостанциях слышим обвинение именно украинской стороны в трактовке современных отношений «братских» народов как войны. С. Апетьян в интервью отметил, что, начиная с 14 июня в 2014 г., украинцы употребляют словосочетание «*российско-украинская война*» как мем, описывая нынешнюю ситуацию на Донбассе. Он утверждает, что в одно и то же время умышленно и безосновательно сразу несколько Интернет-пользователей начали продвигать данный тезис. А это, по мнению г. Станислава, часть психологической пропаганды «*диванных войск*». С одной стороны, такое поведение украинцев воспринимается как дестабилизирующий фактор межгосударственных отношений. Но реальная ситуация на Востоке Украины показывает ужасающие межкультурные проблемы

между бывшими братскими народами (Апетьян 2014).

Транслируя искаженную информацию, которая базируется на сфабрикованном видеоряде и ксенофобных текстах, подконтрольный кремлёвскому правительству телематериал порождает ненависть между народами. Тележурналист Д. Киселёв и его коллеги из российских средств массовой коммуникации, формируют у своих зрителей / слушателей стереотип меньшестойности украинского народа, активное пренебрежение европейских норм и ценностей, показывая в СМИ ужасающие кадры о несуществующих преступлениях украинцев против русскоязычного населения и тому подобное. Таким образом, информационную пропаганду Российской Федерации в Украине неофициально принято называть «Киселевщиной» (Сморжевська 2015 : 446).

Кремлевская пропаганда обусловила выделение нового мема «*чё там у хохлов?*», что кроме нетолерантного отношения к украинцам, демонстрирует также чрезмерную заинтересованность состоянием дел в Украине, причем собственные трудности россиян интересуют меньше, хотя и имеют место: пожар в Забайкалье и Хакасии, экономический кризис, социальная нестабильность, наводнения и прочие. Наблюдение за результатами деятельности СМИ российских каналов доказывает, что основное время в новостях посвящается, по большей части, Украине, ДНР, ЛНР (А чё там у хохлов?).

В ответ на информационную войну Российской Федерации против Украины в 2014-2015гг., была создана он-лайн «армия» из украинских добровольцев-блоггеров, которая получила название «*Интернет-войска*», сформированная Министерством Информации Украины (Матюхина, Бугоркова 2015). Целью деятельности подобных «войск» является развенчание дезинформации в российских средствах массовой коммуникации и распространение проукраинских взглядов в сети.

Следующим Интернет-мемом, что иронизирует отношение россиян к публичным лицам, которые пытаются поддержать мирное межкультурное сосуществование бывших братских народов, есть клеймо «*друзья хунты*» (Матюхина, Бугоркова 2015). Оно касается российских общественных деятелей, таких как: рок-звезда Андрей Макаревич или телеведущая Ксения Собчак, и других, которые критикуют аннексию Крыма и политику Российской Федерации относительно Украины. Данный Интернет-мем

характеризует так называемых «предателей страны» и критиков Кремля.

Украинский филолог О. Стукало пишет, что «разнообразные метафоры при обозначении врага являются необходимыми компонентами любого вооруженного конфликта. Например, сочетание слов «*бандеровец*» и «*бандарлог*» (обезьяний народ в произведениях Р. Киплинга) для обозначения украинских националистов. За предположениями некоторых пророссийских пользователей Интернета, по-настоящему оскорбить «*бандеровцев*» можно, если преднамеренно произносить его как «*бендеровцы*» – через букву «е»» (Карп'як 2014).

Интернет-мемы, которые беспощадно распространяются после очередных нетипичных ошибок и промахов русскоязычных средств массовой коммуникации, доказывают сокрушительное пренебрежение основных принципов межкультурного сотрудничества. Попытка России унижить украинскую нацию и поставить ее на колени, в том числе с применением военных средств, иногда переходит пределы разрешенного и границы разумного. Имеются ввиду речь о мемах «*жидобандеровец*», «*афробандеровец*», «*толераст*» и другие.

Алогичным кажется жаргонизм «*афробандеровец*», который возник после случайного появления африканского юноши в футболке с украинской символикой – флагом и трезубом, на заднем плане сюжета «Первого канала» российского телевидения из Парижа в августе 2014 г. Данный мем распространился в Интернете в результате дальнейшего распространения российской пропагандой мифа об американских темнокожих наемниках, которые якобы приехали воевать в Украину. Термин «*афробандеровец*» доказывает абсурдность мифов, созданных в пределах «гибридной» войны (Гулай 2015 : 434).

Также не особенно способствует налаживанию межкультурного взаимоуважения мем, приобретший популярность во время «гибридной» войны – «*жидобандеровец*» (Гулай 2015 : 441-442). Этот термин означает манипулятивно-пропагандистский концепт российских СМИ, связанный с нетолерантным отношением к еврейскому народу. А следовательно, крос-культурные коммуникации с представителями национальных меньшинств по всему миру, подлегли серьезным изменениям и вместо былого уважения, евреи по происхождению с недоверием будут относиться к сторонникам правления Российской Федерации. Аналогично,

нетолерантным также является Интернет-мем «*толераст*», как жаргонный способ унижения добродетели терпимости (Вовк 2015 : 460-461).

Примерами мемов, способных дегуманизировать противника, есть следующие: «*укроп*», «*колорады*», «*ватник*», которые словесно обесценивают врага до уровня насекомого или растения, предмета интерьера и др. (Матюхина, Бугоркова 2015). Отметим, что «*укропами*» россияне называют прозападных украинцев. В ответ россиянам и пророссийски настроенным жителям Украины, прозападные украинцы начали употреблять мем «*ватник*». Он обозначает патриотически настроенных, не слишком образованных сторонников кремлевской политики.

4. Выводы

Одним из значимых стратегических национальных ресурсов есть информационное пространство, то есть передача данных, сетевая инфраструктура и информационные технологии. Поскольку развитию украинского информационного пространства уделялось не достаточно внимания, в сознании населения, особенно Западной и Восточной Украины, всегда существовали расхождения в трактовке культурно-политических систем. Соображая, что наиболее эффективным средством идеологического влияния являются СМИ, правление Российской Федерации успешно использовало информационную пропаганду для дестабилизации мирных отношений среди украинцев. В результате шовинистской политики путинской России, происходит давление на постсоветские страны с целью побуждения их к тесной интеграции, апофеозом чего стали аннексия Крыма и начало «гибридной» войны на Донбассе.

В условиях боевых и военных действий, в критических ситуациях на международной политической арене иногда бывает недостаточно вооруженных побед или дипломатических договоренностей. Предпосылкой мирного решения конфликтных ситуаций является также достижение межкультурного взаимопонимания, разрушение стереотипных моделей поведения среди членов общества.

Во время «гибридной» войны Российской Федерации против Украины, а особенно в зоне проведения антитеррористической операции (Восточная Украина), наблюдаем весомое информационно-коммуникационное влияние на социум. Возрастает степень манипулирования общественным мнением с дальнейшим реплицированием идей в обществе,

иногда даже не взирая на морально-этические нормы. Опосредствованное влияние средств массовой информации России на бывший братский украинский народ формирует межкультурные взаимоотношения соседних государств.

Целью «гибридной» войны является не только разрушение инфраструктуры и обезвреживание врага, но и навязывание агрессором собственной воли населению оккупированного государства, психологическое давление на общественное сознание.

В пределах «гибридной» войны в Восточной Украине, кроме классических приемов борьбы, вооруженных атак и террористических нападений, широко применяются средства информационно-психологической и кибервойны. Среди других, на межкультурные отношения влияют современные Интернет-мемы, что являются единицами культурной информации, которые содержат определенные формулировки, что в дальнейшем влияют на принятие решений потребителями всемирной сети. К ним относим ироническую фразу, звукоряд, видео или изображения, которые возникли спонтанно и приобрели популярность в Интернет-среде. Мемы могут происходить из различных исходных данных – от отрывков из фильма или слоганов его актеров, от художественных творений, кадров мультипликации до горячих новостей в СМИ и метких комментариев блоггеров.

На сегодня актуальный конфликт между Российской Федерацией и Украиной является надёжной почвой для создания креативных мемов, характеризующих представителей обеих культур. В отношениях украинцев и россиян броскими и быстро распространяемыми являются Интернет-мемы, которые дестабилизирующе влияют на толерантное взаимное восприятие народов. Среди наиболее популярных из них можно назвать: «*жыдобандеровец*», «*афробандеровец*», «*толераст*», «*ватник*», «*укроп*», «*нашизм*», «*рашизм*», «*путинокрация*» и многие другие.

Предотвратить дальнейшее разрушение Украины как государства, поможет ряд мероприятий. Они должны быть направлены на тактическую готовность к восприятию информационно-пропагандистской борьбы на межкультурном уровне. Например, во все аспекты деятельности Вооруженных Сил Украины, следует интегрировать стратегические коммуникации, связи с общественностью и информационные мероприятия и т.п.

LITERATURA

- «А че там у хохлов?»: журналист узнал у москвичей ответ на животрепещущий вопрос – видеофакт, «Сводка независимых новостей», 28 апреля, 2015, <<http://svodka.net/poslednie-svodki/svodki/165164>>, 11.05.2015.
- Бабкіна О. Путінократія / О. Бабкіна // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [Л.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. – 492 с. – С. 327.
- В. Горбулін, «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу 42, «Дзеркало тижня. Україна» 23 січня, 22:58, 2015, <http://gazeta.dt.ua/interanal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu_.html>, 10.05.2015.
- Вовк Д. Толераст / Д. Вовк // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [Л.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. – С. 460-461.
- Гапон Н. Інтернет-мем / Н. Гапон // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [Л.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. – 492 с. – С. 154.
- Гулай В. Анфробандерівець / В. Гулай // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [Л.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. – С. 434.
- Гулай В. Жидобандерівець / В. Гулай // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [Л.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. – С. 441-442.
- Е. Д. Циховська, Інформаційні віруси: картина як Інтернет-мем, «Актуальні проблеми іноземної філології» Випуск 8, Частина 1, 2013, <http://www.academia.edu/7344122/%D0%86%D0%9D%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%86_%D0%92%D0%86%D0%A0%D0%A3%D0%A1%D0%98_%D0%9A%D0%90%D0%A0%D0%A2%D0%98%D0%9D%D0%90_%D0%AF%D0%9A_%D0%86%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%9D%D0%95%D0%A2-%D0%9C%D0%95%D0%9C>, 11.05.2015.
- Є. Магда, Виклики гібридної війни: інформаційний вимір, 2014, <http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgibis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Nzizvru_2014_5_29.pdf>, 10.05.2015.
- Ємельянова Ю. Путінофілі / Ю. Ємельянова // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [Л.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. – 492 с. – С. 327-328.
- Козирева М. Назизм / М. Козирева // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [Л.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. – 492 с. – С. 454.
- Козирева М. Рашизм / М. Козирева // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [Л.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. – 492 с. – С. 456.
- Курбатов О. Шовінізм великоросійський імперський / О. Курбатов // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [Л.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. – 492 с. – С. 423.
- Куц Г. Революція гідності / Г. Куц // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [Л.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. – 492 с. – С. 330-331.
- Н. Матюхіна (Київ), О. Бугоркова (Москва), Криза в Україні у словах та виразах, «Служба моніторингу ВВС Україна» 11 квітня, 2015, <http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2015/04/150411_internet_wars_glossary_rl>, 10.05.2015.
- О. Карп'як, Вата з укропом: мова політичних мемів, «Служба моніторингу ВВС Україна» 8 серпня, 2014, <http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2014/08/140807_new_words_ko>, 28.04.2015.
- Перегуда Є. Антитерористична операція / Є. Перегуда // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [Л.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. – 492 с. – С. 21.
- Ржевська Н. Путінізм / Н. Ржевська // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [Л.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. – 492 с. – С. 326-327.
- С. Апетьян, Інтернет-мемы как оружие информационной войны, «Радиостанция “Вести ФМ”» 17 Іюня, 09:07, 2014, <http://radiovesti.ru/episode/show/episode_id/27608>, 10.05.2015.
- Смола Л. Кібервійна / Л. Смола // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [Л.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. – 492 с. – С. 173-174.
- Сморгевська О. Кісельовщина / О. Сморгевська // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [Л.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. – 492 с. – С. 446.
- Сморгевська О. Майдан / О. Сморгевська // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [Л.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. – С. 209.
- Соловйова А. «Гібридна» війна / А. Соловйова // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [Л.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. – 492 с. – С. 66.
- Список Інтернет-мемів, «Викиреальность», <http://wikireality.ru/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82-%D0%BC%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%B2>, 11.05.2015.
- Т.Е. Савицкая, Интернет-мемы как феномен массовой культуры, «Культура в современном мире» Випуск 3, 2013, <http://infoculture.rsl.ru/NIKLib/alhome/news/KVM_archive/articles/2013/03/2013-03_r_kvms3.pdf>, 09.05.2015.

- Хома Н., Северинюк В. Неоцаризм / Н. Хома, В. Северинюк // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [І.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. – 492 с. – С. 256-257.
- Целуйко В. Україно-російська війна / В. Целуйко // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [І.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. – 492 с. – С. 397.
- Ю. І. Радковець, Ознаки технологій «гібридної війни» в агресивних діях Росії проти України, «Теорія воєнного мистецтва. Наука і оборона» Випуск 3, 2014, <http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nauio_2014_3_8.pdf>, 11.05.2015.

Polityka i religia są podobne do siebie... obie potrzebują ceremonii.

FELIKS FELDHEIM

Najbardziej cenioną rzeczą w polityce jest krótka pamięć.

JOHN KENNETH GALBRAITH

Polityka nie jest sztuką tego, co możliwe. Polega ona na wyborze między tym, co katastrofalne, a tym, co przykre.

JOHN KENNETH GALBRAITH

Polityka jest sprawą zbyt poważną, by pozostawić ją w rękach polityków.

CHARLES DE GAULLE

Najniebezpieczniejsza i najkorzystniejsza polityka – to być małym.

CHARLES DE GAULLE

W polityce nie liczą się zamierzenia, lecz wyniki.

CHARLES DE GAULLE

Vasyl Gulay

International Information Department National University
«Lviv Polytechnic»
E-mail: whulay@rambler.ru

Studia Społeczne 13 (2) /2015

ISSN 2081-0008

e-ISSN: 2449-9714

str. 69-79

МАНИПУЛЯТИВНО-ПРОПАГАНДИСТСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ «ГИБРИДНОЙ» ВОЙНЫ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ ПРОТИВ УКРАИНЫ: МИФОЛОГЕМЫ ПРОШЛОГО И НОВЫЕ ИМПЕРСКИЕ КОНЦЕПТЫ/ *MANIPULACYJNO-PROPAGANDOWE ASPEKTY WOJNY HYBRYDOWEJ FEDERACJI ROSYJSKIEJ PRZECIW UKRAINIE: MITY PRZESZŁOŚCI I NOWE KONCEPCJE IMPERIALNE*

ABSTRACT

In 2014, Russia launched against Ukraine «hybrid» war, which in many ways is unique to the structural and functional point of view: in its form it is «hybrid», but by the content – «asymmetric».

The Russian Federation through the controlled media and agents of influence in many, especially in central and western European countries, organized massive manipulative-publicity campaign assertion according to public opinion the picture of Ukraine as «conditional», «crisis», «weak» State.

In this context, in our opinion, needless to talk about information-psychological war as a kind of information-communicative confrontation for the redistribution of roles, places and functions of subjects of the information and communication space in order to achieve advantages in the political, social, economic, cultural, religious and other areas.

Putin's regime in «hybrid» war actively uses myths of the period of the Russian Empire and the Soviet Union, which should help to keep the population of occupied areas of Donetsk and Lugansk regions and especially annexed Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol in the «Russian» political and cultural, irrational field of mass consciousness.

Parallel used new imperial concepts to approve the claims for geopolitical leadership of Russia as an outpost of the «Russian World» and the center of the Eurasian civilization in the fight against a hostile West, especially the United States.

KEY WORDS: RUSSIAN FEDERATION, UKRAINE, «HYBRID» WAR, «RUSSIAN WORLD», MANIPULATIVE-PUBLICITY CAMPAIGN, INFORMATION-PSYCHOLOGICAL WAR.

РЕЗЮМЕ

В 2014 г. Россия начала против Украины «гибридную» войну, которая во многом является уникальной со структурно-функциональной точки зрения: по форме она «гибридная», а по содержанию – «асимметричная».

Российская Федерация через подконтрольные средства массовой коммуникации и агентов влияния во многих, особенно центрально- и западноевропейских, странах, организовала массивную манипулятивно-пропагандистскую кампанию по утверждению в общественном мнении представления об Украине как «условном», «деградирующемся», «кризисном», «слабом» государстве.

В этом контексте, по нашему мнению, стоит говорить об информационно-психологической войне как разновидности информационно-коммуникативного противостояния для перераспределения ролей, места и функций субъектов информационно-коммуникативного пространства с целью достижения преимуществ в политической, социальной, экономической, культурной, религиозной и других сферах.

Режим В. Путина в развернутой «гибридной» войне активно использует мифологемы периода Российской империи и Советского Союза, которые должны помочь удержать часть населения оккупированных территорий Донецкой и Луганской областей и особенно аннексированной Автономной Республики Крым и города Севастополя в «русском/российском» политико-культурном, иррациональном по своей эмоциональной природе, поле массового сознания.

Параллельно активно демонстрирует новые имперские концепты для утверждения претензий на геополитическое лидерство России как форпоста «Русского мира» и центра евразийской цивилизации в борьбе с враждебным Западом, особенно Соединенными Штатами Америки.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Украина, Российская Федерация, «ГИБРИДНАЯ» ВОЙНА, «РУССКИЙ МИР», МАНИПУЛЯТИВНО-ПРОПАГАНДИСТСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ, ИНФОРМАЦИОННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ВОЙНА.

1. ВСТУПЛЕНИЕ

Избранная тема исследования является крайне актуальной как в политико-прикладном, так и научно-теоретическом аспектах. В частности, научно обоснованный анализ развертывания «гибридной» российско-украинской войны 2014-2015 гг., по нашему убеждению, требует соответствующего научно-теоретического обобщения с использованием междисциплинарного подхода на обновленной методологической базе.

В этом контексте заслуживает на внимание позиция Польши, где в связи с эскалацией гибридных угроз, в том и информационного характера, например, пропаганды, дезинформации или психологического запугивания со стороны других стран и негосударственных исполнителей (например, террористических организаций) Бюро национальной безопасности Польши (БНБ) начало работу над польской Доктриной информационной безопасности. Среди угроз указаны такие, как доведение до эскалации напряженности в международных отношениях, дискредитация польской международной политики и формирования негативного имиджа Польши на международной арене, в том числе и среди союзников в рамках НАТО или ЕС. Это может быть создание на Западе образа Польши как страны ксенофобов и антисемитов, провоцирование польско-литовского конфликта на фоне польско-меньшинства в Литве, а также провоцирование польско-украинского конфликта на историческом фоне при возможном применении террористических покушений, которые будто бы могли бы осуществить украинцы против поляков или наоборот (Польша 2015).

2. ВВЕДЕНИЕ

Необходимым структурообразующим элементом политической жизни общества, связывающим воедино различные части общества и позволяет им функционировать в целом, выступает политическая коммуникация, которая в процессе передачи эмоционального и интеллектуального содержания в одних случаях ориентируется на формирование общественного мнения (или ее изменение) вследствие аргументации в пользу (или против) коллективных форм деятельности (Анісімович-Шевчук 2010: 7).

В современном мире именно политическая коммуникация выходит на ведущие позиции в обще-

ственной жизни, поскольку в ее рамках открывается возможность влияния на формирование и трансформацию ценностных систем индивидов и, как следствие, на восприятие ими политического мира и содержание их политического поведения (Клячин 2007: 8).

К структуре политической коммуникации относятся следующие элементы: информационный, материальный, человеческий, символичный и т.д., которые дополняют психологическими компонентами (эмоции, стереотипы, страхи), политическим поведением и политической деятельностью (отражают эффективность политической коммуникации) и политическими технологиями и выделяют следующие ее основные формы: рациональная и спонтанная; формальная и неформальная; горизонтальная и вертикальная; непосредственная, опосредованная и квазивзаимодействие; коммуникация в ходе выборов, референдумов, демонстраций и т.п. (Денисюк 2013: 11)

К сожалению, со времени провозглашения независимости Украины не предоставлялась должное внимание информационной функции Украинского государства как самостоятельного и приоритетного направления государственной информационной политики, который осуществляется с помощью информационных средств для достижения информационного суверенитета, свободного и безопасного информационного развития информационного общества, в том числе и для защиты информационных прав, свобод и законных интересов человека и гражданина, и одновременно выступает информационной формой достижения других целей общества и государства, в других важных сферах жизнедеятельности общества (Климентьев 2014: 5).

Отечественные ученые неоднократно отмечали, что украинское общество переживает период затяжной трансформации, для которого характерным является возникновение кризисных ситуаций во всех сферах общественно-политической жизни, что обуславливает необходимость четкого определения порядка реагирования органов государственного управления на современные угрозы национальной безопасности государства (Єфімов 2009: 1), но, вынуждены признать, что, к сожалению, очерченная проблематика не только оставалась вне действительного внимания высшего руководства государства, а в период президентства В. Януковича даже системно уничтожались остатки военной организации Украины, в том числе и в части предупреждения

и противодействия специальным информационно-психологическим операциям иностранных государств или функционирования системы информационной безопасности в целом.

Под информационной безопасностью чаще всего понимают состояние защищенности сознания и бытия социальных субъектов от информационных угроз, который определяется уровнем реальной или потенциальной вреда, причиненного в результате деструктивного информационного воздействия или нарушения безопасности информации. Е. Архипова предлагает построения системы информационной безопасности на классификации видов угроз: 1) человека и общества; 2) государства. Так, угрозами информационной безопасности человека понимается совокупность условий и факторов, влияющих на информационную сферу, оказывают отрицательное (деструктивное) информационно-психологическое воздействие и / или угрожать реализации законных прав и свобод человека, под угрозами информационной безопасности общества - совокупность условий и факторов, влияющих на информационную сферу и могут привести к нарушению функционирования общественных органов, дестабилизации и дезорганизации общества, а под угрозами информационной безопасности государства понимают совокупность условий и факторов, влияющих на информационную сферу и могут помешать государству выполнять свои основные функции (Архипова 2012:7-9).

Действия государства в условиях открытой информационной агрессии и войны А. Руднева разделяет на три уровня: первый, геополитический, способствует разоблачению информационного агрессора и ограничения интенсивности и силы его нападения; второй, государственный, содержит защиту целостности и дееспособности системы управления, информационной структуры, информационных ресурсов; третий, общественный, направленный на защиту стабильности и непрерывности развития общественно-политических отношений, сознания граждан, целостности каждого индивида (Руднева 2014: 54). Вслед за Ю. Турченко, хотим акцентировать внимание на необходимости реализации государственной информационной политика в сфере обороны как системы функционирования государственных и негосударственных учреждений с целью регулирования информационных отношений для предотвращения и урегулирования

конфликтов и защиты национальных интересов в информационной сфере (Турченко 2014: 11).

Полностью согласны с коллегой И. Малык, что информационные войны постепенно становятся приоритетным средством и методом решения территориальных претензий, борьбы за сферу влияния (экономического или политического) и борьбы за мнения масс - как в симметричных, так и в симметричных конфликтах современности (Малик 2015: 21).

А. Дубас обоснованно предлагает различать войну информационной эры и информационную войну. Война информационной эры использует информационную технологию как средство для успешного проведения боевых операций. Наоборот, информационная война рассматривает информацию как отдельный объект или потенциальное оружие. Технологии информационной эры сделали возможным прямое манипулирование информацией противника (Дубас 2011: 160).

Сравнивая понятия «информационная война» и «информационно - психологическая война», А. Марунченко указывает, что в информационные войны объектом воздействия становятся компьютеры и информационные системы; в информационно - психологической войне к информационному направлению присоединяется психологический - объектом воздействия становятся индивидуальное и массовое сознание. В результате этого не только разрушается информационная система, но и производится изменение коммуникативных установок в обществе (Марунченко 2013: 10-11).

Но еще за год до развертывания Россией «гибридной» войны против Украины отечественные исследователи справедливо указывали, что обеспечение информационной безопасности и информационного противостояния с вероятным противником осуществлялось на некоторым направлениям, которые содержали остатки советской системы и несогласованную деятельность отдельных государственных органов, фактически отсутствовал потенциал способный в полном объеме противодействовать информационным и информационно-психологическим вызовам, возможном применении против нашей страны информационного оружия и кибератак (Олійник 2013: 12).

Особую актуальность приобретают высказанные еще до начала «гибридной» войны России против

Украины мысли, что во многом геополитическое и геэкономическое значение Украины будет зависеть от того, сможет ли она создать эффективную систему информационной войны, в которую должны входить мощные информационно-аналитические и информационно-пропагандистские структуры. Такая система должна одновременно решать две важные задачи: организация жесткого сопротивления информационным акциям противника и ограничения сферы распространения этих сведений, особенно тех, которые могут нанести политический ущерб стране (Марунченко 2013: 12).

3. ОПИСАНИЕ ГЛАВНОЙ ПРОБЛЕМЫ

Ключевыми элементами путинизма как властного режима, сформировавшегося в Российской Федерации в начале 2000-х годов является национализм, религия, социальный консерватизм, государственный капитализм и доминирование государства над средствами массовой коммуникации (Ржевська 2014: 326).

В частности, можем согласиться с О. Кукарцевым, что в современных условиях идея панславизма не очень распространена, но существуют вариации на темы православного славянского братства, союза славянских государств, особой миссии славянства в третьем тысячелетии (Кукарцев 2014: 457).

В современной России имеет место противопоставление неоевразийства атлантизму для обоснования обострению ее отношений с Западом. В этом контексте, адепты этого политического движения и идеологического течения воспринимают Украину как искусственное временное государственное образование, сформированное антироссийскими силами. Исходя из чего, в феврале 2014 г. режим В. Путина перешел к расчленению Украины путем аннексии Автономной Республики Крым и г. Севастополя и прямой вооруженной интервенции в августе на поддержку террористических организаций «Донецкая народная республика» и «Луганская народная республика» в восточной части украинского Донбасса.

Исследователи обоснованно утверждают о появлении и распространении квази-идеологии рашизма как эклектической смеси имперского неокOLONиализма, великодержавного шовинизма, ностальгии по советскому прошлому, религиозного традиционализма, основанной преимущественно

на культе национального лидера, идеи «особой цивилизационной миссии», неприятие западных либерально-демократических ценностей и институтов, которым противопоставляет евразийскую цивилизацию и старается маскироваться под антифашизм, хотя сама имеет фашистское лицо и сущность (Козирева 2014: 456).

В реализации своего реваншистского курса руководство России ориентируется прежде всего на т.н. путинофилов, для которых ихний кумир последовательно предлагает в своей публичной риторике уважение к советскому прошлому, поддержку исторического мифа о русской цивилизационной исключительности, признание Запада врагом, который не согласен с существованием и могуществом новой России, - и тем самым возвращает большому количеству людей чувство достоинства. Аннексия Крыма, предыдущие военные интервенции способствовали утверждению мифологем типа: «Путин - национальный лидер», «Путин - собиратель русских земель» и под. (Смельянова 2014: 328).

Одновременно необходимо указать, что существенное место в реализации политического курса президента В. Путина на формирование неототалитарного режима играет оправдание политики И. Сталина.

Радикально настроенные представители российской интеллектуальной элиты и общественные деятели сформировали базовые социокультурные основы новой политической идентичности и идеалистических категориях этнонациональной и религиозной мифологии. Так, весомым компонентом идеологии российских экстремистских группировок предельно этнизированный национализм, основанный на различных идеях национальной исключительности, нетерпимости и предвзятости (антисемитизм, кавказофобия, антиевропейскость т.д.) и обычно приобретает шовинистические признаки. Особый упор представители этого мировоззрения делают на такие спиритуальные категории, как «кровь», «народный дух», «национальная воля» и т.д., пытаясь соотнести их с конкретным историко-географическим регионом - «Русью». С этих категорий формируется ведущая мобилизационная идеология российского экстремизма - «Отечество в опасности», которая порождает в его выразителей агрессивные реакции о необходимости «защиты российской государственности». В свою

очередь, эта «защита» предполагает подчинение индивидуальной свободы каждого активиста коллективным интересам экстремистского сообщества, притеснение прав представителей других этнических и религиозных групп, узурпацию властных полномочий для построения «Великой России» (Васильчук 2015: 20-21).

Своеобразным идеологическим ядром для формирования и реализации экспансионистской внешней политики России периода президентства В. Путина является концепт «Русского мира» как обозначение наднациональной и трансконтинентальной общности («цивилизации»), объединяющая людей, которые, независимо от национальности, считают себя русскими, носителями русской культуры и русского языка, духовно связанные с Россией, внутри страны и на международной арене позиционирует себя как правопреемники Киевской Руси, Российской империи и СССР. Цивилизационные аспекты «Русского мира» формируют православие, русский язык и культура, общая историческая память и общие взгляды и представления об общественном развитии. Кроме России к «русскому миру» относят «русских зарубежья» («дальнего и ближнего»), «соотечественников за рубежом»; они формируют «сетевую структуру больших и малых сообществ («сообществ»), которые думают и говорят по-русски». Пространственно «русский мир» отождествляют с бывшим СССР (евразийское пространство), основой считают «три братских народа» - русский, украинский и белорусский (Угрин 2014: 345).

Так, в выступлении 18 марта 2014 г. сразу после аннексии Крыма президент России В. Путин заявил - он надеется, что «граждане Германии тоже поддержат усилия по возрождению «Русского мира» и исторического единства России». Примечательно, что Путин обосновал аннексию не только возвратом исторических территорий России, но и воссоединением «Русского мира». Такое обоснование агрессии против соседней страны было новшеством в риторике высших должностных лиц России. Ранее идея «Русского мира» больше относилась к категориям «мягкой силы», но, к сожалению, весной 2014 г. эта концепция была использована для оправдания нарушения территориальной целостности и суверенитета Украины (Кудорс 2015).

Для целостного видения сущности «Русского мира» называют следующие его основные

положения религиозно - церковного аспекта: только Русская православная церковь является единственным «хранителем чистоты веры», то есть православия, все остальные, следует догадываться, греховны, испорченны; категорическое неприятие самостоятельного «национального» церковной жизни, «национального» исповедание православной веры; территория стран постсоветского пространства - «законная каноническая территория Московского патриархата». Всякая попытка добиться автокефалии (самоуправления в церковных делах) приравнивается к расколу. Следовательно, единственной поместной церковью в Украине провозглашается церковь Московского патриархата; русская церковь - центр православия; русская церковь выполнять миссию организатора и руководителя формирования «Русского мира» (Степанков 2011).

Анализ высказываний патриарха РПЦ Кирилла и его единомышленников позволяет говорить об доминировании таких положений: однокоренное этническое происхождение русских, украинцев и белорусов от единого древнерусского народа, который вроде существовал в IX-XIII вв.; формирование русского, украинского и белорусского языков на основе древнерусского языка; изначальная общность политического, культурного, духовного и религиозной жизни данных народов; жизненная необходимость их совместного развития в будущем, поскольку им чужд «западный мир»; ориентация на Европу (Запад) является огромной губительной ошибкой, потому что он не имеет духовности и базируется только на материальных ценностях, а настоящие духовные ценности несет только Русская православная церковь (Степанков 2011).

Так, осенью 2014 г. в телепередаче «Слово пастыря» патриарх Кирилл сказал: «Русский мир» - это отдельная цивилизация, к которой принадлежат люди, которые сегодня обозначают себя разными словами - русские, украинцы и белорусы». Хотя Кирилл подчеркнул, что «Русский мир» не является образованием политического характера, тем не менее, упомянутая концепция использовалась в политике и даже в войне. Но сформулировать, что такое православная цивилизация, все же проблематично. Так, официальный представитель РПЦ по связям с общественностью В. Чаплин в 2013 г. говорил, что к православной цивилизации относятся Россия, Украина, Белоруссия, Молдова, Греция, Сербия и Болгария (Кудорс 2015).

«Русский мир» начала XXI века имеет те же фундаментальные составляющие, и российская имперская идеология середины XIX века, которая базировалась на «православии», «самодержавии» и «народности». Определенные изменения, не задев глубинного содержания официальной идеологии, коснулись «народности», что трансформировалась в «русский язык и культуру», и «самодержавия», переформулирован в «единство исторической памяти», которая предусматривает безусловную лояльность к Российскому государству как организации и хранителю этой единой исторической памяти. Меньший упор на «православии» в официальной риторике современных государственных деятелей Российской Федерации (но не близких к Кремлю руководителей РПЦ) обусловлен не так осознанием российскими властями своей светскости, как необходимостью находить взаимопонимание с все более многочисленной и мощной мусульманской общиной Российской Федерации, в значительной степени также составляющей целевую аудиторию проекта Евразийского союза (Україна та проект «русского мира» 2014).

Проанализированные идеологические концепты режима президента В. Путина нашли свое применение в ходе начатой в 2014 г. Российской Федерацией «гибридной» войне против Украины.

Так, по убеждению М. Требина, для «гибридной» войны важным является то, что она, во-первых, объединяет конвенционные и неконвенционным боевые действия и соответствующих участников этой войны (наряду с вооруженными силами действующими участниками становятся террористы, наемники, партизаны, ополченцы, бандформирования, спецподразделения других государств и т.д.); во-вторых, начало «гибридной» войны связан с использованием неконвенционных методов ведения боевых действий незаконными вооруженными формированиями; в-третьих, на протяжении всей «гибридной» войны очень важное значение придается борьбе за умы и души людей, то есть информационной борьбе, где основными действующими субъектами выступают также невоенные: СМИ, телевидение, Интернет, другие средства массовой коммуникации (Требин 2014: 115).

Информационный фронт «гибридной» войны Российской Федерации против Украины развернулся сразу на нескольких направлениях. Прежде всего: (1) среди населения в зоне конфликта; (2) среди населения страны, против которой осуществляется

агрессия, однако территория которой не охвачена конфликтом; (3) среди граждан страны агрессора и (4) среди международного сообщества (Горбулін 2015: 3).

По словам В. Горбулина, аннексия территории Автономной Республики Крым во многом была удачной благодаря не только подробно разработанному плану действий, но и правильно выбранному моменту для его реализации. Это, в частности: ослабление центральной власти и частичное «безвластия» на фоне смены власти; рост противоречий (а скорее - актуализация уже имеющихся) между Центром и регионами; неудовлетворительное психологическое и материально-техническое состояние украинских структур безопасности; антагонизм между различными силовыми структурами; особенно активная информационно-пропагандистская работа России именно в Крыму на протяжении всех лет независимости Украины (Горбулін 2015: 3).

По нашему убеждению, своеобразной прелюдией к разворачиванию широкомасштабной манипулятивно - пропагандистской кампании как весомой составляющей «гибридной» войны России против Украины с целью реализации реваншистской геополитической стратегии президента В. Путина по включению Автономной Республики Крым и г. Севастополя, а дальше, всего т.н. юго-востока Украины в состав виртуального образования «Новороссия», стало специфическое освещение российскими СМИ Евромайдана. По заказу властей Российской Федерации через собственные источники они распространяли ложные и искаженные факты о стремлении украинцев стать полноправными членами европейского сообщества, жить в единой, суверенном государстве без диктатуры и коррупции, утверждая такие пропагандистские штампы как: «Украина - разделенная страна, протесты не представляют волю народа Украины, Восток против Майдана»; «На Майдане правые радикалы - это чуть ли не фанаты самого Гитлера»; «Янукович - легитимно избранный, надо с ним мириться и ждать следующих выборов»; «Нельзя делать революцию только через непопулярное политическое решение - отказ от ассоциации с ЕС»; «Не понятно чего хотят украинцы: кто вместо Януковича?»; «Конфликт в Украине - результат политической борьбы за власть между «Партией регионов» и оппозицией или геополитической борьбы ЕС и России»; «На Майдане пытаются силой захватить власть и не хотят перегово-

воров; за кровь ответственность несут все стороны» (Гандзюк 2014: 25-26).

Несмотря на все это события Революции Достоинства, которую начал Евромайдан, стали маркером в новейшей истории Украины, в частности, а) во внутривнутриполитической отношении - Революция внесла существенные коррективы в процессы самоидентификации (переформатирование идентичностей) и создания политической нации; б) во внешнеполитическом измерении - в представлении о месте Украины в мире как субъекта международных отношений (Киридон 2015: 29).

Коммуникационная деятельность в рамках «гибридной» войны предполагает массивное психологическое воздействие через эмоциональный, а не логический способ подачи информации. Речь идет о смещении акцентов и сущности сообщения на формы коммуникационного взаимодействия, а которых основными задачами являются поиск эффективных путей такой подачи, формирование нужных ассоциаций и образов [Сицук 2015: 143-144).

Как справедливо подчеркивает М. Требин, благодаря специалистам по информационной борьбе возникли симулякры (согласно теории Ж. Бодрийера, симулякры все дальше отрываясь от воспроизведения реального, наконец становятся полностью автономными, оторванными от реальности, которую они сначала представляли) «бандеровец», «Правый сектор», «киевская фашистская хунта», «террорист», «сепаратист», «Новороссия», «Донецкая народная республика» и др., запугали людей больше, чем реальный процесс, происходящий в Украине (Требин 2015: 221).

За В. Горбулин, хотя информационная составляющая действительно стала сквозной темой «гибридной» войны, однако он выполняет не самостоятельную, а вспомогательную роль, в большей степени сопровождая военную фазу операции. Однако в украинском случае имеем дело не просто с вражеской пропагандой, а с тем, что специалисты справедливо характеризуют как «войну смыслов» (начало которой можно условно отнести к 2006-2007 гг.). Для ретрансляции этих смыслов задействовано все множество каналов донесения информации. Основным структурным элементом в этой войне становятся симулякры - образы того, чего в реальности не существует (Горбулін 2015: 3).

Общим стратегическим направлением информационно - манипулятивных технологий является обеспечение общественного признания (политической легитимации) или, наоборот, целенаправленная делегитимация субъектов политики, а также соответствующих политических программ, идей и т. (Рибак 2014: 227).

К основным составляющим манипулятивного воздействия М. Чабанна относит: целенаправленное преобразование информации, сокрытие манипулятивного воздействия, использование средств принуждения, деятельность объектов воздействия, стереотипизация. (Чабанна 2014: 371)

Ключевыми элементами политического манипулирования, за А. Бойко, является скрытность (маскировка) действия, целенаправленное воздействие на массовую аудиторию, желание манипулятора направить общественные настроения и поведение в нужное русло (Бойко 2010: 9).

Политическое манипулирование осуществляется на межличностном, внутригрупповом, межгрупповом и массовом уровнях, как правило, включая семь последовательных фаз:

- 1) пробуждение интереса у потенциального объекта манипулирования к действиям, слов манипулятора;
- 2) вхождение манипулятора в доверие к объекту манипулятивных действий;
- 3) интерес интригой (возможность выиграть, узнать, получить и т.п.);
- 4) маневр отвлечения (перенос внимания объекта манипулирования на второстепенную деталь, оповещение сенсационной вести, относящуюся к делу и т.д.);
- 5) замена, сокрытие (слова, предмета, действия);
- 6) констатация сфабрикованного результата;
- 7) скрытое или откровенное побуждения объекта манипулирования к действиям, слов, поведения, поступков, необходимых манипулятору. (Бойко 2010: 10-11).

Как справедливо подчеркивает Е. Васильчук, эскалация общественно - политического напряжения в юго-восточных регионах Украины сопровождалась развертыванием информационно-пропаган-

дистской деятельности российских экстремистских группировок в виртуальном пространстве путем создания сайтов, чатов, блогов, групп в социальных сетях и т.д., через которые пропагандируются идеи сепаратизма, вооруженной борьбы, неповиновения органам государственной власти и управления Украины, или просто хвастаются главари и участники пророссийских террористических группировок. Особое внимание на этих интернет-ресурсах уделено распространению информации антигосударственного провокационного толка, подрывает авторитет и престиж Украины, органов государственной власти и местного самоуправления, лиц, уполномоченных на выполнение функций государства. На сегодня во всемирной сети Интернет действует ряд информационных ресурсов, содержательное наполнение и деятельность которых координируется специалистами по информационным войнам и воздействиям со специальных служб и разведывательных органов Российской Федерации. В популярных российских социальных сетях «Вконтакте» и «Одноклассники» действуют такие группы, как «Антимайдан» (Юго-восток), «Республика Новороссия / Антимайдан», «Антимайдан Донбасс Помощь. Отряды самообороны» и др. Кроме того, в виртуальном пространстве функционирует ряд сайтов пророссийских сепаратистских группировок, в частности: «Центральное информационное агентство Новороссии», «Русская весна», «КиберБеркут», «Республиканский информационный портал Луганской республики», «Информационный портал Донецкой народной республики» и т.д. По указанным информационным ресурсам под лозунгами отстаивания прав и интересов населения юго-восточных регионов Украины, защиты русского языка и культуры, православия, которые якобы ущемляются, осуществляется массовая пропаганда сепаратистских идей, происходит консолидация экстремистски настроенных лиц для совершения террористических актов на территории Украины. Эффективность реализации этих информационных воздействий определяется количеством специфических сторонников («лайков», «классов», «репостов» и т.п.), которые обнаруживают пользователей сюжетов, распространяемых на этих ресурсах (Васильчук 2015: 89-91).

Поэтому, по нашему убеждению, в условиях необъявленной войны со стороны Российской Федерации и контролируемых ею террористических группировок, которые оккупировали часть Донецкой и Луганской областей нашего государства,

вполне оправдано, например, введение временных ограничений на доступ к информации, которая распространяется агрессором для воздействия на аргументацию участников Антитеррористической операции, граждан Украины в целом, особенно на сопредельных с террористическими образованиями «ДНР» и «ЛНР» территориях и препятствования врагу в получении достоверной информации.

В завершение, считаем необходимым отметить, что информационно-манипулятивный фронт «гибридной» войны не ограничивается только крайним юго-востоком Украины и, в частности, после провала в Одессе в 2014 г. «русской весны», уже с весны этого года прокремлевские силы не оставляют надежды раскачать ситуацию на Юге Украины, выбрав для атаки наиболее уязвимый регион Одесской области - Бессарабию. Сложность ситуации в том, что адепты «Русского мира» ставку делают не только на украинские земли, но и на всю Бессарабию, включая некоторые районы Молдовы и ее автономии - Гагаузию. Как известно, на референдуме в феврале 2014 г. гагаузы, определяя внешнеполитический вектор страны, высказались за вхождение в Таможенный союз. Тогда же они проголосовали и за «отложенный статус народа Гагаузии», который позволит жителям автономии реализовать свое право на самоопределение в случае изменения статуса Республики Молдова как независимого государства. Официальный Кишинев назвал референдум незаконным, но зерна сепаратизма был брошен и попали они также и на украинскую землю (Перстньова 2015: 4).

4. Выводы

Таким образом, аннексия Российской Федерацией суверенной территории Украины - Автономной Республики Крым и г. Севастополя и вооруженное вторжение для сохранения и расширения территорий террористических квазигосударственных образований «Донецкой народной республики» и «Луганской народной республики» не только убедительно показали неэффективность функционирования предыдущей модели государственной организации Украины в целом и в противодействии внешней (открытой или скрытой) агрессии в новейших институциональных формах с использованием комплекса средств и методов манипулятивно-пропагандистского воздействия в частности, но и несут реальную угрозу дальнейшей независимости и территориальной целостности нашей страны.

В 2014 г. Россия применила против Украины концепцию «гибридной войны», которая во многом является уникальной со структурно-функциональной точки зрения: по форме она «гибридная», а по содержанию - «асимметричная»

Важной ее составляющей является об информационно-психологической война как разновидность информационно-коммуникативного противостояния для перераспределения ролей, места и функций субъектов информационно-коммуникативного пространства с целью достижения преимуществ в политической, социальной, экономической, культурной, религиозной и других сферах.

Неототалитарный политический режим В. Путина в развернутой «гибридной» войне активно использует мифологемы периода Российской империи и Советского Союза, которые должны помочь удерживать часть населения оккупированных территорий Донецкой и Луганской областей и особенно аннексированной Автономной Республики Крым и города Севастополя в «русском/российском» заидеологизированном мегаидеологизированном политико-культурном поле массового сознания.

Паралельно активно используются новые имперские концепты для утверждения претензий на геополитическое лидерство России как форпоста «Русского мира» и центра евразийской цивилизации в борьбе с враждебным Западом.

Обоснованные основания утверждать о прекращении этой войны, даже после заключения в Минске 12 февраля 2015 г. очередных договоренностей, отсутствуют и, наоборот, по нашему мнению, необходимо готовиться к новой ее эскалации, перехода в «изошренные» формы и расширение масштабов манипулятивно-пропагандистского воздействия. Российская Федерация прямо или через контролируемые ею террористические организации «Донецкая народная республика» и «Луганская народ-

ная республика» использовала и в дальнейшем, в частности, будет использовать средства радиоэлектронной борьбы; программно-компьютерные технологии; психотронные средства, направленные на подавление, уничтожение, дезорганизацию, дезориентацию, дезинформацию, дезапатия сопротвления агрессии.

Одновременно, считаем необходимо отметить, что исход «гибридной» войны не может не зависеть от внутривнутриполитической ситуации в Украине. За полтора года со времени победы Революции Достоинства, аннексии Российской Федерацией при полной бездеятельности тогдашнего (в значительной степени, учитывая персоналии, то и настоящего) руководства Украины Автономной Республики Крым и Севастополя противостояния информационно-психологической и вооруженной интервенции России для сохранения и расширения влияния террористических организаций «Донецкая народная республика» и «Луганская народная республика», сильнейшим тормозом на пути социально-политической модернизации нашей страны остается политическая коррупция, которая мимикрировала в новые формы. Показательные ПР-акции последних месяцев по выявлению и наказанию по признакам коррупционных правонарушений отдельных чиновников, которые широко представлены в медийном пространстве Украины, не могут подменять собой неотложных и эффективных шагов в деле модернизации страны, которая должна, по нашему мнению, начаться с коренного обновления институционально-процедурных принципов функционирования политической системы, обеспечения стабильности ее функционирования в условиях развернутой Российской Федерацией «гибридной» войны.

LITERATURA

- Анісімович-Шевчук О. З. Політична комунікація як системоутворюючий фактор політичного життя суспільства: Автореф. дис... канд. політ. н.; спец.: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. З. Анісімович-Шевчук; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2010. – 19 с.
- Архипова Е. О. Інформаційна безпека: соціально-філософський вимір: Автореф. дис... канд. філософ. наук: спец.: 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Е. О. Архипова; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». – К., 2012. – 16 с.
- Бойко О. Д. Політичне маніпулювання: навч. посіб. / О. Д. Бойко. – К.: Академвидав, 2010. – 432 с.
- Васильчук Є. О. Російський екстремізм в Україні: монографія / Є. О. Васильчук. – Черкаси: Видавець Ольга Вовчок, 2015. – 120 с.

- Гандзюк В. О. Український Євромайдан у кривомому дзеркалі російської пропаганди (2013-2014) / В. О. Гандзюк // Соціальні комунікації в інтеркультурному просторі: міжконтинентальний діалог інтелектуалів: матер. Міжнарод. наук.-практ. конф., 13 листопада 2014 р. / МОН України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка; за заг. ред. Огнев'юка В. О.; [редкол.: Огнев'юка В. О., Хоружа Л. Л., Бондарєва О. Є. та ін.]. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. – С. 23-29.
- Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / В. Горбулін // Дзеркало тижня-Україна. – 2015. – № 2(24 січня). – С. 3.
- Денисюк С. Г. *Політична комунікація: ціннісні основи та механізми реалізації в умовах сучасного суспільного розвитку*: Автореф. дис... доктора політ. наук; спец.: 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / С. Г. Денисюк; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2013. – 36 с.
- Дубас О. П. Інформаційно-комунікаційний простір: культурно-політичні детермінанти: Монографія / О. П. Дубас. – К.: Генеза, 2011. – 256 с.
- Ємельянова Ю. Путінофілі / Ю. Ємельянова // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Львів: «Новий Світ-2000», 2014. – С. 327-328.
- Єфімов Г. В. Военна організація держави в особливих умовах: Автореф. дис... канд. наук з держ. управління; спец.: 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Г. В. Єфімов; Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Львів, 2009. – 20 с.
- Киридон А. М. Євромайдан / Революція Гідності: причини, характер, основні етапи / А. М. Киридон // Історична пам'ять. – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2015. – Вип. 33. – С. 17-32.
- Климентьев О. П. Інформаційна функція Української держави: Автореф. дис... канд. юрид. наук; спец.: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. П. Климентьев; Національний авіаційний університет. – К., 2014. – 21 с.
- Клячин А. К. Політична комунікація як чинник трансформації політичних цінностей: Автореф. дис... канд. політ. наук; спец.: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / А. К. Клячин; Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2007. – 19 с.
- Козирева М. Рашизм / М. Козирева // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Львів: «Новий Світ-2000», 2014. – С. 456.
- Кудорс А. Русский мир - от концепции «мягкой силы» до обоснования войны / А. Кудорс [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://inosmi.ru/sngbaltia/20150417/227571026.html>
- Кукарцев О. Панславизм / О. Кукарцев // Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів: «Новий Світ-2000», 2014. – С. 457.
- Малик І. Інформаційна війна в структурі асиметричних міжнародних конфліктів: теоретичний аспект / І. Малик // Актуальні проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики // Матеріали Регіональної науково-теоретичної конференції (Львів, 21 травня 2015 р.). – Львів: НУ ЛП, 2015. – С. 18-21.
- Марунченко О. П. Інформаційна війна у сучасному політичному просторі: Автореф. дис... канд. політ. наук; спец.: 23.00.02 «Політичні інститути і процеси» / О. П. Марунченко; ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». – Одеса, 2013. – 20 с.
- Перстньова Н. У тихому бессарабському болоті ... / Н. Перстньова // Дзеркало тижня – Україна. – 2015. - № 13 (11 квітня). – С. 4.
- Польша створює Доктрину інформаційної безпеки[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/07/26/7036321/>
- Олійник О. В. Інформаційна безпека України: доктрина адміністративно-правового регулювання: Автореф. дис... доктр. юрид. наук; спец.: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. В. Олійник; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2013. – 34 с.
- Ржевська Н. Путінізм / Н. Ржевська // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Львів: «Новий Світ-2000», 2014. – С. 326-327.
- Рибак І. Інформаційно-маніпулятивні технології / І. Рибак // Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми. – Львів: «Новий Світ-2000», 2014. – С. 277.
- Руднева А. Формування державної стратегії інформаційної війни України / А. Руднева // Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. – Вип. 5. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014. – С. 53-61.
- Сищук О. А. Інформаційно-психологічний компонент «гібридної» війни / О. А. Сищук // Україна в системі змін парадигми світопорядку ХХ – ХХІ століть: тези Міжнародної науково-практичної конференції, 19 березня 2015 р. / М-во освіти і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка; [редкол.: В.О. Огнев'юк (голова) та ін.; наук. ред. О. О. Салата]. – К.: [Київ. ун-т ім. Б. Грінченка], 2015. – С. 143-147.
- Степанков В. С. «Русский мир» й історія України: реанімація імперського міфу «возз'єднання братніх народів» [Електронний ресурс] / В. С. Степанков // «Русский мир»: нові реалії старого міфу». - Матеріали круглого столу. - Кам'янець-Подільський, 2011. - Режим доступу: history.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/2/.../русский-мир.pdf
- Требін М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність / М. П. Требін // Український соціум. – 2014. - № 3. – С. 113-127.
- Требін М. П. «Гібридна війна» як прояв політичної кризи в Україні / М. П. Требін // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Політологія. Соціологія. Філософія». – Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2015. – Вип. 1. – С. 218-222.

- Турченко Ю. В. Реалізація державної інформаційно політики України у сфері оборони: Автореф. дис. канд. політ. н.: спец.: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Ю. В. Турченко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2014. –18 с.
- Угрин Л. «Русский мир»/ Л. Угрин // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. - Львів: «Новий Світ-2000», 2014. – С.345.
- Україна та проект «русского мира» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_nauk_an_rozrobku/Rus_mir.pdf В. 1
- Чабанна М. Маніпулювання психологічне / М. Чабанна // Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми. – Львів: «Новий Світ-2000», 2014. – С. 371-372.

Polityka nie jest sakramentem, jeśli chce się ją uprawiać, to trzeba przylegać do rzeczywistości, która się zmienia. Trzeba umieć zachowywać zasady i zmieniać poglądy.

JERZY GIEDROYĆ

Klasa polityczna nie może się zachowywać jak najeźdźcy, którzy łupią podbity kraj.

JERZY GIEDROYĆ

Spory polityczne wtedy trwają najdłużej, gdy obie strony nie mają racji.

ADOLFO SUAREZ GONZALEZ

W życiu politycznym roi się od krzykliwych strażaków, którzy odwracają oczy, gdy tylko ujrzą gdzieś pożar.

GIOVANNI GUARESCHI

W polityce nic się nie dzieje bez przyczyny, ale często – bez skutku.

JOHN GUNTHER

Natalia Kusa Kujawsko-Pomorska szkoła Wyższa
E-mail: natalia.kusa@amu.edu.pl

Studia Społeczne 13 (2) /2015

ISSN 2081-0008

e-ISSN: 2449-9714

str. 81-87

„O TEJ DEKADZIE LEPIEJ ZAPOMNIEĆ”. PREZYDENTURA BORYSA JELCYNA – POLITYCZNE UWARUNKOWANIA I SPOŁECZNY ODBIÓR / „ABOUT THIS DECADE BEST FORGOTTEN”. BORIS YELTSIN’S PRESIDENCY – POLITICAL CONDITIONS AND PUBLIC PERCEPTION

ABSTRACT

The first President of the Russian Federation who had become a symbol of democratic Russia. Today, however, more and more often he is associated with a decade, during which Russia lost its imperial position and began to yearn for the days of the Soviet Union as the economic insolvency thrived. The purpose of this article is not only characteristic of Boris Yeltsin’s presidency from the perspective of political science (political conditions and inclinations), but also an attempt of sociological analysis of its social acceptance. The author also tries to identify the determinants of the evaluation of the Yeltsin decade. Based on the literature and the results of public opinion surveys (conducted mainly by Russian research centers) will be analysis of the first, now increasingly forgotten, the Russian presidency, the end of which began “Putin era”. Presidency, which is today the most critically assessed by the Russian society, and yet it is also a symbol of attempts to enter the Russian Federation democratic system with free-market economy.

KEY WORDS: BORIS YELTSIN; RUSSIAN FEDERATION; DEMOCRACY IN RUSSIA; TRANSFORMATION; SOCIAL ACCEPTANCE; THE LEADERS OF THE RUSSIAN FEDERATION; ECONOMIC CRISIS

STRESZCZENIE

Borys Jelcyn, pierwszy Prezydent Rosyjskiej Federacji, który miał się stać symbolem demokratycznej Rosji. Dziś jednak coraz częściej kojarzony jest z dekadą, w trakcie której Rosja straciła swoją imperialną pozycję, przeżyła gospodarcze bankructwo i zaczęła tęsknić za czasami Związku Radzieckiego. Celem artykułu jest nie tylko charakterystyka samej prezydentury B. Jelcyna z perspektywy politologicznej (polityczne uwarunkowania i inklinacje), ale również próba socjologicznej analizy jej społecznego odbioru. Autorka spróbuje również określić determinanty oceny dekady B. Jelcyna. W oparciu o literaturę oraz wyniki badań opinii publicznej (głównie rosyjskie ośrodki badawcze) powstanie analiza pierwszej, dziś coraz częściej zapomnianej, rosyjskiej prezydentury, wraz z końcem której rozpoczęła się „epoka Putina”. Prezydentury, która jest dziś najbardziej krytycznie oceniana przez rosyjskie społeczeństwo, a jednocześnie jest również symbolem prób wprowadzenia w Federacji Rosyjskiej systemu demokratycznego z wolnorynkową gospodarką.

SŁOWA KLUCZOWE: BORYS JELCYN; FEDERACJA ROSYJSKA; DEMOKRACJA W ROSJI; TRANSFORMACJA; SPOŁECZNA OCENA; PRZYWÓDCY FEDERACJI ROSYJSKIEJ; KRYZYS GOSPODARCZY

I. WPROWADZENIE

Borys Jelcyn, pierwszy Prezydent Rosyjskiej Federacji, który miał się stać symbolem demokratycznej Rosji. Dziś jednak coraz częściej kojarzony jest z dekadą, w trakcie której Rosja straciła swoją imperialną pozycję, przeżyła gospodarcze bankructwo i zaczęła tęsknić za czasami Związku Radzieckiego. Pierwsza dekada istnienia Federacji Rosyjskiej jako samodzielnego podmiotu prawa międzynarodowego to okres nie tylko licznych prób budowy nowego systemu politycznego (w oparciu o nowe prawodawstwo), ale także czas trudnych przemian w sferze gospodarki, co w istotny sposób wpłynęło na warunki funkcjonowania rosyjskiego społeczeństwa. Prezydentura Borysa Jelcyna przepadła

właśnie na ten burzliwy okres rosyjskiej historii, determinując w pewien sposób kolejne jej dekady. Miała ona wpływ nie tylko na kształt rosyjskiego ustroju, ale również, a może przede wszystkim na życie milionów Rosjan, którzy w latach dziewięćdziesiątych musieli zmierzyć się z wieloma trudnościami w codziennym życiu. Dlatego też, celem artykułu jest nie tylko charakterystyka samej prezydentury B. Jelcyna z perspektywy politologicznej (polityczne uwarunkowania i inklinacje), ale również próba socjologicznej analizy jej społecznego odbioru. Autorka spróbuje również określić determinanty oceny dekady B. Jelcyna.

II. POLITYCZNE UWARUNKOWANIA PREZYDENTURY

Pięć lat po rozpoczęciu programu odnowy Związku Radzieckiego, okazało się, że właściwie niemożliwe jest połączenie socjalizmu z mechanizmami demokratycznymi, centralnego planowania z wolnym rynkiem, integralnego związku państw z rozbudzonymi dążeniami niepodległościowymi jego części składowych. Brak konsekwencji w podejmowanych działaniach (przejawiający się między innymi odrzuceniem programu reform gospodarczych – Program 500 dni) oraz zaistnienie faktycznej dwuwładzy po wyborze B. Jelcyna na stanowisko Prezydenta RFSRR, a także zignorowanie środowiska związkowej nomenklatury sprzeciwiającej się reformom, doprowadziło do zamachu stanu w sierpniu 1991 r.¹ Grono polityków nieakceptujących reformy podejmowane przez M. Gorbaczowa utworzyło Państwowy Komitet Stanu Wyjątkowego², który przejął władzę w imieniu internowanego w Foros Prezydenta ZSRR (Jach A., 2011 s. 62–63). Organizatorzy zamachu nie ograniczyli natomiast w żaden sposób wolności B. Jelcyna – zwolennika radykalizacji reform, wokół którego skoncentrowali się przeciwnicy puczu (m.in. Rusłan Chasbułatow, Jurij Łużkow, Anatolij Sobczak). W wydanej odezwie „Do Obywateli Rosji” uznali oni podjęte przez Komitet działania za bezprawne oraz wezwali rosyjskie społeczeństwo do podjęcia strajku. W wyniku działań środowiska skupionego wokół B. Jelcyna, a także braku poparcia społecznego dla puczu oraz odmowy wykonania rozkazów przez część jednostek wojskowych, zamach stanu zakończył się klęską (Jach A., 2011 s. 66). Niekwestionowanym zwycięzcą wydarzeń sierpniowych okazał się B. Jelcyn, który nie tylko zyskał społeczne poparcie i sympatię, ale także umocnił swoją pozycję w trwającym nadal konflikcie z M. Gorbaczowem (Smoleń M., 2011 s. 227–228).

Kolejne działania, podjęte przez B. Jelcyna, miały na celu dalsze osłabienie władz związkowych. Wykorzystując fakt, iż zaangażowanie w organizację puczu skompromitowało w społecznym odbiorze KPZR, 24 sierpnia 1991 r. Prezydent RFSRR wydał dekret delegalizujący partię komunistyczną i nacjonalizujący jej majątek (Smoleń M., 1994 s. 389). Reformy gospodarcze oraz likwidacja Zjazdu Deputowanych Ludowych ZSRR, a także podporządkowanie władzom rosyjskim

radzieckiego KGB i resortów siłowych pogłębiały stopniową utratę władzy i znaczenia tak zwanego Centrum (Smoleń., 2011 s. 229–230). Brak porozumienia, co do kształtu nowej umowy związkowej oraz przede wszystkim wynik grudniowego referendum, w którym Ukraińcy ostatecznie opowiedzieli się za pełną niepodległością Ukrainy, zadecydowały o ostatecznym niepowodzeniu dążeń M. Gorbaczowa do budowy Związku Suwerennych Republik Radzieckich (Smoleń M., 2011 s. 232). W grudniu 1991 roku, na mocy Porozumienia o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw, ZSRR przestał istnieć, a jego miejsce na arenie międzynarodowej zajęła Federacja Rosyjska (Bichta T., Kowalska M. i Sokół W., 2005 s. 388).

Jeszcze w okresie istnienia Związku Radzieckiego, na mocy ustawy z kwietnia 1991 roku *O prezydencie RFSRR* B. Jelcyn został wybrany na urząd Prezydenta RFSRR i tym samym otrzymał szeroki zakres prerogatyw: mianowanie ministrów, podpisywanie traktatów i umów międzynarodowych, wydawanie dekretów z mocą ustawy (Furier A., 2003 s. 33). Realna władza B. Jelcyna poszerzona została w listopadzie 1991 roku, kiedy ogłosił on, iż staje na czele reformatorskiego rządu (stanowisko premiera zajmował do grudnia 1992 roku) (Zołotowski J., 2004 s. 146). Jednak fakt funkcjonowania Federacji Rosyjskiej w oparciu o postanowienia Konstytucji RFSRR (zachowanej celem utrzymania ciągłości trwania państwa) spowodował zaistnienie konfliktu pomiędzy władzą wykonawczą (administracja i otoczenie Prezydenta), a władzą ustawodawczą (system Rad) (Bartnicki A., 2007 s. 120). Brak porozumienia pomiędzy głównymi ośrodkami władzy dodatkowo potęgował kryzys gospodarczy, który był wynikiem tak zwanej „terapii szokowej” J. Gajdara oraz przede wszystkim zaniedbań z czasów radzieckich, a za który odpowiedzialność spadła na ekipę B. Jelcyna (Bartnicki A., 2011 s. 256–258). Gdy nie udało się osiągnąć porozumienia na drodze dialogu, B. Jelcyn sięgnął po rozwiązania siłowe, wysyłając wojsko przeciwko „buntownikom”. Według Andrzeja Furiera „Decydując się na taki krok, Jelcyn zapewnił sobie pełnię władzy. Pokonanie Rusłana Chasbułatowa (spiker Dumy) i skupionych wokół niego polityków (A. Ruckoj) umocniło jego pozycję wewnętrzną. Umożliwiło to zainicjowanie nowego kierunku w polityce zagranicznej FR” (Furier A., 2003 s. 40).

W połowie dekady lat 90., u schyłku pierwszej prezydenckiej kadencji B. Jelcyna, wskazać można na trzy kwestie, które determinowały sytuację polityczną w Rosji: po pierwsze, trwająca już od dwóch lat wojna w Czeczeni (oficjalne zakończenie walk nie wygasilo konfliktu) (Fu-

1 Bardziej szczegółowo genezę oraz przesłanki puczu sierpniowego opisuje J. Zołotowski (Zołotowski., 2004 s. 141–145)

2 W którego skład weszli: Oleg Bakłanow, gen. Władimir Kriuczokow, Walentin Pawłow, gen. Borys Pugo, Wasilij Starodubcew, Aleksandr Tizjakow, marsz. Dmitrij Jazow oraz Giennadij Janajew (Jach A., 2005 s. 360–361)

rier A., 2003 s. 41–42), po drugie, pogarszający się stan zdrowia Prezydenta, którego konsekwencją były wątpliwości, co do jego zdolności do dalszego sprawowania władzy oraz po trzecie, trudna sytuacja gospodarcza, która skutkowałą wzrostem bezrobocia oraz znacznym obniżeniem poziomu życia Rosjan (Bartnicki A., 2011 s. 261–262). Zanim rozpoczęła się właściwa kampania przed kolejną prezydencką elekcją, dwukrotnie odbyły się wybory do Dumy Państwowej. W 1993 roku zwycięstwo odniosły Liberalno-Demokratyczna Partia Rosji (LDPR) pod przywództwem Władimira Żyrinowskiego oraz Komunistyczna Partia Federacji Rosyjskiej (KPFR) z Giennadijem Żiuganowem na czele³. Pierwsza, dzięki uzyskaniu ponad dwudziestoprocentowego poparcia, umocniła swoją pozycję na rosyjskiej scenie politycznej, druga natomiast zbudowała solidne fundamenty dla swojego dalszego funkcjonowania w życiu politycznym. Jak podkreśla Adam R. Bartnicki, wybory parlamentarne w 1993 roku uporządkowały rosyjską scenę polityczną i dały zwycięskim ugrupowaniom społeczną legitymizację działania, jednak „trzeba pamiętać, że Rosjanie w swoich decyzjach wyborczych kierowali się bardziej sympatią do konkretnych polityków i reprezentowanych przez nich ideologii, niż analizą programów ugrupowań politycznych” (Вите О.Т., 1994), co było można dostrzec już podczas kolejnych elekcji, parlamentarnej i prezydenckiej.

Po wyborach parlamentarnych w roku 1995 na rosyjskiej scenie politycznej ugruntowaną pozycję zapewniły sobie cztery ugrupowania, które przekroczyły próg wyborczy: KPFR, LDPR, Nasz Dom Rosja oraz Jabłoko (Bartnicki A., 2007 s. 135). Efektem tej elekcji był czytelny układ sił, który zdeterminował wybory prezydenckie w 1996 roku. Pomimo faktu, iż w kampanii prezydenckiej udział wzięło dziesięciu kandydatów⁴, faktyczna rywalizacja miała miejsce pomiędzy dwoma politykami: dotychczasowym prezydentem B. Jelcynem oraz przywódcą komunistów G. Żiuganowem. Na podstawie analizy przedwyborczych publikacji w rosyjskiej prasie, której dokonał A. Furier, za główną oś kampanii można uznać ostrzeżenia przed powrotem do władzy komunistów, których przedstawicielem był G. Żiuganow⁵. Tezę tę potwierdzał A. Riabow, który pisał przed wyborami:

„Walka na linii partia władzy – komunistyczna opozycja wpływa w decydujący sposób na tok prezydenckiej kampanii wyborczej. Jednak jeszcze na długo przed wyborami liczni analitycy uważali, że niezależnie od wyników głosowania partia władzy zachowa w takiej czy innej formie rolę głównego podmiotu w polityce rosyjskiej” (Riabow A., 1996 za: Furier A., 2003 s. 51). Wkrótce po powtórnej elekcji (zwycięstwo w drugiej turze) B. Jelcyn, ze względu na zły stan zdrowia, zniknął ze sceny politycznej, co zapoczątkowało proces poszerzania wpływów politycznych i gospodarczych przez grupy interesu, władze regionalne oraz oligarchię finansową (Bartnicki A., 2007 s. 140–141).

Ostatnie lata prezydentury B. Jelcyna Adam Bartnicki nazwał „jelcynowskim modelem władzy”, a samego Prezydenta w warunkach polityki o charakterze klanowym, słabych instytucjach demokratycznych i partii komunistycznej jako głównej sile opozycyjnej, uznał za gwaranta stabilizacji funkcjonującego systemu (Bartnicki A., 2011 s. 266). Sławomir Popowski zwraca również uwagę, na funkcjonujący pod koniec lat 90. tak zwany „trójkąt władzy”, w skład którego wchodziły ośrodki skupione wokół premiera Wiktora Czernomyrdina, szefa prezydenckiej administracji Anatolija Czubajsa oraz kierującego Radą Bezpieczeństwa Aleksandra Lebiedia, który dzięki nieprecyzyjnemu rozdzieleniu pełnomocnictw zapobiegał nadmiernemu usamodzielnieniu się jednego z podmiotu (Popowski S., 1996 s. 29). Autorytarne rządy B. Jelcyna, kolejne zmiany na stanowisku premiera (W. Czernomyrdin, J. Primakow, S. Stiepaszyn), nieprzewidywalne decyzje kadrowe, wzrost znaczenia oligarchów oraz trwający już od dłuższego czasu kryzys ekonomiczny stworzyły sytuację, w której „zapotrzebowanie na demokrację i wolność słowa stało się stosunkowo niewielkie. Bardziej istotne okazały się wartości, takie jak porządek publiczny, praworządność, mocarstwowa pozycja Rosji, integralność państwa, godny poziom życia. Zmęczeni wieczną prowizorką Rosjanie zaakceptowali władzę człowieka, który miał wreszcie zaprowadzić porządek” (Bartnicki A., 2011 s.272). Wybór padł na Władimira Putina.

31 grudnia 1999 roku podczas telewizyjnego przemówienia B. Jelcyn, w zamian za gwarancje nietykalności, przekazał władzę premierowi W. Putinowi, który do czasu wyborów miał pełnić obowiązki Prezydenta (Dziugiewicz J., 2009 s. 221). Wyniki wyborów parlamentarnych, które miały miejsce kilkanaście dni wcześniej, uznano za „tryumf politycznego zaplecza Putina”,

3 W V Dumie znalazły się również: Wybór Rosji, Jabłoko, Agrarna Partia Rosji, Demokratyczna Partia Rosji, Partia Rosyjskiej Jedności i Porozumienia oraz Kobiety Rosji (Bartnicki., 2007 s. 128–129)

4 G. Żiuganow, B. Jelcyn, Ś. Fiodorow, W. Żyrinowski, G. Jawliński, A. Lebied, W. Bryncalów, J. Własow, M. Szakkum oraz M. Gorbaczow (Bartnicki., 2007 s. 138)

5 W „Argumentach i Faktach” przypominano liczbę ofiar komunistycznych przywódców (W. Lenina, J. Stalina, N. Ceausescu), „Moskowskij Komsomolec” pytał „Rosjo, czy zmądrzałaś???” a „Moskowskije Nowosti” ostrzegały przed spodziewanym pogorsze-

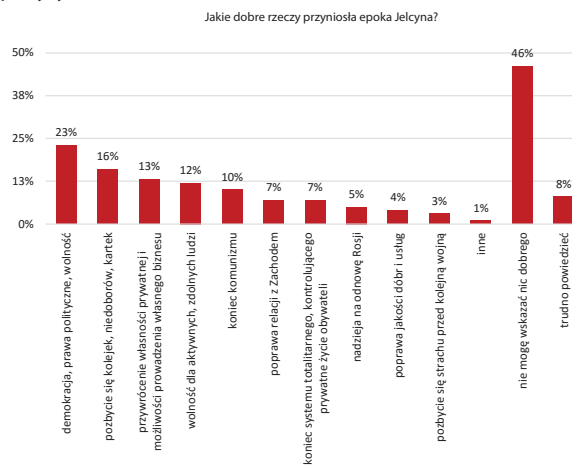
niem sytuacji w kraju po zwycięstwie G. Żiuganowa (Furier., 2003 s. 44–48)

ponieważ pomimo, iż zwycięstwo odniosła Partia Komunistyczna, to większość mandatów przypadła tak zwanej „partii władzy”, czyli ugrupowaniom tworzącym polityczne zaplecze rządu (Jedność – Niedźwiedź, Ojczyzna – Cała Rosja, Sojusz Sił Prawicowych, Nasz Dom – Rosja) (Skrzypek A., 2004 s. 145–147). W sytuacji, kiedy większość w Dumie Państwowej należała do partii popierających działania rządu, a samego premiera uznawano za „najpopularniejszego rosyjskiego polityka” (której to popularności przysporzyły mu także polityczne i militarne sukcesy na Kaukazie) (Skrzypek A., 2004 s. 143–144), marcowe wybory prezydenckie miały spełnić tylko jedną funkcję – być formalną legitymizacją władzy prezydenckiej następcy B. Jelcyna. Wyraźne zwycięstwo w pierwszej turze (ponad dwadzieścia punktów procentowych przewagi nad kontrkandydatem G. Ziuganowem) (Bartnicki A., 2007 s. 162) oznaczało dla W. Putina społeczne przyzwolenie na zapowiadane w kampanii zaprowadzenie porządku w Rosji i przywrócenie jej dawnej siły oraz przynależnego miejsca w światowym układzie sił (Skrzypek A., 2004 s. 148).

III. SPOŁECZNY ODBIÓR DEKADY JELCYNIA

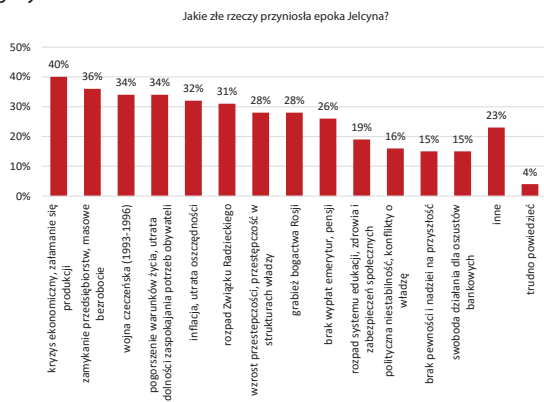
Tuż po zakończeniu dekady B. Jelcyna Ogólnorosyjski Ośrodek Badania Opinii Publicznej (Всероссийский центр изучения общественного мнения, ВЦИОМ) poprosił Rosjan o ocenę minionej prezydentury. W styczniu 2000 r., podobnie jak w kilku kolejnych latach (mniej więcej do połowy pierwszej dekady XXI wieku), rosyjscy obywatele bardzo krytycznie odnosili się do dziesięcioletnich rządów B. Jelcyna. Według badań ВЦИОМ blisko połowa Rosjan nie potrafiła wskazać na żadną dobrą rzecz, która byłaby efektem prezydentury B. Jelcyna (wykres 1.). Jeśli jednak Rosjanie mieliby wskazać na pozytywne efekty pierwszej dekady Federacji Rosyjskiej, to najczęściej wymieniali demokrację, prawa polityczne oraz wolność (blisko jedna czwarta wskazań). Za dorobek prezydentury B. Jelcyna Rosjanie uznali również pozbycie się kolejek, niedoborów i kartek, a także przywrócenie własności prywatnej oraz wprowadzenie wolności dla ludzi zdolnych i aktywnych. Należy jednak jeszcze raz podkreślić, iż najczęściej w pytaniu o pozytywny dorobek prezydentury, Rosjanie nie potrafili wskazać ani jednego jej pozytywnego aspektu. Co również istotne, znaczna część odpowiedzi na to pytanie, ma charakter abstrakcyjny lub odwołuje się do abstrakcyjnych kategorii – jak np. demokracja, wolność, nadzieja, pozbycie się strachu. Może to sugerować, iż trudno było Rosjan wskazać na konkretne pozytywne aspekty dekady B. Jelcyna.

WYKRES 1. Ocena dorobku prezydentury B. Jelcyna – aspekty pozytywne

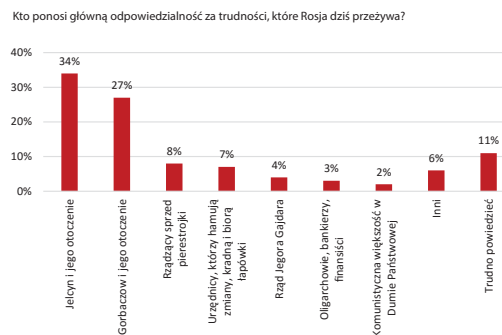
Opracowanie własne na podstawie: *Public opinion on the Yeltsin years*, <http://www.russiavotes.org/president/yeltsin_public_opinion.php>, 18.07.2015

Znacznie mniej trudności sprawiło natomiast Rosjanom wskazanie negatywnych aspektów prezydentury B. Jelcyna. Najpopularniejszym z nich był kryzys ekonomiczny oraz załamanie się produkcji, na które wskazało dwie piąte rosyjskich obywateli (wykres 2.). Niewiele mniej Rosjan dekadę B. Jelcyna kojarzy z zamykaniem przedsiębiorstw, masowym bezrobociem oraz pogorszeniem się warunków życia, a także z wysoką inflacją. Wśród najpopularniejszych wskazań znalazła się również wojna czeczeńska z lat 1993–1996, a także rozpad Związku Radzieckiego (który jednak powszechniej kojarzony jest z epoką Michaiła Gorbaczowa). Co warto podkreślić, zdecydowana większość wskazań respondentów dotyczy gospodarki, a dokładnie problemów, z którymi w latach dziewięćdziesiątych musiało się zmierzyć państwo oraz jego obywatele. Tym samym, tak jak pozytywne aspekty często dotyczyły pojęć abstrakcyjnych, tak aspekty negatywne są konkretne, związane z niemożnością zaspokojenia podstawowych potrzeb.

WYKRES 2. Ocena dorobku prezydentury B. Jelcyna – aspekty negatywne

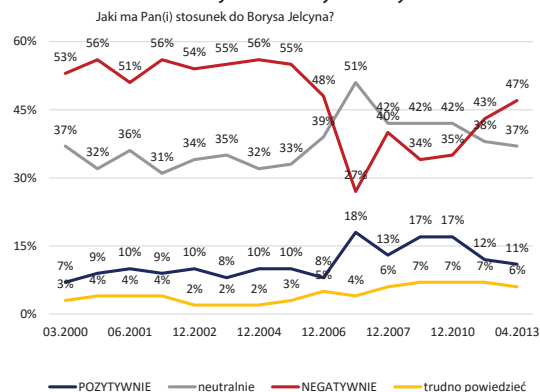
Opracowanie własne na podstawie: *Public opinion on the Yeltsin years*, <http://www.russiavotes.org/president/yeltsin_public_opinion.php>, 18.07.2015

Również tuż po zakończeniu prezydentury B. Jelcyna Rosjanie zostali zapytani o to, kto ponosi odpowiedzialność za aktualną (a więc niestabilną) gospodarczo i politycznie, z drugą wojną czeczeńską w tle) sytuację. Ponad jedna trzecia Rosjan odpowiedzialnością obarczyła B. Jelcyna oraz jego otoczenie (wykres 3.). Nie wiele mniej wskazań otrzymał jednak M. Gorbaczow i ludzie z nim współpracujący. Co istotne, na podstawie uzyskanych wyników można pokusić się o stwierdzenie, iż większość Rosjan wybrała najłatwiejszą opcję – obarczenie odpowiedzialnością jednej osoby, która staje się symbolem problemów. Potwierdza to również fakt, iż choć Rosjanie potrafili zidentyfikować szereg problemów, z którymi zmagał się ich kraj i oni sami na przełomie XX. i XXI. wieku, to nie potrafili ich powiązać z bezpośrednimi przyczynami oraz podmiotami za nie odpowiedzialnymi – niewielu Rosjan wskazało na kradnących i biorących łapówki urzędników (ale problem oszust i przestępczości w strukturach władzy udało się zidentyfikować), czy na rząd Jegora Gajdara, którego reformy miały najbardziej negatywny wpływ na poziom życia Rosjan.

WYKRES 3. Odpowiedzialność za trudności, które Rosja przeżywała na początku pierwszej dekady XXI wieku

Opracowanie własne na podstawie: *Public opinion on the Yeltsin years*, <http://www.russiavotes.org/president/yeltsin_public_opinion.php>, 18.07.2015

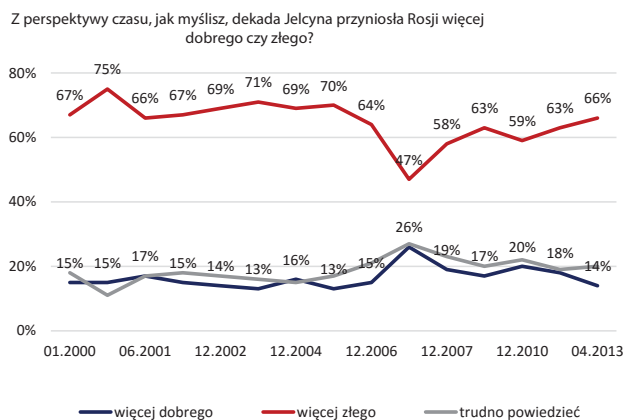
Negatywna ocena prezydentury B. Jelcyna tuż po jej zakończeniu towarzyszyła Rosjanom przez ponad pół pierwszej dekady XXI wieku (wykres 4.). Do 2006 r. B. Jelcyna negatywnie oceniali zawsze ponad połowa rosyjskich obywateli (od 51% w 2001 r. do 56% w 2000 i 2004 r.). Rok przed śmiercią B. Jelcyna wciąż blisko połowa Rosjan oceniała go negatywnie. Sytuacja zmieniła się dopiero w roku 2007, czyli w momencie śmierci byłego prezydenta. W maju 2007 r., zaledwie kilkanaście dni po pogrzebie, odsetek osób oceniających negatywnie spadł do 27%, natomiast ponad połowa Rosjan uznała swój stosunek do B. Jelcyna za pozytywny. Jednak już pół roku później zwolenników byłego prezydenta było prawie tyle samo, co przeciwników, a w 2013 r. ponownie liczba przeciwników zbliżyła się do 50%. Jak można zauważyć, z upływem czasu, występują tylko nieznaczne wahania (pomijając zmianę oceny tuż po śmierci B. Jelcyna), natomiast trend jest stały – Rosjanie w większości negatywnie oceniają prezydenturę pierwszego prezydenta Federacji Rosyjskiej.

WYKRES 4. Stosunek Rosjan do Borysa Jelcyna

Opracowanie własne na podstawie: *Отношение к лидерам прошлого: Горбачев, Ельцин, Верховный совет*, Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр), <<http://www.levada.ru/08-05-2013/otnoshenie-k-lideram-proshlogo-gorbachev-eltsin-verkhovnyi-sovets>>, 18.07.2015

Regularnie, począwszy od 2000 r., Rosyjskie Centrum Analityczne J. Lewady prosiło Rosjan o odpowiedź na pytanie, czy dekada Jelcyna przyniosła więcej dobrego czy złego (wykres 5.). I równie regularnie, z małym wyjątkiem w roku 2007 (tak jak wspomniano wcześniej, przyczyną łagodniejszej oceny była wtedy prawdopodobnie śmierć byłego prezydenta), rosyjscy obywatele odpowiadali, iż dekada Jelcyna przyniosła im więcej złego niż dobrego. Co warto odnotować, Rosjan negatywnie oceniających pierwszą prezydenturę w Federacji Rosyjskiej jest znacznie więcej niż tych, którzy negatywnie oceniają samego B. Jelcyna. Tych pierwszych na początku lat dwutysięcznych było nawet do 75% (pod koniec roku 2000), natomiast tych drugich najwyżej 56%. Jak można wywnioskować, negatywna ocena zarówno prezydentury, jak i samej postaci, wynika z wydarzeń, które miały miejsce podczas tej pierwszej dekady po rozpadzie Związku Radzieckiego oraz z dokonania pierwszego prezydenta, mających znaczący wpływ na codzienne życie milionów Rosjan.

WYKRES 5. Ocena prezydentury B. Jelcyna z perspektywy czasu

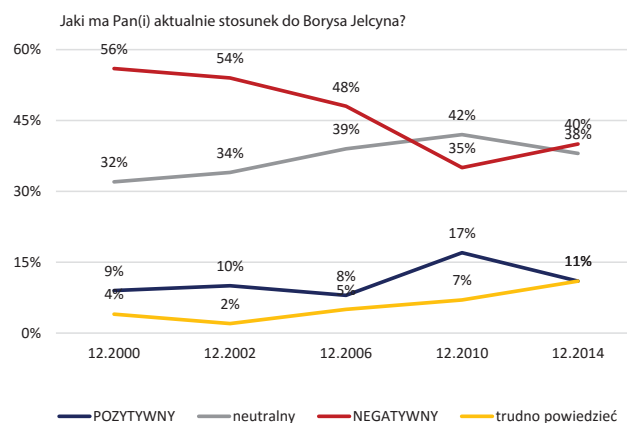

Opracowanie własne na podstawie: Отношение к лидерам прошлого: Горбачев, Ельцин, Верховный совет, Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр), <<http://www.levada.ru/08-05-2013/otnoshenie-k-lideram-proshlogo-gorbachev-eltsin-verkhovnyi-sovets>>, 18.07.2015

Kiedy Rosyjskie Centrum Analityczne J. Lewady zapytało pod koniec 2014 r. Rosjan o rolę osobowości w historii, uzyskano interesujące wyniki dotyczące radzieckich i rosyjskich przywódców. W ciągu ostatnich czternastu lat sukcesywnie spadało negatywne nastawienie Rosjan do Borysa Jelcyna (szczególnie po jego śmierci), choć nadal dwie piąte obywateli Rosji ocenia go negatywnie (wykres 6.) i wciąż osób z nastawieniem negatywnym jest blisko cztery razy więcej niż tych z nastawieniem pozytywnym (tylko 11%). Dla porównania, w tym samym badaniu zapytano również o rolę Józefa Stalina w historii Rosji/Związku Radzieckiego. I od blisko dzie-

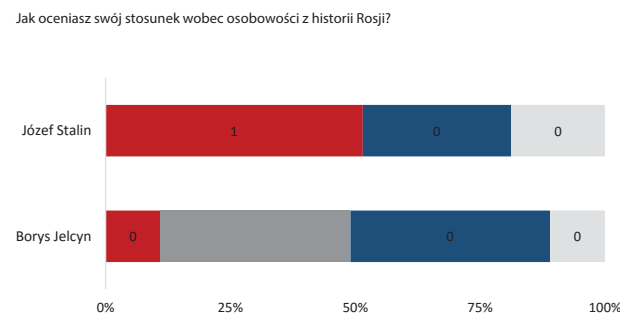
sięciu lat liczba Rosjan określających ją jako pozytywną nie spada poniżej 40% (często utrzymując się w okolicach 50%). Negatywnie o B. Jelcynie i zarazem raczej pozytywnie o J. Stalinie wypowiadają się zazwyczaj ludzie w średnim wieku i starsi (powyżej 40. roku życia). Pozytywnie J. Stalina częściej ocenia się w mniejszych miastach i na wsi, gdzie znajduje się również większość (z niewielkiej liczby) osób pozytywnie oceniających B. Jelcyna. Natomiast w największych miastach znaleźć można najwięcej osób negatywnie wypowiadających się zarówno o B. Jelcynie, jak i J. Stalinie (Роль 2015).

WYKRES 6. Aktualny stosunek Rosjan do Borysa Jelcyna

Opracowanie własne na podstawie: Роль личностей в истории России, Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр), <<http://www.levada.ru/20-01-2015/rol-lichnostei-v-istorii-rossii>>, 18.07.2015

WYKRES 7. Stosunek Rosjan do osobowości z historii Rosji

Opracowanie własne na podstawie: Роль личностей в истории России, Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр), <<http://www.levada.ru/20-01-2015/rol-lichnostei-v-istorii-rossii>>, 18.07.2015

IV. DETERMINANTY OCENY PREZYDENTURY BORYSA JELCYNIA

Na podstawie licznych opracowań, społecznej oceny prezydentury oraz wiedzy na temat politycznej historii

Federacji Rosyjskiej można za determinanty oceny prezydentury B. Jelcyna uznać następujące wydarzenia:

Rozpad Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich – to B. Jelcyn podpisał porozumienie o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw, które zawierało również zapis o zaprzestaniu istnienia ZSRR;

Reformy gospodarcze Jegora Gajdara i ich negatywne skutki dla rosyjskiej gospodarki oraz społeczeństwa (inflacja, upadek przedsiębiorstw, problemy z zaopatrzeniem, spadek wartości waluty);

Konflikt B. Jelcyna z Radą Najwyższą – dziś postrzegany jako naruszenie demokratycznego ustroju;

Pierwsza wojna w Czeczenii (1994–1996) i jej efekty, w wyniku których Rosja została zmuszona uznać autonomię tego terytorium;

Prywatyzacja zwana w Rosji prichwatyacją, w wyniku której zyskała nomenklatura, a stracili obywatele;

Wysokie koszty społeczne reform (znaczny spadek średniej długości życia, obniżenie się realnych dochodów, których wartość spadła w latach 1992–2001 o 47%);

Kryzys gospodarczy drugiej połowy lat dziewięćdziesiątych, w wyniku którego Rosja straciła wiarygodność na międzynarodowych rynkach;

Można sądzić, iż w wyniku tych wydarzeń prezydenta, któremu w momencie wyboru ufała zdecydowana większość Rosjan, w grudniu 1999 r. popierało tylko

niespełna 2% obywateli. Według Aleksieja Lewinsona – socjologa z Centrum J. Lewady – „Jelcyn szedł do władzy z wielowątkowym programem, w którym reformy gospodarcze były połączone z demokracją, otwarciem na Zachód i obietnicami szacunku dla praw obywatelskich. Kiedy tak dotkliwie zawałił się jeden z elementów – gospodarka – Rosjanie zaczęli się odwracać od Jelcyna i jego programu” (Socjolog 2015). Jednak, na co zwraca uwagę Jolanta Darczewska – ekspertka Ośrodka Studiów Wschodnich – „Borysowi Jelcynowi trzeba oddać sprawiedliwość: był gwarantem nieodwracalności upadku komunizmu. Zburzył podstawy systemu totalitarnego, zapoczątkował przekształcenia własnościowe w państwie i liberalizację życia politycznego: wprowadził wolność słowa, wielopartyjne wybory, stworzył sektor prywatny, zapewnił niepodległość krajom poradzieckim. I nie zaszkodził Polsce” (Darczewska J., 2000, s. 21). B. Jelcyn rozpoczął swoją prezydenturę proponując społeczeństwu nowe, demokratyczne, wolnorynkowe państwo gwarantujące poszanowanie praw politycznych. Jednak kolejne lata rządów ujawniły liczne trudności, przede wszystkim w dziedzinie gospodarki, której kryzys najbardziej odczuli zwykli Rosjanie. W wyniku nieumiejętnej walki z tymi trudnościami, a także splotem wielu innych niekorzystnych wydarzeń, B. Jelcyn jest dziś prawdopodobnie najbardziej negatywnie ocenianym przywódcą w historii Federacji Rosyjskiej.

LITERATURA

- Bartnicki A., *Borys Jelcyn – anatomia politycznej degeneracji*, w: *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata. Federacja Rosyjska*, red. A. Jach., Kraków, 2011
- Bartnicki A., *Demokratycznie legitymizowany autorytaryzm w Rosji, 1991-2004*, Białystok, 2007
- Bichta T., Kowalska M. i Sokół W., *System polityczny Rosji*, w: *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. W. Sokół i M. Żmigrodzki, Lublin, 2005
- Darczewska J., *Zburzył komunizm, przegrał demokrację*, „Polityka”, nr 3/2000
- Dziugiewicz J., *Rosja na początku XXI wieku*, „Disputatio”, 8/2009
- Furier A., *Dekada Jelcyna. Uwarunkowania rosyjskich przemian społecznych i politycznych 1991-2000*, Szczecin, 2003
- Jach A., *Pucz sierpniowy jako próba zachowania ZSRR i jego konsekwencje*, „Politeja”, 1(3)/2005
- Jach A., *Rosja 1991-1993. Walka o kształt ustrojowy państwa*, Kraków, 2011
- Popowski S., *Rosja na by-passach*, „Rzeczpospolita”, 227/1996 (28.09.1996)
- Public opinion on the Yeltsin years*, <http://www.russiavotes.org/president/yeltsin_public_opinion.php>, 18.07.2015
- Riabow A., *Powstanie i ewolucja „partii władzy”*, „NG-Scienarii”, 3/1996
- Skrzypek A., *Druga smuta. Zarys dziejów Rosji 1985-2004*, Warszawa, 2004
- Smoleń M., *Pucz sierpniowy 1991 r. – rozpad ZSRR*, w: *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata. Federacja Rosyjska*, red. A. Jach, Kraków, 2011
- Smoleń M., *Stracone dekady. Historia ZSRR 1917-1991*, Warszawa-Kraków, 1994
- Rozmowa T. Bieleckiego z A. Lewinsonem, *Socjolog: Kiedyś Rosjanie docenią Jelcyna*, „Gazeta Wyborcza”, <<http://m.wyborcza.pl/wyborcza/1,105226,4083794.html>>, 19.07.2015
- Zołotowski J., *Rosja – XX wiek: od utopii komunistycznej do rzeczywistości globalistycznej*, Kraków, 2004
- Вите О.Т., *Центризм в российской политике (Расстановка сил в Государственной буме и вне ее)*, „Polis”, 4/1994
- Отношение к лидерам прошлого: Горбачев, Ельцин, Верховный совет*, Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр), <<http://www.levada.ru/08-05-2013/otnoshenie-k-lideram-proshlogo-gorbachev-eltsin-verkhovnyi-sovet>>, 18.07.2015
- Роль личностей в истории России*, Аналитический Центр Юрия Левады (Левада-Центр), <<http://www.levada.ru/20-01-2015/rol-lichnostei-v-istorii-rossii>>, 18.07.2015

Kiedy brakuje optymizmu, trzeba skończyć z uprawianiem polityki.

WILLY BRANDT

Z ocenami politycznymi nie należy się nigdy spieszyć. Bo historia lubi niekiedy w ostatniej chwili odmienić swoje przeznaczenie.

MARIAN BRANDYS

Prawdziwym czynem politycznym jest nie zamierzenia, ale skutek wykonanego przez nas zamierzenia.

STANISŁAW BRZozowski

Polityka jest sztuką osiągnięcia rozsądnych celów przy pomocy posiadanych środków.

KAROL BUNSCH

Polityka nie jest religią, a gdy jest staje się inkwizycją.

ALBERT CAMUS

POWRÓT DO TERYTORIALNOŚCI JAKO GŁÓWNEGO KOMPONENTU STRATEGII MOCARSTWOWEJ FEDERACJI ROSYJSKIEJ / *RETURN TO THE TERRITORIAL EXPANSION AS THE MAIN COMPONENT OF RUSSIAN FEDERATION POWER STRATEGY*

ABSTRACT

The main subject of the article is concerned on Russian Federation aims of re - building it's power position in the international relations order. This research subject was chosen for it's current meaning and possible changes which Russian policy can conduct in Europe, like war at Ukraine.

The most important method which Russia uses to obtain it's goal is territorial expansion. Russia's land enlargement is handled in two ways - by annexing territories of neighbouring states (case of Crimea) or by supporting separatists „states” in Georgia (case of Abkhazia and South Ossetia). By using this strategy Russia repeats it's methods from the past, when territorial expansion was the main factor of building the Empire.

The research conclusions shows that Russia goes over this way, because like in the past, it's doesn't have components on which power state is based in current times, like strong economy, technology and cultural influences. Russia's policy causes both profits (like consolidation of Russian society) and negative effects (like destabilization of post - soviet region and costs of financial support of annexed lands).

KEY WORDS: TERRITORY; POWER; EXPANSION; CRIMEA; ABKHAZIA; SOUTH OSSETIA; TERRITORIAL INTEGRITY.

Po rozpadzie Związku Radzieckiego jego sukcesorka - Federacja Rosyjska, znalazła się w punkcie, w którym musiała na nowo zdefiniować swoją rolę na arenie międzynarodowej. Kraj, który był do tej pory jednym z dwóch najpotężniejszych państw świata został zdegradowany do roli mocarstwa regionalnego. Było to ogromnym szokiem dla rosyjskich polityków i społeczeństwa. Sytuacja ta spowodowała wytworzenie w Rosji zjawiska zwanego „syndromem postimperialnym”, czyli tęsknoty za utraconą mocarstwowością. Syndrom ten miał ogromny wpływ na działania rosyjskich polityków, którzy kształtowali przez ostatnią dekadę XX i początek XXI wieku politykę, mającą na celu odzyskanie wiodącej pozycji na arenie międzynarodowej. Polityka ta polegała w znacznym zakresie na próbach odbudowy mocarstwowej pozycji. W tym celu Rosja powróciła do strategii, która przez wiele lat była wykorzystywana w procesie budowy potężnego państwa, czyli poszerzania swojego terytorium. Ten proces jest wypadkową specyficznego postrzegania mocarstwa przez Rosjan, którzy przywiązują ogromną wagę do terytorium państwa, zwłaszcza jego rozrostu - oraz braku silnie rozwiniętej gospodarki i warunków geo-

graficznych, sprzyjających ciągłym podbojom. Polityka ta była widoczną cechą egzystencji rosyjskiego państwa na arenie międzynarodowej od początków budowy jego właściwej postaci, czyli księstwa moskiewskiego, które dało początek Cesarstwu.

Obecnie można zauważyć powrót Rosji do terytorialności, która - jak w latach wcześniejszych - ma być faktorem użytym przez to państwo do odzyskania znaczącej roli na świecie, czego najbardziej jaskrawym przykładem jest aneksja części Ukrainy - półwyspu Krymskiego w marcu 2014 roku. Innym, choć mniej wyrazistym znakiem może być wspieranie separatystycznych republik - Abchazji i Osetii Południowej, które chcą odłączyć się od Gruzji. Bardzo możliwe, że w przyszłości ich aneksja przez Rosję stanie się faktem. Głównym celem niniejszej analizy jest ukazanie powrotu Federacji Rosyjskiej do strategii terytorialnej, przyczyn tego zjawiska oraz możliwych negatywnych i pozytywnych konsekwencji takiego zwrotu zdarzeń. Niemniej istotne będzie krótkie rozważenie możliwego przyszłego biegu wydarzeń oraz skuteczności tej strategii. Obecna polityka zagraniczna Rosji, dążąca do przywrócenia

mocarstwowego statusu, jest warta śledzenia i rozważania, zważywszy na ogromne implikacje, mogące mieć wpływ na losy nie tylko obszaru postradzieckiego, ale także całej Europy i świata.

1. ROSYJSKI SPOSÓB ROZUMIENIA MOCARSTWOWOŚCI

Rozważania na temat prób powrotu Federacji Rosyjskiej do statusu mocarstwa poprzez wykorzystanie strategii poszerzania terytorium, warto rozpocząć od zdefiniowania czym jest mocarstwowość. Ten termin definiowany jest najczęściej poprzez wyraz pokrewny – „mocarstwo”, który w *Encyklopedii politologii* definiowany jest jako państwo mające centralną pozycję w międzynarodowym układzie sił, posiadające oraz realizujące swoje interesy w skali ogólnoswiatowej (cyt. za Pachocka M., 2011 s. 166). Z kolei Agata Włodkowska nazywa wielkimi mocarstwami kraje, które posiadają siłę zdolną przewyższyć możliwości innych krajów (cyt. za Lach Z. i Wendt J., 2010 s. 153). Jakie cechy charakterystyczne powinien posiadać kraj, który chce być uznany za mocarstwo? Na pewno powinien być silny gospodarczo i militarnie, oprócz tego jego istotną cechą w dzisiejszych czasach jest zaawansowanie technologiczne, a także atrakcyjność pod względem kulturowym i ideowym, pozwalająca na uzyskanie dominacji poprzez *soft power* czyli szerzenie określonych wartości i wzorów kulturowych (Maciążek P., 2010.). Niektórzy badacze za mocarstwo posługujące się w dużym stopniu *soft power* przy kreacji swej potęgi uważają Unię Europejską, która intensywnie promuje demokratyczne wartości. Dlatego też mocarstwowość może być zdefiniowana jako stan, pozwalający na zakwalifikowanie państwa do grona najsilniejszych graczy światowych. Częściami składowymi tego stanu są te same komponenty, które pozwalają określić dany kraj jako mocarstwo: siła militarna, gospodarcza i kulturowa.

Jak pojęcia „mocarstwo” i „mocarstwowość” są rozumiane przez rosyjskich decydentów? W Rosji mocarstwowość państwa była od zawsze postrzegana w sposób specyficzny. Według Stanisława Bielenia (2010), składa się ono z istotnych komponentów, którymi są : 1) władza autorytarna lub totalitarna, która sprawuje kontrolę nad społeczeństwem, 2) system ekonomiczny silnie kontrolowany przez państwo i kładący nacisk na aspekt militarny oraz 3) polityka poszerzania terytorium państwa poprzez podboje terytorialne. Te trzy przejawy rosyjskiej mocarstwowości widoczne były od momentu rozpoczęcia procesu tworzenia potężnego państwa, czyli od Wielkiego Księstwa Moskiewskiego

po Związek Radziecki. Mimo różnych form, w jakich istniało państwo rosyjskie - najpierw księstwo, później cesarstwo aż w końcu republika socjalistyczna - wspólnym mianownikiem była zawsze silna władza centralna, która kontrolowała każdy aspekt życia społecznego i politycznego, kładąca nacisk na rozszerzanie obszarów państwa.

Wyobrażenie rosyjskiej mocarstwowości, składającej się z opisanych wyżej komponentów, wskutek długotrwałej obecności w życiu społecznym i politycznym Rosji zakorzeniło się na dobre w rosyjskiej mentalności (Bielen S., 2006 s. 91-92, 94). Efektem tego jest wspomniany wcześniej „syndrom postimperialny” oraz postrzeganie Rosji jako kraju, który musi być silnym graczem. W ten sposób do kwestii mocarstwowości podchodzi np. Aleksander Dugin, jeden z najpopularniejszych geopolityków rosyjskich, który twierdzi, że dalsze istnienie tego kraju jest zależne od bycia mocarstwem (Rojek P., 2014 s. 82). Podobnie wypowiadają się rosyjscy politycy, np. Władimir Żyrinowski. Oprócz tego, społeczeństwo rosyjskie wychowywane było w kulcie wielkiego imperium, które zwyciężało przeszkody, stające na drodze budowy jego wielkości. W Rosji kultem otaczane są wydarzenia historyczne jak: Wielka Wojna Ojczyźniana, czy postacie takie jak: Piotr Wielki, Katarzyna Wielka, Iwan Groźny, a nawet Józef Stalin. Wymienione osobistości łączy jedno: umacnianie potęgi Rosji czy ZSRR i przyczynianie się do wzrostu ich roli w świecie. Bułat Okudźawa trafnie określił Rosję jako kraj, który wychowywał się na swoich zwycięstwach (cyt. za J. Tyrmanowskim, 2011 s. 136). Rozpad ZSRR i zredukowanie pozycji nowo powstałego państwa rosyjskiego do kraju, będącego istotnym graczem jedynie w rejonie, było dla wielu Rosjan ogromną klęską, dlatego też tęsknota za czasami sowieckimi, utożsamianymi z okresem świetności państwa i jego ogromnej roli w świecie, jest w Rosji bardzo żywa.

2. TERYTORIALNOŚĆ JAKO PODSTAWA BUDOWANIA MOCARSTWOWOŚCI ROSYJSKIEJ W PRZESZŁOŚCI I OBECNIE

Wśród wymienionych trzech komponentów rosyjskiej mocarstwowości szczególnie ważny jest komponent trzeci czyli podboje terytorialne. Potęga Rosji budowana była na rozroście obszaru państwa, który dokonywał się najczęściej przez podbijanie ziem krajów sąsiednich. Pomiędzy połową XVI, a końcem XVII wieku Rosja co roku zdobywała terytorium wielkości Holandii (Van Herpen M., 2014 s. 15-16). Terytorialna ekspansja była wypadkową z jednej strony warunków

geograficznych, z drugiej specyficznego systemu polityczno – ekonomicznego, który sprzyjał ciągłemu rozszerzaniu obszaru. Terytorium państwa rosyjskiego nie posiadało naturalnych barier, które mogłyby osłonić je przed potencjalnym najazdem, dlatego rosyjscy władcy dążyli do utworzenia chroniącej Rosję strefy buforowej poprzez powiększanie ilości ziemi (Goodrich L, 2011). W drugim przypadku wielkie znaczenie miał fakt niewykształcenia się w Rosji stosunków kapitalistycznych. Rosja nawet w czasach swej potęgi była krajem rolniczym, bazującym na wielkiej własności ziemskiej. Jedyłą możliwością powiększenia zysków było ciągłe poszerzanie obszaru, który następnie był włączany w skład majątku lub przyznawany np. za zasługi wojenne (Van Herpen M, 2014 s. 15-16).

Ciągły podbój terytorialny był także wynikiem specyficznego myślenia Rosjan o ekspansji, gdzie podporządkowanie strony słabszej stronie silniejszej traktowane było jako nie tyle jako naturalna kolej rzeczy, ale jako powinność. Z kolei podstawowym obowiązkiem silniejszego narodu jest rozszerzanie swojej władzy. Rosja jako imperium ma moralny obowiązek poszerzać swoje terytoria, gdyż to ona - jako strona silniejsza - stanowi reguły. Trafnie oddaje te słowa myśl Borysa Jegorowa, który stwierdził, że trzeba podbić wroga, jeśli nie chce się poddać (cyt. za Tyrmanowskim 2011 s. 134). Wprawdzie Rosja próbowała uzasadniać poszerzanie swych granic poprzez różne wyjaśnienia, jak niesienie cywilizacji narodom Kaukazu i Azji Środkowej w XVIII i XIX wieku, lub obecnie przez ochronę etnicznych Rosjan na Krymie, jednak najczęściej był to „podbój dla samego podboju”. Rosjanie w swojej ekspansji nie kierowali się chęcią osiągnięcia ekonomicznego zysku, jak Brytyjczycy czy Holendrzy, anektowali często nieurodzajne ziemie tylko dla jak największego poszerzenia granic. Rozwój terytorialny nie był również skorelowany ze społeczną modernizacją kraju: był to kraj rządzony autokratycznie, ze znaczną liczbą ludności pozbawionej wielu praw, gdzie nie nastąpiło przejście ze stanu poddanego do stanu obywatela. Co więcej, w Rosji można było dostrzec regres stosunków społecznych i ekonomicznych: w roku 1767 Katarzyna II zakazała chłopom wnoszenia skarg na swoich panów, a także pozwoliła na handel nimi, przez co niewolnictwo stało się w tym kraju usankcjonowane prawnie. W odróżnieniu od monarchii zachodnioeuropejskich, w Rosji nigdy nie wykształciły się warunki do rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, które mogło być katalizatorem rozwoju gospodarczego i społecznego. W efekcie, Rosja była krajem pogrążonym w stagnacji, mogącym budować swoją siłę tylko na poszerzaniu granic.

W dzisiejszych czasach można zaobserwować powrót Federacji Rosyjskiej do polityki terytorialnej, która podobnie jak w czasach carskich i radzieckich odbywa się kosztem sąsiadujących z nią państw. Polityka ta realizowana jest nie tylko przez przyłączanie ziem ościennych krajów, ale także przez naruszanie ich integralności terytorialnej. Jako przykład może posłużyć naruszanie integralności terytorialnej Gruzji, poprzez wspieranie separatystycznych republik Abchazji i Osetii Południowej, które jednostronnie ogłosiły na początku lat 90. niezależność i *de facto* są suwerennymi państwami z własnymi organami. Obydwie republiki dążą do oderwania się od Gruzji: o ile Abchazja pragnie pozostać niepodległym państwem, w Osetii Płd. silne są głosy nawołujące do wejścia w skład Rosji. Rosja wspierała samozwańcze republiki podczas wojny w sierpniu 2008 roku, kiedy to Gruzja usiłowała przywrócić porządek w zbuntowanej Osetii, wprowadzając tam swoje wojska. W tym samym roku Rosja uznała niepodległość dwóch prowincji. Akt ten został potępiony przez społeczność międzynarodową.

Federacja Rosyjska zawarła z Abchazją w listopadzie 2014 roku układ o sojuszu i partnerstwie strategicznym. Układ ten przewiduje wzajemne wsparcie militarne w wypadku agresji na jedno z państw, wspólną ochronę granicy oraz dostosowanie abchaskiego prawa do systemu Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej. (Rosja przesuwając faktyczne granice na Kaukazie, TVN, 2014). Większość Abchazów ma obywatelstwo rosyjskie, Rosja utrzymuje ten region finansowo. Podczas swego zaprzysiężenia nowy prezydent Abchazji stwierdził, że Rosja jest gwarantem niepodległości i bezpieczeństwa jego kraju (Wojtasiewicz W., 2014). Federacja Rosyjska zawarła podobną umowę 18 marca 2015 roku z Osetią Południową, która zakłada m.in. pełną integrację w sferze bezpieczeństwa wewnętrznego i militarnego. Rosja zobowiązała się też do pomocy finansowej dla zrujnowanej Osetii (Falkowski, 2015).

Obydwa parapaństwa można nazwać rosyjskimi protektoratami. Władze gruzińskie określiły podpisane porozumienia jako „pełzającą aneksję”, zaś szefowa MSZ Gruzji otwarcie nazwała działania Rosji „przygotowaniem aneksji Abchazji” (Szefowa MSZ Gruzji: Rosja przygotowuje aneksję Abchazji, Deudch Well, 2014). Część ekspertów jest zdania, że inkorporacja dwóch prowincji w skład Federacji Rosyjskiej jest tylko kwestią czasu.

Osobnym przypadkiem, który najpełniej pokazuje powrót Rosji do strategii budowy mocarstwa poprzez rozrost terytorialny, jest aneksja ukraińskiego Krymu

w marcu 2014 roku. Krym został przekazany Ukrainie przez Rosyjską SRR w roku 1954, z okazji 300 lat ugody perejesławskiej. Akt ten nie miał wtedy większego znaczenia, gdyż dwie republiki były częściami składowymi jednego państwa. Po upadku ZSRR Krym wszedł w skład Ukrainy jako republika autonomiczna. Półwysep ten zamieszkały był w większości przez ludność rosyjską - stanowiła ona 60,4 % ogółu mieszkańców. (Krym: półwysep tatarski, rosyjski czy ukraiński, Polskie Radio, 2014). Z tego względu prorosyjski separatyzm na Krymie był zawsze silny. Na półwyspie działało wiele organizacji, jak np. Rosyjska Wspólnota Sewastopola czy Blok Ruski, które były bardzo często wspomagane przez Rosję (Dudek i Mazur red. 2010 s. 224).

Wykorzystując niestabilną sytuację polityczną na Ukrainie na początku 2014 roku, spowodowaną protestami na Majdanie i obaleniem prezydenta Wiktora Janukowicza, Rosja wprowadziła w marcu tego samego roku swoje wojska na Krym pod pozorem ochrony mieszkającej tam rosyjskiej ludności przed dyskryminacyjnymi działaniami ze strony ukraińskich władz. Półwysep został zaanektowany przez Rosję na mocy traktatu podpisanego 18 marca 2014 roku między Rosją, a samozwańczymi władzami Krymu. Aneksja części Ukrainy była jawną ingerencją w integralność terytorialną sąsiedniego państwa, wyzyskaniem jego złej sytuacji gospodarczej (w czasie aneksji Ukraina znajdowała się na krawędzi bankructwa) i politycznej. Sytuacja ta jest podobna do rozbiórów Polski z XVIII wieku, gdy Rosja również wykorzystwała upadek ekonomiczny i polityczny sąsiada i zagarnęła jego ziemie. Obecną sytuację na Ukrainie trafnie porównuje się do rozbioru tego kraju. Dlatego Rosja zdecydowała się na powrót do strategii poszerzania terytorium, jawnie gwałcąc zawarty z Ukrainą układ, gwarantujący nienaruszalność jej granic?

3. PRZYCZYNY POWROTU DO TERYTORIALNOŚCI ORAZ MOŻLIWE KONSEKWENCJE

Jedną z przyczyn postępowania Rosji jest zakorzenienie w rosyjskiej świadomości postrzegania siły państwa poprzez wielkość zajmowanego obszaru. W Rosji występuje zjawisko zwane „sakralizacją terytorium” - traktowaniem go jako najważniejszego komponentu potęgi kraju (Korejba J, 2012). „Sakralizacja terytorium” jest w Rosji możliwa w dzisiejszych czasach, gdyż trafiła na podatny grunt - rosyjscy decydenci i społeczeństwo postrzegają mocarstwowość państwa w sposób anachroniczny. Dziś terytorium nie jest głównym wyznacznikiem siły kraju, ale silna gospodarka, innowacyjność oraz atrakcyjność kulturowa. Metoda zaboru terytorialnego została

także potępiona przez prawo międzynarodowe m.in. przez Kartę ONZ, która zakazuje użycia siły przeciwko integralności terytorialnej państw (Tyranowski J., 1990 s. 66). Jednakże Rosja jest gotowa na naruszenia prawa międzynarodowego, gdyż w tym kraju układ sił w stosunkach międzynarodowych postrzegany jest również anachronicznie. Sposób ten zakłada hierarchizację państw, przyznając pierwszeństwo mocarstwom, które mogą decydować o losach państw pomniejszych i słabszych. Taka koncepcja postrzegania porządku w stosunkach międzynarodowych współgra z opisanym wcześniej modelem pojmowania ekspansji terytorialnej przez Rosję. W prostej kolejności prowadzi to do tworzenia stref wpływów i naruszania integralności terytorialnej sąsiadów, gdyż - zgodnie z rosyjską logiką - silniejszy może więcej (Musiałek P, 2015).

Powrót do terytorializmu jest także pochodną słabości Rosji we wszystkich opisanych wcześniej wyznacznikach obecnej potęgi państwa. Rosja nie jest krajem rozwiniętym gospodarczo, jest według słów Leszka Moczulskiego „mocarstwem bananowym”, które żyje z eksportu surowców naturalnych, przede wszystkim ropy i gazu ziemnego (Furdyna M. i Rodzik M., 2014). W Rosji nie rozwija się nowych technologii, tak potrzebnych dla rozwoju współczesnej gospodarki. Podobnie jak w czasach ZSRR ogromne sumy pieniężne przeznaczają się na armię. W tym roku około 40% wydatków budżetowych zostanie przeznaczonych na resorty siłowe (Kublik A, 2015) zaś 4,2% PKB będzie wydane na wydatki wojskowe (Majewska D, 2015). Dysproporcje między Rosją, przeznaczającą znaczną część budżetu na zbrojenia i krajami Europy Zachodniej, koncentrującymi się na rozwoju silnych gospodarek są coraz większe.

Rosja nie jest także mocarstwem *soft power*, mającym potencjalną „siłę przyciągania” dzięki wartościom, osiągnięciom kulturalnym czy ideom. Projekty ideologiczne, które kiedyś stanowiły atrakcyjności carskiej Rosji czy ZSRR, jak panslawizm czy komunizm, należą do przeszłości (Dudek i Mazur, red. 2010 s.32). Dla wielu krajów sąsiadujące z Rosją, jak Gruzja czy Mołdawia, o wiele bardziej zachęcające są wzorce zachodnie, dlatego państwa te dążą do integracji z UE i NATO. Co więcej, Rosja nie jest atrakcyjna pod względem ideowym nawet dla państw bliskich językowo czy religijnie jak Ukraina. Rosja wobec braku możliwości budowy swej mocarstwowości w oparciu o wymienione czynniki powraca do jedyne go sposobu, który pozostał, w dodatku bardzo dobrze jej znanego - budowy potęgi przez wzrost terytorialny. W dodatku ma środki w postaci silnej armii, które to umożliwiają.

Jakie korzyści i straty Rosja może odnieść z powrotu do strategii terytorialnej? Niewątpliwie polityka poszerzania obszarów przynosi Rosji korzyści związane z wewnętrzną konsolidacją społeczeństwa. Rosjanie, wychowywani na tradycji imperialnej, popierają ingerencję w integralność terytorialną sąsiednich państw, gdyż wewnętrzne przeświadczenie o wyjątkowości ich kraju i jego prawie do dominacji jest w nich bardzo silne. Dlatego działania Rosji w Gruzji, czy aneksja Krymu spowodowały konsolidację Rosjan wokół rządzącej ekipy, zwłaszcza prezydenta Putina, oraz przekonanie o mocarstwowości ich państwa. W marcu 68% Rosjan stwierdziło, że ich kraj jest mocarstwem i odgrywa istotną rolę w światowej polityce (Świat się boi Rosji, TVN, 2015).

Jednakże strategia ta generuje też duże straty. Jako przykład można podać finansowy koszt utrzymania przyłączonych terytoriów bądź protektoratów. Aneksja Krymu kosztowała Rosję około 100 miliardów dolarów (Kułakowski, 2015), natomiast wsparcie dla Abchazji od roku 2009 - 1,9 biliona rubli rocznie (Abkhazia: the long road to reconciliation 2013). Utrzymanie nowych terytoriów jest ogromnym obciążeniem finansowym dla Rosji, która boryka się teraz z problemami gospodarczymi wywołanymi sankcjami. W dodatku koszty poczynione na utrzymanie tych terenów mogą się nie zwrócić, gdyż są to ziemie ubogie, które jak Krym utrzymywały się z jednego źródła dochodu (turystyka), lub też są zniszczone wojną jak Abchazja. Ciągłe przyłączanie nowych terytoriów może spowodować zwiększenie wydatków do rozmiarów, których państwo nie będzie już w stanie ponieść.

Ekspansja terytorialna jako główny komponent mocarstwowości powoduje też destabilizację na obszarze postradzieckim, co prowadzi do narastającej wrogości w stosunku do Rosji ze strony sąsiadujących państw. Rosja nie jest już postrzegana jako potencjalny partner, ale jako brutalny agresor, chcący odbudować swoją pozycję kosztem sąsiadów. Aneksja Krymu spowodowała wzrost nastrojów antyrosyjskich na Ukrainie i mobilizację tamtejszego społeczeństwa. Na ukraińskiej scenie politycznej żadna opcja prorosyjska nie ma już szans na zwycięstwo w wyborach. Radosław Sikorski stwierdził, że prezydent Putin zakończył proces tworzenia się narodu ukraińskiego, którego jednym z mitów będzie walka z rosyjskim agresorem (Wieliński B, 2015). Podobne nastroje istnieją w Gruzji, gdzie społeczeństwo jest nastawione antyrosyjsko - jako przykład można podać gruzińskich ochotników walczących w Donbasie po stronie ukraińskiej. Co więcej, rozwój państwa po-

przez powiększanie terytorium może doprowadzić do konfliktu zbrojnego, gdyż proces zdobywania nowych obszarów może wywołać reakcję obronną atakowanego państwa i jego sojuszników.

Czy ekspansja terytorialna może być na dłuższą metę skuteczną metodą odbudowy mocarstwowej pozycji? Można zaryzykować twierdzenie że nie. Po pierwsze, zdobycie nowych terytoriów pociąga za sobą wspomniane już koszty ich utrzymania, zwłaszcza jeśli są to ziemie słabo rozwinięte gospodarczo. W dodatku Rosja silnej gospodarki nie posiada, co może spowodować jeszcze większe obciążenie jej budżetu. Po drugie, użycie strategii budowy mocarstwa jawnie potępionej przez społeczność międzynarodową, prowadzi do izolacji państwa na polu gospodarczym i politycznym. Widać to na przykładzie Rosji, której gospodarka cierpi na skutek zastosowanych sankcji przez odpływ kapitału, inflację oraz spadek wartości rubla. Minister finansów Rosji przyznał, że w roku 2015 dochody budżetowe będą niższe o 46,25 mld dolarów (Sankcje wobec Rosji skuteczne. Oto dowody, Money.pl, 2015). Strategia terytorialna prowadzi do nadmiernej koncentracji na zdobywaniu nowych obszarów i przez to na zaniedbaniu rozwoju innych czynników, które dziś kreują mocarstwowość, jak rozwój gospodarczy. Rosja powtarza w ten sposób schemat funkcjonowania Cesarstwa i ZSRR, które były kolosami na glinianych nogach. Rząd na Kremlu może odbudować potęgę swego kraju, lecz będzie to siła pozorna.

Czy Rosja może w przyszłości dalej odbudowywać swoją potęgę w oparciu o rozwój terytorialny? Nie wykluczone że tak. Aneksja Abchazji i Osetii Południowej jest realną perspektywą. Jeżeli do niej dojdzie, wszystkie konsekwencje związane z użyciem strategii terytorialnej, w tym negatywne mogą się ujawnić. Może to doprowadzić do jeszcze większej destabilizacji obszaru postradzieckiego, co z jednej strony może umocnić Rosję kosztem sąsiednich krajów, ale też doprowadzić do powiększenia jej izolacji politycznej i ekonomicznej. Z drugiej strony, skutki sankcji nałożonych na Rosję już mają negatywny wpływ na jej gospodarkę. W przyszłości ich efekty mogą być dla Rosji jeszcze bardziej bolesne, co może spowodować zaniechanie jej działań polegających na ingerencji w sprawy krajów sąsiadujących, w tym ich integralności terytorialnej. Czas pokaże, która opcja przeważy. Jednak nierozwiązane konflikty, jak spór o Krym, czy istnienie na terenie Gruzji samozwańczych republik Abchazji i Osetii Południowej, które są rezultatami rosyjskiego ekspansjonizmu, długo będą

jeszcze wpływać na brak stabilizacji na obszarze post-sowieckim.

LITERATURA

- Bieleń S., *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa, 2006
- Bieleń S., *Oblicza imperializmu rosyjskiego*, w : *Rosja. Między imperium a mocarstwem nowoczesnym*, red. A. Dudek i R. Mazur, Toruń, 2010
- Deutsche Welle, „Szełowa MSZ Gruzji : Rosja przygotowuje aneksję Abchazji”, <<http://www.dw.de/szełowa-msz-gruzji-rosja-przygotowuje-aneksję-99-abchazji-wywiad/a-18017879>>, 3.05.2015
- Falkowski M., *Rosja wchłania Osetię Południową*, <<http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-03-25/rosja-wchlania-osecie-poludniowa>>, 3.05.2015
- Furdyna M. i Rodzik M., „Leszek Moczulski : Marzenia w Rosji nazywają się geopolityką”, <<http://www.fronda.pl/a/leszek-moczulski-marzenia-w-rosji-nazywaja-sie-geopolityka,45436.html>>, 7.05.2015
- Gołaś K., *Pojęcie mocarstwowości. Mocarstwowość w stosunkach międzynarodowych*, w : *Geopolityka. Elementy teorii, wybrane metody i badania*, red. Lach Z. i Wend J., Częstochowa, 2010
- Goodrich L., *Rebuilding an Empire while it can*, <<https://www.stratfor.com/weekly/20111031-russia-rebuilding-empire-while-it-can>>, 24.04.2015
- International Crisis Group, „Abkhazia : the long road to reconciliation”, <<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/caucasus/georgia/224-abkhazia-the-long-road-to-reconciliation.pdf>>, 5.05.2015
- Korejba J., *Rosyjska geopolityka czyli lęk przestrzeni*, <<http://www.new.org.pl/1028,post.html>>, 8.05.2015
- Kublik A., „Rosja przeznaczy aż 40 % budżetu na armię i bezpieczeństwo”, <http://wyborcza.biz/biznes/1,100896,17508756,Rosja_przeznaczy_az_40_proc_budzetu_na_armie_i_bezpiek.html>, 5.05.2015
- Maciążek P., „Utopia jednobiegunowego świata”, <<http://www.politykaglobalna.pl/2010/05/utopia-jednobiegunowego-swiata/>>, 7.05.2015
- Majewska D., „Rosja jak za czasów zimnej wojny : choć gospodarka kuleje wydatki na zbrojenia rosną w rekordowym tempie”, <<http://natemat.pl/141915,rosja-jak-za-czasow-zimnej-wojny-choc-gospodarka-kuleje-wydatki-na-zbrojenia-rosna-w-rekordowym-tempie>>, 8.05.2015
- Money.pl, „Sankcje wobec Rosji skuteczne. Oto dowody”, <http://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/arttykul/sankcje-wobec-rosji-skuteczne-oto-dowody,185,0,1693369.html#utm_source=money.pl&utm_medium=referral&utm_term=redakcja&utm_campaign=box-podobne>, 6.05.2015
- Musiałek P., „Rosja, a główni gracze na arenie międzynarodowej”, <<http://www.dyplomacja.org/index.php/pl/analizy/169-rosja-a-glowni-gracze-na-arenie-miedzynarodowej.html>>, 5.05.2015
- Pachocka M., *Problem mocarstwowości Francji w ujęciu historycznym (do 1945 roku)*, „Kwartalnik Kolegium Społeczno – Ekonomicznego SGH”, nr 4(8)/2011, s. 166
- Polskie Radio, „Krym – półwysep tatarski, ukraiński czy rosyjski?”, <<http://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1093746,Krym-%E2%80%93-polwysep-tatarski-ukraiński-czy-rosyjski>>, 29.04.2015
- Rojek P., *Przekleństwo imperium. Źródła rosyjskiego zachowania*, Kraków, 2014
- Tyranowski J., *Integralność terytorialna, nienaruszalność granic i samostanowienie w prawie międzynarodowym*, Warszawa – Poznań, 1990
- TVN24, „Rosja przesuwając faktyczne granice na Kaukazie. Układ z Abchazją”, <<http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/rosja-przesuwaj-faktyczne-granice-na-kaukazie-uklad-z-abchazja,491863.htm>>, 3.05.2015
- TVN24, „Świat boi się Rosji. 68 procent Rosjan uważa swój kraj za mocarstwo”, <<http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/sondaz-68-proc-rosjan-uwaza-swoj-kraj-za-mocarstwo,527105.html>>, 5.05.2015
- Van Herpen M., *Wojny Putina. Czeczenia, Gruzja, Ukraina 2014*, Warszawa, 2014
- Wieliński B., „Jak Rosja straciła Ukrainę”, <http://wyborcza.pl/1,75477,17393699,Jak_Rosja_stracila_Ukraine.html>, 6.05.2015
- Włodarkiewicz M., *Nowe Imperium Rosyjskie? Rozważania na temat imperialnego czynnika kształtującego tożsamość rosyjską oraz stosunku jednostki do państwa i władzy w kontekście historii najnowszej*, w : *Federacja Rosyjska w procesie demokratyzacji*, red. Tyrmanowski J., Warszawa, 2011
- Wojtasiewicz W., „Pełzająca aneksja”, <<http://www.new.org.pl/1977,post.html>>, 5.05.2015

Urszula Bajer

Akademia Obrony Narodowej, Science Foundation for Business and Innovation, Torun.
E-mail: u.bajer@gmail.com

Studia Społeczne 13 (2) /2015

ISSN 2081-0008

e-ISSN: 2449-9714

str. 95-100

PROCESY WSPÓŁPRACY I KONKURENCJI W WARUNKACH KRYZYSU GOSPODARCZEGO / *THE PROCESSES OF COOPERATION AND COMPETITION IN ECONOMIC CRISIS*

ABSTRACT

The article is about the microeconomics factors relating to the operation of business entities in the economic crisis. Active opposition to threats enforces processes for obtaining the cooperation of collective competitive advantage. One of the best forms of cooperation are clusters, forming a flexible form of horizontal cooperation between companies, R&D actors and the public authorities. Their special role is to increase the competitiveness of the economy and building social capital.

The aim of this article is to verify the hypothesis that the intensification of cooperation processes in the economy, considered in the economic crisis, leads to an increase the international competitiveness of enterprises, and promotes the inflow of foreign direct investments.

KEY WORDS: COLLABORATION, COMPETITION, COOPERATION, CLUSTERS, INNOVATION, COMPETITIVENESS, THE ECONOMIC CRISIS, RUSSIA

STRESZCZENIE

Borys Jelcyn, pierwszy Prezydent Rosyjskiej Federacji, który Przedmiotem artykułu są mikroekonomiczne czynniki dotyczące funkcjonowania podmiotów gospodarczych w sytuacji kryzysu gospodarczego. Aktywne przeciwstawianie się zagrożeniom wymusza procesy kooperacji umożliwiające uzyskanie kolektywnej przewagi konkurencyjnej. Jedną z najlepszych form współpracy są klastry, stanowiące elastyczną formę współpracy horyzontalnej pomiędzy przedsiębiorstwami, podmiotami naukowo-badawczymi oraz władzami publicznymi, których szczególna rola polega na zwiększaniu konkurencyjności gospodarki oraz budowaniu kapitału społecznego.

Celem artykułu jest weryfikacja hipotezy, że intensyfikacja procesów współpracy w gospodarce, rozpatrywana w obliczu kryzysu gospodarczego, prowadzi do podwyższenia międzynarodowej konkurencyjności przedsiębiorstw oraz sprzyja napływowi bezpośrednich inwestycji zagranicznych.

SŁOWA KLUCZOWE: WSPÓŁPRACA; KONKURENCJA; KOOPERACJA; KLASTRY; INNOWACYJNOŚĆ; KONKURENCYJNOŚĆ; KRYZYS GOSPODARCZY; ROSJA.

Ewolucja w zakresie konkurencyjności przedsiębiorstw, która dokonała się w ostatnich latach, pozwoliła na wypracowanie systemowych rozwiązań dostosowanych do specyfiki współczesnej gospodarki. Istotną koncepcją w tym zakresie stała się istota współpracy, jako jednego z podstawowych czynników stymulujących wzrost poziomu innowacyjności przedsiębiorstw. Polityka rozwoju oparta na strukturach klastrowych nie znajduje alternatywy na etapie wychodzenia z kryzysu ekonomicznego.

Celem artykułu jest weryfikacja hipotezy, że intensyfikacja procesów współpracy w gospodarce, rozpatrywana w obliczu kryzysu gospodarczego, prowadzi do podwyższenia międzynarodowej konkurencyjności

przedsiębiorstw oraz sprzyja napływowi bezpośrednich inwestycji zagranicznych.

W celu podniesienia innowacyjności rosyjskiej gospodarki w warunkach kryzysu gospodarczego, a w szczególności konkurencyjności sektora MSP, niezbędne jest stymulowanie tworzenia i rozwoju związków kooperacyjnych pomiędzy przedsiębiorstwami, administracją i instytucjami otoczenia biznesu. Zintegrowanie gospodarki światowej wymusza działania ukierunkowane na podnoszenie konkurencyjności przedsiębiorstw, co prowadzi do wzrostu ich potencjału innowacyjnego, który jest determinantem sukcesu rynkowego.

KRYZYS GOSPODARCZY A PROCESY WSPÓŁPRACY HORYZONTALNEJ

Światowy kryzys gospodarczy zapoczątkowany w 2007 roku obnażył słabość wielu elementów modelu rozwoju gospodarczego, przeważającego w gospodarkach krajów OECD (szybkie przepływy finansów, konsumpcja finansowana przez rosnący dług). Zaistniała pilna potrzeba stworzenia nowego modelu wzrostu gospodarczego.

Dla kryzysu charakterystyczne są następujące zjawiska:

- 1 Podmioty gospodarcze zmuszone są do tworzenia innowacji, celem osiągnięcia przewagi związanej z możliwością uzyskania pozycji pioniera w oferowaniu na rynku nowych produktów.
- 2 Na rynku powstaje więcej innowacji o małych wymaganiach kapitałowych i mniejszym poziomie ryzyka co spowodowane jest obniżoną płynnością finansową firm.
- 3 Zwiększa się liczba aliansów strategicznych, a także bankructw i przejęć firm, które znalazły się w niekorzystnej sytuacji rynkowej.

Są to przejawy zjawiska *kreatywnej destrukcji*, zdefiniowanej przez austriackiego ekonomistę J.A. Schumpetera, która stanowi podstawę polityki gospodarczej, będącą ważną cechą nowej ekonomii zmierzającej w kierunku produkcyjnego wykorzystania zasobów kapitału intelektualnego w gospodarce narodowej (Skrzypek E., 2009 s. 82).

Cechą charakterystyczną dla kryzysu gospodarczego jest zjawisko kumulacji technologii i innowacji, które dostarczają nowego bodźca do rozwoju gospodarki. Innowacje rozumie się jako wprowadzenie do praktyki nowych rozwiązań, nowych produktów, usług, procesu produkcyjnego lub nowych rozwiązań organizacyjnych. Wobec tego nie należy mylić innowacji z wynalazkami, które w drodze innowacji mogą być wprowadzane w życie.

Opisane wyżej zjawiska prowadzą do konsolidacji i koncentracji przemysłu, w tym m.in. do tworzenia się różnych form porozumień kooperacyjnych, mogą stanowić katalizator powstania nowych technologii oraz klastrów.

Autentyczna rewolucja branżowa tkwi przede wszystkim w innowacjach oddziałujących na poziom organizacji branżowej, nie polega wyłącznie na innowacjach technologicznych (Mokyr J., 1977 s. 31-43). Kryzys gospodarczy może mieć wpływ na rozwój nowego sektora

ra i nowych technologii przez nowatorskie połączenie istniejącej wiedzy oraz technik lub przysposobienie istniejącego rozwiązania technologicznego w całkowicie nowym kontekście ((Siedlok F. i Andriani P., 2007 s. 79-94).

Kryzys gospodarczy sprzyja powstaniu nowych zdolności, technologii oraz organizacji. Przedsiębiorstwa zostają zmuszone do poszukiwania nowych rynków i zastosowań posiadanej wiedzy, do współpracy oraz kreowania nowego ekosystemu gospodarczego. W tej sytuacji podmioty czynnie kształtują nową przestrzeń gospodarczą przy użyciu własnych środków. Kryzys zwiększa więc szanse wystąpienia różnych kombinacji wiedzy oraz różnych zastosowań technologicznych, a w efekcie tworzenia i rozwijania nowych technologii i rynków.

W czasie kryzysu, szczególnego znaczenia nabierają procesy współpracy biznesu, administracji, jednostek naukowych i organizacji około biznesowych, w ich wyniku podmioty gospodarcze osiągają wyższy poziom innowacyjności i konkurencyjności, co wpisuje się w ewolucję modeli procesów innowacyjnych. We wcześniejszych okresach działalność innowacyjna była kształtowana w sposób opisywany przez model J.Schumpetera, w którym rozwój innowacji polegał na liniowym przesuwaniu procesu innowacyjnego, rozpoczynając od prac B+R i przechodząc sukcesywnie etapy aż do momentu praktycznego zastosowania zdobytej wiedzy w działalności gospodarczej. Nie dostrzegano wagi komercjalizacji wyników prac B+R, podczas gdy właśnie ta faza stanowi *wąskie gardło* procesów innowacyjnych. Znajduje to wyraz w założeniach współczesnego modelu, w którym innowacje są traktowane jako produkt interakcji między ludźmi i organizacjami oraz ich otoczeniem. Głównym elementem efektywnych procesów innowacyjnych jest podejmowanie badań naukowych w obszarach, w jakich istnieje zapotrzebowanie ze strony rynku.

Kryzys gospodarczy z powodu ograniczenia dostępnych zasobów ekonomicznych wymusza racjonalizację i koncentrację środków finansowych oraz intensyfikację procesów dostosowywania podejmowanej w sferze nauki działalności B+R do realnych potrzeb przemysłu, a więc wpływa na zwiększenie współpracy między nauką i biznesem.

ZNACZENIE KLASTRÓW DLA GOSPODARKI

Termin klaster pojawił się w gospodarkach uprzemysłowionych, charakteryzując wyspecjalizowane grupy ko-

operacyjne przedsiębiorstw, których działania opierają się na współpracy przedsiębiorstw, zaplecza naukowo-badawczego i administracji terenowej (Staszewska J., 2009 s. 28).

Pierwsza definicja klastra została sformułowana przez amerykańskiego ekonomistę Michaela E. Portera, według którego klastery to: *geograficzne skupiska wzajemnie powiązanych jednostek gospodarczych, producentów finalnych produktów, wyspecjalizowanych dostawców, jednostek usługowych, firm działających w pokrewnych sektorach i związanych z nimi instytucji w określonych dziedzinach, konkurujących i współpracujących między sobą* (Porter M.E., 2001 s. 246).

W 2008 roku Rada Gospodarcza i Społeczna ONZ określiła następujące cechy klastrów (United Nations 2008 s. 14):

- geograficzna koncentracja - bliskość firm pozwala na szybką przemysłową współpracę, oszczędności, wymianę kapitału społecznego i wzajemnego uczenia się,
- specjalizacja - klastry koncentrują się wokół określonej sfery działalności, do której mają dostęp zarówno jej autorzy, jak i inni uczestnicy klastra,
- różnorodność agentów gospodarczych - działalność klastrów obejmuje nie tylko firmy wchodzące w nie, ale także organizacje pozarządowe działające na rzecz współpracy, instytucje finansowe, instytucje administracji publicznej, itd.,
- konkurencja i współpraca - interakcje między firmami - członkami klastra,
- osiągnięcie określonej „masy krytycznej” klastra - w celu otrzymania wewnętrznej dynamiki i rozwoju,
- żywotność klastrów - przewidziane na dłuższą perspektywę,
- zaangażowanie w proces innowacyjny - firmy i przedsiębiorstwa wchodzące w skład klastra zwykle włączone są w procesy innowacji technologicznych, produktowych, organizacyjnych i gospodarczych.

OECD określa klastry jako geograficzne skupisko firm z pokrewnych branż powiązanych poziomo lub pionowo (OECD, 2008 s. 8). Za integrację poziomą uważa się kooperację firm, których specjalizacja jest podobna. Ich współpraca może skutkować zmniejszeniem kosztów i możliwościami dokonywania nowych inwestycji. Integracja pionowa dotyczy firm, które specjalizują się w różnych etapach produkcji. W integracji pionowej zazwyczaj główny wykonawca zleca poszczególne zadania właściwym podwykonawcom.

Korzyści z funkcjonowania klastrów można analizować na kilku poziomach:

- 1) na poziomie mikroekonomicznym niewątpliwymi korzyściami dla przedsiębiorstwa są: ułatwiony dostęp do informacji, np. dotyczących możliwości internacjonalizacji przedsiębiorstwa; możliwości inicjowania i podejmowania wspólnych prac B+R z innymi podmiotami; rozwój kapitału ludzkiego, dzięki występującej w klastrach zwiększonej mobilności personelu i współpracy z uczelniami wyższymi; większe możliwości identyfikacji nisz produkcyjnych i dostępu do rynków, do nowych technologii; zwiększenie zdolności produkcyjnych i elastyczności działania poprzez wykorzystanie możliwości przemieszczania zasobów oraz wolnych mocy wytwórczych innych podmiotów; budowanie kapitału społecznego, w rezultacie zmniejszenie niepewności i ryzyka w działalności gospodarczej, a także mniejsze koszty transakcyjne;
- 2) na poziomie mezoekonomicznym, obejmującym różnorodne korzyści dla gospodarki regionu, w którym zlokalizowany jest klastery, takie jak: tworzenie lokalnej kultury innowacyjności i przedsiębiorczości, aktywizacja gospodarcza regionu; zwiększenie konkurencyjności rynku przez zagęszczenie rywali rynkowych, co wywiera presję na innowacje; przyspieszenie transferu wiedzy oraz know-how do gospodarki regionu; osiągnięcie odpowiedniej masy krytycznej dla nowych inwestycji poprzez skumulowanie zasobów i środków na finansowanie działalności gospodarczej; tworzenie nowych miejsc pracy, co staje się możliwe dzięki dynamicznemu wzrostowi liczby nowych podmiotów gospodarczych i tworzeniu się firm odpryskowych (*spin-off*); koncentracja i rozwój zasobów czynników produkcji, w tym przede wszystkim wysokiej jakości kapitału ludzkiego; budowa sieci produkcji składających się z wyspecjalizowanych kooperantów, często na bazie małych i średnich przedsiębiorstw;
- 3) na poziomie makroekonomicznym, dotyczącym oddziaływania klastrów na funkcjonowanie gospodarki narodowej, przez m.in.: zwiększanie poziomu innowacyjności gospodarki; aktywizację działalności gospodarczej, a w konsekwencji zwiększenie PKB, tworzenie nowych miejsc pracy, poprawę koniunktury gospodarczej; przyciąganie bezpośrednich inwestycji zagranicznych; zwiększenie poziomu eksportu, a tym samym poprawę rachunku bieżącego w bilansie płatniczym państwa (Kowalski A.M., 2011 s. 30-42).

Przyjazne efekty związane z funkcjonowaniem klastra przenikają również do jego otoczenia, wpływając na zwiększenie konkurencyjności i innowacyjności gospodarki lokalnej, regionalnej oraz narodowej.

Należy zwrócić także uwagę na koszty i zagrożenia, jakie również mogą towarzyszyć klastrom, w tym: działania podstępne, wzrost kosztów funkcjonowania, negatywne skutki aglomeracji, ryzyko myślenia grupowego, koszty związane z wyższą rotacją pracowników (Nowak A.Z., 2009 s. 25).

Ważną rolę dla konkurencyjności funkcjonujących na rynku podmiotów odgrywa kapitał społeczny, który (Matysiak A., 1999 s. 63):

- umożliwia optymalne wykorzystanie zasobów;
- tworzy korzystne ograniczenia w interakcjach, ułatwia wymianę dóbr i usług poprzez przestrzeganie ogólnie przyjętych zasad;
- stymuluje tworzenie nowych wielkich organizacji gospodarczych;
- zwiększa adaptacyjność organizacyjną gospodarki do zmieniających się warunków technicznych w produkcji, transporcie i konsumpcji.

Potencjał kapitału społecznego w gospodarce przekłada się na tworzenie kooperacji między przedsiębiorstwami, partnerami, poddostawcami i klientami. W jego wykształceniu pomagają klastry, stanowiące elastyczną formę współpracy horyzontalnej między przedsiębiorstwami, podmiotami naukowo-badawczymi oraz władzami publicznymi.

ZNACZENIE KLASTRÓW DLA GOSPODARKI ROSJI

W opracowaniu *Russian innovation system in international comparison - Opportunities and challenges for the future of innovation development in Russia*, K.K. Peltola, zwraca uwagę, iż potencjał innowacyjności Rosji jest zdecydowanie większy niż w krajach o podobnym poziomie PKP per capita (Peltola K.K., 2008 s. 4). Kraj korzysta z dobrze rozwiniętego w czasach ZSRR systemu szkolnictwa technicznego, jednakże wskaźniki rzeczywistej działalności innowacyjnej pozostają niezadowolające. Z jednej strony jest to brak wystarczającego finansowania z środków publicznych, a z drugiej brak stymulowania sektora prywatnego w zakresie inwestycji w technologie oraz innowacje. Kwestie te są jednymi z głównych wyzwań dla wdrażania założeń rosyjskiej polityki innowacyjności, również w kontekście budowania długookresowych przewag konkurencyjności gospodarki rosyjskiej.

Pod względem poziomu innowacyjności przedsiębiorstw, gospodarkę rosyjską dzieli znaczący dystans w stosunku do innych krajów Europy i świata. Konkurencyjność rosyjskich przedsiębiorstw jest wysoka głównie w sektorze paliwowo-energetycznym, poza nim jest niska (Чубайс А., 2012 s. 2).

Gospodarkę rosyjską cechują: brak znaczących, innowacyjnych przedsiębiorstw z sektorów wysokich technologii, mogących skutecznie konkurować na rynku międzynarodowym; niski udział sektora prywatnego w finansowaniu działalności badawczo-rozwojowej; słabo rozwinięty sektor małych i średnich przedsiębiorstw, zarówno od strony innowacyjności, jak i konkurencyjności oferowanych dóbr (towarów i usług) na rynku wewnętrznym; brak odpowiedniej infrastruktury sprzyjającej kreacji oraz potencjalnej dyfuzji innowacji ze sfery badawczo-rozwojowej do sfery produkcyjnej.

Za jeden z głównych powodów niskiej innowacyjności gospodarki rosyjskiej podaje się m.in. fakt, iż do tej pory w Rosji nie ma zgody nad kwestią, czy to eksport, czy rynek wewnętrzny powinien być głównym motorem napędowym dla poprawy poziomu innowacyjności systemu gospodarczego i podmiotów w nim funkcjonujących (The New York Academy of Sciences., 2010, s. 90). Ponadto zwraca się uwagę na istniejące rozwiązania instytucjonalne, które skutecznie osłabiają klimat innowacyjny w gospodarce rosyjskiej, a także niewystarczającą, aczkolwiek odnotowującą stopniową poprawę w tym zakresie, ochronę własności intelektualnej (Dezhin I., 2004, s. 18).

Niezwykle ważną kwestią dla rosyjskiej gospodarki jest stopień zaufania zagranicznych inwestorów do Rosji i chęć zainwestowania swoich pieniędzy w rozwój jej innowacyjności. Pomimo, że wielu rosyjskich przedsiębiorców aktywnie współpracuje z zagranicznymi partnerami tworząc spółki typu *joint venture* lub prowadząc wspólne badania w sferze B+R, to z tego rodzaju współpracy korzyść dla przedsiębiorstw polega przede wszystkim na dostępie do najnowocześniejszych technologii oraz możliwości zdobycia doświadczenia w zakresie zarządzania innowacyjnymi projektami. Ważnym jest, że naukowcy w Rosji stanowią relatywnie tanią siłę roboczą dla zachodnich firm, które często zamawiają w rosyjskich instytutach badania, co potwierdza fakt, że w 2007 r. udział zagranicznych środków pieniężnych w finansowaniu B+R w Rosji wynosił ok. 10 proc., zaś głównymi źródłami kapitału była Unia Europejska oraz USA (Pikuła K., 2014).

Rosyjski sektor B+R jest zdominowany przez państwo, zarówno pod względem finansowym, jak i organizacyjnym (Zashev P. i Dezhina I., 2010, s. 9). Na środki budżetowe przypadało w Rosji w 2009 roku aż 72,2% ogółu wydatków związanych z sektorem B+R, podczas gdy w Niemczech odsetek ten wynosił 13,8%, w USA 11,1%, w Wielkiej Brytanii 10%, zaś w Kanadzie 9,2%. Zakres finansowania sfery B+R w Rosji jest znacząco mniejszy niż w czasach ZSRR.

W Rosji brak jest wypracowanych i skutecznych mechanizmów dyfuzji innowacji do sfery przemysłu, dotyczącej zwłaszcza sektora prywatnego, co znacząco pomniejsza ich zdolność innowacyjną przy niskim posiadanym potencjale innowacyjnym. To z kolei powoduje zmniejszenie ich konkurencyjności względem podmiotów zagranicznych. W ciągu ostatnich dziesięciu lat podjęto działania mające na celu stworzenie systemu współpracy między ośrodkami B+R, uniwersytetami oraz przedsiębiorstwami, zwłaszcza z sektora prywatnego, nie mniej jednak jego skuteczność pozostawia wiele do życzenia, zwłaszcza w odniesieniu do współpracy z małymi przedsiębiorstwami. Dodatkowo istotnym jest słabe usieciowienie innowacyjne przedsiębiorstw rosyjskich z podmiotami gospodarczymi z zagranicy.

Koncepcja długoterminowego rozwoju społeczno-gospodarczego Federacji Rosyjskiej do 2020 roku przewiduje utworzenie sieci regionalnych klastrów przemysłowych, powstanie wielu innowacyjnych klastrów *high-tech* w europejskich i azjatyckich regionach Rosji, wykorzystujących ich potencjał.

Tworzenie i rozwój klastrów uważane jest w Rosji za skuteczny mechanizm przyciągnięcia zagranicznych inwestycji bezpośrednich i włączenia się w międzynarodową integrację handlową. Włączenie lokalnych klastrów w globalny łańcuch wartości może znacząco podnieść poziom krajowej bazy technologicznej, spowodować zwiększenie szybkości i jakości wzrostu gospodarczego poprzez poprawę międzynarodowej konkurencyjności przedsiębiorstw należących do klastra, w szczególności przez:

- nabycie i wdrożenie kluczowych technologii, nowego sprzętu;
- dostęp przedsiębiorstw klastra do nowoczesnych technik zarządzania i wiedzy;
- poznanie możliwości skutecznego wyjścia na wysociekonkurencyjne międzynarodowe rynki przez firmy klastra.

Wdrażanie korzystnych warunków na rzecz rozwoju regionalnych klastrów innowacyjnych, w tym Specjalnych Stref Ekonomicznych, miast nauki, parków przemysłowych, itp., pozwala na zwiększenie wykorzystania istniejącego potencjału naukowo-technicznego.

PODSUMOWANIE

Kryzys gospodarczy zapoczątkowany w 2007 roku spowodował z jednej strony poczucie zagrożenia bezpieczeństwa przedsiębiorstw, w konsekwencji zagrożenie bezpieczeństwa państwa, z drugiej zaś nasilenie zjawiska konkurencji w gospodarce. Podobne, chociaż nie identyczne skutki niesie obecny kryzys gospodarczy w Rosji. Konkurowanie nie wyklucza współpracy między przedsiębiorstwami, wręcz przeciwnie, w okresie poszukiwania nowych źródeł przewagi konkurencyjnej, to właśnie kooperacja między podmiotami może stać się kluczowym czynnikiem w jej uzyskaniu. Przykładem działalności gospodarczej opartej na współpracy jest klastr, grupujący współpracujące, a jednocześnie konkurujące ze sobą przedsiębiorstwa.

Procesy współpracy w ramach klastrów wpływają na zwiększenie pozycji konkurencyjnej przedsiębiorstw poprzez: łagodzenie asymetrii informacji, zbliżanie podmiotów ze sfer nauki i biznesu, czego wynikiem jest większy stopień wdrażania wyników prac B+R i większa innowacyjność przedsiębiorstw, tworzenie rynku wyspecjalizowanej siły roboczej i rozwój kapitału ludzkiego, zwiększenie zdolności produkcyjnych i eksportowych, zmniejszenie niepewności i ryzyka w działalności gospodarczej, przyspieszenie transferu technologii i przepływu wiedzy, budowę łańcuchów kooperacyjnych i sieci produkcji składających się z wyspecjalizowanych poddostawców i kooperantów.

W Rosji kooperatywna konkurencja dopiero raczkuje. Nie wszystkie podmioty przekonane są o opłacalności współpracy, a często wręcz obawiają się jej, ponieważ nie mają zaufania do partnerów. Problem braku kapitału społecznego jest dla Rosji ogromnym wyzwaniem, warunkującym rozwój konkurencyjności gospodarki, która z kolei daje możliwość realizacji głównych polityk państwa.

Reasumując, można stwierdzić, że intensyfikacja procesów współpracy w gospodarce, rozpatrywana w obliczu kryzysu gospodarczego, prowadzi do podwyższenia międzynarodowej konkurencyjności przedsiębiorstw oraz sprzyja napływowi bezpośrednich inwestycji zagranicznych, jednakże w przypadku Rosji jest to proces

utrudniony czynnikami politycznymi i niekorzystną obecnie sytuacją na rynkach surowców energetycznych.

LITERATURA

- Чубайс А.Б., *Строительство инновационной экономики в России: Попытка осмысления*<http://innovus.biz/media/uploads/resources/7Chubais-Building-innovative-economy-Russia.pdf>, 15.05.2012
- Dezhina I., *The Russian Innovation System in Transition: defence legacy, market orientation and emerging challenges*, Paris, 2004
- Kowalski A.M., *Klustry jako innowacyjne struktury przemysłowe a ochrona praw własności intelektualnej* [w:] Weresa M.A., (red.) *Własność intelektualna. Wybrane aspekty ekonomiczne*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa, 2009
- Matysiak A., *Źródła kapitału społecznego*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław, 1999
- Mączyńska E.: *Cywilizacyjne uwarunkowania rozwoju Polski*, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, 2011, nr 5/55
- Mokyr J., *Are We Living in the Middle of an Industrial Revolution?* *Economic Review*, Vol. 82, No. 2
- New York Academy of Science, New York 2010, *10 Years to Implement, 15 Steps to Take, 20 Pitfalls to Avoid—International Experience and the Path Forward for Russian Innovation Policy*
- Nowak A.Z., *Klustry w strategii rozwoju konkurencyjności na Mazowszu*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 2009
- OECD, *Boosting Innovation – the Cluster Approach*, Paris, 1999
- Pikuła K., *Innowacje – klucz do sukcesu*, <http://biznes.onet.pl/innowacje--klucz-do-sukcesu,18543,3183647,1,prasa-detat,12.05,2014>
- Peltola K.K., *Russian innovation system in international comparison - Opportunities and challenges for the future of innovation development in Russia*, Turkun School of Economics, Turkun, 2008 (XI)
- Porter M.E., *Porter o konkurencji*, PWE, Warszawa, 2001
- Siedlok F. i Andriani P., *Formacja oraz identyfikacja klastrów w fazie embrionalnej. Przykład klastra technologii podwodnych w regionie Północno-Wschodniej Anglii*, Zarządzanie Publiczne, nr 1
- Skrzypek E., *Integracja rynku finansowego w warunkach Nowej Ekonomii*, [w:] Kwaśnik Z. i Żukow W., (red.), *Aktualne wyzwania ekonomii*, Radomska Szkoła Wyższa, Radom, 2009
- Staszewska J., *Klaster perspektywą dla przedsiębiorców na polskim rynku turystycznym*, DIFIN, Warszawa, 2009
- UNITED NATIONS., *Synopsis of Policy Options for Creating a Supportive Environment for Innovative Development*.ECE/CECI/2008/3, Geneva, 9 September 2008
- Zasheva P. i Dezhina I., *Internationalisation of Russian small innovation companies: motives and limitation*, Electronic Publications of Pan-European Institute, 8/2010, p. 9

DYLEMATY TOŻSAMOŚCIOWE MNIJSZOŚCI ROSYJSKIEJ NA UKRAINIE / *THE DILEMMAS OF IDENTITY OF THE RUSSIAN MINORITY IN UKRAINE*

ABSTRACT

This article attempts to answer the question about the impact of the national identity of the Russian population in Ukraine on the perception of the local socio-political reality. The author analyzes the condition of the national consciousness of the Russian minority in Ukraine and the identity dilemmas. Because of national identity Russian minority can not forget about the "historical homeland". With this is also impacting on the way to adapt to the realities of the Russian population, which were formed after the collapse of the Soviet Union. In his concluding remarks the author notes that the interpenetration of the identity of both nations generated identity dilemmas situation of the Russian population, which also affect the political attitudes of the Russian minority. They play a special role Those Russians who have no dilemmas concerning its national identity and feel connected with Russia.

KEY WORDS: NATIONAL IDENTITY, RUSSIAN MINORITY, NATIONAL CONSCIOUSNESS, RUSSIANS IN UKRAINE, DILEMMAS OF IDENTITY, ETHNIC RELATIONS, ETHNO-POLITICS.

STRESZCZENIE

Artykuł stanowi próbę odpowiedzi na pytanie o wpływ tożsamości narodowej ludności rosyjskiej na Ukrainie na postrzeganie tamtejszej rzeczywistości społeczno-politycznej. Autorka analizuje stan świadomości narodowej Rosjan na Ukrainie oraz ich dylematy tożsamościowe. Zwraca uwagę, że tożsamość narodowa nie pozwala mniejszości rosyjskiej zapomnieć o „ojczyźnie historycznej”. Przy tym rzutuje na sposób adaptacji ludności rosyjskiej do realiów, jakie wytworzyły się po rozpadzie ZSRR. W uwagach końcowych Autorka konstatuje, że wzajemne przenikanie się tożsamości obydwu narodów wytworzyło sytuację dylematów tożsamości ludności rosyjskiej, które wpływają także na postawy polityczne mniejszości rosyjskiej. Szczególną rolę ogrywają ci Rosjanie, którzy nie mają rozterek dotyczących swojej identyfikacji narodowej i czują się związani z Rosją.

SŁOWA KLUCZOWE: TOŻSAMOŚĆ NARODOWA, MNIJSZOŚĆ ROSYJSKA, ŚWIADOMOŚĆ NARODOWA, ROSJANIE NA UKRAINIE, DYLEMATY TOŻSAMOŚCIOWE, STOSUNKI NARODOWOŚCIOWE, ETNOPOLITYKA.

1. ŚWIADOMOŚĆ I POSTAWY MNIJSZOŚCI ROSYJSKIEJ

Wydarzenia przełomu 2013 i 2014 roku na Ukrainie nazywane Euromajdanem, a także aneksja Krymu przez Rosję zdają się potwierdzać, że znacząca grupa mniejszości rosyjskiej na terytorium ukraińskim nie pogodziła się ze zmianą swojego statusu prawnego i społeczno-politycznego z czasów imperium radzieckiego. Z obserwacji zachowań tej grupy ludności wynika, że szczególną rolę odgrywa dla niej tożsamość narodowa, która niejako nie pozwala jej zapomnieć o „ojczyźnie historycznej”.

Badania nad stanem świadomości narodowej mniejszości rosyjskiej dowodzą, że wyraża się ona głównie w po-

czuciu przynależności do narodu oraz etniczno-kulturowych powiązaniach (Lebedeva N., 1994). Sondaże przeprowadzane w tym zakresie niejednokrotnie ujawniały polaryzację wśród Rosjan na Ukrainie, ilustrując zróżnicowane postawy członków mniejszości rosyjskiej wobec rzeczywistości politycznej i zaistniałych zmian po rozpadzie ZSRR (Baluk W., 2006, s. 242-243). W świetle badań stan świadomości mniejszości rosyjskiej wyraża się również w poczuciu przynależności do Ukrainy, które jest determinowane takimi czynnikami, jak: 1) pochodzenie od rodziców tej samej narodowości - rodzice Rosjanie przekazują potomstwu wiedzę o „ojczyźnie historycznej”; 2) język rosyjski - jako wyznacznik odmienności kulturowej jest „łącznikiem” wszystkich Rosjan z ojczyzną; 3) urodzenie się w Rosji - przypomina o macierzy, blokując więź z Ukrainą; 4) kultura

i obyczaje rosyjskie - odróżniają Rosjan od Ukraińców; 5) język ukraiński - jako środek komunikowania w państwie generuje kontakt Rosjan z kulturą i tradycją ukraińską - co służy budowaniu przynależności do Ukrainy; 6) bliskość Ukraińców - sprzyja zawieraniu małżeństw mieszanych, które stymulują zacieranie różnic kulturowych.

Z badań empirycznych wynika także, że to głównie narodowość i język determinują poczucie przynależności mniejszości rosyjskiej do niepodległej Ukrainy. Zamieszkiwanie jednego terytorium przez ludność ukraińską i rosyjską krystalizuje świadomość narodową mniejszości rosyjskiej (Chinn J. i Kaiser R., 1996). Z kolei świadomość przeszłości historycznej Rosjan (odgrywanie przez ludność rosyjską na obszarze ZSRR roli elementu „cementującego” państwo totalitarne) generuje zarówno przynależność do miejsca zamieszkania, jak i do „ojczyzny historycznej” (Savoskul W., 2001, s. 90-92).

Dodać należy, że proces kształtowania się świadomości narodowej ulega ciągłym przemianom (Kuzio T., 1998, s. 146). Jak zauważa S. Savoskul, sytuacja na Ukrainie po uzyskaniu przez państwo niepodległości przyniosła „przesilenie i nadwyrężenie” świadomości narodowej Rosjan (Savoskul S., 2001, s. 89-90). Jej stan miał znaczenie dla decyzji o miejscu ich zamieszkania. Rosjanie stanęli w obliczu pytania o przyszłość. Ukraińcy byli u „siebie”, natomiast ludność rosyjska znalazła się w obcym kraju. Przy tym podejmowane przez Rosjan postanowienia o miejscu ich osiedlenia były i są głównie uwarunkowane wspólną przeszłością historyczną, stopniem podobieństwa języka, kultury oraz mentalności Rosjan i Ukraińców, warunkami rodzinnymi (powrót do krewnych), w końcu identyfikacją narodową oraz polityką narodowościową władz ukraińskich.

Ważnym czynnikiem wpływającym na adaptację Rosjan na Ukrainie jest także ich rozmieszczenie regionalne i zwarty charakter skupisk w części wschodniej państwa. Dzięki nim Rosjanie są bardziej „odporni” na procesy deetniczacyjne, niż ich rodacy mieszkający na pozostałych terenach państwa. Ponadto są też bardziej „uodpornieni” na asymilację językową, co jest rezultatem „wszechobecności” języka rosyjskiego w strukturach b. ZSRR. Obecność Rosjan na ukraińskim obszarze przygranicznym z Rosją sprzyja poczuciu jedności i zachowaniu w ich świadomości narodowej przywiązania do „ojczyzny historycznej”.

Proces adaptacji Rosjan do roli mniejszości i warunków życia w niepodległym państwie nie był łatwy. Ujawniła

się w nim polaryzacja orientacji i postaw implikowana splotem wielu czynników, w tym bagażem mentalnym wyniesionym z ZSRR, wiedzą o zachodzących zmianach ustrojowych na Ukrainie, stereotypami, uprzedzeniami, emocjami wobec uzyskania przez byłą republikę radziecką niepodległości oraz nowych realiów politycznych, poczuciem przynależności do terytorium ukraińskiego, a także identyfikacją narodową Rosjan. Bliższa analiza okresu adaptacji mniejszości rosyjskiej do nowych realiów życia w byłej republice radzieckiej pozwala na wyróżnienie kilku dominujących postaw mniejszości rosyjskiej wobec zaistniałej rzeczywistości politycznej na Ukrainie: a) **patriotyczne względem Ukrainy** - wyrażające się w miłości do państwa i silnej więzi z narodem ukraińskim, w gotowości do pozostania na terytorium ukraińskim i budowaniu nowopowstałego państwa; b) **patriotyczne wobec Rosji** - ujawniające się w miłości i przywiązaniu do „ojczyzny historycznej” oraz narodu rosyjskiego, a także powrocie do Rosji i podjęcia pracy na rzecz jej rozwoju; c) **nacjonalistyczne** - uwidaczniające się w poczuciu przynależności do narodu rosyjskiego, lekceważącym stosunku wobec narodu ukraińskiego, pozostaniu na terytorium byłej republiki związkowej i walce o zwiększenie przywilejów i praw mniejszości rosyjskiej na Ukrainie, dążeniu do rozwoju języka, kultury, dziedzictwa historycznego oraz zapewnienia sobie dostępu do ukraińskich struktur władzy państwowej i jej zasobów; d) **ksenofobiczne** - przejawiające się w niechęci i agresji wobec nowej rzeczywistości politycznej na Ukrainie i opowiadaniu się za powrotem struktur Związku Radzieckiego; e) **pośrednie** - wyrażające się zarówno w miłości do „ojczyzny historycznej”, jak i Ukrainy; przywiązaniu do narodu rosyjskiego, jak i silnej więzi z narodem ukraińskim; z jednej strony w chęci powrotu do Rosji, z drugiej pozostaniu na Ukrainie. Można sądzić, że świadomość narodowa i postawy mniejszości rosyjskiej wykształcone po upadku ZSRR, rzutują również na postrzeganie przez nią dalszych procesów politycznych zachodzących w niepodległej Ukrainie.

2. DYLEMATY TOŻSAMOŚCIOWE ROSJAN

Niepodległość Ukrainy łączyła się ze zmianą położenia Rosjan w strukturze społeczno-narodowościowej państwa. Wśród mniejszości rosyjskiej zaczęły „rodzić się wątpliwości” dotyczące podstaw tożsamości rosyjskiej, wyznaczników identyfikacji narodowej, a także sytuacji językowej. Pytanie o to, czy uważać się za Rosjan czy Ukraińców stanowiło dylemat określenia tożsamości ludności rosyjskiej, która mieszkała na terytorium ukraińskim (Sokurov S. A., 2008, s. 51-53).

Na uwagę zasługuje, że tożsamość i charakter narodowy współczesnych Rosjan odnosi się do kategorii „russkost’”, wyrażającej zarówno poczucie przynależności do narodu i cywilizacji rosyjskiej, jak i przywiązanie do standardów kulturowych oraz identyfikacji jednostek jako „russkih”. Russkost’ oznacza jedność w prawosławiu, w pamięci o wielkości Rosji, w języku i kulturze rosyjskiej, w miłości do ojczyzny, więź Rosjan w przestrzeni „świata rosyjskiego”, obejmująca nie tylko obywateli FR, ale także ludność rosyjską za granicą (Savel’ev A., 2006, s.11). Bycie Rosjaninem cechuje coraz częściej przynależność językową i kulturową, a nie etniczną i terytorialną. Najczęściej jako „Rosjanin” traktowana jest osoba, dla której język rosyjski jest ojczystym, ukształtowana przez kulturę rosyjską (Wierzbicki A., 2011, Klučevskij, 2005, s.38). Z kolei narodowość w świadomości Rosjan była precyzowana na podstawie dwóch kryteriów: prawosławia oraz podporządkowania władzy cara rosyjskiego. Identyfikacja „my” - Rosjanie, znamionowała nie tylko Rosjan etnicznych, ale wszystkich prawosławnych i tych, którzy podlegali władcy rosyjskiemu.

Wyjątkowy charakter dla Rosjan ma określenie „ruskij” i „rossijskij”. „Ruskij” miało dwa znaczenia. W pierwszym oznaczało „rossijskij” (ogólnorosyjski), a w drugim było wspólną nazwą dla trzech narodów: wielkoruskiego, białoruskiego i ukraińskiego. Współcześnie pojęcie „ruskij” obrazuje przynależność do etnosu rosyjskiego, a „rossijskij” do państwa rosyjskiego. Termin „ruskij” definiuje się również w szerszym ujęciu: „ruskij mir”. Ma on wymiar duchowo-polityczny i kulturowo-historyczny. „Ruskij” to nie tylko etniczny Rosjanin, ale każdy kto się z nim utożsamia, kto uznaje za własną państwowość rosyjską, kulturę i język rosyjski, kto uważa Rosję za swoją „ojczyznę historyczną” i kto wiąże swoje życie ze światem i cywilizacją rosyjską (Wierzbicki A., 2011).

Bliższa analiza tożsamości rosyjskiej pozwala sądzić, że wyraża się ona w przynależności do narodu i cywilizacji rosyjskiej, pamięci o wielkości Rosji i wspólnej przeszłości historycznej, identyfikowaniu się i przywiązaniu do ojczyzny, języku i kulturze rosyjskiej, jedności w prawosławiu, w końcu więzi między Rosjanami mieszkającymi nie tylko w Rosji, ale także poza jej terytorium, a także we wspólnocie ekonomicznej i terytorialnej. Ze względu na potencjał etnosu rosyjskiego, jego tożsamość można ująć zarówno jako etniczną (ruskij narod, russkaâ ideâ), jak i państwową/obywatelską (rossijskij narod, rossijskaâ ideâ). Co ważne, obie tożsamości prze-

nikają się wzajemnie i żadna z nich nie stanowi zagrożenia dla drugiej.

Nadmienić należy, że Rosjanie jako część wielkiego narodu rosyjskiego zajmowali szczególne miejsce w strukturze republik radzieckich - kształtując tożsamość radziecką w oparciu o rosyjskie paradygmaty kulturowo-społeczne. Ich migracja na obszarze ZSRR była traktowana jako „misja cywilizacyjna” - instrument niesienia wyższej kultury rosyjskiej na peryferia. Sprawowali też kluczowe stanowiska w aparacie partyjnym i państwowym na szczeblu republik. Rosjanie w całym ZSRR „byli u siebie”, czemu sprzyjał rosyjskojęzyczny system administracyjny. Ich rosyjska tożsamość narodowa kreowała się jako identyfikacja radziecka. Dodać należy, że w państwie związkowym „radzieckość” była utożsamiana z „rosyjskością” (Brubaker R., 1998, s.61-62). W świadomości „ludzi radzieckich” rosyjskość „stopiła się” z „radzieckością” - w efekcie wzajemnie się przenikając. Tożsamość radziecka jako rezultat polityki ZSRR, przyjmując charakter ponadnarodowy - polega głównie na poczuciu przynależności do wspólnoty radzieckiej. Stanowi przy tym podłoże dla odbudowy struktur byłego imperium.

Na Ukrainie tożsamość radziecka jest głównie spotykana wśród mieszkańców lewobrzeża. Z badań w latach 1991-2014 wynika, że przykładowo, w 2001 roku przyznało się do niej 22,7% ludności w obwodach południowych państwa i 26% we wschodnich. Również dane z 2005 roku potwierdziły, że obywatele Ukrainy deklarują tożsamość radziecką - 16,4%. Z badań wynika także, że Rosjanie częściej niż Ukraińcy wyrażają przywiązanie do narodu radzieckiego oraz popierają idee odrodzenia byłego ZSRR (Īdentičnist’ 2006, s. 6-7; Prybytkova I., 2001, s. 62). Jest to przejawem ich tęsknoty za czasami imperium oraz żalu za utratą pozycji „narodu-spojwa” wśród innych narodowości ZSRR.

Mniejszość rosyjska na Ukrainie stanęła w obliczu określenia własnej tożsamości narodowej. Szczególnego znaczenia nabrała dla niej kwestia poczucia przynależności narodowej. Wychowując się w dwóch tradycjach, kulturach i językach (pierwszy krąg tworzy najbliższe otoczenie - rodzina, drugi jest związany ze szkołą, pracą i działalnością publiczną), pojęcie „ojczyzny” traktuje dwojako. Z jednej strony istnieje „mała ojczyzna” - region, będący kolebką danej narodowości (narodu), z drugiej jest to „większa ojczyzna” - Rosja (Wierzbicki A., 2011).

R. Brubaker zgłębiając problematykę tożsamości narodów b. ZSRR, wyróżnia wśród nich następujący podział:

a) „**grażdanie**” (obywatele byłego ZSRR, za których Rosja ponosi odpowiedzialność, dążąc do przekształcenia rodaków we współobywateli poprzez zawarcie porozumień w sprawie podwójnego obywatelstwa z innymi państwami poradzieckimi); b) „**rossiânie**” (obywatele FR, identyfikujący się z Rosją jako z ojczyzną); c) „**ruskie**” (określenie o znaczeniu etniczno-kulturowym, często używane dla rdzennych Rosjan, a sam charakter tego sformułowania jest emocjonalny); d) „**ruskoôzyçnye**” (ludność wykazująca chęć łączenia się z Rosjanami w państwie swego zamieszkania, dla której pierwszym językiem kontaktów jest rosyjski); e) „**sooteçestvenniki**” (mający tę samą ojczyznę, obywatele dawnego ZSRR i ich potomkowie, należący do jednej z grup etnicznych Rosji, uważający się za duchowo, kulturowo i etnicznie związanych z Rosją) (Brubaker R., 1998, s. 198, Russkoôzyçnye, 2009, s. 10-11).

Nadmienić należy, że w niepodległej Ukrainie znaczenia nabiera termin „ruskoôzyçnye”, który można scharakteryzować przez wyodrębnienie czterech grup: 1) obywatele rosyjskojęzyczni (etniczni Rosjanie, bądź członkowie innych narodów nietytularnych na Ukrainie, mówią po rosyjsku lub przeważnie po rosyjsku); 2) Ukraińcy rosyjskojęzyczni (etniczni Ukraińcy porozumiewający się po rosyjsku lub głównie po rosyjsku); 3) dwujęzyczni Ukraińcy (etniczni Ukraińcy, dla których językiem ojczystym jest auukraiński, kontaktują się w języku rosyjskim lub w dominującym stopniu w rosyjskim); 4) rosyjskojęzyczni ukraińskokulturowi Ukraińcy (etniczni Ukraińcy, za ojczysty uważają język ukraiński, wyznają ukraińską tradycję kulturową, komunikują się po rosyjsku lub zazwyczaj po rosyjsku). Istniejący podział wskazuje, że ludności rosyjskojęzycznej Ukrainy nie należy utożsamiać wyłącznie jako Rosjan czy Ukraińców (Osoblivosti, 2007, s.10-14).

Najczęściej członkowie mniejszości rosyjskiej na Ukrainie identyfikują się jako: „ruskie” i „rossiânie” (Osoblivosti, 2007 b., s 11-14, Russkie 2010, s. 29-42). Przejawiają również wątpliwości wobec odpowiedzi na pytanie: Rosjanin czy Ukrainiec. Ujawnia to ich dylemat tożsamościowy. Wspólne zamieszkiwanie terytorium ukraińskiego przez narodowość tytularną i Rosjan sprzyjało wzajemnemu poznawaniu specyfiki obydwu narodów. Podobieństwo kultury i języka stanowiło znaczący element ułatwiający „zbliżanie” między ludnością ukraińską i rosyjską. W efekcie „współistnienie” spowodowało, że narody zaczęły przejmować od siebie wyznaczniki własnej identyfikacji narodowej. Dodać należy, że deklaracja mniejszości rosyjskiej o podwójnej tożsamości narodowej jest spowodowana głównie podatnością i tę-

sknotą Rosjan za rzeczywistością radziecką, gdzie byli narodem uprzywilejowanym, „rozmyciem” tożsamości rosyjskiej, utratą etnicznej wyrazistości Rosjan na skutek bycia „spoiwem narodu radzieckiego”, a także tym, że Rosjanie nie stali się na Ukrainie narodem państwowotwórczym.

Drogi wyboru określenia tożsamości Rosjan na Ukrainie sprowadzają się do „bycia kimś, kto pozostaje tym samym, kontynuując siebie”, albo do „bycia kimś, kto jest odróżniany w pewien szczególny sposób od innych” (Boksański Z., 2005, s. 36-37). Pierwszy z nich jest akceptacją „czasów radzieckich”, utożsamieniem się z przeszłymi wartościami i działaniami oraz pozycją Rosjan na terenie byłych republik związkowych. Łączy się także z pielęgnacją oraz rozwojem kultury i języka rosyjskiego. Z kolei druga droga - zaakceptowanie statusu mniejszości, postrzegania siebie zarówno jako Rosjanina, jak i Ukrainca - wyróżnia ludność rosyjską na tle populacji Ukrainy poprzez jej odrębność, język oraz kulturę. Nie jest jednak powrotem do „statusu uprzywilejowanego”.

Rosjanie, którzy pozostali na Ukrainie po 1991 roku to głównie osoby urodzone na jej obszarze. Znaczącym wydaje się, że miejsce zamieszkania kształtowało ich stosunek do integralności terytorium ukraińskiego. Przykładowo, w 2006 roku 82,7% Rosjan sprzeciwiało się ewentualnemu odłączeniu regionu osiedlenia od Ukrainy i budowaniu niezależnego państwa, 9,4% opowiadało się „za”, a 7,9% nie potrafiło udzielić odpowiedzi. Wobec przyłączenia regionu do innego państwa protestowało 72,5%, popierało 17,7%, natomiast uzyskaniu autonomii oponowało już tylko 56,8% Rosjan, 30,7% wyrażało zgodę, a 12,5% nie miało zdania (Spil'na, 2007, s. 25). Akceptacja dla potencjalnej autonomii regionu obrazuje trudność w opowiedzeniu się Rosjan za przynależnością terytorialną: do Rosji czy też do Ukrainy. Jest to przejawem ich przywiązania do miejsca osiedlenia. Poczucie przynależności do Ukrainy i identyfikacja narodowa mniejszości rosyjskiej wpływają na różnorodność jej postaw wobec pozycji polityczno-prawnej regionu zamieszkania. Ponadto wielorakość poglądów mniejszości rosyjskiej wobec statusu regionu koreluje z ich zwartym lub rozproszonym charakterem skupisk na Ukrainie. Rosjanie zamieszkujący obwody południowo-wschodnie państwa są bardziej skłonni do zmiany rangi polityczno-prawnej regionu osiedlenia niż ludność rosyjska w zachodniej Ukrainie.

Wśród badaczy istnieje wiele poglądów dotyczących typów tożsamości, jakie wytworzyły się na Ukrainie. Przykładowo, W. Jeszkilew wymienia pięć dyskursów

identyfikacyjnych na Ukrainie: 1) tradycyjny ukraiński (nawiązuje do tożsamości ukraińskiej); 2) tradycyjny (inteligentki) rosyjski (odnosi się do tożsamości rosyjskiej); 3) reliktoowo-radziecki rosyjskojęzyczny (wyraża się w tożsamości radzieckiej); 4) reliktoowo-radziecki ukraiński (połączenie tożsamości ukraińskiej i radzieckiej); 5) wielojęzyczny dyskurs globalistycznego substratu kulturowego (brak poczucia przynależności do jakiegokolwiek wspólnoty etnicznej) (Jeszkiel W., 2001). Z badań wynika, że wspólnym mianownikiem dla licznych poglądów z zakresu typów tożsamości na Ukrainie wydaje się być konstatacja, że populacja Ukrainy „dzieli” państwo na odrębne części, z których każda posiada własną specyfikę. Zachodnia Ukraina koncentruje ludność utożsamiającą się głównie z kulturą ukraińską, z kolei wschodnia - to obszar kultury rosyjskiej. Natomiast część środkowa stanowi pewnego rodzaju „zderzenie” kultury i tradycji obszaru zachodniego i wschodniego.

Tożsamość narodowa społeczeństwa Ukrainy jest przedmiotem dyskusji publicznych, w których ujawniają się przeciwstawne racje badaczy. Słusznie zauważa V. Karasev, że brak „wspólnej identyfikacji narodowej” obywateli Ukrainy skutkuje tym, że polityka ukraińska konstruowana jest w oparciu o konflikt tożsamości narodowej (rosyjskiej i ukraińskiej) jej mieszkańców. „Dwie Ukrainy” są rezultatem m.in. braku jednego języka, kultury i tradycji. Z kolei E. Bistric’kij i I. Kresina szerzą ideę krystalizowania „jednej tożsamości narodowej” - jako zadania politycznego, za realizację którego powinna odpowiadać władza państwowa (Regioni, 2006, s. 47-49). Nie dostrzegają jednak, że jej reprezentanci podzieleni są nie tylko „programowo” (nie są tylko przedstawicielami określonych interesów), ale mają również odmienne poczucie identyfikacji narodowej. W efekcie sprzyja to budowaniu dwukierunkowej polityki zagranicznej państwa. Stąd też „misja polityczna” w postaci „formułowania jednej identyfikacji narodowej przez władze państwa” staje się trudną do zrealizowania. Ponadto - jak zauważa M. Riabczuk - dylematy określenia tożsamości narodowej społeczeństwa ukraińskiego są także powiązane z jego poglądami politycznymi (Riabczuk M., 2004).

Odpowiedź na pytanie o to, czy uważać się za Rosjan czy też Ukraińców - odzwierciedlała trudne wybory, jakich dokonywała i dokonuje mniejszość rosyjska. Dotyczą one nie tylko języka, ale także akceptacji realiów. Ich konsekwencją są m.in. postawy wobec nowo ukształtowanej rzeczywistości polityczno-społecznej. „Pielęgnowanie” przez mniejszość rosyjską jej identyfikacji

narodowej wyraża się w posługiwaniu się językiem rosyjskim, mentalnej więzi i solidaryzowaniem się z Rosją. Szczególne znaczenie dla Ukrainy mają Ci Rosjanie, którzy się nie integrują z narodowością tytularną. Ich tożsamość hamuje konsolidację mieszkańców Ukrainy. Są oni „barierą” w budowie narodu jako wspólnoty obywatelskiej i etnokulturowej. Odmienność tożsamości rosyjskiej i ukraińskiej prowadzi do podziałów w płaszczyźnie politycznej i etnokulturowej, co służy różnego rodzaju „napięciom etnicznym” między obydwoi narodami.

3. UWAGI KOŃCOWE

Poczucie tożsamości narodowej Rosjan na Ukrainie odgrywa istotną rolę w postrzeganiu przez nich rzeczywistości społeczno-politycznej. Rzutuje ono na sposób adaptacji mniejszości rosyjskiej do realiów, jakie wytworzyły się po rozpadzie ZSRR. Utrata „przewagi” Rosjan wśród innych narodów byłego imperium kreuje ich postawy polityczne i utrudnia asymilację na Ukrainie. Ponadto poczucie tożsamości Rosjan jest czynnikiem, który nie pozwala im na „drugorzędne miejsce” w stosunku do narodu tytularnego. Sprzeciw ludności rosyjskiej wobec statusu mniejszości z kolei implikuje jej konsolidację. Ponadto „jednoczenie się” mniejszości rosyjskiej jest formą obrony przed wpływami kultury ukraińskiej.

Tożsamość narodowa Rosjan odróżnia ich od Ukraińców. Różnice kulturowe i językowe w porównaniu z ludnością tytularną stymulują Rosjan do wyrażania swojej odmienności w stosunkach z Ukraińcami. „Odrębność” ta nie jest pozbawiona historycznie ukształtowanego „pierwiastka wyższości” Rosjan wobec Ukraińców - nazywanych przez nich Małorosjanami. Wzajemne przenikanie się tożsamości obydwu narodów wytworzyło sytuację dylematów tożsamości ludności rosyjskiej, które wpływają także na postawy polityczne mniejszości rosyjskiej. Szczególną rolę ogrywiają ci Rosjanie, którzy nie mają rozterek dotyczących swojej identyfikacji narodowej. To oni są „generatorem pielęgnowania” tożsamości rosyjskiej i zachowania odrębności kulturowej, językowej, tradycji i zwyczajów mniejszości rosyjskiej na terytorium ukraińskim. To oni również motywują do zachowania wspólnoty między ludnością rosyjską na Ukrainie, co ułatwia artykułowanie interesów grupowych, a także podejmowanie walki o jej status, interesy oraz dostęp do władzy. Stanowią także „filary” mniejszości rosyjskiej w realizacji jej celów politycznych i ekonomicznych. Ponadto ich „niezadowolenie” ze statusu

prawno-politycznego generuje „napięcia etniczne” między mniejszością rosyjską a Ukraińcami.

LITERATURA

- Baluk W., *Koncepcje polityki narodowościowej Ukrainy*, Wrocław, 2006
- Bokszański Z., *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa, 2005
- Brubaker R., *Nacjonalizm inaczej. Struktura narodowa a kwestie narodowościowe w nowej Europie*, Warszawa-Kraków, 1998
- Chinn J. i Kaiser R., *Russians as the new minority Ethnicity and Nationalism in the Soviet Successor States*, Boulder, 1996
- Horska N., *Aktywność narodowa mniejszości rosyjskiej na Ukrainie (1991-2004)*, Toruń, 2009
- *Identičnist' gromadân Ukraïni: spil'ne i vidminne*, „Nacional'na bezpeka i oborona”, 2006, No 7(79)
- *Identičnist' gromadân Ukraïni: stan i zmini*, „Nacional'na bezpeka i oborona”, 2007, No 9(93)
- Jeszkilew W., *Literatura kak humanitarna strategija: umowy hry*, „Dzerkalo Tyžnia”, 2001, nr 36(360)
- Klučevskij V., *Ruskaâ istoriâ. Polnyj kurs lekcij*, Moskva, 2005
- Kuzio T., *Ukraine state and nation building*, London-New York, 1998
- Lebedeva N., *Ruskaâ diaspora ili čast' russkogo naroda? K probleme opredeleniâ russkikh na Ukraine*, Moskva, 1994
- *Osoblivosti identičnosti rosijs'komovnih gromadân*, „Nacional'na bezpeka i oborona”, 2007, No 9(93)
- Prybytkova I., *U poškah novih identičnostej: Ukraïna v etnoregionalnomu vimiri*, „Sociolohiâ: teoriâ, metodi, marketing”, 2001, No 3
- *Regioni Ukraïni: perspektivi êdnannâ, šlâhi formuvannâ spil'noi identičnosti (vistupi učastnikiv kruglogo stolu)*, „Nacional'na bezpeka i oborona” 2006, No 7
- Riabczuk M., *Dwie Ukrainy*, Wrocław, 2004
- *Ruskoôžyčnye graždane Ukrainy*, „Ukraina. Informacionno-analitičeskij monitoring”, 2009, No 9(29)
- *Russkie i ukraincy: kto my?*, „Ukraina. Informacionno-analitičeskij monitoring”, 2010, No 9(50)
- Savel'ev A., *Naciâ. Russkaâ formula professora Kovalevskogo*, w: *Russkij nacjonalizm i nacional'noe vospitanie v Rossii*, red. Kovalevskij P., Moskva, 2006
- Savoskul S., *Russkie novogo zarubež'a. Vybor sud'by*, Moskva, 2001
- Savoskul S., *Russkie v nezavisimoj Ukraine: status, identičnost', perspektivy*, w: red. Furma D. E., *Ukraina i Rossiâ: gosudarstva i obšestva*, Moskva, 1997
- Sokurov S. A., *Proruskoe i prorossijskoe na Ukraine*, w: *Ruskaâ identičnost' na postsovetskom prostranstve*, red. Panteleev S. Ū., Moskva, 2008
- *Spil'na identičnist' gromadân Ukraïni: pidgruntâ, vikliki, šlâhi formuvannâ*, „Nacional'na bezpeka i oborona”, 2007, No 9(93)
- Wilson A., *Ukraińcy*, Warszawa, 2002
- Wierzbicki A., *Rosja: etniczność i polityka*, Warszawa, 2011

PRZEMIANY PRAWNOUSTROJOWE SAMORZĄDNOŚCI LOKALNEJ W ROSJI – HISTORIA I WSPÓŁCZESNOŚĆ / *TRANSFORMATION OF LEGAL AND POLITICAL SYSTEM OF LOCAL SELF- GOVERNMENT IN RUSSIA – HISTORY AND PRESENT DAY*

ABSTRACT

Russian Federation is a historically shaped state characterized by the amazing multiplicity of nationalities and ethnic and cultural diversity. The history of Russian statehood is twelve hundred years old, whereas the forms of local self-government appeared already in the familial-tribal system. The purpose of this article is to present the key issues of the formation and development of local self-government in Russia from the early Slavic times up to the present, with special emphasis on the local self-government reform started in 2003. The system transformation in Poland made mainly Western solutions the subject of a national study of jurisprudence. A deeper reflection on public administration in Russia was abandoned almost completely. This work, in which I make a brief characterization of municipal law, its sources, principles and the organization model of local self-government, is an attempt to fill this gap.

KEY WORDS: RUSSIA; -THE HISTORY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT; -THE CONSTITUTION OF THE RUSSIAN FEDERATION; -THE LAW ON THE GENERAL PRINCIPLES OF ORGANIZATION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE RUSSIAN FEDERATION; -MUNICIPAL ENTITIES; -LOCAL SELF-GOVERNMENT AUTHORITIES AND THEIR POWERS.

STRESZCZENIE

Federacja Rosyjska stanowi historycznie ukształtowaną wspólnotę państwową charakteryzującą się zdumiewającą wielością narodowościową, etniczną i kulturową. Historia rosyjskiej państwowości liczy tysiąc dwieście lat przy czym formy samorządu terytorialnego pojawiły się już w systemie rodowo – plemiennym. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie kluczowych zagadnień z zakresu kształtowania się i rozwoju samorządu terytorialnego w Rosji, od wczesnosłowiańskiego zarania aż do czasów współczesnych, ze szczególnym uwzględnieniem reformy samorządowej rozpoczętej w roku 2003. Transformacja ustrojowa w Polsce sprawiła, że przedmiotem badań krajowej jurysprudencji stały się przede wszystkim rozwiązania zachodnie. Głębszą refleksję nad administracją publiczną w Rosji zarzucono niemal całkowicie. Niniejsza praca, w której dokonuję krótkiej charakterystyki prawa municypalnego, jego źródeł, zasad oraz modelu organizacji jednostek samorządu stanowi próbę wypełnienia tej luki.

SŁOWA KLUCZOWE: ROSJA, HISTORIA SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO, KONSTYTUCJA FEDERACJI ROSYJSKIEJ, USTAWA O OGÓLNYCH ZASADACH ORGANIZACJI SAMORZĄDU LOKALNEGO W FEDERACJI ROSYJSKIEJ, JEDNOSTKI MUNICYPALNE, ORGANY SAMORZĄDU LOKALNEGO I ICH KOMPETENCJE.

1. ISTOTA PROBLEMU

Federacja Rosyjska stanowi historycznie ukształtowaną wspólnotę państwową charakteryzującą się zdumiewającą wielością narodowościową, etniczną, kulturową i religijną. Obszar tego kraju rozpościera się na większej części kontynentu Eurazjatyckiego zajmując 15 % światowego lądu. Z uwagi na zróżnicowane warunki środowiskowe i cywilizacyjne ludność Rosji rozmieszczona jest skrajnie nierównomiernie. Dwie trzecie żyje w europejskiej części kraju, przy czym w samej Moskwie ponad 12 milionów, a zatem więcej niż na przykład w całej Belgii czy Grecji. Z dru-

giej strony w części azjatyckiej gęstość zaludnienia jest jedną z najmniejszych w świecie, średnio: 1,9 mieszkańca na km², na Czukotce – 0,07¹.

Historia rosyjskiej państwowości liczy tysiąc dwieście lat przy czym formy samorządu terytorialnego pojawiły się już w systemie rodowo – plemiennym jako tzw. kopne prawo, a następnie jako *pagosty*. *Charakterystyczną dla okresu feudalnego była demokracja wiecowa w ruskich miastach, która funkcjonowała do czasów Iwana*

1 Dane Rosstatu., Численность населения Российской Федерации по муниципальным образованиям <http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/afc8ea004d56a39ab251f2baf3a6f3e> 1.12.2015

Groźnego (Bazyłow L., 1996, s.36). Reformy i kontr-reformy administracji terytorialnej przeprowadzane przez kolejnych carów, a następnie ścisła centralizacja władzy terenowej w okresie radzieckim, trudny okres pierestrojki i lat 90. pozostawiły po sobie bogatą i złożoną spuściznę prawną – ustrojową.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie podstawowych zagadnień z zakresu kształtowania się i rozwoju samorządu terytorialnego w Rosji, od wczesnosłowiańskiego zarania do czasów współczesnych, ze szczególnym uwzględnieniem reformy samorządowej rozpoczętej w roku 2003. W pracy dokonuję krótkiej charakterystyki prawa municypalnego, jego źródeł, zasad oraz modelu organizacji jednostek samorządu. Praca ma charakter przyczynkowy i może stanowić impuls dla rozwoju dalszych badań w tym kierunku.

Transformacja ustrojowa w Polsce sprawiła, że przedmiotem badań krajowej jurysprudencji stały się przede wszystkim rozwiązania zachodnie. Głębszą refleksję nad ustrojem administracji publicznej w Rosji zarzucano niemal całkowicie. Wraz z postępującym napięciem w sytuacji międzynarodowej współpraca naukowa między krajami napotyka coraz większe trudności, brakuje dwustronnej wymiany, finansowania programów badawczych itp. Polska jako kraj znajdujący się w bezpośrednim sąsiedztwie z Rosją winna uważnie śledzić kierunki zachodzących tam przemian. Fachowa wiedza z tego zakresu może przyczynić się do podejmowania decyzji politycznych zgodnych z żywotnymi interesami naszego kraju.

2. GENEZA I ROZWÓJ SAMORZĄDNOŚCI W ROSJI

Sięgając do źródeł samorządności należy zwrócić uwagę na tzw. kopne prawo. Były to zebrania wspólnot wczesnosłowiańskich (V- VII w.) na których decydowano o najważniejszych sprawach dla wspólnoty i rozstrzygano konflikty. W obręb kopy wchodziło kilka okolicznych wsi, których mieszkańcy zbierali się w wyznaczonym miejscu (miestie), stanowiącym centrum jednej z wsi. Liczebność kopy wahała się od 100 do 300 osób. Do udziału w zebraniach uprawnieni byli tylko mężczyźni, posiadający własne rodziny i gospodarstwa, stale zamieszkujący na danym terenie. W kopie uczestniczyli również miejscowi starcy, których zdanie liczyło się zwłaszcza podczas wydawania wyroków. Podejmowanie decyzji oparte było na zasadzie konsensusu. Kopne prawo zaczęło zanikać wraz z rozpadem ustroju rodo-

wo-plemiennego, chrystianizacją Rusi i rozpowszechnianiem prawa magdeburskiego².

Charakterystycznym śladem po kopnym prawie, a zarazem przejawem jego ewolucji i rozkwitu była demokracja wiecowa. W okresie rozdrobnienia feudalnego (XI – XV w.) wiece odgrywały ważną rolę polityczną w miastach ruskich, zwłaszcza tych będących stolicami księstw (Gaca A. i Kamińska K., 1995, s. 285). Formalnie wiec był najwyższym organem składającym się z ogółu wolnej ludności miejskiej i wiejskiej zwoływanej na obrady głosem dzwonu. Na wiecu decydowano o najważniejszych sprawach życia publicznego, wojnie i pokoju, podatkach, sprawowano sądy (Bazyłow L., 1996 a, s. 37). Równolegle istniał też samorząd gminny. *Ośrodkiem administracyjno – terytorialnym były tzw. pagosty czyli wsie posiadające cerkiew i cmentarz, tam też zbierano podatki lokalne (Gaca A. i Kamińska K., 1995 a, s. 286).*

Demokracja wiecowa osiągnęła najwyższe stadium rozwoju w feudalnych republikach bojarskich: pskowskiej, nowogrodzkiej oraz wjatskiej. Ich ustroj przypominał republiki miejskie jakie rozwinęły się w tym czasie we Włoszech, a zwłaszcza w Wenecji (Gaca A. i Kamińska K., 1995 a, s. 286). Na wiecach wybierano posadnika czyli najwyższego urzędnika państwowego, tysięcznika sprawującego dowództwo wojskowe oraz władcykę tj. arcybiskupa. Wiec decydował o uznaniu władzy książęcej, przy czym działo się to głównie wtedy, gdy groziło niebezpieczeństwo zewnętrzne i potrzebny był dzielny i energiczny władca. Wówczas zmuszano księcia do złożenia przysięgi, że nie będzie rozdawał dóbr bez zgody posadnika, i że będzie sprawował administrację w kraju tylko przez obywateli wyznaczonych przez wiec. Bez współdziałania posadnika księciu nie wolno było sprawować sądów (Bazyłow L., 1996 b, s. 43). Jako forma narodowładztwa wiece utrzymały się do końca XV. wieku, kiedy to zaczęły tracić swe demokratyczne cechy i stopniowo stawały się organem reprezentującym wyłącznie interesy oligarchii mieszczańsko – bojarskiej.

Dążąc do centralizacji władzy i ograniczenia wpływów bojarów Iwan IV Groźny stłumił samorządność republik (Bazyłow L., 1996 b, s.43). Z drugiej strony car ten powołał do życia Sobór Ziemski – instytucję stanową o charakterze reprezentacyjnym, w której udział brali przychylni samodzierżawiu przedstawiciele dworostwa, ludności miejskiej i strzelców. Ponadto zreformował administrację lokalną powołując tzw. samorządy gubny

2 Н. Иванишев, О дребнихъ сельскихъ общинахъ въ югозападной России, Киевъ 1863, <<http://litopys.org.ua/ivanysh/obs.htm>> 1.12.2015

i ziemski w skład których wchodziłi wybierani przez ludność urzędnicy (Gaca A. I Kamińska K., 1995 c, s. 308).

Kolejne ważne reformy administracji terenowej wiążą się z okresem absolutyzmu oświeconego. W 1708 roku Piotr I podzielił kraj na osiem wielkich okręgów administracyjnych, które otrzymały nazwę guberni (moskiewska, petersburska, smoleńska, kazańska, azowska, sybirska, kijowska i archangielska), później liczbę guberni zwiększono do 20. Na ich czele stali gubernatorzy, najwyżsi przedstawiciele władzy centralnej w terenie. Gubernie dzieliły się na prowincje zarządzane przez wojewodów, prowincje zaś na dystrykty zarządzane przez komisarzy ziemskich. Gubernatorowie rządzili przy współudziale kolegialnych, w skład których wchodziłi wybieralni przedstawiciele miejscowej szlachty (Bazyłow L., 1996 d, s. 174). W 1720 roku powołano kolegialne magistraty miejskie składające się z wybieralnego burmistrza i radnych. Ich członkowie byli wybierani przez mieszkańców obdarzanych szczególnym szacunkiem i zaufaniem społecznym. W kompetencji magistratu leżało zarządzanie miastem, jemu podporządkowane były też gildie i cechy. Magistraty podporządkowano Głównemu Magistratowi w Petersburgu (Gaca A. I Kamińska K., 1995 d, s. 322).

W 1775 roku Katarzyna II wydała nowe prawo o guberniach. Dotychczasowa ich struktura była bowiem niezadowolająca – były zbyt wielkie i nadto różniły się między sobą pod względem obszaru, zaludnienia oraz warunków geograficznych. Za kryterium nowego podziału przyjęto liczbę ludności. Kraj podzielono na 50 guberni, z których każda liczyła około 300 – 400 tys. mieszkańców i dzieliła się na powiaty z liczbą mieszkańców od 20 do 30 tys. W 1785 roku powołano samorząd szlachecki, którego organami były zgromadzenia szlachty na szczeblu guberni i powiatów. W skład tych zgromadzeń wchodziła cała zamieszkująca tam szlachta posiadająca dobra ziemskie lub stopień oficerski (Gaca A. I Kamińska K., 1995d, s. 322). W tym samym roku zreformowano samorząd w miastach. Jego organami były: ogólne zgromadzenie obywateli czyli rada miejska – wybierana przez sześć kategorii uprawnionych obywateli miejskich oraz zarząd miasta wybierany przez radę. Na czele rady i zarządu stał prezydent miasta (Gaca A. I Kamińska K., 1995 d, s. 322).

Kiedy w słynnym manifeście z dnia 19 lutego 1861 roku car Aleksander II zniósł poddaństwo osobiste chłopów, dziesiątki milionów rosyjskich chłopów zyskało wolność osobistą. Zarządzania tak dużą masą ludzi wymagało kolejnej reorganizacji samorządu. Dnia 1 stycznia 1864 roku weszła w życie ustawa o instytucjach ziemski-

ch gubernialnych i powiatowych. Ziemstwa, jako jednostki oddzielone od administracji rządowej wprowadzono na szczeblu guberni i powiatu dla kierowania i zarządzania sprawami lokalnymi. Organom ziemstw przyznano kompetencje w sprawach: zarządzania podatkami lokalnymi, utrzymywania dróg, zaopatrzenia w żywność, zarządu zakładami dobroczynnymi i opieki społecznej, opieki nad rozwojem przemysłu i handlu, opieki nad oświatą, zdrowiem i więźniami. W guberniach i powiatach w miejsce dawnych zebrań szlacheckich wprowadzono – zgromadzenia ziemskie oparte na szerszej podstawie społecznej. Liczyły one 10 – 100 radnych wybieranych na 3 lata. Wybory do zgromadzeń były pośrednie (radnych gubernialnych wybierały powiatowe zgromadzenia ziemskie) i oparte o cenzus majątkowy (Gaca A. I Kamińska K., 1996 e, s.110). Zgromadzenia odbywały sesje dwa razy do roku, zaś organami stałymi do załatwiania spraw były urzędy ziemskie, składające się z przewodniczącego i dwóch członków wybieralnych spośród radnych na trzy lata. Urząd dysponował też pracownikami etatowymi. Gubernatorzy mieli prawo zawieszania uchwał ziemstw, jeśli uznali je za sprzeczne z obowiązującym prawem. Ziemstw nie wprowadzono jednak w całym imperium, a tylko w trzydziestu czterech guberniach: centralnych, noworosyjskich i na Ukrainie lewobrzeżnej (Kowalski J., 2009, s. 59).

W 1870 roku car Aleksander II zreformował również system samorządu miejskiego. Organy samorządu – dumy miejskie otrzymały kompetencje analogiczne do kompetencji ziemstw. W wyborach do dum brali udział wszyscy mieszkańcy miast, którzy mieli obywatelstwo rosyjskie, ukończyli 25 lat i płacili podatki na rzecz miasta. Duma wybierała spośród swoich delegatów prezydenta i członków stale urzędującego zarządu miejskiego, zatwierdzanych przez ministra spraw wewnętrznych w miastach gubernialnych a przez gubernatora w pozostałych. Analogicznie jak w odniesieniu do ziemstw gubernator miał prawo nadzoru nad zgodnością postanowień dum miejskich z obowiązującymi przepisami (Bazyłow L., 1996, s. 304).

W tym samym roku car zreorganizował także samorząd wiejski. Najniższą jednostką podziału administracyjnego była gromada. Organami samorządu były zgromadzenie gromadzkie jako organ uchwalający i starosta jako organ wykonawczy i zarazem przewodniczący zgromadzenia, pełniący także funkcje policyjne (prawo karania za drobne wykroczenia).

Organy gromady zajmowały się rozdziałem podatków między mieszkańców oraz sprawami gruntowymi. Kilka gromad tworzyło gminę, której organami były:

- zgromadzenie gminne, wybierane spośród mieszkańców gminy w stosunku: 1 delegat na 10 właścicieli domostw, był to organ uchwalający, kompetentny także w sprawach podatkowych,
- wójt, organ wykonawczy o uprawnieniach policyjnych, miał też prawo nakładania niewielkich kar, oraz przewodniczył zarządowi gminnemu,
- zarząd gminny, w którego skład wchodził starosta wie gromad składających się na gminę oraz asesowie, zarząd dysponował także płatnymi funkcjonariuszami,
- sąd gminny, który składał się z wójta i ławników

Gminy i powiaty otoczono nadzorem ze strony państwa (Gaca A. i Kamińska K., 1996, s.110). Działalność samorządów w gubernialnych i powiatowych ziemstwach, miastach gminach i gromadach przyczyniła się do rozwoju kultury i oświaty, szpitalnictwa, handlu i przemysłu, a także do podniesienia poziomu technicznego rolnictwa. Jednakże następca zamordowanego w zamachu Aleksandra II – jego syn Aleksander III zdecydował się na zaostrenie kursu w polityce wewnętrznej i kontr-reformy. Ten styl polityki kontynuował też jego syn, ostatni car Rosji – Mikołaj II.

Rewolucja październikowa 1917 roku doprowadziła do obalenia imperium i likwidacji ówczesnych struktur władzy. Na początku przemian postulowano budowę społeczeństwa nowego typu – bezklasowego i samorządowego. Zgodnie z doktrynami Marksa i Engelsa władzę w państwie miał bowiem sprawować sam naród. Jednakże decentralizacja i związane z nią przyznanie lokalnym ośrodkom pewnej samodzielności i swobody w podejmowaniu decyzji przeczyły zasadzie „dyktatury proletariatu”. W rzeczywistości więc organizacja władzy w terenie przyjęła ściśle centralistyczny charakter.

Wraz z likwidacją carskiej Rosji zniesiono podział na gubernie. Nowe państwo – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich składało się z republik, które miały zróżnicowany ustrój terytorialny. Największa republika rosyjska (RFSRR) dzieliła się na kraje, w skład których wchodziły autonomiczne obwody i nacjonalne okręgi. Inne duże republiki dzieliły się na obwody, mniejsze – nie miały tego szczebla podziału. W terenie władza radziecka zniosła podział na powiaty, gminy i gromady zastępując je rejonami i *sielsowietami*. *Utworzono nowe organy władzy miejscowej: rady pracownicze delegatów robotniczych, chłopskich i czerwonoarmijskich*. Lisieńcy czyli kapitaliści i duchowieństwo utracili czynne i bierno prawa wyborcze. Delegatów do rad wybierano w rejonach (*rajsowiety*), *miastach (gorsowiety) i wsiach*

(*sielsowiety*). *Organami zarządzającymi były komitety wykonawcze tzw. ispolkomy, członków których wybierano spośród delegatów do rad. U podstaw działalności ispolkomów leżała zasada jedności władzy państwowej, podwójne podporządkowanie – jednostce wyższego szczebla oraz radzie. W okresie władzy sowieckiej rady jawiły się ogniwami jedyne państwowego systemu administracji, terminu samorząd lokalny używano wyłącznie dla scharakteryzowania systemu władzy w państwach burżuazyjnych.*

W 1985 roku wraz z objęciem przez Michaiła Gorbaczowa stanowiska Sekretarza Generalnego KPZPR rozpoczął się proces przemian ustrojowych wiodących do demontażu ZSRR (*pierestrojka*) i reorganizacji władzy terenie. Dnia 9 kwietnia 1990 roku została wydana ustawa – o ogólnych zasadach organizacji samorządu lokalnego i narodowej gospodarki ZSRR, która określiła prawne podstawy działania oraz sposób powoływania organów samorządu lokalnego. Stosowne zmiany zostały wniesione do Konstytucji ZSRR i do konstytucji RFSRR³. Zgodnie z tą ustawą organy samorządowe mogły powstawać w granicach jednostek podziału administracyjno – terytorialnego.

Kolejnym krokiem było uchwalenie dnia 6 lipca 1991 roku ustawy o samorządzie lokalnym RFSRR⁴. Na jej podstawie rozpoczął się proces reformowania organów władzy terytorialnej i odbudowa samorządności. Samorząd został określony jako system organizacji obywateli w celu samodzielnego i na własną odpowiedzialność podejmowania decyzji dotyczących kwestii o znaczeniu lokalnym kierujący się interesami ludności, uwzględniający lokalne różnice i miejscowe tradycje. Ustawową gwarancję otrzymały kluczowe pryncypia samorządności: samodzielność i odpowiedzialność. Ustawa przyznawała organom samorządowym kompetencje, które mogły być zmienione tylko w drodze ustawy.

W praktyce budowa samorządu odbywała się na podstawie istniejącego systemu rad, miejscowa administracja zastąpiła komitety wykonawcze, ale pozostawiono podwójne podporządkowanie organów niższego szczebla wyższemu i radzie. Republiki otrzymały prawo do uchwalenia swoich ustaw o samorządzie, a miejskie i rejonowe rady mogły wydawać statuty. Dekretem prezydenta FR z 1993 roku utworzono w monarchicznym or-

3 Закон СССР от 9 апреля 1990 г. Об общих началах местного самоуправления и местного хозяйства в СССР, Ведомости СНД и ВС СССР. 1990. № 16. Ст. 267

4 Закон РФ от 06.07.1991 N 1550-1, О местном самоуправлении в Российской Федерации < http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_105/ > 1.12.2015

gan wykonawczy stojący na czele samorządu lokalnego – w miastach zwany merem, a na wsiach wójtem (*gława*) *samorządu lokalnego*.

3. SAMORZĄD LOKALNY W ŚWIETLE KONSTYTUCJI FR Z 1993 ROKU

Konstytucja Federacji Rosyjskiej⁵ zatwierdziła nowy podział administracyjny kraju na następujące podmioty federalne: republiki, kraje, obwody, miasta o znaczeniu ogólnofederalnym, obwody autonomiczne, okręgi autonomiczne. Na czele republik stanęli wybieralni prezydenci, na czele pozostałych jednostek – gubernatorowie.

Uchwalenie konstytucji przyniosło też nową konceptualizację samorządu. W rozdziale wprowadzającym konstytucja stanowi, że składający się z wielu nacji naród jest suwerenem i jedynym źródłem władzy. Naród sprawuje swą władzę bezpośrednio, a także za pośrednictwem organów władzy państwowej oraz organów samorządu lokalnego (art. 3 ust. 1 i 2, zasada suwerenności narodu). Artykuł 12 konstytucji uznaje i gwarantuje samorząd lokalny w Federacji Rosyjskiej. Samorząd lokalny jest w ramach swoich uprawnień niezależny. Organy samorządu lokalnego nie wchodzą w skład systemu organów władzy państwowej (zasada samorządności). Obywatele Federacji Rosyjskiej mają prawo wybierać i być wybieranymi do organów władzy państwowej i organów samorządu lokalnego, jak również brać udział w referendum.

Problematyce samorządu w całości poświęcony został rozdział 8 konstytucji, artykuły 130–133. W ich świetle samorząd lokalny w Federacji Rosyjskiej zapewnia samodzielne rozwiązywanie przez ludność kwestii o znaczeniu lokalnym, a także władanie, użytkowanie i dysponowanie własnością komunalną. Samorządność realizowana jest przez obywateli w drodze referendum, wyborów oraz innych form bezpośredniego wyrażania woli, za pośrednictwem obieralnych i innych organów samorządu lokalnego.

Samorząd lokalny funkcjonuje z uwzględnieniem miejscowych tradycji w miastach i wsiach, jak również na innych obszarach. Ludność określa samodzielnie strukturę organów samorządu lokalnego. Zmiana granic obszarów, na których realizowany jest samorząd lokalny, możliwa jest z uwzględnieniem opinii ludności tych obszarów.

Organy samorządu lokalnego samodzielnie zarządzają własnością komunalną, tworzą, zatwierdzają i wykonują lokalny budżet, ustanawiają podatki i opłaty miejscowe, strzegą porządku publicznego, jak również decydują o innych sprawach lokalnych. Organy te mogą z mocy prawa otrzymywać niektóre uprawnienia od państwa z jednoczesnym przekazaniem niezbędnych do ich realizacji środków materiałowych i finansowych. Realizacja przekazanych uprawnień podlega kontroli państwowej.

Samorządność lokalna w Federacji Rosyjskiej gwarantowana jest poprzez prawo do obrony sądowej i kompensacji dodatkowych wydatków poniesionych w związku z decyzjami organów władzy państwowej, jak również zakaz ograniczania praw samorządu lokalnego ustanowionych przez Konstytucję Federacji Rosyjskiej i ustawy federalne.

Z przepisów Konstytucji FR wynika, iż gwarantuje ona prawo ludności do samorządu lokalnego, samodzielność w podejmowaniu decyzji o znaczeniu lokalnym, instytucjonalną odrębność organów samorządu lokalnego od organów państwowych.

Uchwalenie konstytucji ustanawiającej nowe podejście do samorządu lokalnego sprawiło, iż koniecznym stało się przyjęcie w przedmiotowym zakresie nowej ustawy federalnej. W 1995 roku została uchwalona ustawa o zasadach ogólnych organizacji samorządu terytorialnego w FR. Wszystkie podmioty wchodzące w skład federacji rozpoczęły wydawanie swoich ustaw samorządowych uwzględniając w nich regionalne różnice. Na tej podstawie ukształtował się jednostopniowy model samorządu – tj. podział na osiedla (*posielenia*). Model ten uwzględniał szereg wariantów regionalnych związanych z różnorodnością jednostek osadniczych takich jak m.in. miasta, kolonie, wsie, siola, przysiółki, stacje kozackie, chutory, kiszłaki, auly.

4. SAMORZĄD LOKALNY PO REFORMIE Z 2003 ROKU

Wraz z uchwaleniem ustawy z dnia 6 października 2003 roku o ogólnych zasadach organizacji samorządu lokalnego w Federacji Rosyjskiej⁶ rozpoczęła się kolejna reforma systemu władzy w terenie trwająca do 2006 roku. Nowa ustawa harmonizuje z pryncypiami ratyfikowanej przez Rosję w 1998 roku Europejskiej

5 Konstytucja Federacji Rosyjskiej przyjęta w ogólnonarodowym referendum w dniu 12 grudnia 1993, tłumaczenie A. Kubik, wstęp A. Bojarski, Warszawa, 2000

6 Федеральный Закон от 06.10.2003, N 131-ФЗ Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации, <<http://www.consultant.ru/popular/selfgovernment/>> 1.12.2015

Karty Samorządu Terytorialnego⁷. Jest aktem bardzo obszernym: definiuje pojęcia jednostki municypalnej i jej poszczególnych typów, wprowadza dwustopniową konstrukcję samorządu lokalnego, formułuje ogólne zasady samorządności, określa i rozgranicza kompetencje państwowe i municypalne, ustanawia ramową strukturę organów władzy lokalnej, normuje wydawanie aktów prawa miejscowego, przeprowadzanie wyborów samorządowych i referendum lokalnego i in.

W jej świetle możemy wyróżnić następujące jednostki municypalne:

- rejony municypalne (wyższy stopień),
- osiedla wiejskie i miejskie (niższy stopień, wchodzą w skład municypalnych rejonów),
- terytoria międzyosadnicze (brak samorządu niższego stopnia, wchodzą w skład rejonów municypalnych),
- okręgi miejskie (wyższy stopień),
- rejony wewnątrzmijskie (niższy stopień, wchodzą w skład okręgów miejskich),
- terytoria wewnątrzmijskie (dwustopniowe, wyodrębnione tylko w miastach o znaczeniu ogólnofederalnym).

Rejon municypalny to jednostka samorządowa, obejmująca wspólnym terytorium kilka osiedli miejskich, wiejskich i ewentualnie terytoriów międzyosadniczych. Aktualnie w Rosji istnieje około 1800 rejonów municypalnych⁸.

Osiedle wiejskie to jednostka samorządowa niższego stopnia oznaczająca jeden lub kilka zamieszkałych punktów na terytorium wiejskim. Przez zamieszkałe punkty rozumie się: wsie, siola, przysiółki, stаницe, kolonie, chutory, kiszłaki i auły. Natomiast osiedle miejskie to jednostka municypalna, składająca się z miasta lub osady typu miejskiego. W roku 2014 istniało w Rosji 18 525 osiedli wiejskich i 1660 osiedli miejskich mających status jednostki samorządowej.

W obręb municypalnych rejonów wchodzą również tzw. terytoria międzyosadnicze. Są to terytoria o gęstości zaludnienia trzykrotnie niższej niż średnia krajowa przewidziana dla ludności wiejskiej. W Rosji zarejestrowano 80 takich terytoriów, najwięcej w obwodzie irkuckim i tiumeńskim. W terytoriach międzyosa-

dnicznych nie tworzy się jednostek niższego szczebla, a w sprawach lokalnych osób tam zamieszkujących właściwy jest bezpośrednio rejon municypalny.

Obok rejonu municypalnego jednostką wyższego stopnia jest okręg miejski. W jego obręb wchodzi zazwyczaj jedno duże miasto oraz inne zamieszkałe punkty jak również łącząca je infrastruktura socjalna i transportowa, dla przykładu: miasto Władywostok, wchodzące wraz z szeregiem przysiółków w skład władzywostockiego okręgu miejskiego. Początkowo w okręgach miejskich nie przewidywano tworzenia jednostek niższego szczebla. Jednakowoż nowelizacja ustawy przeprowadzona w 2014 roku stworzyła taką możliwość. Pierwszy był czelabiński okręg miejski, który został podzielony na odrębne jednostki municypalne – rejony wewnątrzmijskie. Rejony municypalne i okręgi miejskie w odróżnieniu od jednostek municypalnych niższego szczebla (osiedli wiejskich i miejskich) mogą realizować dodatkowe zadania przekazywane im przez władzę federalną. Z danych Rosstatu wynika, że w roku 2014 istniało ponad 500 okręgów miejskich.

Status okręgów miejskich mają także specyficzne jednostki municypalne takie jak naukogrody i miasta zamknięte. Tradycja tworzenia takich miast sięga czasów Aleksandra I, za panowania którego na wydzielonych terenach państwowych powstały pierwsze zamknięte osiedla wojskowe (Gaca A. i Kamińska K., 1996 e, s.108). Aktualnie miasta zamknięte to wydzielone jednostki administracyjno – terytorialne, w granicach których położone są instytuty badawcze lub zakłady przemysłowe zajmujące się opracowaniem, produkcją, przechowywaniem i utylizacją broni masowego rażenia, przetwarzaniem materiałów radioaktywnych, a także obiekty wojenne i strategiczne, dla których ustanawia się szczególny reżim bezpieczeństwa i ochrony tajemnicy państwowej, włączając w to specjalne warunki dla życia obywateli. Współcześnie istnieją w Rosji 44 takie jednostki i żyje w nich ponad milion dwieście tysięcy ludzi. Prowadzona jest tam działalność pod nadzorem Rosatomu, Roskosmosu oraz Ministerstwa Obrony Narodowej. W tej grupie znajduje się ponadto 13 miast o szczególnym potencjalnie naukowo – technologicznym. Większość *naukogradów położona jest w obwodzie moskiewskim, na przykład rosyjska „dolina krzemowa”, Innowacyjne Centrum Skołkowo działające pod nadzorem Rosnano*. Przykłady zamkniętych miast przemysłowych to Norylsk – ośrodek przemysłu niklowego, północny port Dudinka, miasto odkrywkowego górnictwa diamentów –Mirny.

7 Федеральный закон от 11.04.1998, N 55-ФЗ О ратификации Европейской хартии местного самоуправления, <<http://base.garant.ru/2559224/>> 1.12.2015

8 Dane wg Rosstatu, База данных показателей муниципальных образований <<http://www.gks.ru/dbscripts/munst/>> 1.12.2015

Ostatnim typem jednostek municypalnych są terytoria wewnątrzmięskie w miastach o znaczeniu ogólnofederalnym tj. w Moskwie, Petersburgu i Sewastopolu. W tych miastach mogą powstawać jednostki municypalne zarówno pierwszego i drugiego stopnia. I tak, w Moskwie istnieje 146 jednostek municypalnych, 125 municypalnych okręgów, 2 okręgi miejskie, 19 osiedli. W Petersburgu występuje 81 okręgów municypalnych, 9 miast, 21 osiedli, w Sewastopolu 10 okręgów municypalnych i jedno miasto. Ogółem liczba wszystkich jednostek municypalnych w Rosji wynosi 22 777⁹.

5. STRUKTURA ORGANÓW ADMINISTRACJI SAMORZĄDOWEJ I ZAKRES ICH KOMPETENCJI

Ustawa z 2003 roku określa tylko ramową strukturę organów samorządu lokalnego pozostawiając wiele swobody statutom jednostek municypalnych, referendum lokalnym i zebraniom obywateli. Ustawa stanowi, że struktura władzy lokalnej składa się z:

- rady –organu przedstawicielskiego (*sielsowiet, gorsowiet, rajsowiet, okrswiet*),
- wójta (*gławy*) – monokratycznego organu wykonawczego (w miastach *mer*)
- administracji lokalnej – aparatu biurowo-urzędniczego,
- organu kontrolno – obrachunkowego,
- innych przewidzianych statutem organów lub funkcjonariuszy.

Ustawa wymaga by organ przedstawicielski osiedla, okręgu miejskiego, rejonu wewnątrzmięskiego oraz wewnątrzmięskiej jednostki municypalnej miast federalnego znaczenia składał się z delegatów wybieranych w powszechnych wyborach samorządowych. Natomiast w skład organu przedstawicielskiego rejonu municypalnego mogą, stosownie do postanowień statutu, wchodzić albo szefowie samorządów lokalnych w osiedlach wraz z przedstawicielami wybranymi spośród deputowanych do sielsowietów i gorsowietów, albo deputowani wybrani w powszechnych wyborach samorządowych. Podobnie w skład organu przedstawicielskiego okręgu miejskiego, w którym stosownie do nowelizacji z 2014 roku wyznaczono rejon wewnątrzmięskie mogą wchodzić przedstawiciele wybrani ze składu deputowanych w rejonach wewnątrzmięskich, albo deputowani wybrani w powszechnych wyborach samorządowych.

*Ustawa stanowi, że nie tworzy się organu przedstawicielskiego w osiedlach, w których liczba mieszkańców posiadających prawo wyborcze nie przekracza 100 osób. W tym wypadku kompetencje organu przedstawicielskiego sprawuje zebranie obywateli. W przypadku liczby obywateli wahającej się między 100 a 300, statut osiedla może przewidywać zebranie obywateli zamiast sielsowietu. Zebranie jest zwoływane przez wójta (*gławę*) lub z inicjatywy co najmniej 10 obywateli. Uchwały podejmowane są zwykłą większością głosów i podlegają oficjalnemu opublikowaniu. W wyłącznej kompetencji organu przedstawicielskiego znajduje się uchwalenie statutu, budżetu i absolutorium, podatków i opłat lokalnych, planów i programów rozwoju, decydowanie o własności municypalnej*

Wójt (*gława*) samorządu jawi się wyższym funkcjonariuszem publicznym jednostki municypalnej, wybranym, w zależności od postanowień statutu, w powszechnych wyborach samorządowych lub przez organ przedstawicielski jednostki municypalnej spośród własnych członków. Reprezentuje jednostkę na zewnątrz, podpisuje i publikuje akty prawa miejscowego, wydaje akty prawne w zakresie swoich pełnomocnictw. W osiedlach, w których kompetencje organu przedstawicielskiego sprawuje zebranie obywateli, wybrany na zebraniu wójt (*gława*) jednostki municypalnej wykonuje jednocześnie zadania kierownika administracji lokalnej.

Miejscowa administracja to aparat biurowo-urzędniczy, któremu w zależności od różnic statutowych, przewodniczy albo *gława* samorządu lokalnego albo funkcjonariusz,znaczony na to stanowisko w drodze konkursu, na okres kadencji organu przedstawicielskiego. Finansową kontrolę wykonuje organ obrachunkowo – kontrolny. Organy samorządu lokalnego mają osobowość prawną. Wybory przeprowadzane są w terminach ustalonych statutami jednostek, jednakże nie częściej niż co 2 i nie rzadziej niż co 5 lat.

Ustawa określa enumeratywnie zakres spraw należących do kompetencji poszczególnych jednostek municypalnych. Do zadań osiedli należy: uchwalenie budżetu lokalnego podatków i opłat lokalnych, gospodarowanie majątkiem komunalnym, planowanie przestrzenne i budownictwo, dbałość o estetykę zabudowań, zaopatrzenie w energię elektryczną, wodę, gaz, utrzymywanie dróg, parkingów, placów, transport publiczny, mieszkalnictwo socjalne, zapobieganie terroryzmowi i ekstremizmowi, waśniom etnicznym i religijnym, dbałość o język i kulturę narodów FR. Ponadto: adaptacja emigrantów, pożarnictwo, likwidacja skutków klęsk żywiołowych, prowadzenie bibliotek i archiwów, ochro-

9 Dane wg Rosstatu, База данных показателей муниципальных образований, <<http://www.gks.ru/dbscripts/munst/>> 1.12.2015

na dóbr kultury, organizacja i bezpieczeństwo publicznego wypoczynku nad wodą, sport i kultura fizyczna, usługi komunalne, uzdrowiska, rezerwy przyrody. Własność municypalną stanowią szkoły, przedszkola, żłobki, domy dziecka, domy spokojnej starości, domy inwalidów, przychodnie, szpitale oraz infrastruktura drogowa i mieszkania komunalne.

Podsumowując dokonane ustalenia podkreślić należy długą i bogatą tradycję oraz złożoną historię samorządności w Rosji, na losach której w szczególności zaważył okres sowiecki charakteryzujący się ścisłą centralizacją władzy w terenie z jej wertykalnym i horyzontalnym podporządkowaniem. Obserwując skomplikowany proces odbudowy rosyjskiej samorządności, trzeba mieć stale na uwadze fakt, że mowa jest o państwie transkontynentalnym, na obszarze którego żyje ponad 150 różnych narodów, mających nie tylko różny język, religię i kulturę, ale także różne doświadczenia w społecznej organizacji. Dodatkowym utrudnieniem jest bardzo nierównomierne rozmieszczenie ludności, w Rosji istnieją tak wielomilionowe metropolie jak i ogromne bezludne przestrzenie.

Demograficzne, kulturowe i cywilizacyjne zróżnicowania regionów zdecydowanie utrudniają, a niekiedy wręcz uniemożliwiają organizację i spójne funkcjonowanie samorządu na całym obszarze federacji. Ustawa z 2003 roku stara się jednak możliwie szeroko adaptować odrębności wynikające z różnych euroazjatyckich etnosów. Nie narzuca z góry konstrukcji ustrojowych, ale sankcjonuje zastaną sytuację. Ustawodawca federalny pozostawia wiele kwestii organizacyjnych do

rozstrzygnięcia statutem jednostek, referendum lokalnym i zebraniom mieszkańców. Pomimo, iż *prima facie* system rosyjskiego samorządu może sprawiać wrażenie skomplikowanego a nawet nieco niekonsekwentnego, to właśnie jego elastyczność i oczekiwanie na oddolną inicjatywę mogą stanowić klucz do umocnienia i utrwalenia się samorządności na obszarze całej federacji.

Obserwując proces odbudowy samorządności we współczesnej Rosji trzeba mieć również na uwadze fakt, że z perspektywy ćwierćwiecza, demontaż systemu władzy sowieckiej, oceniany jest przez większość obywateli negatywnie¹⁰. Wraz z rozpadem ZSRR pojawiło się wiele patologii życia publicznego takich jak rabunkowa prywatyzacja, powstawanie majątkowych oligarchii, bezrobocie, wzrost przestępczości, rozwarstwienie społeczne, korupcja i kumoterstwo w urzędach, kradzież i niszczenie mienia państwowego, upadek wielu instytucji użyteczności publicznej. Na gruncie lokalnym jednym z przejawów korupcji i kumoterstwa jest powstawanie tzw. mafii komunalnych, czyli przestępczych powiązań samorządowej administracji z lokalnym biznesem wspólnie dokonywujących kradzieży i defraudacji ogromnych środków publicznych. Dlatego utrwalenie i rozwój samorządności w Rosji, jej efektywność i operatywność, w dużej mierze zależą będą nie tylko od dogodnych podstaw prawno – ustrojowych ale także od sukcesów w walce z patologiami administracji publicznej.

10 Необходимо дать правовую оценку развала СССР <http://www.kommersant.ru/doc/2449260> Общественная оценка действий Михаила Горбачева, < <http://live.cnews.ru/forum/index.php?showtopic=81015> > 1.12.2015

LITERATURA

- Bazyłow L., *Historia Rosji*, Warszawa, 1996
- Gaca A. i Kamińska K., *Powszechna historia ustroju państwa, Część I*, Toruń, 1995
- Gaca A. i Kamińska K., *Powszechna historia ustroju państwa, Część II*, Toruń, 1996
- *Konstytucja Federacji Rosyjskiej z 1993 przyjęta w ogólnonarodowym referendum w dniu 12 grudnia 1993, tłumaczenie A. Kubik, wstęp A. Bosiacki*, Warszawa, 2000
- Kowalski J., *Konstytucja Federacji Rosyjskiej a rosyjska i europejska tradycja konstytucyjna*, Poznań, 2009.
- *Иванишевъ Н., О дребнихъ сельскихъ общинахъ въ югозападной России, Киевъ, 1863* <<http://litopys.org.ua/ivanys/obs.htm>> 1.12.2015

Alina Yisluu

Narodowy Uniwersytet „Akademia Kojowsko–Mohylańska”,
Kijów
E-mail: yisluu_alina91@ukr.net

Studia Społeczne 13 (2) /2015

ISSN 2081-0008

e-ISSN: 2449-9714

str. 115-120

WPŁYW MODELU SOWIECKIEGO NA WIZERUNEK FIŃSKICH KOMUNISTEK W LATACH 20–TYCH XX WIEKU. DZIAŁALNOŚĆ ALEKSANDRY KOŁŁONTAJ / *THE INFLUENCE OF THE SOVIET MODEL ON THE IMAGE OF FINNISH COMMUNIST WOMEN IN THE 20S OF THE XX CENTURY. THE ACTIVITY OF ALEXANDRA KOLLONTAI*

ABSTRACT

The aim of the following paper is to examine the influence of the Soviet model on the image of Finnish communist women in the 20s of the XX century. The text includes short considerations of changes in women's social position after the October Revolution, as a result of which it was started to produce a new image of ideal woman, independent and self-contained, who is involved in social issues and participates in a class struggle. A key role in shaping new image has played Alexandra Kollontai, Russian communist woman, the first female ambassador in the world, known in Finnish political circles thanks to her origins. Her work „The New Morality and the Working Class”, which has defined the role and place of women in the communist system, has become a kind of moral code for laborers. The article also contains the analysis of materials of the Finnish weekly magazine „Työläisnainen” („Working woman”), which was the organ of Finnish Social Democratic Women's League. The research shows that personal life of communist women was subordinate to the class struggle and the new moral code dictated to put the state priorities over the personal, that become a fundamental characteristic of communist women's new image.

KEY WORDS: FINLAND, ALEXANDRA KOLLONTAI, THE SOVIET MODEL, FINNISH COMMUNIST WOMEN, A NEW MORALITY, THE COMMUNIST SYSTEM, IMAGE

Rok 1917 stał się punktem zwrotnym w historii Finlandii. Właśnie wtedy, po fali protestów patriotycznych w kraju i rewolucji lutowej w Rosji, car Mikołaj II abdykował, tym samym zrzekając się tytułu Wielkiego Księcia Finlandii (fiń. Suomi). Latem tego roku powstał finlandzki Senat, a 4 grudnia jego przewodniczący Per Evind Svinhuvud (fiń. Pehr Evind Svinhufvud) podał do informacji publicznej wiadomość o zmianie systemu politycznego, ogłaszając przejście do republikańskiej formy rządów. Apel ten nazwano później „Deklaracją Niepodległości Finlandii”. Wkrótce do Piotrogradu została wysłana delegacja fińska na czele ze Svinhuvudem, już jako regentem. W noc sylwestrową na przełomie lat 1917 i 1918, Lenin podpisał dekret, w którym rząd bolszewicki uznał suwerenność Finlandii. Jednak, według fińskiego historyka Henryka Mejnandera (fiń. Henrik Meinander), czynu tego dokonano nie w celu wspierania fińskich obywateli, ale by przyspieszyć proces rewolucyjny na tych terenach, na który, jak pokazuje historia, nie trzeba było długo czekać. (Mejnander., 2008 s. 134)

Na początku następnego roku w kraju rozpoczęła się szeroko zakrojona wojna domowa między „czerwonymi” a „białymi”, która była odpowiedzią na rosyjską rewolucję październikową z 1917 roku. „Czerwonymi” nazywano przedstawicieli radykalnej lewicy, na czele których stała Rada Komisarzy Ludowych Finlandii. Przewodniczącym Rady został Kullervo Manner (fiń. Kullervo Manner), który był wcześniej przywódcą Partii Socjaldemokratycznej. Partia ta nieoficjalnie była wspierana przez Rosyjską Federacyjną Socjalistyczną Republikę Radziecką. „Białymi” określano siły fińskiego Senatu, podtrzymywane przez Cesarstwo Niemieckie, z którym przyjazne stosunki zostały ustalone jeszcze w czasie trwania I wojny światowej. Ta opozycja wkrótce przekształciła się w rewolucję styczniową „czerwonych” w 1918 roku. To właśnie wtedy, w dniu 27 stycznia, fińska Czerwona Gwardia przejęła władzę na południu kraju, wprowadzając jako główny organ nowego rządu Komisariat Ludowy. Wydano również dekret o aresztowaniu członków Senatu, którym jednak

wcześniej udało się uciec do miasta Waasa (fiń. Vaasa). (Мейнандер., 2008 s. 133–139)

1 marca 1918 roku w Petersburgu, zostało zawarte porozumienie „W sprawie wzmocnienia przyjaźni i braterstwa między RFSRR a Fińską Socjalistyczną Republiką Robotniczą”. W tekście umowy RFSRR potwierdziła uznanie niepodległości państwa Finlandii jako organizmu państwowego, na terenie byłego Wielkiego Księstwa Finlandii. RFSRR zgodziła się również na oddzielenie regionu Peczengskiego (fiń. Petsamo) na rzecz Suomi, w zamian otrzymawszy terytorium Fortu Ino, punkt strategicznie ważny dla obrony Piotrogradu. (Пессонен i Риихинен., 2007 s. 87) Wojna zakończyła się formalnym zwycięstwem „białych”. Armia Czerwona nie była w stanie oprzeć się dobrze uzbrojonym żołnierzom niemieckim na czele z von der Goltzem, którzy wspierali wojska Siuckoru¹. W 1919 roku w kraju ustanowiono republikańską formę rządów z prezydentem Kaarlo Jugo Stolbegiem (fiń. Kaarlo Juho Ståhlberg).

Wśród ludności nadal jednak pozostawali zwolennicy rewolucjonistów październikowych, którzy prezentowali odmienne poglądy na temat miejsca i roli płci pięknej w społeczeństwie, i którzy zaczęli tworzyć nowy obraz doskonałych kobiet komunistycznych. Należy zauważyć, że członkiniami nielegalnej Komunistycznej Partii Finlandii (fiń. Suomen Kommunistinen Puolue, SKP) było kilkaset kobiet, jednak w legalnej Socjalistycznej Partii Robotniczej (fiń. Suomen Sosialistinen Työväenpuolue, SSTP) w 1922 roku ilość kobiet stanowiła więcej niż 6 000 (Katainen., 1998 s. 300). W wyborach parlamentarnych 1922 roku SSTP otrzymała ponad 128 tysięcy głosów. Spośród dwudziestu siedmiu socjalistów i komunistów, do Parlamentu zostało wybranych sześć kobiet (Nohlen i Stöver., 2010 s. 614). Aby zrozumieć, jak istotna była to ilość głosujących, należy wspomnieć, że cała ludność Finlandii, zgodnie ze spisem z 1925 roku stanowiła 3 miliony 322 tysiące osób, a w wyborach w 1922 roku wzięło udział więcej niż 870 tysięcy głosujących. (Tarkoma., 2008) Świadczy to o tym, że co najmniej 15% osób zainteresowanych życiem politycznym miało poglądy socjalistyczne.

Po rewolucji październikowej polityka bolszewicka przyczyniła się do przemyślenia kwestii kobiet. Podczas Pierwszego Wszechrosyjskiego Zjazdu Pracowniczek Lenin powiedział: „Zadaniem Republiki Radzieckiej

jest przede wszystkim zniszczenie wszelkich ograniczeń, dotyczących praw kobiet. Rząd radziecki całkowicie zniszczył źródła burżuazyjnego brudu, przemocy oraz upokorzenia” (Lenin., 1969a, s. 185). Stwierdził on także: „Naszym celem jest to, by polityka stała się dostępna dla każdej pracującej kobiety”. (Lenin., 1969b, s. 201) Jednak tak zwane „wyzwolenie kobiet” dla rosyjskiej partii komunistycznej nie było celem, a środkiem realizacji polityki klasowej. Rosyjska historyczka i politolożka Swietłana Ajwazowa stwierdziła, że w omawianym okresie, temat osobistego spełnienia jako podstawy emancypacji kobiet, został praktycznie wypchnięty ideą walki mas kobiecych za sprawę proletariatu, oraz miało miejsce zrównanie kobiet jako siły roboczej z mężczyznami. Potwierdzają to słowa Lenina:

Pozycja kobiet w Rosji Sowieckiej jest teraz taka, że zdaniem krajów rozwiniętych jest to idealne miejsce. Ale sądzę, że oczywiście, to dopiero początek. Sytuacja kobiet, przez zatrudnienie w gospodarstwie domowym, jest nadal ograniczona. Dla pełnego wyzwolenia kobiet i prawdziwej równości z mężczyznami trzeba zbudować gospodarkę publiczną, tak by kobieta brała udział w ogólnej pracy produkcyjnej. Wtedy będzie ona mogła zajmować taką samą pozycję w społeczeństwie, jaką zajmuje mężczyzna (...) chodzi o to, żeby kobieta nie była przygnębiona jej stanowiskiem w gospodarstwie domowym. (Lenin., 1969b, s. 201)

Według badań przeprowadzonych przez amerykańską historyczkę Wendi Goldman, ideologia bolszewicka był oparta na czterech podstawowych przepisach, takich jak: wolny związek, emancypacja kobiet przy pomocy w pracy (kobieta jako siła robocza), socjalizacja pracy domowej (akcent na państwo jako źródło pomocy społecznej, interwencja państwa w sprawy prywatne) oraz pozostawienie rodziny w tle życia społecznego (Goldman., 1993 s. 11–12). Jednak większość z tych pomysłów, zdaniem autorki, nie została wymyślona przez komunistów, były one raczej rezultatem rozwoju życia społecznego płci pięknej. Na przykład, idea wolnej miłości i równości kobiet była omawiana w kręgach postępowych jeszcze na początku lat trzydziestych XIX wieku. Angielski filozof Robert Owen, zwolennik socjalizmu utopijnego, bronił idei „moralnego małżeństwa” z prostą niereligijną obietnicą oraz możliwością łatwego rozwodu. Doskonałe społeczeństwo, jego zdaniem, nie powinno opierać się na własności prywatnej. Wszyscy pracują razem i wspólnie korzystają z wyników swojej pracy. Tak więc, z czasem społeczeństwo zaczęło podlegać transformacji, co wymagało radykalnych zmian i reform statusu prawnego kobiet. Jednak ogromne problemy społeczne, wynikające z rewolucji, wojny domowej, głodu i epidemii, na początku lat dwudziestych XX wieku odegrały większą rolę w kształtowaniu polityki

¹ Siuckor (fiń. Suojeluskunta) – jednostki samoobrony Finlandii utworzone z ochotników do stłumienia rewolucji w 1918 roku, od 1927 roku stały się organem, wspierającym obronę narodową. W roku 1939 liczba członków organizacji stanowiła ok. 100 tysięcy osób

rodzinnej, niż poprzednie doświadczenia emancypacyjne w innych krajach. (Goldman., 1993 s. 100)

W okresie międzywojennym prawie 60% ludności Finlandii zajmowało się rolnictwem. Oficjalne statystyki z 1936 roku podają, że 500 tysięcy kobiet było zaangażowane w pracę w sektorze rolnictwa tj. około 60% populacji dorosłych kobiet. (Bonn., 1936 s. 8). Kobieta miała również prawo pracować w służbach urzędniczych, co było gwarantowane ustawą z 1926 roku. Wszystkie zawody i stanowiska (z pewnymi wyjątkami, takimi jak praca w Ministerstwie Obrony Narodowej, policji, służbie celnej) zostały otwarte dla kobiet. Ustawa ta nie rozróżniała kobiet zamężnych i niezamężnych. Jednak kobiety, które wyszły za mąż jeszcze w okresie ważności prawa małżeńskiego z 1889 roku były zobowiązane zagwarantować, że ich mężowie będą odpowiedzialni za wszystkie możliwe uchybienia w służbie publicznej w zakresie spraw finansowych. (Bonn., 1936 s.5)

Finlandzkie ustawodawstwo pracy opierało się na zasadzie, że mężczyźni i kobiety są równymi podmiotami prawa. Przepisy dotyczące czasu pracy, obiadu, odpoczynku, dodatkowej pracy, świąt itp. równomiernie stosowały się do każdego pracownika w wieku od 18 lat, niezależnie od płci. Specjalne zasady dla kobiet istniały tylko jako wyjątki. Na przykład, w 1929 roku wydano ustawę, która uniemożliwiała kobietom w wieku poniżej 20 lat pracę na statkach, także nie pozwolono im zostawać marynarkami z zawodu. Kobietom zabroniono wykonywania prac malarskich o charakterze przemysłowym, przy użyciu oktanu i siarczanu ołowiu oraz produktów zawierających te związki. (Bonn., 1936 s. 7)

W wyniku wojny domowej w 1918 roku kobiety zostały zmuszone do przejęcia części obowiązków, należących dotąd do mężczyzn. Teraz to one musiały samodzielnie zapewniać wszystkie potrzeby związane z życiem rodzinnym i gospodarczym, w tym finansowe, co w pewnym stopniu pomagało władzom komunistycznym w rozwiązaniu problemów klasy robotniczej oraz łagodziło napięcia społeczne. W styczniu 1936 roku została przyjęta ustawa dotycząca ochrony socjalnej dzieci oraz bezdomnych i pijaków. Ustawa opierała się na tym, że co najmniej jeden z członków komisji miejskiej zajmującej się tego typu sprawami musiał być kobietą. (Bonn., 1936 s. 3) Z tego wynika, że w opinii społecznej przekonania na temat roli i miejsca kobiet ulegały stopniowemu przekształceniu. Mężczyźni zaczęli liczyć się z opinią płci pięknej, przynajmniej w takich dziedzinach, jak wychowywanie dzieci, życie rodzinne oraz opieka nad socjalnie upośledzonymi warstwami społeczeństwa.

W tym samym czasie, dzięki propagandzie bolszewickiej w społeczeństwie, szczególnie wśród kobiet, kształtował się wizerunek „nowej kobiety komunistycznej”, co jest widoczne w fińskich tekstach (czasopismach, literaturze, publicystyce) lat dwudziestych XX wieku. Nowe kobiety powinny pracować w pełnym wymiarze godzin, w czasie, gdy ich dzieci zostają w przedszkolach. Biorą one udział w działalności społecznej, są dobrze wykształcone, aktywne i niezależne finansowo w swoich relacjach z mężczyznami.

Oczywiście, ważną rolę propagandową odgrywała prasa. To właśnie dzięki niej, w szczególności za sprawą magazynu „Työläisnainen” („Pracownica”), zaczął utrzymywać się nowy wizerunek kobiety doskonałej. Ważną rolę w tworzeniu nowego typu kobiecego charakteru odegrała wybitna rosyjska działaczka społeczna, pierwsza kobieta-ambasadorka na świecie, teoretyczka bolszewizmu w kwestii kobiecej, Aleksandra Kołłontaj (Domontowicz).

Kołłontaj była znana w środowisku fińskich kobiet pracujących. Jej dziadek, jak twierdziła autorka, był synem ubożego fińskiego wieśniaka (Kollontai., 1926). Jednak wyniki ostatnich badań biografii działaczki zaprzeczają jej słowom. Fiński historyk Jurki Paaskoski (fiń. Paaskoski Jyrki) w swojej pracy „Fińskie korzenie Aleksandry Kołłontaj” udowodnił, że w rzeczywistości jej dziadek pochodził z rodziny szlacheckiej, o której pierwsza wzmianka sięga jeszcze XVIII wieku. (Пааскоски., 2010 s. 23) Możemy snuć przypuszczenia wyjaśniające powody zatajenia przez działaczkę prawdy o swoim pochodzeniu. Polski badacz Jan Ratuszniak zasugerował, że legitymując się chłopskim pochodzeniem, Kołłontaj łatwo mogła wytłumaczyć swoje zaniepokojenie stanowiskiem chłopów pracujących, co dobrze wpisywało się w linię propagandy sowieckiej (Ratuszniak., 2014 s. 263). Rzeczywiście, w swoich artykułach działaczka wraz z odwołaniami do kobiet pracujących powoływała się na przykład wieśniaczek. Wyrażenie „pracowniczkę i wieśniaczkę” jest nierozłączne w jej tekstach i przemówieniach. (Kollontai., 1921)

Działaczka interesowała się historią i kulturą Finlandii, pisała artykuły o jej życiu gospodarczym i ruchu robotniczym. W swoim liście autobiograficznym do rosyjskiej dziennikarki i koleżanki Paraski Arian, która pisała na temat kwestii kobiecej, Kołłontaj wspominała, że odważna walka dzielnego ludu Finlandii, z którym ona zawsze utrzymywała bliskie stosunki, była impulsem do badania kwestii robotniczej. Ona pisała o tym, że tęskniła za rodzinnymi stronami, ponieważ to była niezapomniana część jej życia, w tych miejscach dojrzewała.

(Bielowa., 2003 s. 180) Więcej o stosunku Kołłontaj do Finlandii można przeczytać w książce wydanej w 2010 roku pod tytułem „Aleksandra Kołłontaj i Finlandia” (Wihawajnen i Heiskanen., 2010). Zamieszczono tam artykuły o życiu działaczki, jej pochodzeniu i związkach z fińskimi organizacjami kobiecymi.

W 1919 roku Kołłontaj opublikowała zbiór swoich artykułów pod tytułem „Nowa moralność i klasa robotnicza”, który jest często nazywany kodeksem moralnym robotników. W wymienionej książce zamieszczono esej „Nowa kobieta”, napisany jeszcze w 1913 roku, o nowym typie charakteru przedstawicielki płci pięknej. Tradycyjna kobieta nie istniała bez męża, miłości i rodziny, ale nowa kobieta nie zgadzała się na odgrywanie drugorzędnej wobec mężczyzny roli w społeczeństwie, ona miała na celu otrzymanie równych praw z mężczyznami i chciała zostać przez nich doceniona. Aby wdrożyć to w życie, trzeba było kształcić w sobie nowe jakości, które do niedawna tradycyjnie były związane z męskim charakterem. Po pierwsze, „obecna rzeczywistość, z aktywnym udziałem kobiety w walce o byt, wymaga od niej zdolności do przewyższania swoich emocji”. (Коллонтай., 1919 s. 17–21) Po drugie, idealna kobieta musiała szanować inne przedstawicielki płci pięknej i nie postrzegać je jako rywalki. Po trzecie, kobieta powinna mieć zwiększone zapotrzebowanie na mężczyzn, którzy musieli szanować kobiece wewnętrzne „ja”. Po czwarte: „Nowoczesna nowa kobieta nie tylko nie boi się niezależności, ale uczy się ją doceniać, jej interesy coraz dalej wychodzą poza ramy rodziny, domu, miłości”. (Коллонтай., 1919 s. 21–22) Wreszcie nowa kobieta nadaje drugorzędną rolę miłości, jak i większość mężczyzn w tym czasie, ale nie ukrywa swojej seksualności: „Cechą charakterystyczną nowych kobiet jest nie tylko kształtowanie siebie jako osobistości, ale także jako przedstawicielkę swojej płci. Bunt kobiet wobec jednostronności moralności seksualnej – to jedna z najbardziej uderzających cech współczesnej bohaterki”. (Коллонтай., 1919 s. 28–29)

Oprócz tego, z tekstów autorki możemy wyciągnąć wnioski, że przeżycie „wielkiej miłości” uważała ona za nieosiągalny ideał, chociaż później pisała, że kodeks seksualny komunizmu przyczyni się do różnorodności małżeńskich i pozamałżeńskich stosunków i seksualnych kombinacji, a wszystkie „kochające serca” będą wspierane „miłością kolektywną”. (Cyt. za Stites., 1978 s. 353) Bohaterki utworów literackich Kołłontaj zostały zaopatrzone w główne cechy idealnej kobiety komunistycznej, w szczególności bohaterki nowel „Wielka miłość” oraz „Wasyliś Małygina” (Коллонтай., 2014).

W centrum tych tekstów są aktywne działaczki społeczne, rewolucjonistki. Zazwyczaj te kobiety znajdują się w sytuacji wyboru pomiędzy działalnością publiczną a życiem prywatnym, ale one są gotowe, aby skutecznie połączyć oba kierunki aktywności. Początkowo ukochany mąż wspiera entuzjazm rewolucyjnych dążeń swojej kobiety, często nawet to on przyczynia się do ich rozwoju. Jednak później partner wymaga od swojej żony dokonania wyboru na rzecz tradycyjnego życia rodzinnego. Tematem kluczowym w tekstach jest chęć mężczyzn do zmonopolizowania kobiety, jej upokorzenia. Każda bohaterka po ciężkich emocjonalnych chwilach zrywa stosunki ze swoim partnerem, dokonując świadomego wyboru i tym samym pozostając wierna wyznawanym ideałom. Kołłontaj próbuje pokazać kilka nowych aspektów w relacjach między małżeństwem, podkreślając, że kobieta jest samowystarczalnym człowiekiem i może kochać kogoś tylko wtedy, kiedy czuje się wolna. Wolność ta ma trzy komponenty: wolny związek rodzinny, aktywność w życiu społecznym oraz wspólne wychowanie dzieci, co w pełni odpowiadało wzorcom komunistycznym.

Utrwalenie nowego wizerunku fińskiej kobiety komunistycznej było wyraźnie widoczne w materiałach prasowych pochodzących z tego okresu. Przede wszystkim funkcję tę spełniało najpierw czasopismo „Työläisnainen” („Robotnica”), publikowane co tydzień w latach 1906–1923. Czasopismo było organem Sojuszu Socjalno-Demokratycznego Kobiet Finlandii oraz propagowało obronę ruchu robotniczego kobiet. Jego redaktorkami były parlamentarzystki z partii socjalno-demokratycznej, była guwernantka Miina Sijllanpää (Miina Sillanpää) oraz nauczycielka Chilja Perssinen (Hilja Pärssinen).

W pierwszych numerach czasopisma położono nacisk na wydarzenie z 1906 roku, kiedy fińskie kobiety, jako jedne z pierwszych w Europie, zdobyły prawo do udziału w wyborach. Na przykład, w artykule „Pracownica i kwestia kobieca” napisano, że uzyskanie prawa do głosowania wpłynie na zmianę statusu kobiet w społeczeństwie. Prawo wyborcze zmieniło rolę płci pięknej w rodzinie i dało jej więcej praw do pracy społecznej. Według artykułu nowy status kobiet stanie się przyczyną ich dążenia do pełnej niezależności i spowoduje ich wycofanie z niewoli domowej, a także da możliwość realizacji własnych aspiracji (Työläisnainen., 1907a, s. 28). W tym samym numerze autorzy wzywali do solidarności wśród kobiet w ruchu robotniczym, do wzmożonej aktywności w sprawach politycznych, oraz zachęcały

kobiety, by cieszyły się one ich nowymi możliwościami. (Työläisnainen., 1907b, s. 28)

Czasopismo aktywnie promowało komunistyczną ideę zaangażowania kobiet w produkcję. W szczególności autor jednego z artykułów stwierdził, że kobieta powinna mieć prawo do wyboru swego zawodu i dobrze jeśli ten zawód będzie związany z działalnością przemysłową. Zaznaczono również, że ruch robotniczy może zmienić stanowisko kobiety, jako „bezpprawnej niewolnicy państwa kapitalistycznego” i przekształcić ją w niezależną osobistość, która pracuje dla dobra publicznego. (Työläisnainen., 1909b, s. 278)

Problemy związane z wychowywaniem dzieci trzeba było rozwiązywać kolektywnie, za sprawą popularyzacji różnych form edukacji społecznej. W tym celu przydatne okazały się idee brytyjskiego filozofa Roberta Owena. W jednym z wydań czasopisma został umieszczony artykuł o jego pomocy dzieciom przy fabryce w Nowym Lenarku (Szkocja). Propagowana przez niego idea polegała na tym, że przy fabryce trzeba stworzyć szkoły, do których byłyby przyjmowane dzieci w wieku od dwóch lat. Szkoły te stały się pierwowzorem dla przyszłych żłobków oraz przedszkoli. Pracownicy tych placówek pomagali rodzicom w wychowaniu ich dzieci oraz doradzali w ciężkich kwestiach, związanych z ich rozwojem. Przy fabryce został założony „Nowy Instytut tworzenia postaci”, którego uczniami było ponad siedemset dzieci. (Työläisnainen., 1909a, s. 277)

Zgodnie z obowiązującą ówczesnie ideologią bolszewicką, w czasopiśmie były również zamieszczane materiały na temat bohaterek, które nie tylko brały aktywny udział w działalności społecznej, lecz także próbowały przenieść ruch robotniczy na wyższy poziom. Tak więc, opublikowany został artykuł o amerykańskiej działaczce Mary Jones, znanej jako „Matka Jons”, która uczestniczyła w tworzeniu organizacji „Robotnicy Przemysłowi Świata” oraz organizowała krucjatę dziecięcą jako protest przeciwko pracy dzieci w kopalniach i fabrykach. (Työläisnainen., 1912 s. 3)

Pierwszy artykuł o sowieckich kobietach został opublikowany w „Työläisnainen” wiosną 1920 roku. W tekście chodziło o to, że wszystkimi socjalnie niezabezpieczonymi dziećmi, kobietami ciężarnymi, bezrobotnymi, chorymi oraz niepełnosprawnymi teraz zajmuje się władza sowiecka. Postulowano stworzenie nowych szpitali położniczych i zapewnienie im wszystkiego co niezbędne do pracy, apelowano o wykonywanie regularnych przeglądów matek i dzieci do trzech lat. Taki typ artykułów był powszechny w okresie międzywojennym,

szczególnie w tym czasopiśmie. Autorzy sympatyzowali ze zmianami rewolucyjnymi i tworzyli wrazenie wielkiego postępu. (Katainen., 1998 s. 305–306)

Dyskusje na temat nowej sytuacji i wizerunku fińskich kobiet ożywił artykuł „Ciemne strony życia rodzinnego w kategoriach walki klas”, napisany przez autora/ autorkę posługującego się pseudonimem Simson. Znalezienie bardziej szczegółowych informacji o nim okazało się niemożliwe. Simson zauważył, że w Finlandii tego okresu nie było jednoznacznego rozumienia tego, jak klasom należy zorganizować życie prywatne. Autor stwierdzał, że tradycyjne, rodzinne wartości trafiły w pułapkę, postawioną przez społeczeństwo kapitalistyczne; to była trumna, nad którą młodzi członkowie społeczeństwa pochylili swoje głowy. Według Simpsona, decydujące jest to, że życie prywatne powinno być podporządkowane walce klasowej (cyt. za Katainen., 1998 s.307). Te oraz inne kwestie dotyczące seksualności, omawiane w „Työläisnainen”, zawierały także zagadnienia związane ze sprawą prostytucji. Problem ten był postrzegany jako produkt uboczny systemu kapitalistycznego. W artykule napisano, że w Rosji sowieckiej to zjawisko już zostało wykorzenione, czy co najmniej rząd starał się je wykorzenić. (Katainen., 1998 s. 308)

Kolejne pytanie dotyczy opinii na temat macierzyństwa. W dzisiejszym świecie kobiety są bardziej zaniepokojone karierą, niż sprawami rodzinnymi, często powierzając wychowanie swoich dzieci nauczycielkom czy pielęgniarkom. W latach dwudziestych XX wieku problem ten był tym bardziej aktualny, ponieważ kobiety, tak jak mężczyźni brały udział w wojnie domowej; w wielu przypadkach brak męskiego ramienia zmusił kobiety do wykonywania męskiej roli zarówno w domu, jak i w pracy. W „Työläisnainen” rola matki była opisana zgodnie z obowiązującymi regułami bolszewickimi, czyli wychowywanie dzieci nie było sprawą prywatną, ale obowiązkiem społecznym kobiet. Istotne było również i to, że to kobiety powinny odtwarzać strukturę społeczną, ponieważ w wojnie domowej zginęła duża liczba pracowników. Ten sposób kształtowania roli kobiet jest dobrze widoczny na przykładzie tekstów literackich, opublikowanych na łamach czasopisma. W jednym z nich, pod tytułem „Dwa lata” główna bohaterka, wdowa w ciąży rozmyślała o celu jej życia. Jej mąż zginął podczas wojny, więc kobieta straciła nadzieję i sens, chciała pozbyć się dziecka, ale z upływem czasu zrozumiała, że „kobieta pracująca musi skonfrontować swój los i nienawiść do burżuazji kosztem szkolenia nowego, bardziej świadomego pokolenia”. (Virtanen., 1920 s. 5–6) Z kolei, macierzyństwo w kobiecych komunistycznych

publikacjach przedstawiane jest jako działalność święta. Na przykład, w 1921 roku Hanna Kohonen, członkini Socjalistycznej partii Finlandii pisała, że w socjalizmie „robotniczki będą miały przesłanki do największego i najbardziej kompletnego doświadczenia w swoim życiu, do szczęście zostać matkami, co społeczność docenia bardzo wysoko, więc one nie będą miały żadnych problemów finansowych”. (Kohonen., 1921 s. 6–7)

Rewolucja październikowa, wojna domowa i trudności wygenerowane przez nią, wpływ bolszewików oraz idea Kołlontaj stworzyły świetne warunki dla powstania i rozwoju nowego wizerunku idealnej kobiety. Teraz musiała ona nie ukrywać swojej seksualności, ciężko pracować nad sobą, aby stać się samodzielną i niezależną,

a także powinna walczyć o swoje prawa i w ten sposób zapracować sobie na szacunek w społeczeństwie. W tym samym czasie, jej życie osobiste jest podporządkowane walce klasowej, a sama kobieta pracuje dla dobra społeczeństwa, stawiając priorytety państwa ponad swoje osobiste.

Tworzenie jakichkolwiek obrazów lub stereotypów jest trudne do zbadania, ponieważ mamy do czynienia nie z rzeczywistymi wydarzeniami, lecz tylko z wyimaginowanymi rzeczami, co do których możemy wyrażać tylko swoje domysły. Dlatego niniejsze badanie jest tylko próbą przeanalizowania wpływu modelu sowieckiego na wizerunek fińskich komunistek w latach dwudziestych XX wieku.

LITERATURA

- Äiti Jones (*Matka Dżons*), „Työläisnainen”, nr. 5, Helsinki 1912 s. 3
- Bonn F., *Status of women in Finland 1935*, Helsinki 1936
- Goldman W., *Women, the State & Revolution - Soviet Family Policy & Social Life, 1917-1936*, Cambridge 1993
- H. P., *Työläisnaiset ja nykyaajan naiskysymys (Pracownica oraz kwestia kobieca)*, „Työläisnainen”, nr 4, Helsinki, 1907a, s. 28
- Katainen E., *«The New Woman» in the Finnish Communist Women's Periodicals in the 1920s*, in: *Communism: National & International*, ed. by T. Saarela, K. Rentola, Helsinki 1998, p. 299–313
- Kollontai A., *The Autobiography of a Sexually Emancipated Communist Woman*, 1926 <<https://www.marxists.org/archive/kollontai/1926/autobiography.htm>>, 26.05.2015
- Kollontai A., *The Women Worker and Peasant in Soviet Russia*, 1921 <https://www.marxists.org/archive/kollontai/1921/peasant.htm>, 26.05.2015
- Kohonen H., *Kenen huollettavaksi kuuluu pikkulapset? (Kto będzie się zajmował małymi dziećmi?)*, „Työläisnainen”, nr 6, Helsinki 1921, s. 6–7
- *Naisetko kaikki eduskuntaan? (Jak kobiety mogą brać udział w działalności parlamentu?)*, „Työläisnainen”, nr 4, Helsinki 1907b, s. 28–29
- Nohlen D., Stöver P., *Elections in Europe: A data handbook*, Baden–Baden 2010
- Ratyszniak J., *Русские, поляки, финны? Этническая идентичность семи Александры Коллонтай*, „Vade Nobiskum XIII”, red. K. Banaś, R. Stasiak, Łódź 2014, s. 259–266
- Robert Owen *Kasvattajana (Robert Owen jako pracownik fabryki)*, „Työläisnainen”, nr 35, Helsinki 1909b, s. 277–278
- Stites R., *The Women's Liberation Movement in Russia: Feminism, Nihilism and Bolshevism, 1860-1930*, New Jersey, 1978
- Tarkoma J., *Suomen vaesto 2008*, <http://www.stat.fi/til/vaerak/2008/vaerak_2008_2009-03-27_tie_001_fi.html>, 25.05.2015
- *Työmiehen vaimo (Mężatka pracownika)*, „Työläisnainen”, nr 35, Helsinki 1909a, s. 278–279
- Virtanen O., *Kaksi juhannusta (Dwa lata)*, „Työläisnainen”, nr 6, Helsinki 1920, s. 5–6.
- Айвазова С., *К истории феминизма*, „Общественные науки и современность”, nr 6, Москва 1992, с. 153–168
- *Александра Коллонтай и Финляндия*, ред. Т. Вихавайнен, Е. Хейсканен, Хельсинки 2010
- Белова А., *Письма А.М.Коллонтай и традиции «женского письма» в русской дворянской культуре*, в: Александра Коллонтай: Теория женской эмансипации в контексте российской гендерной политики: Материалы международной научной конференции, ред. В. Успенская, Тверь 2003, с. 179–199
- Коллонтай А., *Свобода и любовь (сборник)*, Москва 2014
- Коллонтай А., *Новая мораль и рабочий класс*, Москва 1919
- Мейнандер Х., *История Финляндии: линии, структуры, переломные моменты*, Москва 2008.
- *Ленин: Полное собрание сочинений*, т. 37, Москва 1969a.
- *Ленин: Полное собрание сочинений*, т. 39, Москва 1969b.
- Пааскоски Ю., *Финские корни Александры Коллонтай*, в: Александра Коллонтай и Финляндия, ред. Т. Вихавайнен, Хейсканен Е, Хельсинки 2010.
- Пессонен П., Риихинен О., *Динамичная Финляндия*, Санкт-Петербург 2007.

ORGANIZACJA NARODÓW I LUDÓW NIEREPREZENTOWANYCH (UNPO) / *UNREPRESENTED NATIONS AND PEOPLES ORGANIZATION (UNPO)*

ABSTRACT

Organization Unrepresented Nations and Peoples (UNPO), represents the nations and nations without states or fighting for their independence. UNPO operates a number of actions on human rights, self-determination and the protection of the environment.

KEY WORDS: HUMAN RIGHTS, SELF-DETERMINATION, NATION, SOVEREIGNTY

STRESZCZENIE

Organizacja Narodów i Ludów Niereprezentowanych (UNPO), reprezentuje narody i ludy bez państw lub walczące o własną niezależność. Prowadzi szereg akcji na rzecz praw człowieka, samostanowienia i ochrony środowiska.

SŁOWA KLUCZOWE: NARÓD, NIEPODLEGŁOŚĆ, SAMOSTANOWIENIE, PRAWA CZŁOWIEKA

Rok 2014 stanie się zapewne symboliczną datą, od której następują znaczące zmiany systemu bezpieczeństwa w Europie. Redefinicja dotychczasowych filarów bezpieczeństwa rozpoczęta inwazją rosyjską na Krym, wojną na wschodzie Ukrainy, wycofaniem się Rosji z traktatu o zbrojeniach konwencjonalnych (11 marca 2015 r.) otwiera nowy okres w pragmatyce stosunków międzynarodowych (Potocki et al. 2014). Agresywna polityka Rosji, a w szczególności aneksja Krymu i sprowokowanie oraz bezpośredni udział Rosji w konflikcie na wschodniej Ukrainie, to fakty, które pogorszyły standardy bezpieczeństwa europejskiego. Rosja wykorzystała i wsparła separatystyczne tendencje prorosyjsko nastawionych mieszkańców wschodniej Ukrainy doprowadzając do konfliktu zbrojnego w tym regionie. Groźne jest zwłaszcza wykorzystanie separatystycznych tendencji na wschodniej Ukrainie i próba budowy Noworosji w oparciu o broń i wojska swobodnie przekraczające wschodnią granicę Ukrainy. Wojna hybrydowa/miatieżewojna¹ (Sawa-Czajka 2014: 87–95) w Ukrainie była dobrze przygotowana przez propagandę rosyjską, która przez cały czas trwania EuroMajdanu od listopada 2013 roku pobudzała separatyzm wschodnioukraiń-

ski, określała także uczestników Majdanu jako nacjonalistów, faszystów, banderowców. Przyłączenie Krymu do Rosji było prawdopodobnie rozpatrywane w polityce rosyjskiej dużo wcześniej i było, zdaniem amerykańskiego czasopisma „Politico”, rodzajem szantażu wobec Janukowycza, aby nie podpisywał z UE umowy przedakcesyjnej (Judah 2014).

W kontekście konfliktu we wschodniej Ukrainie idea samostanowienia nabiera nowego znaczenie, należy bowiem postawić pytanie na ile sytuacja w tym regionie wynika z autentycznych potrzeb mieszkańców regionu, na ile natomiast jest realizacją wielkomocarstwowych ambicji Rosji, która pod wodzą Władimira Putina próbuje zbudować nowy światowy porządek.

Faktem jest, że podział Ukrainy był widoczny w wyborach, w których wschód głosował na Janukowycza, a zachód kraju na partie związane z „Pomarańczową Rewolucją”. W potocznym myśleniu Donbas to źródło bogactwa Ukrainy, zagłębienie surowcowo-ekonomiczne kraju. Destabilizacja Donbasu miała uderzyć w podstawy gospodarki państwa. Po części tak się stało, jednakże opublikowane ostatnio wyniki gospodarcze za 2013 rok świadczą, że to niekoniecznie jest prawda. W 2013 roku dochody obwodu donieckiego wyniosły 16,3 mld hrywien, a wydatki 41 mld hrywien. W obwodzie Ługań-

¹ Miatieżewojna to termin określający konflikt z udziałem zróżnicowanych jednostek walczących, bez wypowiedzenia wojny, kierowany i kontynuowany przez trudne do jednoznacznego zdefiniowania siły.

skim w tym okresie dochody wyniosły 9,4 mld hrywien, a wydatki – 21 mld hrywien. Różnicę dochodową, w postaci dotacji, pokrywały wydatki z budżetu centralnego.

„Dotacje to nie tylko żywy pieniądź, to również możliwość korzystania z tańszego gazu, subwencji do kopalń, dopłaty socjalne, środki na rozwój regionu. I mnóstwo ukrytych przywilejów. Ujawniono, że Donbas prawie nie płacił podatków stąd jego pozorna konkurencyjność i szybko rosnące fortuny oligarchów. Faktem jest natomiast, że Donbas będąc najbardziej ludnym regionem Ukrainy, był też jej największym rynkiem zbytu” (Wilczak 2015: 13).

W kontekście ostatnich wydarzeń w Ukrainie warto pochylić się nad działalnością Organizacji Narodów i Ludów Niereprezentowanych oraz zadać pytania o międzynarodowy zakres jej działalności.

Idea utworzenia organizacji niereprezentowanych ludów i narodów zrodziła się w czasie wizyty w Estonii wiosną 1990 r. delegacji uchodźców tybetańskich z Lodi G. Gyari na czele. Przedyskutowano wówczas ideę utworzenia organizacji. Strona estońska wyraziła gotowość wspierania niezbędnych prac organizacyjnych, a koordynatorem działań został uczony z Uniwersytetu w Tartu² (dawniej Dorpatu) Linnart Mall³. Przy tworzeniu organizacji aktywnie działał Michael van Walt van Praag⁴, prawnik i historyk konfliktów, którego prace wpłynęły na zasady współpracy międzynarodowej zarówno w UNPO jak i sposób zorganizowania administracyjnego i instytucjonalnego przyszłej organizacji. Został również pierwszym Sekretarzem Generalnym UNPO. Oficjalną decyzję o powołaniu organizacji o nazwie Organizacja Narodów i Ludów Niereprezentowanych (UNPO) podjęto na spotkaniu pięciu narodów: Tatarów Krymskich, Estończyków, Gruzinów, Tatarów i Tybetańczyków 5–6 września 1990 r. w Tartu. Komitet Organizacyjny wykonał ogromną pracę przygotowawczą, umożliwiającą powołanie Organizacji Narodów i Ludów Niereprezentowanych 11 lutego 1991 r. Oficjalny dokument w tej sprawie podpisano w Hadze gdzie rozpoczęło działalność Biuro Sekretarza Generalnego⁵.

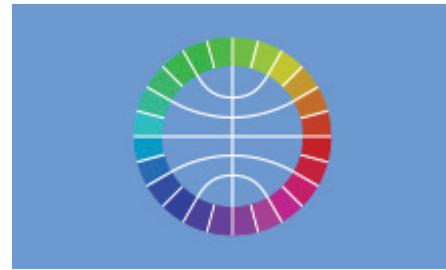
2 O Tartu i dziejach uniwersytetu szerzej patrz: M. Zienkiewicz, E. Sawa-Czajka, „Odwiedź sąsiada” (Sprawozdanie z wyjazdu studyjnego i konferencji naukowej w Tartu), „E-kwartalnik: Człowiek, świat, polityka”, vol. 1, nr 1/2012, <http://wssmia.edu.pl/uczelnia/publikacje/>, 14.05.2013.

3 Linnart Mall (1938-2010) był znanym estońskim orientalistą, uczyńm i politykiem, działaczem niepodległościowym, a także pierwszym przewodniczącym UNPO w latach 1991–1993. Opublikował ponad sto prac naukowych w językach estońskim, rosyjskim, francuskim, angielskim, japońskim i niemieckim. Tłumaczył na estoński teksty buddyjskie, taoistyczne, Konfucjusza i inne teksty religii Wschodu. W 1996 r. otrzymał UNPO Superior Performance Award. W 2001 r. otrzymał Order of White Star od Prezydenta Estonii.

4 Jest od 1984 r. ekspertem emigracyjnego rządu tybetańskiego.

5 <http://www.unpo.org/article/95>, 14.05.2013.

FOT. 1. Symbole UNPO

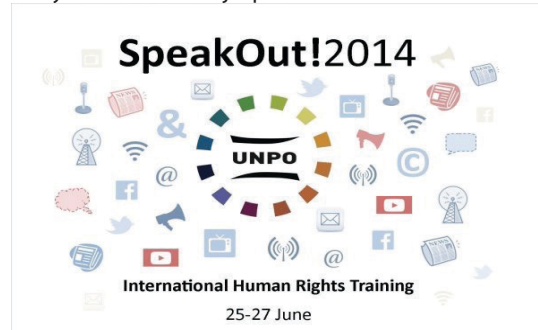

ŹRÓDŁO: <http://unpo.org/>, 2.04.2015.

Estonia nadal aktywnie wspiera działalność organizacji, pomimo formalnego odzyskania niepodległości w wyniku rozpadu Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Kilkanaście ważnych dla organizacji spotkań i konferencji odbywało się i nadal odbywa w Estonii dzięki poparciu rządu i Parlamentu kraju. Estońska opinia publiczna jest bardzo pozytywnie nastawiona do idei UNPO i znakomicie poinformowana o działaniach organizacji.

Jednym z wydarzeń organizowanych w Estonii przez UNPO była konferencja *SpeakOut Estonia Young Leaders Training Project*, która odbywała się w Tallinie i Tartu 23–27 listopada 2012 r. Współorganizatorem wydarzenia był Institute of the Rights of Peoples (IRP). Tematem wykładów i treningów były prawa człowieka, kluczowe kwestie dotyczące praw mniejszości, demokratyczne uczestnictwo i zaangażowanie w procesy polityczne⁶. W 2014 r. konferencja *SpeakOut* odbywała się w Hadze.

FOT. 2. Symbol Konferencji SpeakOut 2014.

ŹRÓDŁO: <http://www.unpo.org/article/17072>, 2.04.2015.

6 <http://www.unpo.org/article/15138>, 23.05.2013.

Członkami UNPO są narody okupowane (np. Tybet, Czeczenia), społeczności rdzenne (np. Aborygeni australijscy, Indianie kanadyjscy), mniejszości narodowe (np. mniejszość węgierska w Rumunii), a także kraje faktycznie niepodległe, ale nie reprezentowane w ciałach takich jak ONZ (np. Tajwan). Cele ogólne organizacji to:

- działanie na rzecz ochrony praw człowieka,
- wspieranie praw narodów do samostanowienia, a także zachowania własnej tożsamości narodowej i kulturalnej,
- ochrona środowiska,
- poszukiwanie pokojowych rozwiązań konfliktów narodościowych.

Wśród członków założycieli są zarówno narody, które uzyskały już własną państwowość jak Armenia, Estonia, Gruzja, Łotwa, Palau i Timor Wschodni oraz narody, które wcześniej utraciły niepodległość jak Tybetańczycy. Cele konkretne członków organizacji są zróżnicowane: od zachowania języka, autonomii kulturalnej, tradycji i sposobu życia aż do pełnej niepodległości.

Od 1991 r. organizacja stała się ważnym forum dyskusji i walki o niepodległość poszczególnych narodów. Organizacja za swoją działalność otrzymała liczne nagrody, m.in.: Tolerance Award, Social Innovation Award, a w 1999 r. była nominowana do Pokojowej Nagrody Nobla. Na czele UNPO stoi Sekretarz Generalny, obecnie jest nim Marino Busdashin⁷

Organizacja działa na rzecz umiędzynarodawiania spraw swoich członków oraz inicjuje badania sytuacji ludów i narodów niereprezentowanych. Ważnym elementem działalności organizacji jest informowanie o podejmowanych działaniach i inicjatywach na rzecz narodów niereprezentowanych. UNPO prowadzi działania informacyjne na temat sytuacji narodów niereprezentowanych we współpracy z innymi organizacjami np. ONZ oraz działania lobbujące na ich rzecz m.in. w Parlamencie Europejskim i Radzie Europy. UNPO szeroko informuje światową opinię publiczną o problemach swoich członków.

O początkach UNPO Jarosław Tomasiewicz pisze w następujący sposób: „W lutym 1991 roku jałtański porządek świata ciągle jeszcze wydawał się stabilny: Związek Radziecki trwa nadal, Jugosławia jest spokojna, pokonani iraccy Kurdowie uciekają na północ w poszukiwaniu

ochrony. I w takich właśnie warunkach zrodziła się organizacja, którą międzynarodowa prasa nazwała „ONZ wydziedziczonych” (Meller 1997: 44–45).

Podczas ceremonii w Pałacu Pokoju w Hadze przedstawiciele piętnastu ruchów narodowych Tajwanu, Tybetu, Kurdystanu, Wschodniego Turkiestanu, Łotwy, Tatarstanu, Palau, Aborygenów Australii, Cordillera, Zachodniej Papui, Estonii, Armenii, Gruzji, greckiej mniejszości w Albanii i Krymskich Tatarów podpisali dokument, w którym deklarowali tolerancję, nie stosowanie przemocy, ochronę praw człowieka w swojej działalności. W ten sposób powstała Organizacja Narodów i Ludów Niereprezentowanych (Unrepresented Nations and Peoples Organization).

„UNPO jest demokratyczną organizacją międzynarodową, której celami są: równe prawo do samostanowienia wszystkich ludów i narodów, realizacja międzynarodowych standardów praw człowieka, odrzucenie totalitaryzmu i nietolerancji religijnej na rzecz zasad demokracji, promowanie non-violence przeciw terroryzmowi i ochrona środowiska naturalnego (ten ostatni punkt może sprawiać wrażenie sztucznie dopisanego ze względu na popularność ekologii, pamiętajmy jednak, że ochrona środowiska ma podstawowe znaczenie dla egzystencji ludów tubylczych)”⁸.

Warunki członkostwa w organizacji, jej struktura i zakres działań zostały opisane w Konwencji (pakcie) regulującym główne aspekty jej działalności⁹ i w dużym stopniu są wzorowane na działalności ONZ.

Struktura organizacyjna UNPO także wzorowana jest na Organizacji Narodów Zjednoczonych jednakże bez takiego ciała jakim są w ONZ Stali Członkowie Rady Bezpieczeństwa. Najwyższym organem władzy UNPO jest Zgromadzenie Ogólne (General Assembly – GA) zbierające się co dwa lata. W jego skład wchodzi delegaci wysyłani przez członków UNPO. Zgromadzenie Ogólne decyduje o ramowej polityce organizacji, uchwała rezolucje, formułuje wytyczne dotyczące działania poszczególnych organów oraz cele organizacji. Działalnością organizacji kieruje Komitet Kierowniczy (Steering Committee – SC), który zbiera się co sześć miesięcy, powoływany jest przez Zgromadzenie Ogólne, zgodnie z zasadami równomiernej reprezentacji regionalnej. Sekretarz Generalny i Sekretariat są organami wykonawczymi UNPO, reprezentują organizację na zewnątrz i realizują ustalenia Zgromadzenia Ogólnego. Sekretarzem UNPO była m.in. Hellen Corrbet – przed-

⁷ http://www.unpo.org/images/unpo_brochure_2009_6.05.2013.
Struktura władz organizacji: <http://unpo.org/section/2/6>, 11.03.2015.

⁸ <http://www.zakorzenie.most.org.pl/za4/03.htm>, 7.05.2013.

⁹ <http://www.unpo.org/section/2/1>, 23.05.2013.

stawicielka rdzennych mieszkańców Australii, a obecnie (2015 r.) funkcję tę pełni Marino Busdachin¹⁰.

UNPO przywiązuje dużą wagę do popularyzacji działalności organizacji. W tym celu powołano Ośrodek Informacji Mediów (MIC). Zadaniem MIC jest przygotowywanie medialnych strategii informacyjnych UNPO, popularyzujących działalność i akcje organizacji. MIC jest wydawcą kwartalnika *UNPO News* i *UNPO Yearbook*.

UNPO na stronie internetowej publikuje informacje i dokumenty popularyzujące działalność organizacji i jej członków. Strona ta jest często aktualizowana, ma jasną nawigację i grafikę. Poszczególne zakładki dotyczą problemów różnych krajów i narodów. Na stronie internetowej organizacji dostępne są sprawozdania i publikacje UNPO oraz informacje o możliwościach i sposobach dotowania działalności. Jedno z regionalnych biur organizacji zostało umiejscowione w estońskim Tartu.

Obecnie członkami organizacji są (zachowano nazwy w języku angielskim): Abkhazia, Acheh, Afrikaner, Ahwazi, Amazigh, Assyria, Balochistan, Barotseland, Batwa, Chin, Chittagong Hill Tracts, Circassia, Cordillera, Crimean Tatars, Degar-Montagnards, East Turkistan, Gilgit Baltistan, Haratin, Hmong, Inner Mongolia, Iranian Kurdistan, Iraqi Kurdistan, Iraqi Turkmen, Khmer Krom, Kosova, Lezghin, Mapuche, Nagalim, Ogaden, Ogoni, Oromo, Rehoboth Basters, Savoy, Sindh, Somaliland, South Moluccas, Southern Azerbaijan, Sulu, Taiwan, Talysh, Tibet, Trieste (Free Territory of Trieste), Vhavenda, West Balochistan, West Papua, Zanzibar¹¹.

Członkami organizacji są ludy tubylcze, okupowane narody, mniejszości i terytoria. Za "naród" (czy "lud") uważana jest grupa ludzi mających wolę bycia uznawanymi za naród czy lud, kształtowania wspólnego przeznaczenia jako naród i określania wspólnego dziedzictwa, które może mieć charakter historyczny, rasowy, etniczny, językowy, kulturalny, religijny lub terytorialny. Na forum Organizacji w imieniu narodu występuje "ciało reprezentujące", które może być zarówno demokratycznie wybrane jak i tradycyjnie uznawane¹².

UNPO prowadzi dość zróżnicowane działania wśród których wspieranie członków jest podstawowym elementem aktywności. Dotyczy to przede wszystkim

wsparcia merytorycznego w czasie dyskusji i wystąpień w ONZ (zarówno w Nowym Jorku jak i Genewie), Radzie Europy, Organizacji Państw Amerykańskich, Komitecie na rzecz Eliminacji Dyskryminacji Rasowej CERD i innych ciałach zajmujących się prawami człowieka¹³, Grup Roboczych d.s. Ludności Tubylczej i Mniejszości i in.¹⁴.

Pomoc UNPO polega m.in. na poradach prawnych dotyczących przygotowywania interwencji i wystąpień na forum organizacji międzynarodowych, przygotowywaniu akredytacji, stosowaniu procedur, organizowaniu interwencji w sprawach członków UNPO.

Reprezentanci organizacji systematycznie uczestniczyli w ważnych wydarzeniach międzynarodowych jak Konferencja na rzecz Środowiska i Rozwoju w Brazylii, Światowa Konferencja Praw Człowieka w Wiedniu w 1993, Konferencja w Sprawach Kobiet w Pekinie w 1995. UNPO organizuje własne konferencje międzynarodowe, np. "Używanie siły przez rządy przeciw ludom pod ich panowaniem" (1991), "Samostanowienie wobec praw człowieka, demokracji i ochrony środowiska" (1993), "Non-violence i konflikt: warunki efektywnych pokojowych zmian" (1997), „Zapomniany naród: Turkmenii w Iraku”¹⁵. Współorganizator tego wydarzenia to Minority Rights Group International. Jak piszą organizatorzy: „The event will serve as a platform for raising awareness about the current human rights situation in Iraq and the marginalization of the Iraqi Turkmens as a forgotten nation. The Iraqi Turkmens are the third largest community in the country, yet discrimination and oppression continue to prevail. The nature of the 23rd Human Rights Council session, a Human Rights Review, is the natural occasion to raise the issue and put it on the agenda for further discussion”¹⁶.

11 czerwca 2013 r. w Genewie odbyła się konferencja: *Iranian Minorities: What Future After Ahmadinejad?* Organizowana przez UNPO i Nonviolent Radical Party¹⁷.

Szczególną formą działalności UNPO są misje monitorujące i badawcze odbywane na prośbę członków organizacji, zwłaszcza tam, gdzie rosną zagrożenia dla funkcjonowania narodu lub ludu. Dotychczas tego typu misje działały w Abchazji (1992–93), Macedonii (1994),

10 Jest on włoskim prawnikiem, działaczem na rzecz praw człowieka, <http://www.unpo.org/section/2/6>, 8.05.2015

11 <http://unpo.org/members.php>, 204.2015.

12 <http://www.zakorzenianie.most.org.pl/za4/03.htm>, 9.05.2013.

13 http://www.unic.un.org.pl/dyskryminacja/ct_cerd.php, 23.05.2013.

14 Por. http://www.dialogmiedzykulturowy.org.pl/sites/default/files/inne_pliki/Miedzynarodowy%20Dzien%20Ludnosci%20Tubylczej%20na%20Swiecie%202012.pdf, 23.05.2013.

15 <http://www.unpo.org/article/15934>, 23.05.2013.

16 <http://www.unpo.org/article/15934>, 25.05.2013.

17 <http://www.unpo.org/article/15873>, 23.05.2013.

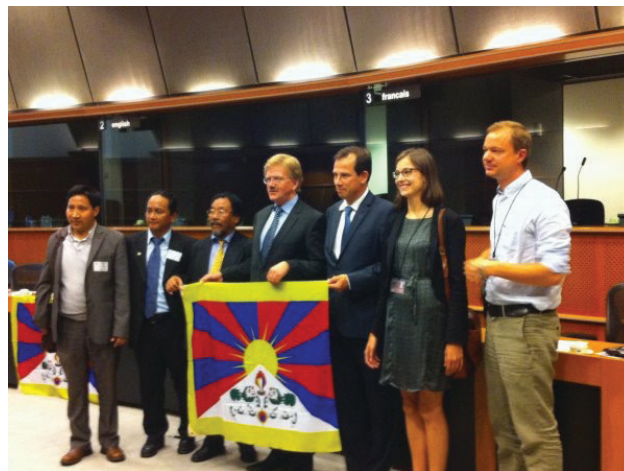
Rwandzie (1994), Północnym Kaukazie (1991–96), Nigerii (1995), Zanzibarze (1995 i 1997), Hawajach (1996) i Tybecie (1997). Przedstawiciele UNPO monitorowali także przebieg wyborów i referendum m.in. w 1991 r. w Czeczenii, w 1992 w Tatarstanie, Kosowie i Kurdy stanie Irackim, w 1993 w Czuwaszji, w 1994 na Tajwanie, w 1995 na Zanzibarze, w 1996 w Abchazji, i w 1997 znowu w Czeczenii. Tego typu działalność pozwala wcześniej dostrzec problemy i próbować je rozwiązywać w początkowej fazie konfliktu.

20 czerwca 2013 roku w Brukseli odbyło się spotkanie członków *Tibet Intergroup of the European Parliament* z przedstawicielami Tybetu i UNPO. W spotkaniu uczestniczyli Satu Hassi (Greens), Thomas Mann (EPP) i europosłanka z Wrocławia Lidia Joanna Geringer de Oedenberg (S&D). W Parlamencie Europejskim odbyło się seminarium dotyczące stanu środowiska naturalnego w Tybecie. Dyskutowano na temat polityki, praw człowieka oraz stanu dewastacji środowiska naturalnego w Tybecie. Głównym mówcą był Tenzin Norbu, w administracji rządu uchodźczego Tybetu odpowiedzialny za ochronę środowiska i administrację¹⁸, który poinformował o eksploatacji zasobów Tybetu przez Chiny oraz zmianach klimatycznych i w tradycyjnym życiu koczowniczym. Podkreślił, że Tybet jest obecnie największym zbiornikiem słodkiej wody na Ziemi dzięki swoim lodowcom, wiecznej zmarzlinie i rzekom. Zasoby te zmniejszają się jednak bardzo szybko z powodu nadmiernej eksploatacji minerałów i lasów na płaskowyżu tybetańskim. W połączeniu z ewolucją klimatu zmiany te mają duży wpływ na zagrożenie powodziowe i rozłożenie w czasie monsunów, od których zależy rolnictwo w Azji Południowo-Wschodniej. Nomadowie, rdzenni mieszkańcy Tybetu, są zmuszeni do osiedlania się w wybudowanych przez Chińczyków gettach. Tereny tradycyjnie zamieszkałe przez Nomadów są zajmowane na kopalnie i pod budowę zapór. Zagrożona jest egzystencja tych tradycyjnie samowystarczalnych ludzi, a zależność od państwa zagraża ich przetrwaniu¹⁹. „Skala i szybkość zmian populacji wiejskiej w Tybecie w drodze masowej polityki przesiedleń nie ma precedensu w czasach po Mao Zedongu” – ocenił Human Rights Watch w raporcie z 2013 r.” (Stefanicki 2015).

18 Director of the Environment and Development Desk of the Central Tibetan Administration, <http://unpo.org/article/16034#sthash.JO4kgsV.dpuf>, 5.07.2013.

19 Tamże.

FOT. 3. Spotkanie w Parlamencie Europejskim 20 czerwca 2013 r.

ŹRÓDŁO: <http://unpo.org/article/16034#sthash.JO4kgsV.dpuf>, 5.07.2013.

UNPO prowadzi szkolenia z zakresu stosunków międzynarodowych, szczególnie problematyki mniejszości narodowych, praw człowieka, dyplomacji wielostronnej i bilateralnej, problematyki non-violence, negocjacji, mediów, tworzenia i transformacji instytucji demokratycznych, organizacji międzynarodowych i mechanizmów ich funkcjonowania. W materiałach informacyjnych czytamy: „UNPO organizuje szkolenia i seminaria na tematy najważniejsze dla członków organizacji. Prowadzą je międzynarodowi eksperci w odpowiednich dziedzinach oraz przedstawiciele rządów, organizacji międzynarodowych i organizacji pozarządowych. Uczestnicy są zwykle szkoleni w zakresie praw człowieka, demokracji, samostanowienia, prawa międzynarodowego. Celem tych programów jest zapewnienie narzędzi i wiedzy, aby skutecznie uczestniczyć w działalności instytucji i programów międzynarodowych oraz wspomagać rozwiązywanie problemów swoich narodów”²⁰.

UNPO daje możliwość odbywania niepłatnego stażu lub wolontariatu, do którego zachęca studentów i młodych profesjonalistów z całego świata. Szczególnie poszukiwani są studenci i absolwenci stosunków międzynarodowych, politologii, prawa międzynarodowego, geografii. Oferowane staże pozwalają nabyć unikalne doświadczenie związane z pracą w środowisku międzynarodowym i międzykulturowym otoczeniu. Wymagana jest znajomość języka angielskiego. Praca stażystów polega zazwyczaj na organizowaniu konferencji, seminariów i innych tego typu eventów. Do zadań stażystów należy również monitorowanie działań ONZ i Parlamentu Europejskiego w zakresie zainteresowań UNPO

20 Tłumaczenie własne, http://www.unpo.org/images/unpo_brochure_2009.pdf, 23.05.2013.

oraz praca administracyjna w organizacji (redagowanie strony internetowej, monitoring mediów i inne działania administracyjne i merytoryczne). Stażyści powinni być kreatywni, umieć właściwie zarządzać czasem pracy, mieć zdolności analityczne i badawcze oraz umieć współpracować w środowisku międzynarodowym. „Staż wymaga wysokiego stopnia odpowiedzialności i samodzielności, ale z kolei zapowiada równie satysfakcjonujące doświadczenie”²¹.

UNPO monitoruje zwłaszcza sytuacje w tych regionach, gdzie prawa narodów i mniejszości narodowych łamane są najbardziej brutalnie. Z tego powodu na stronach www UNPO dużo informacji dotyczy Tybetu. Dalajlama XIV był gościem UNPO, a Tybetańczycy są zarówno we władzach UNPO jak i aktywnie działają w organizacji. Sytuacja Tybetańczyków, rządu na uchodźstwie i Tybetańczyków w diasporze jest szczególna. Zróżnicowane działania rządu tybetańskiego nastawione są m.in. na ochronę języka i kultury tybetańskiej, zwłaszcza w siedzibie Dalajlamy w indyjskiej Dharamsali, gdzie od ponad 50 lat działają szkoły dla tybetańskich dzieci, centra kultury i religii Tybetu²². W USA dyskutowano w 2013 roku o ustawie imigracyjnej pozwalającej na przyznanie wciągu trzech lat wiz imigracyjnych dla 5000 Tybetańczyków²³.

UNPO prowadzi również zróżnicowane kampanie na rzecz praw człowieka i narodów represjonowanych. Jedną z tego typu akcji była kampania w 2011 r. na rzecz przyznania Pokojowej Nagrody Nobla Mustafie Jemilevowi reprezentantowi Tatarów Krymskich²⁴. W 2010 r. prowadzono szeroką kampanię na rzecz oczyszczenia Delt Nigru *Clean The Niger Delta*²⁵. W 2009 r. prowadzono akcję na rzecz walki bez przemocy, wspierano aktywność w tym zakresie urodzonego w Afryce Północnej wnuka Mahatmy Gandhiego Aruna Gandhi. Szczególnie wspierano zorganizowane w Hadze pokojowe protesty i interaktywne debaty i wydarzenia interkulturowe²⁶.

21 Tłumaczenie własne, <http://www.unpo.org/section/2/9>, 23.05.2013.

22 His Holiness The 14-th Dalai Lama of Tibet, <http://www.dalailama.com/teachings/dharamsala-guide>, 23.05.2013.

23 Tibet: US Senators Agree To 5,000 Visas For Tibetan Refugees, <http://www.unpo.org/article/15945>, 23.05.2013.

24 <http://www.unpo.org/article/12235>, 23.05.2013.

25 <http://www.unpo.org/article/11820>, 23.05.2013.

26 Arun Gandhi at Hague Non-Violence Event, <http://www.unpo.org/article/10151>, 23.05.2013.

FOT. 4. Logo kampanii przeciw niewolnictwu

ŹRÓDŁO: <http://unpo.org/>, 2.04.2015.

Organizacja wystosowała również szereg apeli i aktywnie uczestniczyła w międzynarodowych akcjach na rzecz praw Ujgurów, Tybetańczyków i Mongołów w Chinach, w konferencji na rzecz Somalii w Londynie w 2012 r., przeciw torturom w więzieniach, o przestrzeganiu praw mniejszości narodowych w Wietnamie i Kambodży²⁷.

UNPO przyznaje nagrody (UNPO Award) osobom, które działają na rzecz samostanowienia, praw człowieka i tolerancji. Uhonorowano nią m.in. Jose Ramos-Horta²⁸ z Narodowej Rady Timorskiego Oporu i senatora Clairborne Pella z USA²⁹ (Miller 2011).

Działalność organizacji wpisuje się w ogólne prace organizacji międzynarodowych na rzecz praw człowieka i rozwoju. Polska ma szczególne powody popierania tej organizacji ponieważ, w związku z przeszłością historyczną, to właśnie Polacy w specyficzny sposób realizowali dyplomację nieistniejącego państwa po trzecim rozbiore Rzeczypospolitej od końca XVIII aż do XX wieku. Ten rodzaj dyplomacji charakteryzował również Irlandię, narody bałkańskie, narody Ameryki Łacińskiej. Taki sposób działania podejmowały też narody dążące do zjednoczenia jak Włochy czy półkolonie jak Chiny, Afganistan, Persja, państwa – chanaty Azji Środkowej. Dyplomacja tych narodów miała pewne cechy wspólne, do których należy zaliczyć:

- odwoływanie się do zasad ideologii Oświecenia, rewolucji francuskiej, haseł sprawiedliwości, równości narodów i państw,
- przeciwstawianie się legitymizmowi i równowadze sił po kongresie Wiedeńskim na rzecz ładu mię-

27 <http://www.unpo.org/article/6941>, 23.05.2013.

28 Jose Ramos-Horta, ur. w 1949 r. timorski polityk i działacz niepodległościowy, premier (2006–2007), prezydent (2007–2012). Laureat Pokojowej Nagrody Nobla (1996), patrz także: http://www.puls-swiata.subnet.pl/artukul.php?id=11&id_art=437, 5.07.2013.

29 <http://www.zakorzenie.most.org.pl/za4/03.htm>, 7.05.2013. Senator Clairborne Pell (1918–2009) reprezentował Rhode Island. W 1988 r. wraz z senatorami Alem Gorem i Jessie Helmssem złożył propozycję nałożenia na Irak sankcji za zastosowanie wobec Kurdów broni chemicznej, członek Council on Foreign Relations, <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=P000193>, 8.05.2013.

dzynarodowego opartego na wzajemnej współpracy i równości państw,

- tworzenie formacji wojskowych na terytorium państw przyjaznych,
- działalność wywiadowcza,
- działalność informacyjno-propagandowa (Orzechowski 2002: 20–21).

W dyplomacji państw nieistniejących długo przodowali Polacy, którzy starli się oddziaływać na rządy i społeczeństwa różnych krajów poprzez upowszechnianie wiedzy o dążeniach nieodległościowych Polaków. Działano m.in. poprzez dostarczanie ówczesnym mediom, głównie zachodnioeuropejskim, wiadomości z ziem polskich pod zaborami. Zakładano komitety polskie w różnych krajach. W okresach konfliktów zbrojnych, w których uczestniczyły państwa zaborcze wspierano, często także udziałem polskich żołnierzy, przeciwników zaborców. Najbardziej znanym przykładem tego typu był udział Adama Mickiewicza w wojnie krymskiej, w czasie której zmarł w roku 1855 w Konstantynopolu. Mickiewicz uczestniczył wówczas w tworzeniu legionu polskiego do walki z carską Rosją.

Także w okresie pierwszej wojny światowej, zarówno w Europie jak i w USA, powstało szereg inicjatyw polskich działających na rzecz odrodzenia niepodległego państwa. Działalność dyplomatyczną na rzecz odrodzenia Polski prowadzili wybitni, znani polscy twórcy kultury, jak Ignacy Jan Paderewski czy laureat literackiej Nagrody Nobla Henryk Sienkiewicz oraz politycy, jak Roman Dmowski czy naukowcy, jak późniejszy pierwszy Prezydent odrodzonej Polski – Gabriel Narutowicz³⁰ i dwukrotna laureatka Nagrody Nobla Maria Curie-Skłodowska (Brzeziński 2011).

Współcześnie w wielu krajach, także europejskich, istnieją silne tendencje separatystyczne. Problemy tego typu ma nawet symbol integracji europejskiej – Belgia, gdzie konflikt pomiędzy Flamandami i Walonami przez wiele miesięcy uniemożliwiał utworzenie rządu. Wcześniej pewnym paradoksem integracji było podzielenie się Czechosłowacji na dwa oddzielne państwa Czechy i Słowację, które zintegrowały się ponownie w 2004 r. wstępując do Unii Europejskiej (Drzonek 2006).

Obecnie także w Wielkiej Brytanii coraz popularniejsze stają się poglądy dotyczące niepodległości Szkocji (choć referendum w sprawie niepodległości Szkocji w 2014 r. nie powiodło się) i Walii. Podobnie w hiszpańskiej Katalonii tendencje niepodległościowe są bardzo silne,

30 Por. znakomity film polski z 1977 r. „Śmierć Prezydenta”, <http://www.filmipolski.pl/fp/index.php/12480>, 5.07.2013.

a popularność opowiadającej się za secesją partii Arturo Masa, którą potwierdziły wybory w końcu 2012 r., jest nadal bardzo duża³¹.

Problemem w przypadku krajów członkowskich Unii Europejskiej jest status ewentualnego nowego państwa i konieczność ponownego przechodzenia procesu akcesyjnego do UE.

Dążenie do niepodległości ludów i narodów jest stałym elementem polityki dynamizującym stosunki międzynarodowe i niejednokrotnie prowadzącym do konfliktów oraz wojen. W zależności od różnorodnych czynników dążenia te bywają różnie oceniane i kwalifikowane. Państwa wielonarodowe mają z zasady więcej problemów z tendencjami separatystycznymi niż kraje jednolite narodowościowo. Niewątpliwie bardzo trudna pod tym względem jest sytuacja współczesnej Rosji gdzie wiele narodów dąży do pełnej niepodległości i utworzenia własnych państw. Najbardziej znane są dążenia narodów kaukaskich. Mało znane w Polsce i wymagające oddzielnego potraktowania są np. tendencje separatystyczne Syberii³² i tzw. obłastnicestwo, którego geneza

„zarówno w formie skrajnej (separatyzm), jak i w formie umiarkowanej (postulaty przedkładane przez patriotów Sybiraków wobec centrum), ginie w mrokach militarnego podboju Syberii oraz związanego z podbojem eksploataowania ludności autochtonicznej i bogactw kraju, których właścicielami, obok autochtonów, stawali się powoli nowi autochtoni, Sybiracy, od wielu pokoleń przeciwstawiający się świeżym przybyszom z Rosji”³³.

Ogromne terytorium tego kraju jest bardzo zróżnicowane pod względem narodowościowym. Także historia wschodniej części Rosji – miejsca zsyłek i gułagów ukształtowała, szczególnie w okręgach takich jak Perm, specyficzny rodzaj oczekiwań oraz stosunek do władzy (Korobeynikov 2011: 12). Rozwój nowych technologii informacyjnych, podobnie jak w innych krajach, ułatwia kontakty i organizowanie się społeczeństwa do wspólnych akcji. W Rosji szczególnie widoczne to było w roku 2010, gdy anomalia pogodowe spowodowały

31 *Separatystyczne partie wygrywają w wyborach w Katalonii*, http://m.wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,117915,12923973,-Separatystyczne_partie_wygrywaja_w_wyborach_w_Katalonii.html, 5.07.2013.

32 A. В. Ремнев, *Региональные параметры имперской “географии власти”(сибирь и дальний восток)* (materiały w posiadaniu autorki); СИБИРСКИЙ РЕГИОНАЛИЗМ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ РОССИИ Шмидт С.Ф. Межрегиональные исследования в общественных науках (выпуск 2), ВОСТОЧНОСИБИРСКИЙ РЕГИОНАЛИЗМ: социокультурный, экономический, политический и международный аспекты. Материалы международной научной конференции г. Иркутск, 10-12 апреля 2000 г. <http://www.isu.ru/hist/mimo/confer/confer0/shmidt.html>, 5.07.2013.

33 <http://www.omp.org.pl/stareomp/indexcb7c.html?module=subj&func=printpage&pageid=15&scope=page5.07.2013>.

ogromne pożary w regionie podmoskiewskim. Nie-sprawność władzy w walce z żywiołem spowodowała mobilizację mieszkańców, którzy właśnie przez Internet organizowali wzajemną pomoc w gaszeniu pożarów. Konsekwencją pożarów było nie tylko odwołanie przez ówczesnego prezydenta Dymitrija Miedwiediewa mera Moskwy Jurija Łózkowa³⁴. Po raz pierwszy na taką skalę nastąpiła w Rosji samoorganizacja opinii publicznej przed kolejnymi wyborami do Dumy w 2011 r. i prezydenckimi w 2012 r.³⁵ Ustępstwem władz na rzecz społeczeństwa była możliwość obywatelskiej kontroli wyborów poprzez instalacje w punktach wyborczych kamer internetowych, do których dostęp poprzez Internet był możliwy. Powyborcze protesty świadczą o nowych

tendencjach społecznych w Rosji i rodzeniu się słabej jeszcze i mocno podzielonej opozycji. Zamordowanie jednego z najbardziej znanych opozycjonistów Borysa Niemcowa w marcu 2015 r. dowodzi jak duża jest obawa przed wolnością działania i wypowiedzi we współczesnej Rosji (Sawa-Czajka 2015: 769–781).

Czy w przyszłości tendencje te rozwiną się w jakiś jednolity proces? Czy Syberia stanie się niezależnym państwem? Jednoznaczne odpowiedzi na te pytania z pewnością nie są obecnie możliwe. Wydaje się, że sytuacja władzy w Rosji jest dość stabilna. Jednakże na początku lat 90-tych ubiegłego wieku, pokojowy w zasadzie rozpad systemu bipolarnego był równie trudny do przewidywania. Jakie będą dalsze konsekwencje wówczas zapoczątkowanych procesów także trudno prognozować – „żelazna kurtyna upadła bowiem po raz pierwszy” (Drzonek 2006: 21).

34 <http://www.wprost.pl/ar/211208/Miedwiediew-zdymisjonowal-Luzkova-Mer-Moskwy-odchodzi-po-siedemnastu-latach/>, 6.07.2013.

35 <http://www.korespondent-wschodni.org/informacje/rosja-wybiera-parlament>, 7.07.2013.

LITERATURA

- Brzeziński A. M., *Maria Skłodowska-Curie a polski projekt „rozbrojenia moralnego” w Lidze Narodów (1931–1933)*, „Annales UMCS”, Sectio F, vol. LXVI, z. 1/2011.
- Drzonek M., *Paradoksy upadku żelaznej kurtyny*, (red.) G. Ciechanowski, J. Sielski, Konflikty współczesnego świata, Toruń 2006.
- Judah B., *Putin’s Coup. How the Russian leader used the Ukraine crisis to consolidate his dictatorship*, <http://www.politico.com/magazine/story/2014/10/vladimir-putins-coup-112025.html#VEpddk3y6t8>, October 19, 2014; 13.03.2015.
- Korobeynikov A., *Imitacja demokracji. W Permskomm kraje byli sozdany predposylki dla odnoparijnoy systemy*, „Novyj Kompanion”, nr 25/2011.
- Meller M., *Organizacja Narodów Zapomnianych*, „Polityka”, nr 2083/1997.
- Miller G. W., *An Uncommon Man: The Life and Times of Senator Claiborne Pell*, Hanover, 2011.
- Orzechowski M., *Nowoczesna dyplomacja (geneza, ewolucja, istota, charakter, rola)*, (red.) M. Wilk, Dyplomacja, Łódź 2002.
- Ремнев М., *Региональные параметры имперской “географии власти”(сибирь и дальний восток)* [materiały w posiadaniu autorki].
- *Czas EuroMajdanu*, (red.) R. Potocki, M. Domagała, D. Miłoszewska, Warszawa 2014.
- Sawa-Czajka E., *Bezpieczeństwo wschodniej granicy Unii Europejskiej (miatężewojna i wojna hybrydowa)*, „Studia Społeczne”, nr (11)/2/2014.
- Sawa-Czajka E., *Ruchy opozycyjne we współczesnej Rosji (zarys problemu)*, (red.) M. Korpcewski, A. Kurkiewicz, S. Mikołajczak, Paradygmaty badań nad bezpieczeństwem, Poznań 2015.
- Stefanicki J., *Przymusowe osiedlanie w Tybecie. Kres drogi tybetańskich nomadów*, „Polityka”, nr 3/2015.
- Wilczak J., *Życie bez Donbasu*, „Polityka”, nr 9/2015.
- Zienkiewicz M., Sawa-Czajka E., *„Odwiedz sąsiada” (Sprawozdanie z wyjazdu studyjnego i konferencji naukowej w Tartu)*, „E-kwartalnik: Człowiek, świat, polityka”, vol. 1, nr 1/2012.
- <http://wssmia.edu.pl/uczelnia/publikacje/>, 14.05.2013.
- <http://www.unpo.org/article/95>, 14.05.2013.
- <http://www.unpo.org/article/15138>, 23.05.2013.
- http://www.unpo.org/images/unpo_brochure_2009, 6.05.2013.
- <http://www.zakorzenianie.most.org.pl/za4/03.htm>, 7.05.2013.
- <http://www.unpo.org/section/2/1>, 23.05.2013.
- <http://www.unpo.org/section/2/6>, 8.05.2013.
- <http://www.unpo.org/members.php>, 9.05.2013.
- <http://www.zakorzenianie.most.org.pl/za4/03.htm>, 9.05.2013.
- http://www.unic.un.org.pl/dyskryminacja/ct_cerd.php, 23.05.2013.
- http://www.dialogmiedzykulturowy.org.pl/sites/default/files/inne_pliki/Miedzynarodowy%20Dzien%20Ludnosci%20Tubylczej%20na%20Swiecie%202012.pdf, 23.05.2013.
- <http://www.unpo.org/article/15934>, 23.05.2013.
- <http://www.unpo.org/article/15873>, 23.05.2013.
- http://www.unpo.org/images/unpo_brochure_2009.pdf, 23.05.2013.
- <http://www.unpo.org/section/2/9>, 23.05.2013.
- *His Holiness The 14-th Dalai Lama of Tibet*, <http://www.dalailama.com/teachings/dharamsala-guide>, 23.05.2013.

- *Tibet: US Senators Agree To 5,000 Visas For Tibetan Refugees*, <http://www.unpo.org/article/15945>, 23.05.2013.
- <http://www.unpo.org/article/12235>, 23.05.2013.
- <http://www.unpo.org/article/11820>, 23.05.2013.
- *Arun Gandhi at Hague Non-Violence Event*, <http://www.unpo.org/article/10151>, 23.05.2013.
- <http://www.unpo.org/article/6941>, 23.05.2013.
- <http://unpo.org/article/16034#sthash.JO4kgsV.dpuf>, 5.07.2013.
- <http://unpo.org/article/16034#sthash.JO4kgsV.dpuf>, 5.07.2013.
- http://www.puls-swiata.subnet.pl/artukul.php?id=11&id_art=437, 5.07.2013.
- <http://bioguide.congress.gov/scripts/biodisplay.pl?index=P000193>, 5.07.2013.
- *Separatystyczne partie wygrywają w wyborach w Katalonii*, http://m.wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,117915,12923973,Separatystyczne_partie_wygrywaja_w_wyborach_w_Katalonii.html, 5.07.2013.
- *СИБИРСКИЙ РЕГИОНАЛИЗМ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ РОССИИ Шмидт С.Ф. Межрегиональные исследования в общественных науках (выпуск 2), ВОСТОЧНОСИБИРСКИЙ РЕГИОНАЛИЗМ: социокультурный, экономический, политический и международный аспекты. Материалы международной научной конференции г. Иркутск, 10-12 апреля 2000 г.* <http://www.isu.ru/hist/mimo/confer/confer0/shmidt.html>, 5.07.2013.
- <http://www.omp.org.pl/stareomp/indexcb7c.html?module=subjects&func=printpage&pageid=15&scope=page>, 5.07.2013.
- <http://www.wprost.pl/ar/211208/Miedwiediew-zdymisjonowal-Luzkowa-Mer-Moskwy-odchodzi-po-siedemnastu-latach/>, 6.07.2013.
- <http://www.korespondent-wschodni.org/informacje/rosja-wybiera-parlament>, 7.07.2013.
- <http://www.unpo.org/article/17072>, 2.04.2015.
- <http://unpo.org/members.php>, 2.04.2015.

Mianem konieczności politycznej określa się sprawy, które nie są tak całkiem w porządku, a których nie chcemy nazywać po imieniu.

KAREL ČAPEK

Polityka, która opiera się na sianiu nieufności, jest polityką dżungli. Kotka, która nie ufa człowiekowi, nie widzi człowieka, tylko dzikie zwierzę; człowiek, który nie ufa człowiekowi, widzi w nim także dzikie zwierzę.

KAREL ČAPEK

Świat polityki w stosunku do świata myśli jest zawsze opóźniony o dwadzieścia lat.

JOHN CHAPMAN

Nigdy nie prorokuj w polityce, bo bardzo łatwo się pomylić. Znacznie lepiej, już po fakcie oświadczyć: a nie mówiłem?

WINSTON CHURCHILL

Aby osiągnąć sukces w polityce, trzeba nieraz postępować wbrew wszelkim zasadom.

WINSTON CHURCHILL

DZIECI POLSKICH IMIGRANTÓW W ANGIELSKIM SYSTEMIE EDUKACJI - EKSKLUZJA CZY INKLUZJA? / CHILDREN OF POLISH IMMIGRANTS IN ENGLISH SYSTEM OF EDUCATION- EXCLUSION OR INCLUSION?

ABSTRACT

Scale of migration after 2004 is a phenomenon noticeable not only in a broad social discussion but also in a wide spectrum of scientific analysis. In so far as analysis of economical consequences were taken and are still taken under consideration in many scientific researches, the interesting topic of consequences for preschool and school age children and youths is not deeply explored. The implications of this phenomenon for young generation of immigrants have a broad and deep meaning for both children and society. The consequences of migration movement concern the socioeconomic environment, accepting counties and the country that is losing its citizens.

KEY WORDS: MIGRATION, EDUCATION, CHILDREN OF IMMIGRANTS, SOCIAL EXCLUSION

STRESZCZENIE

Skala migracji po 2004 roku jest zjawiskiem dostrzeganym w sferze nie tylko dyskursu społecznego ale także w szerokim spektrum naukowych analiz. O ile analizy konsekwencji gospodarczych były i są szeroko omawiane w zakresie różnych dziedzin naukowych o tyle szczególnie ciekawym i jednocześnie mniej eksplorowanym jawi się problematyka konsekwencji migracji dzieci i młodzieży w wieku przedszkolnym i szkolnym. Implikacje tego zjawiska dla młodego, migrującego pokolenia mają szerokie i głębokie znaczenie, zarówno dla samych dzieci jak i dla środowiska społecznego. Konsekwencje ruchów migracyjnych dotyczą środowiska społeczno-gospodarczych tak państw przyjmujących jak i państw wypuszczających swoich obywateli.

SŁOWA KLUCZOWE: MIGRACJE, EDUKACJA, DZIECI MIGRANTÓW, WYKLUCZENIE SPOŁECZNE

1. WPROWADZENIE

Emigracja po 2004 roku jest do dziś nieustającym procesem wymiany kapitału ludzkiego, w którym jednym z najważniejszych podmiotów jest najmłodsze pokolenie stanowiące o przyszłej stabilności demograficznej lub też o kryzysie gospodarek państw uczestniczących w zmieniającej się, mobilnej Europie. Kapitał ludzki, czynny zawodowo, zasila bezpośrednio gospodarki państw przyjmujących i stanowi zjawisko *brain drain* niesprzyjające jednemu z podmiotów swojej wymiany, drugiemu zaś działając *in plus*. Młodzi ludzie, będący w wieku szkolnym czy nawet przedszkolnym, mogą w znaczny sposób wzbogacić środowisko kulturowe i gospodarcze państwa przyjmującego.

Zawarte w niniejszym artykule przemyślenia są wynikiem obserwacji wyodrębnionego środowiska szkol-

nego w Wielkiej Brytanii „wzbożonego” dziećmi pochodzącymi z polskich rodzin migrujących do tego kraju. Tym samym przestrzeń edukacyjna wielu krajów, w tym głównie Wielkiej Brytanii, wzbożona została o elementy nowej kultury, świadomości a także szeroko pojętych kompetencji społecznych i emocjonalnych wykorzystywanych w procesie uczenia się młodych ludzi.

Nie było moim założeniem udowodnienie jakiegokolwiek wyższości którejkolwiek z grup młodzieży a jedynie próbowałem zweryfikować potoczną wiedzę zakładającą, iż *polskie dzieci posiadają umiejętność lepszego radzenia sobie w szkole w rozwiązywaniu zadań szkolnych oraz posiadają szersze spektrum umiejętności wykraczających poza oczekiwane przez program nauczania Wielkiej Brytanii*. To także przedstawienie drugiej strony medalu, czyli ogromnego stresu emigracyjnego, problemów językowych i kulturowych małych migran-

* Patrz: <http://www.migracje.uw.edu.pl/projekt> [dostęp 2015-02-25]

tów. Jak wiadomo, każda z sytuacji ma dwie strony medalu. W obserwowanych środowiskach przedszkolnych i szkolnych zauważono ciekawą prawidłowość - mianowicie dzieci w wieku przedszkolnym, emigrujące do Wielkiej Brytanii, posiadają większe możliwości adaptacyjne, integracyjne, czy nawet już asymilacyjne niż dzieci starsze, mające za sobą, przykładowo, dwie klasy polskiej szkoły podstawowej. Takie dzieci ze względu na braki językowe często ciężiej dostosowują się do nowego środowiska. Jednakże w sytuacji szybkiego nadrobienia braków językowych momentalnie wyrównują poziom kształcenia, czy wręcz przewyższają swoich angielskich rówieśników.

Artykuł ze zrozumiałych względów nie aspiruje do miana uogólnionego problemu badawczego, ze względu na minimalną skalę próby. Uniemożliwia to estymację parametru w populacji i uzyskanie rzetelnego obrazu skali zjawiska. Takie uogólnienia musiałyby oprzeć się o szeroko zakrojone badania grupy o skalę i odpowiednie do możliwości wnioskowania statystycznego działań, będących zbiorem metod pozwalających na uogólnianie wyników przeprowadzonego badania. Jednakże przeprowadzona obserwacja wskazała na istotne czynniki powodujące charakterystyczne procesy wykluczania jednostek zarówno ze sfery publicznej jak i określonych grup, w tym przypadku środowiskowej grupy uczniowskiej.

2. EMIGRACJA DZIECI I MŁODZIEŻY

Po 2004 roku - z małą przerwą po 2008, kiedy to nastąpiły szeroko odczuwane skutki kryzysu ekonomicznego, z roku na rok w angielskich szkołach przybywa polskich uczniów, dla których język angielski nie jest pierwszym językiem. Zmiana środowiska dla nich i dla ich rodziców jest sytuacją budzącą bardzo duże emocje. Według Wiktora Moszczyńskiego¹, w państwowych szkołach podstawowych w Londynie w maju 2007 roku uczyło się 7 958 polskich dzieci. Natomiast już w grudniu 2008 roku zapisanych ich było 11 369. W kwietniu 2009 tego roku ilość uczniów z polskim obywatelstwem wyniosła aż 17 923. Liczba polskich dzieci uczących się w angielskich szkołach podstawowych stale wzrasta. Bardzo często do jednej klasy uczęszcza więcej niż jedno polskie dziecko². W roku szkolnym 2007/2008 zanotowano wzrost o ponad 42% polskich uczniów w angielskich szkołach.

¹ Wiktor Moszczyński, były rzecznik prasowy Zjednoczenia Polskiego w Wielkiej Brytanii i członek rady szkolnej w jednej ze szkół podstawowych północnego Ealingu.

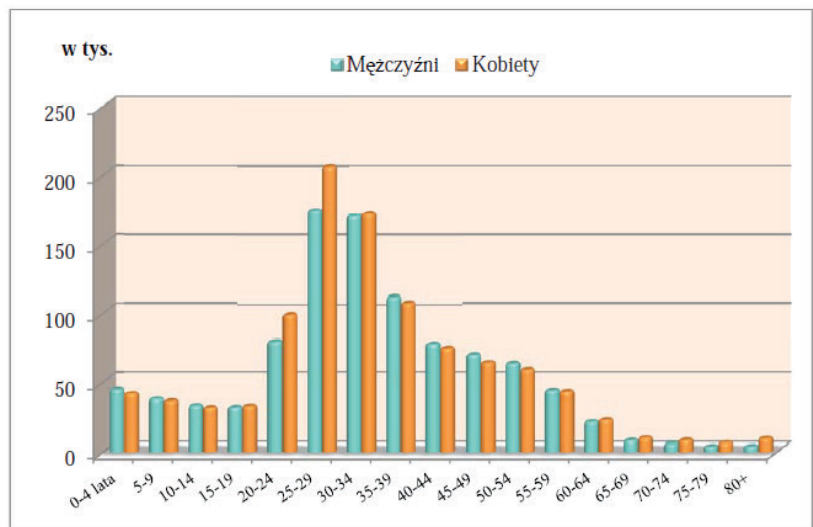
² http://londynek.net/czytelnia/article?jdnews_id=3448289 dostęp: 2014-02-20

W 2009 roku liczba polskich dzieci w angielskich placówkach oświatowych wzrosła o 11%. Przyrost liczby polskich uczniów powoli postępuje.

Oporając się o dane pochodzące z Narodowego Spisu Powszechnego można określić, że na koniec marca 2012 roku za granicą przebywało dwa miliony Polaków, z czego 11%. (czyli ponad 220 tys.) stanowiły dzieci w wieku do lat 14³. Stały proces migracyjny, ustabilizowanie się sytuacji gospodarczej i ekonomicznej, zminimalizowanie konsekwencji światowego kryzysu ekonomicznego spowodowało, że coraz większa ilość euroemigrantów sprowadza do siebie dzieci pozostawione uprzednio w Polsce. Krajami, do których Polacy udają się najczęściej, są niezmiennie: Niemcy (36%), Wielka Brytania (21%), Belgia (9%), Holandia (9%), Włochy (6%), Francja (6%) oraz Stany Zjednoczone (5%).⁴

W stale rosnącej skali emigracji dzieci będą stanowić coraz większą populację, na co wskazuje poniższy wykres.

WYKRES NR 1 Emigracja wg płci i wieku

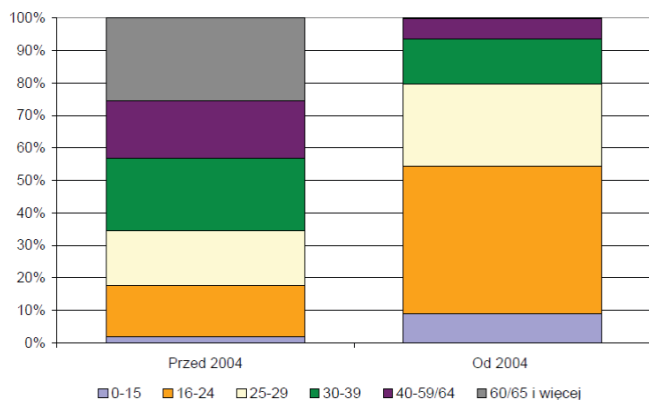

ŹRÓDŁO: NSP 2011 – dane GUS w dokumentacji z 2013

Podobne dane przedstawia poniższy wykres, uwzględniający także wzrost skali emigracji dzieci

³ Według Prof. Krystyny Iglickiej dzieci jest już 300 tys., czyli o 35 proc. więcej http://serwisy.gazetaprawna.pl/praca-i-kariera/artykuly/641358,polska_bez_dzieci_wyemigrowalo_juz_300_tys_mlodych_do_14_lat.html dostęp: 2014-02-20

⁴ CBOS Poakcesyjne migracje zagraniczne komunikat z badań Warszawa 2013 http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_166_13.PDF pożytkano 2014 s. 3

WYKRES NR 2 Wzrost liczby emigracji dzieci

ŹRÓDŁO: NSP 2011 – dane GUS w dokumentacji z 2013

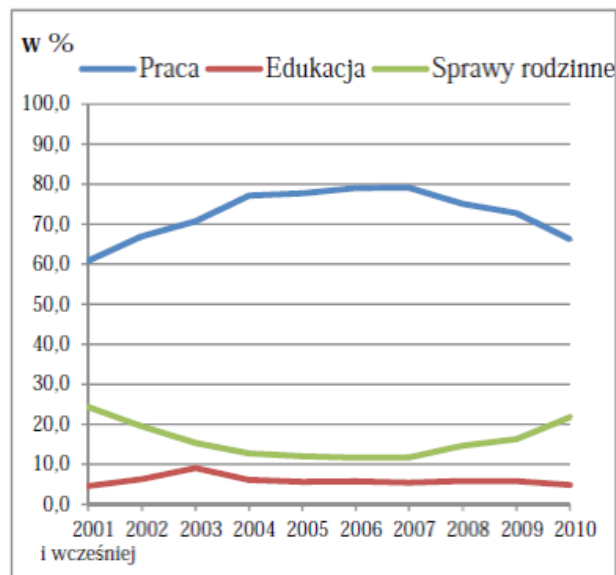
Najnowsze dane statystyczne pokazują, że za granicą w coraz większej skali przebywają osoby, które ściągają swoich partnerów oraz dzieci. Obecnie można także wyznaczyć zwiększającą się skalę wyjazdów całych rodzin.

W coraz większej skali na emigrację decydują się kobiety. Mówi się nawet o zjawisku feminizacji emigracji (Stawiarska 2013 :1-18). Wciąż najwięcej kobiet migruje w ramach migracji rodzin lub ich łączenia, o czym wspomniano wcześniej, jednakże obserwowany jest wzrost liczby kobiet samodzielnie podejmujących migrację zarobkową. Proces ten sugeruje także wzrost skali migracji dzieci lub też w konsekwencji wzrost skali nowo narodzonych dzieci za granicą, co jest oczywiście przedmiotem odrębnych analiz.

Wzrost skali migracji całych rodzin spowodowany jest wieloma czynnikami, z podkreśleniem czynników ekonomicznych gospodarczych i społecznych. Swoistego rodzaju „uspokojenie runku emigracyjnego” po 2008 roku, powstanie stabilności rynku pracy oraz kulturowe i społeczne „przyzwyczajenie” się środowisk przyjmujących nowych migrantów spowodowało, iż lepiej jesteśmy akceptowani i łatwiej wchodzimy w nowe realia obcego środowiska. Wszystko to wbrew rosnącym politycznym działaniom (patrz: Wielka Brytania i działania premiera Camerona wobec polityki fiskalnej i migracyjnej) niektórych państw UE.

Dla wielu emigrantów wyjazd po 2004 roku powiódł się i dziś, po podjęciu decyzji o pozostaniu za granicą, ściągają swoje rodziny. Przykładowe dane ze spisu powszechnego w Irlandii wskazują jak znacznie zwiększyła się w latach 2006-2011 liczba polskich rodzin z dziećmi. Za granicę wyjechali głównie ludzie młodzi - w wieku, w którym zwykle planuje się powiększenie rodziny, czy

też posiada się małe dzieci. Jak wynika z wyników spisu, tylko część tych dzieci została zameldowana w Polsce, a nawet jeżeli została zameldowana w kraju rodzinnym to znaczna ich część wciąż przebywa za granicą „zasilając” tamtejszy system edukacyjny.⁵

WYKRES 2. Emigranci według przyczyn i roku wyjazdu w %

ŹRÓDŁO: Migracje zagraniczne ludności NSP 2011, dokumentacja GUS 2013

Jak widać z powyższego wykresu, proces migracji z powodu pracy, edukacji i spraw rodzinnych przybierał kształt, w dłuższym okresie analizy, sinusoidy. Ze zrozumiałych względów po roku 2008, zmniejszyła się skala emigracji o charakterze poszukiwania pracy, a zwiększyła migracja łącząca, tzn., jak wspomniano wcześniej, osoby, które znalazły swoje miejsce w kulturze, społeczeństwie i gospodarce miejsca migracji, ściągają do siebie swoich bliskich. Znamienny jest więc wzrost skali migracji z powodów rodzinnych.

3. RODZINY MIESZANE W ŚRODOWISKU MIGRACJI

Bardzo ciekawym i intrygującym w przypadku migracji procesem jest kształtowanie się rodzin mieszanych. Mam tu na myśli rodziny powstałe w wyniku związków imigrantów z rodzinnymi mieszkańcami Wielkiej Brytanii. Niniejsza analiza nie obejmuje z oczywistych względów dzieci urodzonych z takich związków albowiem praktycznie w stu procentach jest to potomstwo w pełni zasymilowane. „Problemem” w myśl założeń opracowania są dzieci pochodzące z małżeństw o cha-

⁵ Dane GUS Migracje zagraniczne ludności Warszawa 2013

rakterze patchworkowym. To znaczy, że wraz z jedną osobą imigrującą przyjeżdżają ich dzieci. Wchodzą one wówczas w odmienne środowisko niż dzieci polskich rodzin migrujących. Nie znaczy to jednak, że unikają opisywanych problemów. Zróżnicowaniem jest fakt „wejścia” w rodzime środowisko autochtonów i praktycznie jedynym. Podobnie bowiem jak w przypadku pełnych rodzin imigranckich, dzieci wpadają w sferę multiwykuczenia a fakt życia w środowisku nieenklawowym, nie wyklucza problemów w szkole czy na podwórku wśród rówieśników⁶. Jednakże chodzą do szkół językowych, w sensie klas imigranckich, uczą się w takim samym systemie edukacyjnym. Częściej jednak w przypadku patchworkowych rodzin dzieci szybciej asymilują się z nowym środowiskiem. Przyjmując, że małżeństwo mieszane jest trwałe dzieci te mają większe szanse szybszego uczenia się języka, gdyż najczęściej w takich rodzinach mówi się w języku miejsca pobytu, zamieszkania. Rzadko kultywuje się rodzimy język imigrantów. Częściej język polski występuje w rodzinach pełnych migrujących a dzieci jak wiadomo uczą się stonkunkowo szybko więc jeśli w domu rodzinnym mówi się głównie po angielsku to przyswajanie tegoż języka jest szybsze. Dziś brak jest szerszych opracowań naukowych badających tą sferę a jest to problematyka ze wszech miar ciekawy i istotny.

4. DZIECI IMIGRANTÓW W ANGIELSKIM SYSTEMIE EDUKACYJNYM

Skala uczestnictwa, ogólnie dzieci imigrantów - w tym polskich dzieci, wzrasta z roku na rok. Poniżej podane są tabelaryczne dane na temat skali danego zjawiska

TABELA NR 1 Dzieci imigrantów w angielskich i szkockich szkołach państwowych 2012/2013

	LICZBA UCZNIÓW W GRUPACH ETNICZ- NYCH	PROCENT UDZIAŁU W POPULACJI
Angielskie szkoły podstawowe	965 110	29%
Angielskie szkoły średnie	775 710	24%

ŹRÓDŁO: Opracowanie własne na podstawie M. Kułakowska... op. cit.

Zestawienie tabelaryczne wskazuje zróżnicowanie uczestnictwa dzieci imigrantów w szkołach angielskich (Kułakowska 2013). „Identyfikacja” dzieci imigrantów

⁶ Polskie środowisko imigrantów zamieszkuje charakterystyczne przestrzenie. W nomenklaturze opisującej mniejszości narodowe czasem nazywa się te środowiska gettami. Bez użycia tak daleko idących określeń takim miejscem można określić dzielnice Hamersmith.

pochodzenia polskiego nie jest sprawą prostą. W nomenklaturze angielskiej są one bowiem klasyfikowane, podobnie jak inne dzieci imigrantów, według szerszego kryterium „Innego Białego”. (Kułakowska 2013:6).

Z obserwacji przeprowadzonych na potrzeby niniejszego opracowania wyłania się przede wszystkim brak konkretnych danych statystycznych, dotyczących liczby polskich dzieci w GB, M. Kułakowska podaje w cytowanym już opracowaniu, iż najlepszym źródłem pozyskiwania takich danych są informacje na temat osób posługujących się językiem polskim jako macierzystym. Takie dane publikuje na swojej stronie organizacja National Association for Language Development in the Curriculum (NALDIC). W roku 2012 w Anglii było 53,915 dzieci z językiem polskim jako pierwszym. (Kułakowska 2013: 6)⁷.

W ostatnich dziesięciu latach skala uczestnictwa dzieci imigrantów w angielskich szkołach potroiła się. Sięga obecnie 10-12%. Wywołało to obawy, że takie dzieci będą absorbować większą uwagę nauczycieli i opóźniać postępy tych dzieci, dla których angielski jest językiem wyniesionym z domu.⁸

5. DZIECI IMIGRANTÓW W SYSTEMIE EDUKACYJNYM GB – PROCES INKLUZJI CZY EKSKLUZJI?

Angielska szkoła różni się od polskiej w sposób zasadniczy. Edukację szkolną rozpoczyna się w wieku pięciu lat, a edukacja obowiązkowa trwa do lat szesnastu. W okresie tym można ukończyć dwa szczeble edukacji - *primary i secondary school*. Dzieci uczęszczają do szkoły podstawowej w wieku 4-11 lat. W wieku 11-16 lat przechodzą do szkoły średniej. Nauka na tym poziomie podzielona jest na stopnie, zakończone egzaminami. Podejścia do egzaminów są w wieku 7, 11, 14 i 16 lat. Ostatni z egzaminów - *General Certificate of Secondary Education (GCSE) level* otwiera drogę do wyboru pomiędzy kontynuowaniem nauki w szkołach średnich, college'ach lub też podjęcie pracy zawodowej. Polskie dzieci chodzą najczęściej do szkół państwowych, choć nie jest rzadkością posyłanie dzieci do szkół prywatnych czy wyznaniowych. W Wielkiej Brytanii i Walii system szkolnictwa podzielony jest na cztery stopnie:

1. Primary school
2. Secondary school
3. Further education

⁷ Ibidem s.6 patrz także: <http://www.naldic.org.uk> dostęp 2014-02-25

⁸ <http://wiadomosci.onet.pl/wielka-brytania-i-irlandia/dzieci-imigrantow-podnosza-poziom-edukacji/0klmv> dostęp: 2014-02-25

4. Higher education

Dzieci emigrantów, przebywających legalnie na terenie GB mają prawo chodzić do szkół państwowych. Dzieci obywateli Unii Europejskiej mają takie same prawo do edukacji jak dzieci brytyjskie. Dla każdego dziecka zamieszkałego w Wielkiej Brytanii edukacja jest bezpłatna do 19 roku życia.⁹

TABELA NR 3 Podział klasowy uczestnictwa dzieci w brytyjskich szkołach

Klasa zerowa	Klasa 1	Klasa 2	Klasa 3	Klasa 4	Klasa 5	Klasa 6	Klasa 7	Klasa 8	Klasa 9	Klasa 10	Klasa 11	Klasa 12	Klasa 13
Szkoła Podstawowa													
Nauczanie Początkowe (Infant School)			Szkoła Junior (Junior School)				Szkoła Średnia			Koledż (6 th form)			

ŹRÓDŁO: Lopez... Parents Guide...op. cit. s. 5

Należy nadmienić, że dzieci klasyfikowane są do poszczególnych klas na podstawie wieku, a nie swoich kompetencji; dotyczy to także dzieci imigrantów, które bardzo często mają problemy językowe¹⁰. Dzieci nie powtarzają roku tak jak jest to w Polsce. Jak wskazują obserwacje i badania dzieci, które mają braki w nauce lub mają potrzeby specjalne mogą otrzymać dodatkową pomoc, także w zakresie przygotowania językowego (Lopez Rodriguez, Sales, D'Angelo, Ryan 2010).

Znajomość języka, skala jego znajomości i prędkość uczenia się jest uzależniona od wieku dziecka. Zależnością wprost proporcjonalną jest, że im dziecko młodsze tym szybciej uczy się nowego języka, choć na pewno nie jest to proces łatwy, tym bardziej, że w rodzinach imigrantów mówi się z reguły w języku ojczystym. Ponadto, jak podaje Kułakowska, w Wielkiej Brytanii występują problemy z niedostatecznym, nieskoordynowanym wsparciem w zakresie nauczania języka angielskiego jako obcego (Kułakowska 2013:33) Brak znajomości języka angielskiego może mieć i często ma wpływ na fakt poczucia wykluczenia z grupy rówieśników, podobnie jak to ma miejsce w przypadku dorosłych imigrantów. Występuje tu zjawisko multiwykluczenia (Łukasiewicz 2008) powodowanego znalezieniem się w obcym kulturowo środowisku, bez znajomości języka i w zupełnie nowej grupie społeczno-etnicznej. Jak wskazuje doświadczenie dzieci radzą sobie jednak lepiej niż dorośli z procesem adaptacji do nowych warunków.

9 http://www.polska-anglia.co.uk/system_educacyjny_w_wielkiej_brytanii.htm dostęp 2014-02-25

10 Mam na myśli w tym miejscu własne badania przeprowadzone w szkołach publicznych *primary school* w Wielkiej Brytanii w 2013 roku. Jak wspomniałem we wstępie, są to badania o małej skali, jednakże posiadające ciekawe wskaźniki mogące mieć odniesienie do większej skali migracji dzieci i ich uczestnictwa w systemie edukacji GB.

Liczba dzieci imigrantów w brytyjskich szkołach zwiększyła się w ciągu ostatnich 10 lat o jedną trzecią. Obawiano się, że przez to poziom edukacji spadnie. Okazuje się jednak, że mimo zaległości, polscy uczniowie nie są gorsi od Brytyjczyków ani w pisaniu, ani w czytaniu ani tym bardziej w naukach ścisłych.¹¹

Edukacja w Wielkiej Brytanii jest stosunkowo zawężona zarówno na poziomie szkół podstawowych jak i studiów.¹² Stąd też młodzież w wieku szkolnym, emigrująca obecnie do swych rodzin

w Wielkiej Brytanii, posiada podstawy języka angielskiego wykładanego już w niektórych placówkach przedszkolnych. Za-

tem kontakt z językiem angielskim nie jest pierwszym po przyjeździe do GB. Przez to brak szeroko rozumianego posługiwania się tym językiem nie jest hamulcem w rozwoju. Wręcz przeciwnie, niedomagania językowe polskich dzieci, które kładą duży nacisk na jak najszybsze uzyskanie biegłości w posługiwaniu się nim, podnoszą poziom wykładania tego języka. Ponadto polskie dzieci mają o wiele wyższe kompetencje, które mogą swobodnie przedstawić bez szerokiej znajomości języka w przedmiotach, które mają charakter ogólnej dostępności pozajęzykowej, czyli z przedmiotów, w których językiem zrozumiałym jest cyfra czyli matematyka, chemia czy fizyka.

Według niektórych ośrodków badawczych obecność cudzoziemskich dzieci w angielskich szkołach podstawowych ma pozytywny wpływ na dzieci urodzone w Anglii i ich osiągnięcia szkolne¹³. Można to tłumaczyć faktem, iż w wybranych zakresach kształcenia standardy w Polsce są pod wieloma względami wyższe niż w Anglii. Jest to także powodowane kulturową i mentalną charakterystyką postawy Polaków wobec nauki

11 http://natablicy.pl/dzieci-polakow-podnosza-poziom-w-szkolach-w-wielkiej-brytanii,artykul.html?material_id=4fbc98c3fbaedd154a000000 dostęp 2014-02-25

12 W Wielkiej Brytanii studenci uczą się w wąskich dziedzinach często nie mając fundamentalnych podstaw. Nie są one wyniesione z wcześniejszych doświadczeń szkolnych programów. W Polsce studia dzienne to kilkadziesiąt godzin wykładów i zajęć praktycznych tygodniowo. W ciągu roku student musi zaliczyć przynajmniej kilka, jeśli nie kilkanaście, przedmiotów. Często kończonych egzaminem. Poza tym, aby przystąpić do egzaminu należy zaliczyć szereg kolokwium. W Anglii w ciągu całych studiów zalicza się 10 do 12 modułów. Paradoksalnie polskie uczelnie w rankingach stoją o wiele niżej niż Brytyjskie-stąd też rodzi się postulat by zmienić sposób światowej klasyfikacji uczelni?

13 Dane z badań ośrodka CEP (Centre for Economic Performance) w ramach London School of Economics & Political Science (LSE). cep.lse.ac.uk dostęp 2016-01-02 patrz także: <http://wiadomosci.onet.pl/wielka-brytania-i-irlandia/dzieci-imigrantow-podnosza-poziom-edukacji/0klmv> dostęp: 2014-02-25

młodych ludzi-dzieci, w której to postawie charakterystyczne jest, że wspiera się dzieci, rozumie i motywuje, że dobre wyniki w nauce są kluczem do sukcesu w życiu zawodowym szczególnie w nowym kraju zamieszkania. Może oczywiście wystąpić i czasem występuje, wśród mniej wykształconej emigracji, negatywny wpływ rodziców na kształtowanie się postawy dziecka nie tylko wobec nauki języka ale nauki w ogóle. Winni temu są przede wszystkim rodzice, uważający, że dziecko samo nauczy się języka w nowym środowisku, że przymus obcowania z osobami innej kultury, innego języka wymusi konieczność osiągnięcia dobrego poziomu w nauce. Jednakże nie każdy z młodych ludzi posiada swobodę nauki, tym bardziej, że sami rodzice często nie uczą się języka, bo nie jest im potrzebna znajomość jego w stopniu płynnym.

Lekceważenie przez rodziców problemów w szkole w zakresie nieumiejętności posługiwania się językiem, czy też wynikające z tego problemy na tle etnicznym kulturowym, mogą doprowadzić dziecko do depresji, czy problemów natury psychofizycznej. Do tych elementów może dojść przez wspomniane wcześniej wyalienowanie jednostki czy też nawet wykluczenie. Szczególnie ten problem może nasilić się u starszych dzieci.¹⁴

W każdym środowisku imigranckim, nie tylko w Wielkiej Brytanii, zdarzają się sytuacje trudne. W procesach migracji każda zmiana miejsca zamieszkania, nie wiążąca się ze zmianą kraju zamieszkania, pociąga za sobą problemy natury adaptacyjnej. W tym zakresie spotykamy się z sytuacją, która zawiera problemy:

1. Wcześniejszego wieku rozpoczynania nauki (w przypadku Wielkiej Brytanii siedmiolatek może być zapisany do klasy trzeciej szkoły elementarnej, podczas gdy w Polsce jeszcze w szkole nie był).
2. Jeśli dziecko nie było w przedszkolu, przykładowo opiekowali się dzieckiem dziadkowie, prócz braku doświadczeń ze środowiska przedszkolnego i braków językowych brak mu w ogóle umiejętności jakie powinien posiadać siedmiolatek. Dziś przecież w naturalnym i rodzimym środowisku trwa dyskusja, czy dzieci posyłać do szkoły w wieku sześciu lat czy siedmiu. Co dopiero mówić o obcym kulturowo środowisku, które takich dylematów nie ma i „wkłada” młodego człowieka w ramy szkolne.
3. W powyżej występujących warunkach może nastąpić blokada możliwości uczenia się adaptacji i inte-

gracji społecznej. W tej sytuacji uczenie się języka może zająć dłużej niż oczekiwaloby się od dzieci.

4. Rodzice mogą być nieświadomi ilości materiałów oraz wysiłków pokładanych przez szkołę dla przystosowania dzieci do nowego środowiska. Wrażenie to może być potęgowane poprzez mniejsze niż w Polsce obciążenie pracą ucznia i brak możliwości monitorowania postępów dziecka. (Lopez Rodriguez, Sales, D'Angelo, Ryan 2010: 1-33).

Ponadto dzieci imigrantów mogą, prócz barier wynikających z braku znajomości języka, otrzymywać słabe wyniki w nauce, mieć ograniczone możliwości porozumienia się ze swoimi rówieśnikami i nauczycielami, łamać przepisy szkolne, nie mając o nich pełnego pojęcia. Małe dzieci często narażone są na utratę swojej tożsamości narodowościowej ze względu na znikomą umiejętność władania językiem kraju rodzinnego i jego historii. Do tego dochodzi brak wiedzy o kraju pobytu. Elementy te mogą rodzić niechęć i lęk przed sobą (zarówno imigrantami jak i autochtonami). Ponadto we wczesnej fazie imigracji występował brak przygotowania jednostek edukacyjnych na przyjęcie imigrantów ze wschodu z uwzględnieniem barier kulturowych. Jak widać bariery językowe mogą stanowić ewidentną i trudną do przekroczenia granicę integracji w nowym środowisku a znajomość języka jest fundamentalnym elementem integracyjnym i akulturacyjnym. Kłopoty językowe mogą wpłynąć do tego stopnia na funkcjonowanie dzieci w szkole, że nie rozumieją one poleceń wydawanych przez nauczyciela, nie potrafią powiedzieć, co chcą zjeść w szkolnej stołówce. W niektórych przypadkach zdarzają się dzieci, które są przepuszczane z klasy do klasy, nie robiąc żadnych postępów w nauce nie tylko języka, ale w ogóle. Jaki to będzie miało wpływ na przyszłe funkcjonowanie dziecka?

Umiejętność posługiwania się językiem ma niezaprzeczalny wpływ na funkcjonowanie jednostki w grupie społecznej. Nie potrzeba dowodów, by uzasadniać, iż brak możliwości komunikowania się w grupie może być istotną barierą integracji i adaptacji w określonym środowisku. „Dzieci, które nie znają języka, odrzucane przez grupy miejscowych dzieci mogą paść ofiarami rasizmu. Nawet ze strony nauczycieli. W przepełnionych klasach, liczących nawet do 40 uczniów nauczyciel nie ma czasu dotrzeć do wszystkich, a szczególnie do tych bardziej potrzebujących, takich jak polskie dzieci. To oczywiście skrajny przykład, jednak rodzice powinni bacznie obserwować swoje pociechy pod tym kątem, aby nie zorientować się zbyt późno” (Lopez Rodriguez, Sales, D'Angelo, Ryan 2010: 1-33).

¹⁴ <http://www.anglia4u.pl/okiem-fachowca/psycholog-radzi/462-polskie-dzieci-w-angielskiej-szkoleodstep> 2014-02-25

Problematyka integracyjna i skala imigracji polskich dzieci wpłynęły na element wprowadzenia doraźnej pomocy przy wykorzystaniu polskich pracowników w placówkach, do których docierają Polacy. Polskojęzyczni pracownicy będący pośrednikami pomiędzy „młodymi” imigrantami pozwolą na kształtowanie pierwszych kroków w nowym środowisku. Badania, użyte w niniejszym opracowaniu, wskazują, iż Polacy wciąż bardziej ufają rodakom na stanowisku niż miejscowym, głównie ze względów językowych.

W wielu placówkach powstają również programy edukacyjne. Porusza się w nich tematy związane z psychologią, rasizmem i tolerancją oraz wiele innych, mających pomóc rodzicom w wychowaniu dziecka w obcym kraju, ułatwić zrozumienie dzieci oraz łatwiej i bezkolizyjnie wprowadzić je w nowe środowisko.¹⁵

Badania wskazują także na fakt podkreślenia przez polskich rodziców różnicy występującej w szkole angielskiej w porównaniu z polską. Zaznaczają, iż poziom nauczania w angielskich szkołach nie jest ambitny i może w konsekwencji, w dalszym czasie nauki, powodować zniechęcenie i rozleniwienie¹⁶. Obecnie brak jest szczegółowych i kompleksowych opracowań dotyczących problematyki polskich dzieci emigrantów w UE. Jak wskazują informacje zarówno medialne, jak i przekazywane przez pomniejszych badania o charakterze naukowym, większość imigrantów, chcących pozostać w miejscu imigracji na stałe, ściągający swoje rodziny, lub będący już z rodzinami, przełamuje pierwsze niepowodzenia i frustracje. Konsekwencją jest dobre „wpasowanie” się w strukturę społeczną i kulturową miejsca pobytu.

Media lokalne i imigranckie, szczególnie w Wielkiej Brytanii, podkreślają, iż występuje szereg trudności w zakresie inkluzji grup nowoprzybyłych dzieci polskich emigrantów, jednakże w ogólnym rozrachunku reakcja, zarówno środowisk szkolnych jak i społeczności lokalnej, jest pozytywna. Wbrew niechęci kręgów politycznych społeczności lokalne nie żywią dużej niechęci wobec nowo przybyłych, szczególnie, kiedy należą oni do kategorii „*innych białych*”.

6. ZAKOŃCZENIE

Procesy emigracyjne wprowadziły do współczesnej rzeczywistości wiele elementów, do których młode pokolenie musi się dostosować, by móc dobrze, poprawnie

i rozwojowo funkcjonować. Ma to szczególne znaczenie w procesie zmiany miejsca zamieszkania najmłodszego pokolenia emigrantów, które wraz z rodzicami zmienia swoje rodzime środowisko rodzinne i kulturowe na nowe, nieznane i obce. Wyjazd za granicę z małym dzieckiem budzi ogromne emocje nie tylko u rodziców, którzy obawiają się o swoją pociechę, ale przede wszystkim u dziecka, które znajduje się w stresującym i zupełnie obcym środowisku. Bariera językowa i kulturowa jest na tyle duża, że dziecko może mieć problemy z przystosowaniem się do nowej sytuacji i miejsca.

Niektóre informacje z zagranicy przedstawiają ogromne problemy polskich dzieci w nowym środowisku. Z drugiej strony mamy także informacje o szybko aklimatyzujących się młodych ludziach, których przyswojenie nowego języka i kultury powoduje, że już po kilku miesiącach czują się lepiej i swobodniej w nowym środowisku niż ich rodzice. Dzieci uczą się dużo szybciej niż dorośli. Dzieci szybko zawierają nowe znajomości, przyjaźnie i są szczęśliwe. Dane z Wielkiej Brytanii wskazują na pracowitość i szybkie postępy polskich dzieci. Informują też, że dzięki Polakom, podniósł się poziom uczenia się miejscowych dzieci, z takich przedmiotów jak matematyka. Natomiast z języka angielskiego poziom się nie obniżył. Podkreślenia wymaga w tym miejscu fakt, że słabe wyniki Polaków mogą być wynikiem np. tego, że Polacy są najmłodszą imigracją na Wyspach.¹⁷

Jak wynika z rządowych raportów polskie dzieci, nawet nie znając języka, nie odstają w nauce od swoich brytyjskich kolegów i koleżanek. Polskie dzieci wypadają lepiej na tle wielu innych grup etnicznych. Imigranci z Polski są dobrze wykształceni. Prawdopodobnie przekłada się to na stosunek do edukacji ich dzieci. I chociaż nieznaną języka jest najczęściej zaznaczanym utrudnieniem, rodziny z Polski są tak zmotywowane, że nie ma to negatywnych skutków.¹⁸

Obecnie należy być optymistą w zakresie radzenia sobie z integracją i adaptacją dzieci w nowym środowisku społeczno-kulturowym. Tym samym dana została odpowiedź na pytanie zawarte w tytule opracowania – ekskluzja czy inkluzja? Obserwując, począwszy od 2004 roku, proces emigracji rzeszy ludzi odnajdujących się w rzeczywistości emigracyjnej nowych środowisk, można z dużą dozą odpowiedzialności odpowiedzieć, że występuje proces inkluzji społecznej. Jak w większo-

15 <http://www.anglia4u.pl/okiem-fachowca/psycholog-radzi/462-polskie-dzieci-w-angielskiej-szkole> dostęp 2014-02-25

16 Badania ESRC (Economic and Social Research Council) www.esrc.ac.uk dostęp 2016.01.02

17 http://natablicy.pl/polacy-w-wielkiej-brytanii-zbioraja-pochwaly-mimo-ze-ucza-sie-gorzej-niz-anglicy,artykul.html?material_id=506abbf09a22ddd05d000000 dostęp: 2014-02-25

18 Centre for Economic Performance

ści nowych procesów, spotyka się on z przeciwnościami jednakże posiada pozytywne konotacje. Należy stwierdzić także, że stopień inkluzji dzieci w nowe środowisko będzie można zweryfikować w momencie osiągnięcia przez nie dojrzałości.

Warto także nadmienić, że tematyka adaptacji dzieci w nowym środowisku jest ogromnie ciekawym tematem na przeprowadzenie kompleksowych pełnych badań w tym zakresie.

LITERATURA

- Kułakowska M., *Polski uczeń odbiorcą brytyjskich polityk edukacyjnych – kontekst instytucjonalny*, EuroEmigranci, Kraków 2013 <http://www.euroemigranci.pl/dokumentacja.html> dostęp 2014-02-27
- Kułakowska M., *Polski uczeń odbiorcą brytyjskich polityk edukacyjnych – kontekst instytucjonalny*, Table 9a i 9b, [w:] Local authority and regional tables: SFR21/2013 oraz Table 6.13 i 7.9, [w:] Pupil Census 2012 Supplementary dataset, <http://www.scotland.gov.uk/Topics/Statistics/Browse/SchoolEducation/dspupcensus/pupcensus2012> dostęp: 2014-02-25
- Lopes Rosdriguez M., Sales R., D'Angelo A., Ryan L., „*Polskie Dzieci w Brytyjskich Szkołach Podstawowych. Przewodnik dla rodziców*”, Middlesex University 2010
- Łukasiewicz R., *Współczesna emigracja polska – profil i wprowadzenie do problematyki asymilacji* [w:] *Dom i Ojczyzna – dylematy wielokulturowości*, D. Lalak (red.), Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2008
- Stawiarska – Lietzau M., *Wybrane uwarunkowania gotowości do migracji – doniesienie z badań*, EuroEmigranci, Młoda polska emigracja w UE jako przedmiot badań psychologicznych, socjologicznych i kulturowych. EuroEmigranci.PL, Kraków 23-24. IX.2013 r. ss. 1-18 <http://www.euroemigranci.pl/dokumentacja.html>

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- http://www.dzieciak.co.uk/index.php?kat_id=21 pozyskano 2014-02-20
- http://londynek.net/czytelnia/article?jdnews_id=3448289 pozyskano 2014-02-20
- http://www.obronapraw.pl/raporty/Wielka_Brytania_i_Irlandia.pdf pozyskano 2014-02-20
- www.teachernet.gov.uk www.dfes.gov.uk
- <http://www.anglia4u.pl/okiem-fachowca/psycholog-radzi/462-polskie-dzieci-w-angielskiej-szkole>
- <http://wiadomosci.onet.pl/wielka-brytania-i-irlandia/dzieci-imigrantow-podnosza-poziom-edukacji/0klmv>
- http://natablicy.pl/dzieci-polakow-podnosza-poziom-w-szkolach-w-wielkiej-brytanii,artykul.html?material_id=4fbc98c3fbaedd154a000000
- <http://wiadomosci.onet.pl/wielka-brytania-i-irlandia/dzieci-imigrantow-podnosza-poziom-edukacji/0klmv>
- http://www.polska-anglia.co.uk/system_edukacyjny_w_wielkiej_brytanii.htm dostęp 2014-02-25
- <http://www.migracje.uw.edu.pl/projekt>
- http://serwisy.gazetaprawna.pl/praca-i-kariera/artykuly/641358,polska_bez_dzieci_wyemigrowalo_juz_300_tys_mlodych_do_14_lat.html
- <http://wiadomosci.onet.pl/wielka-brytania-i-irlandia/dzieci-imigrantow-podnosza-poziom-edukacji/0klmv>
- http://www.polska-anglia.co.uk/system_edukacyjny_w_wielkiej_brytanii.htm

BADANIA I INNE ŹRÓDŁA

- Badania ESRC (Economic and Social Research Council) www.esrc.ac.uk dostęp 2016.01.02
- Dane z badań ośrodka CEP (Centre for Economic Performance) w ramach London School of Economics & Political Science (LSE). cep.lse.ac.uk dostęp 2016-01-02
- Dane GUS Migracje zagraniczne ludności Warszawa 2013
- CBOS Poakcesyjne migracje zagraniczne komunikat z badań Warszawa 2013 http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_166_13.PD dostęp 2015.01.02

Dorota Miłoszewska Europejskie Centrum Analiz Geopolitycznych, Warszawa
E-mail: d.miloszewska@poczta.pl

Studia Społeczne 13 (2) /2015

ISSN 2081-0008

e-ISSN: 2449-9714

str. 139-145

POMARAŃCZOWA REWOLUCJA W KONTEKŚCIE ROSYJSKIM – STUDIUM PRZYPADKU / *ORANGE REVOLUTION IN THE RUSSIAN CONTEXT* – *STUDY OF COINCIDENCE*

ABSTRACT

Authoress of the article analyzes and compares the Russian Federation position in the face of Ukrainian statehood in the Orange Revolution and also present conflict on the East Ukraine. She points on the mutual interrelations between two entities of international area and still, continuous trials to make dependent Ukraine on Russia, which based on „Near Abroad” doc-trine. The Ukrainian community fighting for one’s independence shows that this Post-Soviet state and his society do not want any more oligarchic government and changes on the highest authorities, that do nothing new. It is conflict for better tomorrow, independence, safety and stabilization against aggressor, who makes everything to keep one’s own paternalistic influences. Its affect on the stabilization international order. Cooperation is so important. Only cooperativeness can brings Ukrainian liberation under the Russian dictate. Without result, as mutual cooperation, the World will be more danger the destabilization international order, also the conflict on Ukraine.

KEY WORDS: UKRAINIAN INDEPENDENCE; ORANGE REVOLUTION; WAR/CONFLICT ON THE EAST UKRAINE; RUSSIAN DOC-TRINE „NEAR ABROAD”; RUSSIAN FEDERATION; POST-SOVIET STATE; UKRAINE.

STRESZCZENIE

Autorka artykułu analizuje, jak również porównuje, stanowisko Federacji Rosyjskiej wobec ukraińskiej państwowości przede wszystkim w kontekście Pomarańczowej Rewolucji, jak i obecnie toczącym się konflikcie na wschodzie Ukrainy. Wskazuje ona na wzajemne zależności pomiędzy obu podmiotami areny międzynarodowej oraz na dalsze próby uzależniania Ukrainy od Rosji, co oparte jest na tzw. doktrynie „bliskiej zagranicy”. Społeczeństwo ukraińskie walcząc o swoją niezależność ukazuje światu, że ta była republika radziecka i jej obywatele, nie chcą już rządów oligarchicznych oraz rosząd personalnych, które niczego nie zmieniają. Jest to walka z agresorem o lepsze jutro, wolność, bezpieczeństwo i stabilność, który nie cofnie się przed niczym, by utrzymać swoje paternalistyczne wpływy. Autorka artykułu zwraca uwagę, że konflikt ten dotyczy już nie tylko samej Ukrainy, ale także stabilności całego porządku międzynarodowego – stąd tak ważna jest współpraca jego wszystkich członków. Ponieważ tylko wzajemna kooperacja oparta na pomocy Ukrainie może wyzwolić to państwo spod dyktatu rosyjskiego. Natomiast rezultatem braku współpracy staną się kolejne zagrożenia dla tego porządku, w tym także dalsza destabilizacja Ukrainy.

SŁOWA KLUCZOWE: NIEZALEŻNOŚĆ UKRAIŃSKA; POMARAŃCZOWA REWOLUCJA; WOJNA NA WSCHODZIE UKRAINY; DOKTRYNA „BLISKIEJ ZAGRANICY”; FEDERACJA ROSYJSKA; REPUBLIKA POSTRADZIECKA, UKRAINA.

[...] Ludzie na majdanie uświadomili wszystkim, że to oni, obywatele, stoją wyżej od władzy
Wiktor Juszczenko (Rozmowa z Wiktorem Juszczenką 2005: 23)

Ostatnie tygodnie 2004 roku, za sprawą wydarzeń na Ukrainie, przyniosły Europie doniosłe zmiany. Niezależnie od tego, jak państwo to wyglądać będzie w najbliższym czasie, pewne jest, że będzie to inna droga rozwoju niż dotychczas. Ukraińcy zademonstrowali godną najwyższej pochwały postawę obywatelską – sprzeciwili się nadmiernym wpływom Rosji, mafijno-oligarchicznym układom (tzw. stagar-

chii), starej władzy (tzw. momentokracji), gdzie ludzie nie posiadali żadnych praw obywatelskich ani nie było niezależnych sądów. W ciągu 17-stu dni Pomarańczowej Rewolucji to, co wydawało się wiecznotrwałe i nie-naruszalne gdzieś zniknęło. Cała struktura władzy Leonida Kuczmy rozplynęła się w powietrzu, notabene pewne osoby znikły, ukrywały się, niektórzy popełnili samobójstwo, jak np. Minister Spraw Wewnętrznych

Jurij Krawczenko – zamieszany w zabójstwo opozycyjnego dziennikarza Georgija Gongadze.

Powyższy akapit przedstawia sytuację na Majdanie w 2004 r., natomiast można w nim zauważyć niezwykle podobieństwo do wydarzeń mających miejsce w latach 2013–2014, zwanych EuroMajdanem czy też Rewolucją Godności, których skutki są odczuwalne obecnie. EuroMajdan to kolejny zryw niepodległościowy obywateli Ukrainy, którzy widząc brak zmian w swym państwie zaczęli masowo protestować za jego niepodległością, a zatem niezależnością od swojego rosyjskiego sąsiada oraz stworzenia zupełnie nowych ram instytucjonalnych swej państwowości. Wydarzenia te wpisują się w ukraińską tradycję protestów politycznych i stanowią punkt przełomowy w zbliżającym się już ćwierćwieczu niepodległości Ukrainy¹ (Doroszenko 2002: 61, Potocki, Domagała i Miłoszewska 2014: 10). Podobne protesty, o porównywalnej skali i zasięgu miały miejsce w 1917 r.², niedokończonych rewolucji na Granicie w 1991 r. oraz analizowanej w artykule Pomarańczowej Rewolucji (Hrycak 2000: 115–119; 321; Wilson 2002: 125–127). O ile we wspomnianych dwóch pierwszych przypadkach nic się nie zmieniło, oprócz roszad personalnych – pozostał ten sam stary sposób rządzenia, podobna filozofia i pragmatyka polityczna. Dopiero Pomarańczowy Majdan³ (Wojciechowski 2006: 331–332) spowodował, że kilkadziesiąt tysięcy ludzi zdecydowanie sprzeciwiło się oligarchicznej władzy oraz rosyjskiemu paternalizmowi, a zatem przeobraziło się w społeczeństwo obywatelskie, które zaczęło wreszcie upominać się o swe

prawa. Obecnie wiadomo, że Pomarańczowa Rewolucja nie doprowadziła do upragnionej wolności, w szczególności od swojego oprawcy, czyli Rosji, a szanse na niepodległe państwo ukraińskie zostały zaprzepaszczone przez samego prezydenta Wiktora Juszczenkę oraz ekipę władzy (Kontek 2009, Olszański 2005: 2–6, Wywiad z Ł. Krawczykiem 2014). Stąd nadal powrócono do rządów oligarchów, za zasłoną demokratycznej fasady oraz reform, które nie dały żadnych zmian. Ostatecznie przełomowym momentem dla kolejnych protestów, a więc dążeń niepodległościowych, było odłożenie przez ówczesnego prezydenta Wiktora Janukowycza, podpisania umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską (21.11.2013). Społeczeństwo ukraińskie zaczęło masowo protestować, walcząc o swoje prawa i niezależność państwową (Czech 2014). Protesty te koncentrowały się głównie na kwestiach sprawiedliwości i godności ludzkiej – związanej z ogólną niechęcią narodu do traktowania obywateli jak przedmiot (Szczerek 2014). Obecnie Ukraina walczy o swoją przyszłość, jako w pełni demokratyczne i niezależne państwo na arenie międzynarodowej. Ukraińcy sprzeciwiają się rosyjskiemu oprawcy oraz destabilizacji wywołanej przede wszystkim secesją Krymu⁴ (Mankoff 2014: 60–68). Zatem ukazanie rosyjskich dążeń/perspektywy wobec ukraińskiej państwowości w kontekście Pomarańczowej Rewolucji stanowi ważną kwestię dla obecnych wydarzeń, szczególnie z punktu widzenia toczącej się wojny na południowym wschodzie Ukrainy⁵ (Radziwinowicz 2014).

„Po jesiennych w 2004 r. wyborach prezydenckich na Ukrainie, polityka państwa zdecydowanie się zmieniła [...]. Ukraina staje się centrum nowej grupy demokratycznych, zorientowanych na reformy państw, rozciągających się od postłukaszenkowskiej Białorusi na północy do Gruzji i pozostałych republik kaukaskich na

1 Od formalnego uzyskania niepodległości Ukrainy w 1991 r., państwo to pokazuje, że rządzi w nim struktury klanowo - oligarchiczne, skupione wokół państwa, walczące zarówno ze wszystkimi, którzy mogą im zagrozić, jak i między sobą. Dopiero oddolne inicjatywy obywateli, skupione przede wszystkim wokół walki z obecnym systemem bez użycia przemocy, unaocniają powolne procesy zmian, które są niestety powstrzymywane przez Federację Rosyjską.

2 W 1917 r. wraz z rozpadem imperium rosyjskiego rozpoczęła się i szybko przybrała na sile ukraińska rewolucja narodowa, której przywódcy dążyli do politycznego samookreślenia się narodu ukraińskiego. Ukraina stała się w tamtym okresie jednym z głównych teatrów wojennych w Europie Wschodniej. Toczyły się tam trzy konflikty: rosyjska wojna domowa pomiędzy czarnymi i białymi, wojna chłopska – którą uosabiał Nestor Machno (tzw. żakeria ukraińska) oraz wojna o niepodległość Ukraińskiej Republiki Ludowej z Semenem Petrułą – jako przywódcą. Błędem byłoby wskazać na porażkę ukraińskiej rewolucji. Mimo że nie osiągnęła ona swojego ostatecznego celu (niepodległości tego państwa), to wewnętrznie zrodziła ponownie społeczeństwo Ukrainy i uczyniła z niej nowoczesny naród polityczny. Przez wszystkie następne lata na tych fundamentach rozwijało się dalej ukraińskie życie narodowe.

3 „Pomarańczowy” gdyż kolor ten był związany z kampanią prezydencką W. Juszczenki z 2004 r., jak również symbolizował walkę o wolność przeciwko autorytarnej władzy prezydenta L. Kuczmy i jego doradców.

4 Po ustanowieniu nowego ukraińskiego rządu w Kijowie, mieszkający na Krymie Rosjanie zaczęli protestować, manifestując swoją odrębność od Ukrainy. Region ten od początku niepodległości tego państwa miał zarówno formalną, jak i faktyczną autonomię. Półwysep krymski stanowi strategiczne znaczenie dla Rosji ze względu na stacjonowanie w tym regionie rosyjskiej Floty Czarnomorskiej. W momencie masowych protestów i prób uniezależnienia się Ukrainy od „rosyjskiego brata”, prezydent W. Putin używając agresji militarnej poprzez wysłanie wojsk na teren tego państwa, doprowadził do niepodległości Krymu i włączenia tego obszaru do Rosji jako nowego podmiotu Federacji Rosyjskiej. Aneksja tym samym doprowadziła do zaostrzenia wzajemnych stosunków na linii Kijów–Moskwa, co spowodowało, że niezależność ukraińskiego państwa stanowi jeden z najpoważniejszych konfliktów od zakończenia zimnej wojny.

5 Konflikt zbrojny wokół Donbasu (konflikt rosyjsko-ukraiński) jest próbą dezintegracji terytorialnej Ukrainy i proklamowania nowego „podmiotu państwowego”, który docelowo miałby przyjąć formę „nieoficjalnego protektoratu” Federacji Rosyjskiej. Oznaczałoby to dalsze uzależnienie Ukrainy od Rosji oraz brak możliwości na niepodległość tzw. dyktat rosyjski.

południu” (cyt. za Bańka 2005:84). W sferze mentalnej punktem odniesienia stała się cywilizacja euratlantyczna, nie zaś euroazjatycka. Nowe władze Ukrainy postanowiły dokonać szybkiego „bilansu otwarcia”, zwłaszcza, że nowa pani premier Julia Tymoszenko wyraziła opinię, że „[...] jej rząd nie da się przekupić i nie będzie przynosić do parlamentu gotówki, żeby kupować przegłosowywanie ustaw” (cyt. za Urbanowicz 2005: 98–99). Jednakże sam prezydent W. Juszczenko nie mógł jednak zapomnieć, że zdobył aż i tylko 52% głosów. Na wschodzie przeciwko jego kandydaturze głosowało nawet 90% wyborców (Głogowski 2005: 28–29). Musiał więc zrobić wszystko, żeby nie pozostać prezydentem Ukrainy zachodniej i centralnej, tylko być głową całego państwa. Prezydent zdawał sobie sprawę, że jeśli wyborcy nie otrzymają dowodów zmiany – co powoli zdawało się następować – mogą łatwo się odwrócić od jego osoby oraz od symbolizowanej przez niego idei marszu ku Europie i demokracji.

Z powyższego widać, że W. Juszczenko objął po L. Kuczynie bardzo ciężki spadek, nawet powtórne głosowanie, które odbyło się bez widocznych fałszerstw, pokazało, jak silny jest sprzeciw wobec nowego prezydenta w południowo-wschodnich regionach kraju. Oznaczało to, że musiał on szukać kompromisu nie tylko ze społeczeństwem, ale również z elitami tych regionów – co było trudnym przedsięwzięciem, ponieważ na południowym wschodzie zmiany rozumiano zupełnie inaczej.

Obszar ten jest uważany za region rosyjskojęzyczny, który wspiera zbliżenie z Rosją w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw. Ponadto „separatyzmowi małopruskiemu” sprzyjają miejscowe struktury klanowo-biurokratyczne identyfikowane z byłym premierem W. Janukowyczem. Ta część Ukrainy została przyzwyczajona do postradzieckiej biurokracji, jak i słabego społeczeństwa obywatelskiego. Po wyborach i wygranej W. Juszczenki część wschodnia Ukrainy chciała się odzielić od części zachodniej. W części wschodniej około 70% mieszkańców wyznaje prawosławie, a cerkiew moskiewska była zawsze narzędziem polityki państwa rosyjskiego. Według listu księży prawosławnych z Doniecka i Ługańska: „Wiktor Janukowycz to przyszły prezydent Ukrainy, ludzie nie posłuchali Najświętszej Dziewicy, wybrali Wiktora Juszczenkę. Odrzucili kandydata Bożego, niech się teraz nie dziwią, że Ukraina weszła na drogę usłaną cierniami” (cyt. za Szostkiewicz 2005: 43–46). Sam W. Janukowycz podkreślał wielokrotnie, że jest wierzący i ma błogosławieństwo mnichów z greckiej góry Atos – świętego miejsca całego prawosławia.

Cały czas można zauważyć widoczne silne wpływy Rosji na los Ukrainy – szczególnie w części południowo-wschodniej. Rosja – byłe imperium – nie mogła się pogodzić z przegraną W. Janukowycza, co traktowała jednocześnie jako sprzeciw wobec siebie. Rosjanie i „niebieska część Ukrainy” poparli kandydata, którego opozycja pomawiała o kryminalną przeszłość. Media rosyjskie, jak mogły, ukazywały W. Juszczenkę jako fałszywą, nacjonalistę – banderowca, niemal hitlerowca. Władimir Putin nie zauważał go wcale, a W. Janukowyczowi wysłał życzenia urodzinowe, a nawet gościł go na swoich własnych. Jeszcze przed wyborami przyjechał na kilka dni do Kijowa, gdzie wychwalał pod niebiosa kandydata władzy. 25 XI 2004 roku – cztery dni po przeprowadzeniu II tury wyborów – prezydent Rosji już wtedy gratulował Janukowyczowi zwycięstwa. Przesłał mu wówczas telegram, w którym napisał: „Naród ukraiński dokonał wyboru prowadzącego do wzmocnienia stabilności, umocnienia państwa, dalszego rozwoju demokratycznych i gospodarczych reform” (cyt. za Wańczyk 2005). W. Juszczenko otrzymał niemalże identyczny telegram – znacznie jednak krótszy, dopiero miesiąc po powtórzonej II turze wyborów. Przywódca Moskwy mówił Janukowyczowi o „[...] twardym nastawieniu na wspólną, konkretną pracę” (cyt. za Wańczyk, *passim*), natomiast Juszczenkę cały czas ostrzegał: „Pamiętajcie Ukraińcy, że Ukraina leży bardzo blisko Rosji” (cyt. za Wańczyk, *passim*).

23 I 2005 roku W. Putin wysłał na zaprzysiężenie nowo wybranego prezydenta Ukrainy szefa Rady Federacji Siergieja Mironowa, urzędnika średniego szczebla, co było faktem zlekceważenia prezydenta W. Juszczenki ze strony Rosji. Oprócz tego Rosyjska Prokuratura Generalna zwlekała z umorzeniem sprawy karnej przeciwko premier J. Tymoszenko. Ponadto podczas wizyty w Oświęcimiu, z okazji 60. rocznicy wyzwolenia przez wojska radzieckie tego obozu koncentracyjnego, W. Putin pozwolił sobie zademonstrować swój prawdziwy stosunek do W. Juszczenki, a zarazem do popierającego go polskiego prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego. Otóż samolot rosyjskiego przywódcy długo nie mógł wylądować na polskiej ziemi, gdyż według oficjalnej wersji przeszkadzał silny wiatr, zaś – nieoficjalne, przeszkodę stanowił równie silny „wiatr polityczny”. To właśnie z tego powodu rosyjski prezydent nie dotarł na wystąpienie swego ukraińskiego kolegi na krakowskim forum (Czudodijew 2005). Według danych Fundacji Opinii Społecznej w samej Rosji W. Juszczenkę, jako kandydata na prezydenta Ukrainy widziało zaledwie 4–7% społeczeństwa, zaś W. Janukowycza aż 39–45%, a dalsze 51–54% badanych stwierdziło, że nie może

udzielić odpowiedzi na to pytanie. Także ponad połowa Rosjan, 53%, uznała, że te masowe ukraińskie protesty były przygotowywane wcześniej (jako spisek Zachodu), 14%, że były one spontaniczne zaś 33% respondentów nie miało na ten temat zdania (Wańczyk 2005, *passim*). Rosjanie twierdzili także, że J. Tymoszenko jest najbardziej antyrosyjska spośród przywódców ukraińskiej opozycji.

W. Janukowycz był dla Kremla bardzo wygodnym kandydatem na prezydenta, co udowodnił w późniejszym okresie, dochodząc do władzy w 2010 r. Był równie dobry jak Aleksander Łukaszenko. Jego też nikt nie chciałby widzieć na Zachodzie, byłby skazany na wyłączną przyjaźń z Moskwą, przykułby Ukrainę do Rosji, odizolował od świata – o to chodziło Moskwie, a protestująca Ukraina udowodniła, że obywatele tego państwa to nie „chochoły” tylko dojrzałe społeczeństwo obywatelskie, które żąda zmian, nie chcąc być zależne od Rosji (zniszczonej i wdeptanej w ziemię) (Dębicki 2005: 29).

Pomarańczowa Rewolucja stanowiła porażkę prestiżową Kremla, który nadal nie chciał się pogodzić z niezależnością Ukrainy. Kijów posiada bardzo silne związki z Rosją: wspólną granicę, wspólny system paliwowo-energetyczny, mieszane rodziny, długą historię – co nie oznacza, że państwo to nadal pozostawać będzie satelitą Rosji i skłonne będzie przypodobać się swemu „starszemu bratu” (Prostyk 2004:140-144).

Jednym z głównych punktów spornych w stosunkach ukraińsko-rosyjskich jest, począwszy od 1991 r., uregulowanie statusu prawnomiędzynarodowego ich wspólnej granicy. Kontrowersje dotyczyły zarówno wytyczenia granicy lądowej (czego dowodzi chociażby sprawa półwyspu Tuzla), jak i rozgraniczenia Morza Azowskiego oraz Cieśniny Kerczeńskiej. Niezgodność stanowisk obu państw wynikała w znacznym stopniu ze sprzeczności ich podstawowych interesów. Dążenia Ukrainy do delimitacji i demarkacji granicy z Rosją wpisywały się w jej politykę ograniczania powiązań z czasów wielkomocarstwowej idei rosyjskiej i pomimo podpisania w styczniu 2003 roku przez prezydentów Rosji i Ukrainy „Porozumienia o granicy państwowej”, proces uregulowania statusu wspólnej granicy został formalnie zakończony w 2005 r. (Kuspys 2003; Rakowska 2014) Choć Rosja przyznała, że półwysep i okoliczne wody należą do Ukrainy to w praktyce spór o granice nie został zażegnany. Widocznym stało się to podczas kryzysu krymskiego, gdzie rosyjskie okręty wojskowe zablokowały Cieśninę Kerczeńską, co jest ewidentnym naruszeniem jakichkolwiek kompromisów ze strony Federacji Rosyjskiej (PAP 2014). Państwo to wyraża w ten

sposób cały czas, sprzeciw wobec związania się Ukrainy ze strukturami zachodnimi.

W swej imperialistycznej historii, Rosja zawsze uważała, że mimo odłączenia się od niej Ukrainy w 1991 r., to ukraińska niepodległość miała charakter epizodyczny, ponieważ związek obu państw słowiańskich narodów jest zjawiskiem historycznie trwałym sięgającym korzeniami okresu Rusi Kijowskiej (której to Rosja ma być sukcesorem w linii prostej) oraz sojuszu Kozaczyzny z Moskwą w II połowie XVII wieku, a dodatkowo utwierdzonym wspólnymi doświadczeniami II wojny światowej i imperium sowieckiego (Eberhardt 2003). Niepodległość Ukrainy została proklamowana 24 VIII 1991 roku, decyzją Rady Najwyższej Ukrainy została potwierdzona 1 grudnia tego samego roku w ogólnorepublikańskim referendum – przy frekwencji przekraczającej 83%, przeszło 90% głosujących, poparło niepodległość, w tym również wielu mieszkających na tym obszarze Rosjan.

Obserwowane w następnych latach gwałtowne pogorszenie się sytuacji gospodarczej państwa wywołało nostalgę za minionym okresem. Funkcjonowanie ukraińskiej gospodarki zależało od dostaw rosyjskiej ropy naftowej i gazu (dalsze uzależnianie Ukrainy). Po uzyskaniu niepodległości władze Ukrainy nie przejawiały chęci do przeprowadzenia radykalnych zmian. W przemyśle i rolnictwie dominował sektor państwowy. W rezultacie jesienią 1992 r. miesięczna inflacja przekroczyła granicę 50%, to znaczy stała się hiperinflacją. Nagłe pogorszenie sytuacji doprowadziło do tego, że 52% mieszkańców Ukrainy po pierwszym roku niezależności tęskniło już za ZSRR. Głównym winowajcą wewnętrznych i zewnętrznych niepowodzeń państwa ukraińskiego była „partia władzy”, złożona przede wszystkim z przedstawicieli dawnej nomenklatury. Odłączenie się Ukrainy od Rosji było dla tego hegemonia równoznaczne z utratą kluczowego aspektu ich tożsamości narodowej. Ukraina (Małorosja) zgodnie z wyobrażeniami rosyjskiego mocarstwa stanowiła pierwotne jądro rosyjskości a Kijów był „matką ruskich miast” (Hrycak 2000, *passim*).

Wydarzenia na Pomarańczowym Majdanie przerosły rosyjską ekipę – nie spodziewano się porażki, która stanowiła dla Federacji Rosyjskiej niemiłe zaskoczenie, a przede wszystkim oznaczała koniec wielkich zysków z handlu bronią. Tym co najbardziej martwiło W. Putina było widmo utraty wpływów w ukraińskim przemyśle obronnym. Do tej pory zbrojeniówki obu państw żyły w starej radzieckiej symbiozie, ukraiński przemysł zbrojeniowy nie mógł funkcjonować bez kooperacji z rosyjskim partnerem. Kapitał rosyjskiego pochodze-

nia szybko zdominował kluczowe gałęzie przemysłu, nie było miejsca na marzenie o NATO (Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego), to się wreszcie zmieniło. Premier J. Tymoszenko wyraziła pragnienie, aby Ukraina usamodzielniała się w handlu bronią na światowych rynkach, utrata wpływów na ukraińskiej zbrojeniówce byłaby największym, mierzonym w miliardach dolarów ciosem dla Rosji. W spadku po zmilitaryzowanym ZSRR pozostało Ukrainie ponad 2 tysiące firm i zakładów produkujących broń dla Moskwy. Bez ukraińskich kooperantów Moskwa mogła zapomnieć np. o produkcji rakiet balistycznych, które są podstawą jej aspiracji mocarstwowych, czy o będących hitem eksportowym nowoczesnych myśliwcach. A samodzielne tworzenie od podstaw wszystkich technologii byłoby bardzo drogie.

Ukraińcy twierdzili i nadal podzielają tę opinię, że ewentualne wejście Ukrainy do NATO nie musi oznaczać odcięcia eksportu do Rosji, można przecież współpracować na zasadach rynkowych, tylko czy Rosja zgodzi się targować o cenę np. części do rakiet balistycznych, skoro kremlowscy politycy przywykli, że do ich zamówienia wystarczył dotychczas jeden telefon do Kijowa. Widać więc, że w obszarze zbrojeniowym istnieje duża zależność: chociaż Ukraina nie może funkcjonować bez rosyjskiego gazu to rosyjski przemysł jest równie mocno zależny od ukraińskich kooperantów (Kacewicz 2005, Kęsek 2001, Kozakiewicz 1999, Sabak 2014).

Innym ważnym powodem niezadowolenia Rosjan jest doktryna „bliskiej zagranicy”⁶, która coraz bardziej istnieje tylko na papierze, co jest widoczne chociażby w próbach reanimowania GUUAM-u oraz proklamowaniu Wspólnoty Demokratycznego Wyboru. Doktryna ta opierała się na przekonaniu, że Rosja powinna przede wszystkim wzmocnić własną strefę wpływów na obszarze byłego ZSRR. Rzeczywistym zaś celem tego projektu jest reintegracja poradzieckiej przestrzeni przez nową strukturę organizacyjną z Moskwą jako centrum decyzyjnym na czele. Zmieniły się tylko metody oddziaływania, gdyż presję ideologiczną i wojskową zastąpiono naciskiem gospodarczym. Doktryna ta

6 Budzącym kontrowersje pojęciem „bliska zagranica” proponowano nazwanie najbliższych Federacji Rosyjskiej państw, przy czym nie ograniczono jego zakresu do czynnika geograficznego. Politykę tę zaczęto także określać „rosyjską Doktryną Monroe”. Po raz pierwszy w dniu 28 II 1993 roku prezydent Borys Jelcyn określił, że Federacja Rosyjska posiada „żywotne interesy” w wygaszaniu wszelkich konfliktów zbrojnych na terytorium byłego ZSRR i zapelował do ONZ o przyznanie jej specjalnych uprawnień jako gwaranta pokoju i stabilności w tym regionie. Z kolei 14 IX 1995 roku prezydent Rosji podpisał dokument „Strategiczny kurs Rosji wobec państw WNP”, w którym stwierdzono, że Wspólnota ta została określona jako strefa zainteresowania Federacji Rosyjskiej.

wynika również z idei „liberalnego imperium” zaproponowanego 1 X 2003 roku przez Anatolija Czubajsa. Założenia tego byłego premiera – akceptowane przez prezydenta Putina – zakładają prowadzenie przez Rosję polityki opartej o zasady „imperializmu energetycznego” (Topolski 2004: 165–166). Także nowa doktryna wojenna, ogłoszona w listopadzie 1993 roku, uznała za wyłączną rosyjską strefę wpływów obszar byłych republik radzieckich, a za „historyczną strefę interesów Rosji”, terytorium obejmujące dawny blok moskiewski. Doktryna dopuszczała użycie armii w stosunkach wewnętrznych i w obronie zamieszkałych poza obszarami Federacji Rosjan. Konsekwencją tej strategii był sprzeciw Rosji wobec wstępowania do NATO państw Europy Środkowej. Federacji udało się natomiast zachować co najmniej 28 baz wojskowych na terenie byłych republik radzieckich.

Po ukraińskich protestach – zarówno tych z 2004 jak i 2013 r., na Ukrainie plan zbudowania Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej (WPG) stał się nierealny do wykonania, gdyż Ukraina nie chce się zgodzić na wspólną unię celną czy walutową, może jedynie przystać na strefę wolnego handlu. Rosja mimo wszystko nie rezygnuje z podporządkowania sobie Ukrainy (jako swojego peryferium) – co można było dostrzec podczas tzw. wojny gazowej – gdzie FR posługiwała się gazem jako narzędziem nacisku na byłego satelitę (Dempsey 2006: 13). Rosyjskie żądania prawie pięciokrotnej podwyżki cen gazu doprowadziły do zawieszenia dostaw tego surowca dla Ukrainy. Nowa polityka energetyczna byłego hipermocarstwa polega na tym, że ceny na gaz kształtują się według politycznej uległości danego państwa wobec Moskwy. FR uważa wręcz, że kraje Wspólnoty Niepodległych Państw powinny płacić za gaz nie pieniędzmi, a faktycznie swoją niepodległością (Stanowaja 2006: 14). W powszechnej opinii Rosja chciała w ten sposób ukarać Ukrainę za Pomarańczową Rewolucję i zwrot ku Zachodowi, Moskwa zamierzała wykorzystać kryzys, aby skompromitować Kijów w oczach Europy – mówiono o nielegalnym poborze gazu na terenie Ukrainy oraz rekompensowaniu sobie przez to państwo braku rosyjskich dostaw gazu poprzez podkradanie surowca przeznaczonego dla europejskich odbiorców (Niklewicz 2006: 8). Rosyjski prezydent zdał sobie jednak sprawę, że taki międzynarodowy kryzys na linii Moskwa–Kijów zamiast wzmocnić pozycję Rosji, może ją raczej na pewno osłabić, tym bardziej, że Unia Europejska poparła swojego zachodniego sojusznika stwierdziwszy: „[...] Nie wolno pozwolić Rosji, by szantażowała swoich sąsiadów i świat” (cyt. za Komentarz redakcyjny 2006: 9). Moskwa chciała przekonać wyborców, zwłaszcza

na tradycyjnie prorosyjskim wschodzie i południu, że nowa ukraińska władza nie jest w stanie porozumieć się z Rosją, jednak odniosło to przeciwny skutek, gdyż wielu z tych, którzy mieli poprzeć W. Janukowycza i jego Partię Regionów nie byli pewni, czy warto na niego głosować. Wiele osób zrozumiało także, że walka o przyszłość Ukrainy wcale się nie skończyła – a kryzys ten zagrażał także innym państwom, ponieważ „[...] to, co robi Rosja, to zwyczajny szantaż – dziś dotyczy on Ukrainy, jutro może dotknąć całą Europę: Podczas Pomarańczowej Rewolucji Kremlowi nie odpowiadał prozachodni kurs Juszczenki, jutro może to być uchwała Unii Europejskiej w sprawie Czeczenii” (cyt. za Pawlicki 2006: 8). Do ugody doszło 5 I 2006 roku, gdzie szefowie Gazpromu i Naftohazu uściśnieli sobie ręce przed kamerami (Babicz 2006: 1). Obaj prezydenci państw mówili o naprawę partnerskich, przejrzystych i rynkowych stosunkach. W rzeczywistości W. Juszczenko powstrzymał Rosję przed zakusami rzucenia Ukrainy na kolana: po pierwsze Ukraińcy utrzymali niskie ceny na gaz, a po drugie w konflikcie z Gazpromem Europa stanęła po ich stronie. Podczas tegoż gazowego sporu Rosja poniosła największe straty polityczne na arenie europejskiej od czasu Pomarańczowej Rewolucji – mimo

osiągniętego kompromisu, a Ukraina wygrała kolejny konflikt dyplomatyczny z Rosją. Także ogłoszony przez W. Juszczenkę kurs na Unię Europejską oznaczał, że w pewnym przedziale czasowym władze Ukrainy będą domagać się wycofania rosyjskiej Floty Czarnomorskiej ze swego terytorium, jako że zjednoczona Europa nie toleruje u siebie postronnych wojsk. Stąd w kolejnej fazie konfliktu ukraińsko-rosyjskiego, rosyjski nacisk na oderwanie Krymu od Ukrainy stanowił pierwszorzędną zadanie – kosztem wywołania wojny, która zrodziła niebezpieczeństwo dla całej społeczności międzynarodowej (Mankoff 2014, *passim*, Sawa-Czajka 2014: 121).

Reasumując należy żywić nadzieję, że Ukraina, zarówno po Pomarańczowej Rewolucji, jak i w dotychczasowej ukraińsko-rosyjskiej konfrontacji o swe terytorium, zdoła pokonać swoją prowincjonalność, totalitarną i imperialną spuściznę, aby ukazać światu jedno wielkie zmodernizowane, politycznie stabilne i demokratyczne społeczeństwo. Drugi scenariusz, mniej optymistycznym – Ukraina jest skazana na długie wahania między reformami i kontrreformami, demokracją i autokracją? Odpowiedź na te pytania mogą przynieść tylko następne dziesięciolecia.

LITERATURA

- Babicz D., *Zwycięstwo Ukrainy*, „Rzeczpospolita” 5 I 2006.
- Bańka B., *Pokój i wojna pomiędzy kolorami*, „Międzynarodowy Przegląd Polityczny”, nr 1 (11)/2005.
- Czech M., *Strasznie na Ukrainie*, „Gazeta Wyborcza” 18 I 2014 – Kindle edition.
- Czudodziejew A., *Syndrom prymusa*, „Forum” 21 II-27 II 2005, nr 8.
- Dębicki M., *Samostijna pomarańcza*, „Dziś” 2005, nr. 2, s. 29.
- Doroszenko A., *Ukraina: transformacja jako rodzaj impasu*, „Polityka Wschodnia” nr 1/2002.
- Eberhardt A., *Problem wspólnej granicy w stosunkach rosyjsko-ukraińskich*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2003, t. 3, nr 2 (12).
- Głogowski M., *12 prac Wiktora Juszczenki*, „Przegląd” 30 I 2005.
- Hrycak J., *Historia Ukrainy 1772–1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin 2000.
- Kacewicz M., *Pożegnanie z bronią*, „Newsweek-Polska” 13 II 2005.
- Kęsek R., *2001 – „nowe otwarcie”? Współpraca wojskowa i wojskowo-techniczna Ukrainy i Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Ukraina między Rosją a Zachodem*, Zamarlik M. (red.), Kraków 2001.
- Kontek K., *Ukraina przed i po pomarańczowej rewolucji*, <<http://www.psz.pl/117-polityka/kinga-kontek-ukraina-przed-i-po-pomarańczowej-rewolucji>>, 12.07.2015.
- Kozakiewicz J., *Rosja w polityce niepodległej Ukrainy*, Warszawa 1999.
- Kuspys P., *Ukraińsko-rosyjska „wojna” o Morze Azowskie*, „Stosunki Międzynarodowe” 27 X 2003, <<http://stosunki.pl/?q=node/639>>, 14.07.2015.
- Mankoff J., *Russia's Latest Land Grab. How Putin Won Crimea and Lost Ukraine*, „Foreign Affairs” V 2014, t. 93, nr 3.
- Olszański A.T., *Osiem miesięcy „pomarańczowej” władzy – próba bilansu*, OSW, Warszawa IX 2005.
- PAP, *Ukraina. Rosyjskie okręty blokują Cieśninę Kerczeńską*, „Gazeta Wyborcza” 4 III 2014, <http://wyborcza.pl/1,91446,15566140,Ukraina_Rosyjskie_okrety_blokują_Ciesnine_Kerczenska.html>, 23.08.2015.
- Potocki R., Domagała M., Miłoszewska D., *Dekonstrukcja (Euro) Majdanu*, [w:] *Czas EuroMajdanu*, Potocki R., Domagała M., Miłoszewska D. (red.), Warszawa 2014.
- Prostyk O., *Ukraińskie dylematy*, „Przegląd Europejski” 2004, nr 1.
- Radziwinowicz W., *Ukraina odpływa ku Moskwie*, „Gazeta Wyborcza” 17 I 2014 – Kindle edition.
- Rakowska E., *Ukraina/Tymoszenko nie pozwoli Tużle zatonać*, <<http://www.psz.pl/162-wschod/ukraina-tymoszenko-nie-pozwoli-tuzle-zatonac>>, 14.07.2015.
- Rozmowa z Wiktorem Juszczenką, *Przebudzenie Ukrainy*, „Wprost” 9 I 2005.
- Sabak J., *Rosyjska armia silnie uzależniona od ukraińskiej zbrojeniówki. Kluczowe pociski balistyczne, silniki lotnicze, systemy walki*, <http://www.defence24.pl/83217_rosyjska-armia-silnie-uzaleznioma-od-ukraińskiej-zbrojeniówki-kluczowe-pociski-balistyczne-silniki-lotnicze-systemy-walki>, 14.07.2015.

- Sawa-Czajka E., *Konflikt na wschodzie Ukrainy jako „miałezewojna”?*, [w:] *Czas Euromajdanu*, Potocki R., Domagała M., Miłoszewska D. (red.), Warszawa 2014.
- Szczerek Z., *Operacja Ukraina*, „Polityka” 22 IV 2014, nr 2955, <<http://archi.wum.polityka.pl/art/operacja-ukraina,442523.html>>, (22.05.2015).
- Szostkiewicz A., *Ikona z Wiktorem*, „Polityka” 5 II 2005.
- Topolski I., *Siła militarna w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Lublin 2004.
- Urbanowicz J., *Diana Thatcher*, „Wprost” 13 II 2005.
- Wańczyk K., *Orzeł i Pomarańcza. Rosja wobec Pomarańczowej Rewolucji*, „Stosunki Międzynarodowe” 1 II 2005.
- Wawrzycka A., *Notatka informacyjna dotycząca stosunków państwo – Cerkiew w Federacji Rosyjskiej*, OSW II 2003.
- Wilson A., *Ukraińcy*, Warszawa 2002.
- Wojciechowski M., *Pomarańczowy majdan*, Warszawa 2006.
- Wywiad z Ł. Krawczukiem, *Ukraińska droga do Europy*, <<http://publica.pl/teksty/ukrainska-droga-do-europy-46449.html>>, 13.07.2015.

W polityce tak jak w gimnastyce: wiele zależy od dobrego odbicia.

MICHEL DEBRÉ

Polityka to nie bieg zjazdowy, lecz slalom.

MICHEL DEBRÉ

Z polityką jest inaczej niż z elektrycznością; izolacja nie oznacza bezpieczeństwa a grozi pożarem.

WILLIAM DRAPER

Przyjaciele polityczni są jak wrogowie, którzy się łączą dla wspólnego pobicia trzeciego wroga

JERZY DROBNIK

Polityka – sztuka posługiwania się ludźmi, wmawiając im zarazem, że się im służy.

LOUIS DUMER

Pusty żołądek nie jest dobrym doradcą politycznym.

ALBERT EINSTEIN

DEZINTEGRACJA RODZINY A ZABURZENIA OSOBOWOŚCI I POCZUCIA WŁASNEJ WARTOŚCI WŚRÓD WYCHOWANEK SCHRONISKA DLA NIELETNICH I ZAKŁADU POPRAWCZEGO W WARSZAWIE FALENICY / *THE DISINTEGRATION OF THE FAMILY AND PERSONALITY DISORDERS AND SELF-ESTEEM AMONG PUPIL IN YOUTH DETENTION CENTRE AND THE YOUNG OFFENDERS' INSTITUTION IN IN WARSAW FALENICA*

ABSTRACT

This article examines family as an educational environment, its functions, methods of developing personality and satisfying needs. It describes the manner in which personality of an individual determines how he/she functions in the society and behaves. It points out the influence of family on personality and on personality disorders. In this framework, the article discusses inadaptability of children and adolescents, youth crime and new trends in resocialization. Additionally, the article includes examples of therapeutic programmes.

KEY WORDS: FAMILY; PERSONALITY DISORDERS; INADAPTABILITY; YOUTH CRIME; THERAPY

Każdy człowiek jest niepowtarzalnym i rozumnym bytem, który sam o sobie decyduje i ponosi odpowiedzialność za swoje wybory. Nasza osobowość lub częściej, zaburzenia osobowości, determinują nasze postrzeganie samego siebie, ale także relacje z otaczającym światem.

Osobowość definiowana jest na wiele sposobów i nie ma chyba do końca zgodności co do tego terminu, niemniej jednak badania nad osobowością i jej zaburzeniami są niezwykle ciekawe i ważne także z punktu widzenia pedagogiki resocjalizacyjnej. Czym jest osobowość i co ją kształtuje, oraz jaka jest geneza zaburzeń osobowości, to temat, który interesuje psychologów, pedagogów, psychiatrów, socjologów i terapeutów.

Najbardziej popularny współcześnie nośnik informacji Wikipedia podaje następującą definicję osobowości: „Osobowość – wewnętrzny system regulacji pozwalający na adaptację i wewnętrzną integrację myśli, uczuć i zachowania, w określonym środowisku w wymiarze czasowym. Jest to zespół względnie trwałych cech lub dyspozycji psychicznych jednostki, różniących ją od innych jednostek”.

Termin osobowość, mimo że stał się elementem języka potocznego, jest trudny do zdefiniowania. Na przestrzeni lat powstało wiele teorii osobowości począwszy od koncepcji dynamicznych (Freud, Jung), psychospołecznych (Adler, Fromm), poprzez humanistyczne (Rogers, Maslow) czy behawioralne (Skinner).

W polskiej psychologii przedstawicielami koncepcji poznawczych osobowości są Janusz Reykowski i Wiesław Łukaszewski. Osobowością zajmował się też polski psychiatra Antoni Kępiński: „Według Kępińskiego ‘ja’ jest punktem centralnym jego świata przeżyć i zarazem ośrodkiem sterującym tymi przeżyciami. Wokół ‘ja’ koncentrują się świadome i potencjalnie świadome spostrzeżenia, emocje, myśli i wspomnienia” (Tylikowska 2010: 191).

Zagadnienie osobowości, zaburzeń osobowości, oraz czynników wpływających na te zaburzenia, to niezwykle ważny temat. „Wielu autorów, przeprowadzających badania nad rolą czynników kształtujących osobowość, zakłada dominujący wpływ czynników środowiskowych, a szczególnie rodziny, w okresie dzieciństwa (...) Trudności pojawiają się wówczas, gdy środowisko ro-

dzinne nie zapewnia dziecku wzmocnienia dla zachowań o charakterze przystosowawczym. Dziecko karane nadmiernie surowo, zwykle staje się po pewnym czasie agresywne. W innym przypadku, gdy rodzice uzależniają okazywanie dziecku uczucia miłości od spełnienia określonych warunków, może ono później domagać się ciągłego okazywania dowodów akceptacji i uznania. Jeśli natomiast dziecko wychowywane było przez rodziców nadopiekuńczych, może stać się osobą zależną i mało odporną na sytuacje trudne” (Radochoński 2009: 15).

Znaczącą rolę środowiska rodzinnego, jako czynnika mającego wpływ na kształtowanie się osobowości dziecka, podkreśla od dawna wielu autorów i badaczy. Nie ulega wątpliwości, jak ważna jest funkcja socjalizacyjna rodziny, czyli przygotowanie dziecka do pełnienia ról społecznych i prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie. W środowisku rodzinnym zaspokajane są też podstawowe potrzeby człowieka, zaś niezaspokojenie tych potrzeb niesie za sobą negatywne skutki dla osobowości m.in. zaniżone poczucie wartości.

Z terminem rodzina, spotykamy się zarówno w języku potocznym, w praktyce życia społecznego, jak i w różnych dziedzinach nauki. Określenie jednoznaczne, czym jest rodzina nastęrcza wiele trudności zarówno psychologom, socjologom i pedagogom. Rodzinę potocznie definiuje się jako parę małżeńską posiadającą dzieci.

Jest wiele definicji występujących w literaturze, m.in. definicja J. Szczepańskiego, określająca rodzinę, jako małą grupę pierwotną złożoną z osób, które łączy stosunek małżeński i rodzicielski oraz silna więź międzyosobnicza. W tym przypadku chodzi tu o stosunek rodzicielski w szerokim, społeczno-prawnym rozumieniu tego terminu, umacniany z reguły prawem naturalnym, obyczajami i kontekstem kulturowym. J. Szczepański określa więc rodzinę jako grupę utrzymującą ciągłość biologiczną społeczeństwa i ciągłość kulturową (Szczepański 2006: 57)

Psycholog społeczny M. Sherif określa rodzinę jako grupę, która jest formacją społeczną i składa się z pewnej liczby jednostek pozostających w określonych pozycjach, rolach w stosunku do siebie i która ma własny system wartości oraz normy regulujące zachowanie jednostek w sprawach ważnych dla grupy, a zatem rodzice i dzieci występują w określonych rolach i zajmują określone pozycje w strukturze wewnętrznej rodziny. Struktura wewnętrzna rodziny powstaje stopniowo i ulega ciągłym przemianom.

H. Izdebska wskazuje na rolę rodziny w socjalizacji człowieka: skądś pochodzimy, gdzieś jest początek naszego społecznego istnienia, nie jesteśmy ludźmi znikąd, bez oparcia w jakiejś kulturze. Strony, w których przyszło się na świat lub gdzie urodzili się rodzice, dziadkowie, wyznaczają nasz własny punkt na mapie rozległego świata (Izdebska 1979: 79).

Rodzina jest pojmowana przede wszystkim, jako grupa mała i pierwotna, środowisko i system edukacyjny oraz instytucja socjalizacyjno-wychowawcza i wspólnota emocjonalno-kulturowa (Kawula 1999: 236). Rodzina często jest definiowana jako najważniejsza podstawowa grupa społeczna na której opiera się całe społeczeństwo. To o rodzinie mówi się, że odgrywa kluczową rolę w funkcjonowaniu jednostki ale też i społeczeństwa.

Instytucjonalny charakter rodziny przejawia się głównie w funkcjach, jakie na siebie przyjmuje. Przez funkcje rodziny rozumiemy cele, zadania, ale i efekty. Franciszek Adamski funkcje rodziny definiuje jako cele, na które nastawione jest życie i działalność rodziny oraz zadania wypełniane przez nią na rzecz swoich członków czy całego społeczeństwa.

Zbigniew Tyszka pisze, że funkcje rodziny to wyspecjalizowane oraz permanentne działania i współdziałania członków rodziny, wynikające z bardziej lub mniej uświadomionych sobie przez nich zadań, podejmowanych w ramach wyznaczonych przez obowiązujące normy i wzory, a prowadzące do określonych efektów głównych i pobocznych (Tyszka 1990: 11–19). Skoro rodzina odgrywa tak ważne funkcje, warto zapoznać się z nimi. Tyszka wyróżnia 10 funkcji rodziny, które łączy w 4 grupy:

1. funkcje biopsychiczne,
  - funkcja prokreacyjna – pozwala na zaspokojenie rodzicielskich potrzeb małżonków oraz reprodukcyjnych potrzeb społeczeństwa,
  - funkcja seksualna – zaspokojenie potrzeb seksualnych małżonków,
2. funkcje ekonomiczne,
  - materialno-ekonomiczna – zaspokajanie potrzeb materialnych członków rodziny, a pośrednio i społeczeństwa,
  - opiekuńczo- zabezpieczająca – pozwala na opiekę i zabezpieczenie materialne w stosunku do członków rodziny wymagających opieki ze względu na wiek czy choroby,
3. funkcje społeczne – wyznaczające,

- klasowa – określa pozycję społeczną członków rodziny w strukturze społeczeństwa,
  - legalizacyjno- kontrolna – sankcjonuje zachowania i działania uznane za niewłaściwe poza rodziną, kontroluje postępowanie swoich członków w celu przeciwdziałania odejściu od norm i zasad,
4. funkcje socjopsychologiczne,
- socjalizacyjna – przygotowanie do pełnienia ról społecznych i wprowadzanie w świat kultury danego społeczeństwa oraz interakcja osobowości małżonków,
  - kulturalna – przekazanie kulturowego dziedzictwa danego społeczeństwa,
  - rekreacyjno-towarzyska – dom, jako miejsce wypoczynku, dobrej atmosfery, rozładowania napięć psychicznych,
  - emocjonalno-ekspresyjna – zaspokajanie potrzeb emocjonalnych członków rodziny i potrzeby wyrażania swojej osobowości, zapewnia poczucie bezpieczeństwa i oparcia (Tyszka 1974).

Jak widzimy funkcje rodziny, są zwykle wyprowadzane z zadań, jakie spełnia ona na rzecz swoich członków i społeczeństwa. Ogólnie mówiąc to kształtowanie osobowości, wzorców zachowań i działań w różnych sytuacjach życiowych. Procesy socjalizacji przebiegające w rodzinie to kształtowanie moralności. To właśnie rodzice są źródłem wartości, norm oraz wzorców postępowania w sytuacjach społecznych. Prawidłowe relacje w rodzinie i realizacja jej funkcji, ma więc szczególne znaczenie dla społeczeństwa, gdyż kształtuje pełnowartościowe jednostki społeczeństwa.

Niestety, nie wszystkie rodziny wywiązują się z przypisywanych im zadań i wtedy mówimy o dysfunkcyjności rodziny. Dezorganizacja rodziny: „To stan, w którym jeden lub więcej członków nie spełnia przypisanych im ról społecznych” (Jarosz 1979: 167).

Przejawy dezorganizacji rodziny to:

- brak więzi emocjonalnych w systemie rodzinnym lub ich osłabienie,
- rozbieżności w sprawach ekonomicznych,
- postawy hedonistyczne i inne dezintegrujące typy zachowań wyrosłe na podłożu konfliktu między rodziną a postawami jednostki.

Do czynników dezintegrujących zaliczamy m. in: postępującą izolację rodziny od otoczenia, dominację pracy nad rodziną, „pustoszenie domu”, jako sfery działań i utrata celu, rozwody, osłabienie wartości osobowych

w rodzinie na rzecz konsumpcjonizmu, ubóstwo, uzależnienia, przemoc.

Najgroźniejszy w skutkach jest wpływ na osobowość jednostki, jej zachowania oraz sferę emocjonalną – niższe poczucie własnej wartości, problemy z akceptacją siebie i innych, problemy z wyrażaniem emocji, brak asertywności, problem ze stawianiem granic, agresja. Rozkład więzi rodzinnych jest więc groźny dla ładu społecznego, głównie poprzez nieprzystosowanie do norm życia społecznego i braku tolerancji.

Dziecko wychowane w rodzinie dysfunkcyjnej, przyjmuje dysfunkcyjny system granic. Dysfunkcyjny dom, zawsze staje się źródłem przykrości, podłożem napięć i frustracji, prowadzi do deformacji rozwoju jednostki, która jest częścią szerszej społeczności i musi funkcjonować w środowiskach rówieśniczych, koleżeńskich, przyjacielskich i zawodowych. Rodzina dysfunkcyjna nie zaspokaja potrzeb psychicznych jednostki takich jak akceptacja, miłość, bezpieczeństwo i szacunek. Jako dorosły, taki człowiek staje się albo perfekcjonistą, przesadnie wymagającym od siebie i innych, albo osobą zbuntowaną, mającą problemy z określeniem własnych potrzeb i ich zaspokajaniem.

Rodziny w których pojawia się problem uzależnienia (alkoholizm, narkomania), dochodzi do przemocy psychicznej i fizycznej; stają przed koniecznością reorganizacji części rodziny. System rodziny podlega wewnętrznym przemianom, członkowie rodziny wchodzi w jakościowo różne interakcje, dokonują przemodelowania ról i próbują uzyskać stabilność i równowagę, jako system rodzinny z jednym rodzicem (rozwód). Dezorganizacja rodziny w wyniku uzależnień, a w konsekwencji rozwodu odciska się negatywnie na wszystkich jej członkach. Często są to zmiany nieodwracalne, dlatego wiele osób szuka pomocy w poradniach, gdyż mają problemy z funkcjonowaniem.

Zaburzenia osobowości, w tym zaburzenie poczucia własnej wartości, wpływa w dużym stopniu na nasze funkcjonowanie, zachowania i relacje z innymi. Niezaspokojone potrzeby staramy sobie rekompensować w inny sposób, często niestety niewłaściwy.

Co może powodować niska samoocena tłumaczy E. Aronson w następujący sposób: „Co się dzieje, gdy ktoś ma niską samoocenę? Teoretycznie, jeśli człowiek ten popełnił jakiś czyn głupi czy niemoralny to nie powinien odczuwać silnego dysonansu. Jego element poznawczy ‘popełniłem czyn niemoralny’ jest w zgodzie z elementem poznawczym ‘jestem podły’. Krótko mó-

więc, osoba uważająca siebie za podłą, spodziewa się, że będzie postępować w sposób podły. Można to ująć jeszcze inaczej: dla osoby o niskiej samoocenie popełnienie jakiegoś niemoralnego czynu nie będzie czymś bardzo trudnym, ponieważ nie pozostaje w dysonansie z jej pojęciem o sobie. Jeśli natomiast ktoś ma wysoką samoocenę, to jest bardziej prawdopodobne, że oprze się pokusie popełnienia niemoralnego czynu, ponieważ niemoralne zachowanie wytworzyłoby u niej silny dysonans” (Aronson 2009: 232).

Badania przeprowadzane przez Edwarda Jakubowicza, pedagoga, terapeuty i wieloletniego wicedyrektora Schroniska dla Nieletnich i Zakładu Poprawczego w Warszawie Falenicy potwierdzają związek między zaburzonymi relacjami w rodzinie, a problemami emocjonalnymi dzieci. Ośrodek w Falenicy jest placówką resocjalizacyjną dla dziewcząt w wieku od 13 do 21 lat, dysponuje 40 miejscami, w tym 30 w zakładzie poprawczym i 10 w schronisku. Swoje wieloletnie obserwacje i badania tak podsumował Edward Jakubowicz: „Wyniki badań potwierdziły związek niedostosowania społecznego z zaburzonym stosunkiem do matki, rodziny, mężczyzn, dużym poziomem lęków i obaw, zaburzonym poczuciem winy, niskim stopniem zaufania do siebie i wiary we własne umiejętności, zaburzoną ocenę własnej przeszłości, obniżoną potrzebę podległości oraz znacznie obniżony wgląd we własne przeżycia” (Jakubowicz 2008: 135).

Termin „niedostosowany społecznie” stał się już dosyć popularny i podejmowane są próby zdefiniowania tego pojęcia, poszukiwania przyczyn, skutków i cech charakterystycznych dla osób nieprzystosowanych. Nie ma jednej integralnej definicji, wielu autorów zwraca uwagę na podobne aspekty i cechy. Za niedostosowanie społeczne uważa się osoby, których postawy, sposób zachowania znacznie odbiegają od norm przyjętych w społeczeństwie.

Wykolejenie społeczne jest pojęciem szerszym, jest to przeciwstawianie się normom, które burzy ład społeczny. Rozróżniamy wykolejenia obyczajowe, czyli takie, które są przeciwko obyczajowości np. prostytutka oraz wykolejenia przestępcze. U młodzieży wykolejonej obraz własnej osoby jest słabo ukształtowany, mało realistyczny ze względu na kompleks niższości.

Według Lesława Pytki: „Wspólnym elementem różnorodnych definicji nieprzystosowania społecznego jest przekonanie, iż zjawiskami wskazującymi na nieprzystosowanie społeczne dzieci i młodzieży, są te jej zachowania, które pozostają w sprzeczności z po-

wszechnie uznawanymi normami, wartościami i oczekiwaniami. Negatywnymi konsekwencjami tych zachowań w skali makrospołecznej, są zaburzenia funkcjonowania systemu społecznego (np. dezorganizacja społeczna), natomiast w skali mikrospołecznej – zagrożenie bezpieczeństwa fizycznego i psychicznego poszczególnych jednostek” (Pytka 2001: 90).

Według definicji Ministerstwa Edukacji Narodowej (MEN) niedostosowanie społeczne, to dzieci i młodzież, u których na skutek zaburzeń wewnętrznych lub niekorzystnych warunków środowiskowych, występują utrwalone zaburzenia w zachowaniu. Coraz więcej niedostosowanych osób to osoby nieletnie, młodzież i dzieci. Większość naukowców uważa, że istnieje wieloczynnikowa etiologia niedostosowania społecznego, jednak czynniki środowiskowe, w tym środowisko rodzinne, stawiane jest wśród podstawowych przyczyn. Potwierdzenie tej zależności, wpływu relacji w rodzinie i stylów wychowania na zjawisko niedostosowania społecznego znajdujemy w wynikach wielu badań, w tym badań prowadzonych w placówkach resocjalizacyjnych.

Tego typu badania prowadzone były również we wspomnianym ośrodku dla dziewcząt w Falenicy, które stały się podstawą do ukierunkowania pracy terapeutycznej. Badania przeprowadzane wśród wychowanek placówki w Falenicy potwierdzają występowanie dysfunkcji ich rodzin: „Matki w ocenie badanych dziewcząt dążą w kontaktach z dziećmi do zdecydowanej dominacji, przy czym daje się odczuć występujące jeszcze w średnim stopniu poczucie bezradności wychowawczej w zakresie adekwatnego stosowania kar i nagród. Badane dziewczęta u większości rodziców dostrzegają chłód emocjonalny, nikkę okazywanie czułości i zainteresowania dzieckiem co świadczy często o instrumentalnym traktowaniu dziecka. Takie traktowanie córek wpływa na ich lękliwość, zaniżoną samoocenę, brak wiary w siebie oraz bierność w kontaktach interpersonalnych” (Jakubowicz 2008: 136).

Ważności relacji interpersonalnych w rodzinie w procesie resocjalizacyjnym, nie tylko nieletnich, nie trzeba specjalnie uzasadniać. Wiadomo, że pobyt w placówce resocjalizacyjnej kiedyś się zakończy i nastąpi powrót do środowiska naturalnego, w tym do środowiska rodzinnego. Między innymi dlatego we wspomnianym wcześniej Zakładzie Poprawczym dla dziewcząt w Falenicy od wielu lat prowadzona jest praca terapeutyczna nie tylko z wychowanką, ale również z jej rodziną. Stworzony został specjalny program terapii rodziny i mediacji, który z powodzeniem prowadzony jest w tej placówce. Placówka, jako jedna z pierwszych wprowa-

dziła innowacyjne programy wychowawczo-terapeutyczne dla swoich wychowanek, takie jak praca wychowanek w ramach wolontariatu w Domu Pomocy Społecznej w Międzyzlesiu, prace wakacyjne w ramach OHP, warsztaty psychoedukacyjne dla rodziców dziewcząt, wyjazdy zimowe z nauką jazdy na nartach czy resocjalizacja przez teatr.

Koncepcja włączenia rodzin wychowanek w ich społeczny proces readaptacji okazał się niezwykle trafny. Doskonale podsumował to Edward Jakubowicz w jednej ze swoich publikacji na temat pracy terapeutycznej w warunkach zakładu poprawczego: „Końcowa faza procesu resocjalizacyjnego i pobytu wychowanek w zakładzie wiąże się z przeżywaniem napięcia, obaw i leku związanego z powrotem do środowiska rodzinnego. Wychowanka, która opuszcza zakład poprawczy i nie znajduje oparcia w rodzinie, nie ma oczekiwanej pozycji w domu rodzinnym, może mieć trudności w zaadaptowaniu się w środowisku zamieszkania. Źródłem tego zagrożenia jest często deficyt emocjonalny istniejący w rodzinie” (Jakubowicz 2010: 442)

Podkreślanie niezmiernie ważnej roli rodziny, jako środowiska kształtującego osobowość dziecka i skutkach dysfunkcji występujących w środowisku rodzinnym nabiera szczególnego znaczenia w obliczu upadku autorytetu współczesnej rodziny. Temat jest niezwykle ważny, także z punktu widzenia metod resocjalizacyjnych i koniecznych zmian w koncepcjach pracy z młodzieżą przebywającą w zakładach poprawczych i innych ośrodkach resocjalizacyjnych. Wszelkimi oddziaływaniami i programami terapeutycznymi należy obejmować całe rodziny i taki kierunek powinien wyznaczać system pracy w placówkach dla nieletnich.

Podsumowaniem niech będą słowa Edwarda Jakubowicza, który właśnie w Falenicy prowadzi terapię dziewcząt i ich rodzin: „Miejsce psychoterapii rodzinnej w resocjalizacji instytucjonalnej nieletnich wyznacza w dużym stopniu przyjęty system pracy. Świadczenie pomocy terapeutycznej zamiast karania winno stać się jednym z elementów prawidłowej pracy readaptacyjnej w placówkach dla nieletnich” (Jakubowicz 2010: 444).

LITERATURA

- Aronson E., Człowiek istota społeczna, PWN, Warszawa, 2009,
- Hall CS., Lindzey G., Teorie osobowości, PWN, Warszawa, 2001,
- Izdebska H., Przyczyny konfliktów w rodzinie, Instytut Wydawniczy CRZZ, 1975,
- Jakubowicz E., Praca terapeutyczna z wychowanką i jej rodziną w warunkach zakładu poprawczego, Humanus, Nr 2/2010, Nr 5/2010,
- Jakubowicz E., Style wychowania w rodzinach dziewcząt nieprzystosowanych społecznie, przebywających w schronisku dla nieletnich i zakładzie poprawczym w Falenicy, Praca socjalna, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Lublin, 2008,
- Kawula S., Rodzina. Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej, Warszawa, 1999,
- Pytka L., Pedagogika Resocjalizacyjna, Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Społecznej, Warszawa, 2001,
- Radochoński M., Osobowość antyspołeczna, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, 2009,
- Sakowicz T., Dysfunkcjonalność rodziny a resocjalizacja, Impuls, Kraków, 2006,
- Szczepański J., Elementarne pojęcia socjologiczne, PWN, Warszawa, 2006,
- Toroń B., Zagrożeni i skazani na resocjalizację, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, 2012,
- Tylikowska, Jaki jest człowiek naprawdę, koncepcja osobowości A. Kępińskiego, Wielkie teorie osobowości, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2010,
- Tyszcza Z., Funkcje rodziny, Poznań, 1990,
- Tyszcza Z., Socjologia rodziny, PWN, Warszawa, 1974,
- Urban B. Stanik J., Resocjalizacja, PWN, Warszawa, 2008.

Polityka to wahadło kołyszące się nieustannie pomiędzy anarchią a tyranią, napędzane wiecznie żywymi iluzjami.

ALBERT EINSTEIN

Mędrzec nie będzie zajmował się polityką, chyba że go okoliczności do tego zmuszą.

EPIKUR

W życiu politycznym trzeba mieć cierpliwość. Dobra polityka to nie jest ani skok w dal, ani skok wzwyż, lecz trójskok.

AMINTORE FANFANI

Problemy polityczne są jak ser camembert; gdy odkłada się je na dłużej – zaczynają cuchnąć i rozłożą się.

EDGAR FAURE

Nie jest politycznie sprawiedliwym, co jest moralnie złym.

FELIKS FELDHEIM

SPIS AUTORÓW / LIST OF AUTHORS

URSZULA BAJER, MGR / DOKTORANTKA, AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ , SCIENCE FOUNDATION FOR BUSINESS AND INNOVATION, TORUN.

BRUNO DRWĘSKI, PROF. DR HAB., INSTYTUT NARODOWY JĘZYKÓW I KULTUR ORIENTALNYCH, PARYŻ

MIECZYŚLAW DUDEK, DR , WYŻSZA SZKOŁA MENEDŻERSKA W WARSZAWIE

JÓZEF M. FISZER, PROF. ZW. DR HAB., INSTYTUT STUDIÓW POLITYCZNYCH PAN

CZESŁAW GALEK, PROF. NADZW. DR HAB. , WYŻSZA SZKOŁA ZARZĄDZANIA I ADMINISTRACJI W ZAMOŚCIU

VASYL GULAY, PROF., HEAD OF INTERNATIONAL INFORMATION DEPARTMENT NATIONAL UNIVERSITY «LVIV POLYTECHNIC»

GABRIELA JAKUBIAK, WYŻSZA SZKOŁA MENEDŻERSKA W WARSZAWIE

OLGA JASTRZĘBSKA, MGR / DOKTORANTKA, UNIWERSYTET WROCŁAWSKI

MAGDALENA KAROLAK-MICHALSKA, DR, SZKOŁA WYŻSZA IM. BOGDANA JAŃSKIEGO W WARSZAWIE

NATALIA KUSA, MGR / DOKTORANTKA, UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU

OLGA LALAK, MGR / DOKTORANTKA, "LVIV POLYTECHNIC" NATIONAL UNIVERSITY. DEPARTMENT OF INTERNATIONAL INFORMATION.

ROLAND ŁUKASIEWICZ, DR, WYŻSZA SZKOŁA MENEDŻERSKA W WARSZAWIE, AKADEMIA HUMANISTYCZNA IM. A. GIEYSZTORA W PUŁTUSKU

SERGEI MATJUNIN, DR, TAMRES INTERNATIONAL CONSULTING COMPANY (BRUKSELA)

MAGDALENA MICIŃSKA-BOJAREK, DR, KUJAWSKO-POMORSKA SZKOŁA WYŻSZA W BYDGOSZCZY

DOROTA MIŁOSZEWSKA, DR, EUROPEJSKIE CENTRUM ANALIZ GEOPOLITYCZNYCH, WARSZAWA

HALINA RAROT, PROF. DR HAB. , POLITECHNIKA LUBELSKA

ELŻBIETA SAWA-CZAJKA, DR, WYŻSZA SZKOŁA MENEDŻERSKA W WARSZAWIE

ALINA YISLUU, NARODOWY UNIWERSYTET „AKADEMIA KOJOWSKO–MOHYLAŃSKA”, KIJÓW

Informacja dla Autorów

Redakcja „Studiów Społecznych” zaprasza do współpracy Autorów, którzy chcieliby publikować swoje teksty na łamach naszego pisma. Uprzejmie informujemy, że przyjmujemy do publikacji artykuły nie dłuższe niż 20 stron znormalizowanego maszynopisu (1800 znaków ze spacjami na stronę), a w przypadku recenzji – niż 8 stron. Do artykułów prosimy dołączyć streszczenie w języku polskim i angielskim (wraz z angielskim tytułem artykułu) o objętości do 200 słów. Prosimy o niewprowadzanie do manuskryptów zbędnego formatowania (np. nie należy wyrównywać tekstu spacjami czy stosować zróżnicowanych uwypukleń, wyliczeń itp.). Sugerowany format: czcionka Arial, 12 pkt., interlinia 1,5. Piśmiennictwo zawarte w artykule należy sformatować zgodnie z tzw. zapisem harwardzkim, zgodnie z którym lista publikacji istotnych dla artykułu ma być zamieszczona na jego końcu i ułożona w porządku alfabetycznym. Publikacje książkowe należy zapisywać:

Fijałkowska B., Madziarski E., van Tocken T.L. jr., Kamińska T. (2014). Tamizdat i jego rola w kulturze radzieckiej. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Rozdziały w publikacjach zwartych należy zapisywać:

Bojan A., Figurski S. (2014). Nienowoczesność – plewić czy grabić. W.S. Białokozowicz (red.), Nasze czasy – próba syntezy. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Artykuły w czasopismach należy zapisywać:

Bobrzyński T.A. (2009). Depression, stress and immunological activation. British Medical Journal 34 (4): 345-356.

Materiały elektroniczne należy zapisywać:

Zientkiewicz K. Analiza porównawcza egocentryka i hipochondryka. Żart czy parodia wiedzy? Portal Naukowy „Endo”. www.endo.polska-nauka.pl (data dostępu: 2014.07.31).

W tekście artykułu cytowaną publikację należy zaznaczyć wprowadzając odnośnik (nazwisko data publikacji: strony) lub – gdy przywołane jest nazwisko autora/nazwiska autorów w tekście – (data publikacji: strony), np.: Radzieckie władze „[...] podjęły walkę z tamizdatem na dwóch płaszczyznach: ideologicznej i materialnej” (Fijałkowski i wsp. 2014: 23) lub: Radziecka prasa, jak stwierdzają Fijałkowski i współnicy, „lżyła autorów druków bezdebitowych” (2014: 45). W przypadku przywoływanych tekstów, gdy nie ma bezpośredniego cytowania, należy jedynie podać nazwisko i rok publikacji (bądź sam rok, jeśli nazwisko autora pada w tekście głównym). W odnośnikach w tekście głównym należy w przypadku więcej niż dwóch autorów wprowadzić „i wsp.”, np. (Fijałkowski i wsp. 2014). W tekście piśmiennictwa (tj. alfabetycznie ułożonej literaturze) prosimy wymienić wszystkich autorów danej publikacji. Więcej o zasadach stylu harwardzkiego m.in. na Wikipedii (http://pl.wikipedia.org/wiki/Przypisy_harwardzkie). Uwaga, przypisy krytyczne, inaczej tzw. aparat krytyczny, prosimy w miarę możliwości zredukować do minimum i wprowadzać do głównego tekstu manuskryptu.

Zaznaczamy, że Redakcja nie płaci honorariów, nie zwraca tekstów niezamówionych oraz rezerwuje sobie prawo do skracania tekstów. **Teksty prosimy przysyłać drogą elektroniczną na adres wydawnictwo@mac.edu.pl** Materiały można również składać w dwóch egzemplarzach maszynopisu wraz z wersją elektroniczną (zapisaną na nośniku, np. płycie CD, w formacie Microsoft Word lub Open Office), w siedzibie Redakcji lub wysłać pocztą na adres:

**Wydawnictwo Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Warszawie
ul. Kawęczyńska 36, 03-772 Warszawa**

Do tekstu należy dołączyć informację o aktualnym miejscu zamieszkania, nazwie i adresie zakładu pracy, tytule naukowym, stanowisku i pełnionych funkcjach. Każdy tekst przesłany pod adres Redakcji z prośbą o druk na łamach czasopisma podlega ocenie. Proces recenzji przebiega zgodnie z założeniami „double blind” peer review (tzw. podwójnie ślepej recenzji). Do oceny tekstu powołuje się co najmniej dwóch niezależnych recenzentów (tzn. recenzent i autor tekstu nie są ze sobą spokrewni, nie występują pomiędzy nimi związki prawne, konflikty, relacje podległości służbowej, czy bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich 5 lat). Recenzja ma formę pisemną i kończy się stwierdzeniem o dopuszczeniu lub niedopuszczeniu tekstu do druku.

W związku z przypadkami łamania prawa autorskiego oraz dobrego obyczaju w nauce, mając na celu dobro Czytelników, uprasza się, aby Autorzy publikacji w sposób przejrzysty, rzetelny i uczciwy prezentowali rezultaty swojej pracy, niezależnie od tego, czy są jej bezpośrednimi autorami, czy też korzystali z pomocy wyspecjalizowanego podmiotu (osoby fizycznej lub prawnej).

Wszystkie przejawy nierzetelności naukowej będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające Autorów, towarzystwa naukowe itp.).

Do przedłożonych tekstów z prośbą o druk, Autor tekstu jest zobowiązany dołączyć:

- Informację mówiącą o wkładzie poszczególnych Autorów w powstanie publikacji (z podaniem ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji), przy czym główną odpowiedzialność ponosi Autor zgłaszający manuskrypt.
- Informację o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów.

WYDAWNICTWO
im. Prof. Leszka J. Krzyżanowskiego

*Wyższej Szkoły Menedżerskiej
w Warszawie*

wsm.warszawa.pl